

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΘΕΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

Οι μετωπικές τακτικές του
κομμουνιστικού κινήματος

Διπλωματική εργασία.

Επόπτης καθηγητής: Μοσχονάς Γεράσιμος
Τριμελής Επιτροπή: Μοσχονάς Γεράσιμος
Φουρτούνης Γεώργιος
Μπαλαμπανίδης Ιωάννης

Δημήτρης Παντελακάκης, Α.Μ: 1132006Μ012
Ακαδημαϊκό έτος: 2015-2016

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα έρευνα αποτελεί προϊόν κοπιαστικής προσωπικής δουλειάς η οποία δε θα μπορούσε πάντως να ολοκληρωθεί δίχως την έμμεση ή άμεση βοήθεια όσων μου στάθηκαν κατά τη διάρκεια της περάτωσής της. Σε αυτούς περιλαμβάνονται πρωτίστως οι άνθρωποι του στενού μου οικογενειακού και κοινωνικού περιβάλλοντος τους οποίους οφείλω να ευχαριστήσω θερμά. Ευχαριστώ επίσης τους καθηγητές του Προγράμματος, διότι μου προσέφεραν τη δυνατότητα παρακολούθησης δωρεάν ακαδημαϊκών σεμιναρίων υψηλού επιπέδου, σε μία εποχή που ούτε το ένα, ούτε το άλλο θεωρούνται αυτονόητα. Ιδιαίτερος ευχαριστώ τον επόπτη και σύμβουλο σπουδών μου κ. Γεράσιμο Μοσχονά, όχι μόνο για τις πολύτιμες κατευθύνσεις του αλλά, κυρίως, για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε αναλαμβάνοντας την επίβλεψη της έρευνάς μου. Τέλος, θα ήθελά να αφιερώσω αυτή την εργασία στη μνήμη του δάσκαλού μου Ζαχαρία Δεμαθά, που με βοήθησε να κατανοήσω την πολυπλοκότητα ορισμένων θεωρητικών εργαλείων και με προφύλαξε από τους σκόπελους μιας επιπόλαιης χρήσης τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	σελ.
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	
Τα ρεύματα του ιστορικού σοσιαλισμού μπροστά στην επανάσταση μέσα από το πρίσμα της θεωρίας.....	16
1.1 Η Αριστερά μπροστά στις επαναστάσεις του 1917 – 1921.....	17
1.2 Ο Κάουτσκι και ο μαρξισμός του κύριου ρεύματος απέναντι στις επαναστάσεις του 1917-1921.....	21
1.3 Ο Λένιν για το κόμμα, το κράτος και τη μετάβαση στο σοσιαλισμό.....	27
1.4 Η κριτική του συμβουλιακού κομμουνισμού στη λενινιστική θεωρία για το κόμμα και το κράτος.....	33
Σχόλια πρώτου κεφαλαίου.....	36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	
Από την Οργή στη Διαπραγμάτευση: Η Κομμουνιστική Διεθνής σε σταυροδρόμι.....	37
2.1 Η ίδρυση της Κομμουνιστικής Διεθνούς ως μοναδικότητα στην ιστορική διαίρεση του σοσιαλιστικού κινήματος.....	38
2.2 Το 2ο Συνέδριο της Κομιντέρν και η τακτική για την αναδιοργάνωση του συνδικαλιστικού κινήματος.....	40
2.3 Από τη “θεωρία της επίθεσης” στην κατασκευή του ενιαίου εργατικού μετώπου.....	44
2.4 Το 4ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς και το αίτημα της “εργατικής κυβέρνησης” ως ειδική έκφραση του ενιαίου μετώπου.....	48
Σχόλια δεύτερου κεφαλαίου.....	57
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	
Η “αριστερή στροφή” και η εγκατάλειψη του ενιαίου μετώπου.....	59
3.1 Η ΝΕΠ και τα προβλήματα της εργατο-αγροτικής συμμαχίας στην ΕΣΣΔ.....	60
3.2 Οι εξελίξεις στο χώρο της σοσιαλδημοκρατίας και η στάση της απέναντι στο αίτημα του ενιαίου εργατικού μετώπου.....	71

3.3 Ο δυτικός μαρξισμός και το γκραμισιανό έργο ως εμβάθυνση της ενιαιομετωπικής πολιτικής.....	75
3.4 Το 5ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς και η “θεωρία της κατάρρευσης”.....	81

Σχόλια τρίτου κεφαλαίου.....	89
------------------------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Οι ιστορικοί σοσιαλισμοί αντιμέτωποι με την εξάπλωση του φασισμού.....	92
4.1 Η εμφάνιση του φασισμού.....	93
4.2 Η στάση της σοσιαλδημοκρατίας απέναντι στο φασισμό.....	98
4.3 Η Κομμουνιστικής Διεθνούς απέναντι στον φασισμό και τη σοσιαλδημοκρατία.....	102
4.4 Το 6ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς και η θεωρία του σοσιαλφασισμού.....	106
4.5 Θεωρητικές προσεγγίσεις του φασιστικού φαινομένου.....	108
4.5.1 Ο Γκράμσι και ο Ταλχάμερ για τον φασισμό.....	109
4.5.2 Ο Τρότσκι για τον φασισμό.....	110
4.5.3 Η σχολή της Φρανκφούρτης για τον φασισμό.....	114

Σχόλια τέταρτου κεφαλαίου.....	116
--------------------------------	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η άρνηση της άρνησης του ενιαίου μετώπου και οι αντιφάσεις του λαϊκομετωπικού εγχειρήματος.....	118
5.1 Η Σοβιετική Ένωση και ο μαρξισμός της στη δεκαετία του 1930.....	119
5.2 Η άνοδος του Χίτλερ στην εξουσία.....	125
5.3 Οι εξελίξεις στη γαλλική Αριστερά (1924-1935).....	131
5.4 Το 7ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς και τα αντιφασιστικά λαϊκά μέτωπα.....	138

Σχόλια πέμπτου κεφαλαίου.....	146
-------------------------------	-----

ΕΠΙΛΟΓΟΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	148
--------------------------------------	-----

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	156
------------------------	-----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	163
---------------------------	-----

ΠΙΝΑΚΕΣ - ΕΙΚΟΝΕΣ

Τα στοιχεία που αντιστοιχούν στα γραφήματα των πινάκων στους οποίους δεν αναφέρεται πηγή αντλήθηκαν από περισσότερα από ένα έργα. Όπου αναφέρεται τίτλος πηγής αλλά όχι συγκεκριμένη σελίδα τα στοιχεία που αντιστοιχούν στα γραφήματα βρίσκονται διάσπαρτα στο αναφερόμενο έργο.

	σελ.
Πίνακας 1.....	49
Πίνακας 2.....	61
πηγή: Ellenstein Jean, <i>Ιστορία του Σταλινικού Φαινομένου</i> , εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1976, σ. 14	
Πίνακας 3.....	70
πηγή: Bettelheim Charles, <i>Οι Ταξικοί Αγώνες στην ΕΣΣΔ</i> , τ. Β', εκδ. Κουκίδα, Αθήνα, 2010	
Εικόνα 1.....	97
πηγή: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Wir_stehen_nicht_allein.jpg	
Εικόνα 2.....	117
πηγή: Friedrich Ebert Stiftung: http://library.fes.de/library/netzquelle/rechtsextremismus/plak1.html	
Πίνακας 4.....	126
Πίνακας 5.....	135
Πίνακας 6.....	138
πηγή: Λιόσης Βασίλης, <i>Τα κοινωνικοπολιτικά μέτωπα στην Τρίτη Κομμουνιστική Διεθνή</i> , εκδ. ΚΨΜ, Αθήνα, 2014	

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

DNVP	Γερμανικό Εθνικό Λαϊκό Κόμμα
DZP	Γερμανικό Κόμμα Κέντρου
EE	Εκτελεστική Επιτροπή
ΕΕΚΔ	Εκτελεστική Επιτροπή της Κομμουνιστικής Διεθνούς
ΕΣΣΔ	Ενωμένες Σοβιετικές Σοσιαλιστικές Δημοκρατίες
Εσέροι (CP)	Σοσιαλεπαναστάτες
FR	Ρεπουμπλικανική Ομοσπονδία
GPU	Κρατική Πολιτική Διεύθυνση (πολιτική αστυνομία)
ΚΔ	Κομμουνιστική Διεθνής
ΚΕ	Κεντρική Επιτροπή
ΚΚ	Κομμουνιστικό Κόμμα
ΚΚΕ	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος
ΚΚΣΕ	Κομμουνιστικό Κόμμα Σοβιετικής Ένωσης
ΚΑΡD	Κομμουνιστικό Εργατικό Κόμμα Γερμανίας
ΚΡD	Κομμουνιστικό Κόμμα Γερμανίας
ΚΣΔ	Κόκκινη Συνδικαλιστική Διεθνής
ΝΕΠ	Νέα Οικονομική Πολιτική
NSDAP	Εθνικό Σοσιαλιστικό Γερμανικό Εργατικό Κόμμα
ΠΓ	Πολιτικό Γραφείο
PCE	Κομμουνιστικό Κόμμα Ισπανίας
PCF	Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα
PCI	Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα
PR	Ριζοσπαστικό Κόμμα
PSI	Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα
PSOE	Ισπανικό Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα
ΣΕΔ	Σοσιαλιστική και Εργατική Διεθνής
SPD	Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας
SPÖ	Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Αυστρίας
SFIO	Γαλλικό Τμήμα της Σοσιαλιστικής Διεθνούς
Τσεκά (υκ)	Έκτακτη Πανρωσική Επιτροπή (πολιτική αστυνομία)
USPD	Ανεξάρτητο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας

*Όμως, υπάρχουν ήττες που είναι νίκες
και νίκες πιο ντροπιαστικές από ήττες.*

[Karl Liebknecht, 1919]

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σε αυτή την εργασία παρουσιάζονται τα σημαντικότερα από τα ιστορικά γεγονότα που διαμόρφωσαν την στάση του κομμουνιστικού κινήματος στον τομέα των κοινωνικοπολιτικών συμμαχιών, κατά τις πρώτες φάσεις της ανάπτυξής του, οι οποίες συμπίπτουν χρονικά με την περίοδο του Μεσοπολέμου. Επιδιώκεται επίσης η ανάδειξη των βαθύτερων αιτιών των σχετικών μεταστροφών, μέσα από μία ανατομία της διαλεκτικής τους ανάπτυξης και λαμβάνοντας υπόψη τις περιβαλλοντικές ή αντικειμενικές συνθήκες, καθώς και τις “συναντήσεις” των κεντρικών δρώντων με ανταγωνιστικές δομές, οι οποίες την επηρέασαν. Οι πολιτικο-ιδεολογικές αναδιρθώσεις που πριμοδότησαν τις εκάστοτε μεταστροφές θα εξεταστούν με έμφαση στις εντάσεις που αναπτύχθηκαν στο εσωτερικό των φιλοσοφικών και θεωρητικών θεμελιώσεων τους, δηλαδή της μαρξιστικής πρόσληψης του κοινωνικού στην εκλαϊκευμένη ριζοσπαστική εκδοχή της.

Με βάση το ερευνητικό μας αντικείμενο η περίοδος που μελετάμε μπορεί να χωριστεί σε τέσσερις υπό-περιόδους: α) Μία αμιγώς επαναστατική υπό-περίοδο που ανοίγει με την επαναστατική κινητοποίηση των Ρώσων εργατών το καλοκαίρι του 1917 και ολοκληρώνεται με την ήττα των προλεταριακών εξεγέρσεων στην Ιταλία και τη Γερμανία το 1921, την ίδια περίοδο που οι Ρώσοι επαναστάτες κέρδιζαν τον εμφύλιο πόλεμο ενάντια στους αντιπάλους τους. Στην περίοδο αυτή (που σημαδεύτηκε από την έκρηξη της οκτωβριανής επανάστασης, την επακόλουθη κυριαρχία των κομμουνιστών στη Ρωσία και εξάπλωση του κομμουνιστικού κινήματος στη Δύση), παγιώθηκε η ρήξη των ριζοσπαστών μαρξιστών με το σοσιαλδημοκρατικό κορμό του εργατικού κινήματος και άρχισε να διαμορφώνεται ο εσωτερικός πολιτικός χάρτης του κομμουνιστικού κινήματος, σαν ένα πεδίο πολλαπλώς συγκρουόμενων τάσεων. β) Μία περίοδο εντάσεων ανάμεσα στις διάφορες τάσεις του κομμουνιστικού κινήματος, κατά την οποία αναζητήθηκε μία λύση για το ξεπέρασμα του αδιεξόδου στο οποίο κατά τα φαινόμενα είχε περιέλθει η προηγούμενη επιθετική τακτική. Ορισμένες ομάδες υποστήριζαν τη συνέχισή της ίδιας πολιτικής με διάφορα μέσα, ενώ άλλες προώθησαν μία τακτική υποχώρηση και, στα πλαίσιά της, τη συνεργασία με τις ρεφορμιστικές οργανώσεις σε διάφορα επίπεδα. Στο μεγαλύτερο μέρος αυτής της περιόδου, που συμβατικά μπορούμε να την τοποθετήσουμε στα 1921/22-1927, κυριάρχησε η άποψη των τάσεων που υποστήριζαν κάποια παραλλαγή της δεύτερης τακτικής. Το σχήμα της συμμαχίας των κομμουνιστών με τη βάση (και κατά περίπτωση με την ηγεσία των ρεφορμιστών) κωδικοποιήθηκε ως “ενιαίο εργατικό μέτωπο”, όμως η νοηματοδότηση αυτού του όρου ποικίλει ανάλογα με τις πολιτικο-θεωρητικές προσλήψεις και τους ειδικούς σκοπούς της κάθε μίας από τις συγκρουόμενες στο εσωτερικό του κινήματος τάσεις. γ) Μία “τρίτη περίοδος”, που συμβατικά τοποθετείται μεταξύ 1928-1934, κατά την οποία η Κομμουνιστική Διεθνής, διαβλέποντας την έλευση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 1929 και αναγνωρίζοντάς την ως κινηματική ευκαιρία, όταν τελικά επήλθε, προώθησε και πάλι επιθετικές

τακτικές – αν και αυτή τη φορά όχι άμεσα επαναστατικές αλλά μάλλον ριζοσπαστικά βερμπαλιστικές. Παρά τις εκατοντάδες χιλιάδες διαγραφές, τα ΚΚ της “τρίτης περιόδου” συνέχιζαν να συσπειρώνουν αξιόλογο αριθμό μελών – κατά κανόνα μαχητικών και συνδικαλιστικά ενεργών εργατών. Επίσης, προς το τέλος αυτής της περιόδου, πρωτοστάτησαν στα κινήματα των ανέργων. Την εποχή αυτή το κομμουνιστικό κίνημα χαρακτηρίζεται από ιδεολογική περιχαράκωση και απομονωτισμό· ρίχνει το σύνθημα “τάξη εναντίον τάξης”, αποτρέποντας οριακά κάθε μετωπική συνεργασία (τουλάχιστον σε επίπεδο κορυφής) και ταυτίζει τη σοσιαλδημοκρατία με τον φασισμό, ως βασικούς αντιπάλους της “επερχόμενης επανάστασης”.

δ) Μία τέταρτη υπό-περίοδο, κατά στην οποία, κάτω από την πίεση ορισμένων εξελίξεων, όπως η αλματώδης ανάπτυξη του δεξιού εξτρεμισμού σε μία σειρά από χώρες με σημαντικότερο παράδειγμα την επικράτηση του ναζισμού στη Γερμανία, η Κομμουνιστική Διεθνής άλλαξε για μία ακόμη φορά την τακτική της, επιδιώκοντας τη συνεργασία με τα ρεφορμιστικά κόμματα – αυτή τη φορά με κύριο αίτημα την αποτροπή της φασιστικής επικράτησης. Στα πλαίσια τούτα, το 7ο Παγκόσμιο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς επικύρωσε τη γραμμή των “λαϊκών μετώπων”, που διακρίνεται από εκείνη του “ενιαίου εργατικού μετώπου” (το οποίο στο εξής θα πρέπει να συγκροτηθεί στο εσωτερικό τους), βασικά από το γεγονός ότι απηύθυνε έκκληση όχι μόνο στους σοσιαλιστές/σοσιαλδημοκράτες αλλά και σε ευρύτερες δημοκρατικές δυνάμεις – μια τακτική που αντανάκλασε τη διεκδίκηση σύναψης μιας ευρείας διαταξικής συμμαχίας, η οποία επί τις ουσίας απέκλειε μόνο τα αντιδραστικότερα κοινωνικά στρώματα, που θεωρούνταν και στυλοβάτες του φασισμού. Σε μία επόμενη φάση αυτής της περιόδου, τα Λαϊκά Μέτωπα σχημάτισαν σε ορισμένες χώρες κυβερνήσεις. Μολαταύτα, για λόγους που θα εξετάσουμε στο τελευταίο κεφάλαιο, απέτυχαν τελικά να διατηρηθούν στην εξουσία ή να ολοκληρώσουν το πρόγραμμά τους.

Ερευνητικά ερωτήματα

Οι υπο-περίοδοι αυτές θα μελετηθούν στην πορεία της εργασίας μας διαδοχικά αν και τα χρονολογικά όρια που παρατέθηκαν εδώ είναι ενδεικτικά και η συγκεκριμένη διάταξη δεν ακολουθείται με αυστηρότητα. Ανατρέχοντάς τες στη βάση των παραμέτρων που αναφέραμε και ακολουθώντας ορισμένες μεθοδολογικές σταθερές, για τις οποίες θα μιλήσουμε παρακάτω, θα επιχειρήσουμε να τις παρουσιάσουμε στην πολυπλοκότητα της ιστορικής του διάρθρωσης, με τη φιλοδοξία να μπορέσουμε, στο τέλος της εργασίας, να χαρτογραφήσουμε τα κομβικότερα από τα στιγμιότυπα που τις σημάδεψαν όχι σαν στείρες κουκκίδες σε έναν κατά τα άλλα κενό ιστορικό χάρτη, αλλά ως ενεργές παραμέτρους μίας δυναμικής ιστορικής παράστασης. Στο φόντο αυτό, θα μελετήσουμε το διάλογο που έλαβε χώρα στο εσωτερικό των κομμουνιστικών οργανώσεων σχετικά με το ζήτημα των κοινωνικοπολιτικών μετώπων. Άλλοτε φανερά και άλλοτε υπόρρητα, ο διάλογος αυτός διαπερνάται από ένα μείζον ερώτημα, που αντιστοιχεί στο εάν υπάρχει διατύπωση (και χάραξη) μιας μαζικής επαναστατικής πολιτικής σε συνθήκες συστημικής σταθεροποίησης και αν ναι ποια είναι αυτή. Θα μελετήσουμε παραπέρα αυτή την

προβληματική, θέτοντάς την και ως δικό μας ερευνητικό ερώτημα. Βάση του αντικειμένου που διερευνούμε προκύπτουν προκύπτουν από αυτή τρία ακόμη υποερωτήματα: 1) ποιες απαντήσεις έδωσε σχετικά το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα κατά το Μεσοπόλεμο, 2) γιατί έδωσε αυτές τις απαντήσεις και όχι άλλες και 3) τι σήμαιναν αυτές οι επιλογές για τον χαρακτήρα του ίδιου του κινήματος;

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι, στην περίοδο που διερευνούμε, οι αναλύσεις που διενεργήθηκαν πάνω στα ζητήματα αυτά χαρακτηρίστηκαν από κλιμάκωση των μεταξύ τους εντάσεων, η οποία αντανάκλα την ύπαρξη μιας σκληρής θεωρητικής διαπάλης στο εσωτερικό του, με σαφείς, όπως θα διαπιστώσουμε, ιδεολογικές προεκτάσεις. Άλλωστε η πολλαπλότητα των αναλύσεων φανερώνει τη διαφορετική εκτίμηση των καταστάσεων, που τελικά εγγράφεται ως διαφορετικότητα στην πρόσληψη μιας κατά τ' άλλα αντικειμενικής πραγματικότητας. “Οι άνθρωποι γράφουν την ιστορία τους... μέσα σε συνθήκες που τους έχουν κληροδοτηθεί”, όμως κι αυτές δε νοηματοδοτούνται παρά υπό το πρίσμα που επιλέγει κανείς για να τις ερμηνεύσει.¹

Συγκεφαλαιώνοντας, στην εργασία αυτή θα ασχοληθούμε με τους τύπους κοινωνικο-πολιτικών συμμαχιών που προώθησε το κομμουνιστικό κίνημα, από το 1921 και έπειτα, στα πλαίσια της προσπάθειάς του να διαδώσει το αίτημα της επαναστατικής κοινωνικής χειραφέτησης. Στο πλαίσιο αυτό διερευνούμε τους παράγοντες που επηρέασαν τη διαλεκτική των ανασυνθέσεων των σχετικών τακτικών και το πώς αυτοί μετέβαλαν τους στρατηγικούς στόχους του κινήματος. Επίσης, μέσα από τη διερεύνηση αυτών των όρων, επιχειρούμε να καταλήξουμε σε ορισμένα συμπεράσματα σχετικά με το χαρακτήρα του κινήματος.

Μεθοδολογία και θεωρητικό πλαίσιο

Για την πραγματοποίηση αυτών βασικών μας στόχων είναι αναγκαίο η έρευνά μας να ανταποκρίνεται σε δύο ελάχιστες προϋποθέσεις. Αφενός, σε μία άρτια γείωση με το ιστορικό της αντικείμενο και αφετέρου, στην χρήση μιας λειτουργικής, για τους σκοπούς μας, μεθοδολογίας της ιστοριογραφίας. Για την πραγμάτωση της πρώτης προϋπόθεσης χρειαζόμαστε μία θεωρία της ιστορίας. Αυτή αποτελεί άλλωστε και τη βάση για την οικοδόμηση της δεύτερης προϋπόθεσης. Με τον όρο “θεωρία της ιστορίας” εννοούμε ένα συγκροτημένο σύστημα εννοιών, το οποίο να ορίζει το χώρο εντός του οποίου νομιμοποιούμε να θέσουμε το ερευνητικό μας ερώτημα και ταυτόχρονα να αναζητήσουμε τα μέσα για την επίλυσή του.

Ο αναγνώστης θα διαπιστώσει ότι το μεθοδολογικό σύστημα που ακολουθείται σε αυτή την εργασία στηρίζεται αλλά και εμπνέεται σε πολλά από τα βασικά του στοιχεία από τον ιστορικό υλισμό, δίχως να εξαντλείται σε αυτόν και δίχως βεβαίως να διεκδικεί τον τίτλο μίας ερμηνείας του πραγματευόμενου θέματος από τη σκοπιά του εν λόγω συστήματος. Παίρνουμε πάντως ως δεδομένο ότι οι πολιτικές πρακτικές δε νοηματοδοτούνται αφεαυτές, αλλά ως αντανάκλασεις μίας συνολικότερης

¹ Με τη σειρά του αυτό το πρίσμα αποτελεί προϊόν των αντικειμενικών ιστορικών συνθηκών κ.ο.κ.

ιστορικής κίνησης, τροφοδοτούμενης από ανταγωνισμούς σε τελική ανάλυση ταξικούς· και σε αυτό το μέτρο δεχόμαστε ότι, στις ταξικά διαμορφωμένες κοινωνίες, οι σχέσεις εξουσίας (που αποτελούν το έδαφος στο οποίο αναφέρεται κάθε πολιτική πρακτική) είναι επίσης ταξικά διαμεσολαβημένες. Αυτή η παραδοχή δε σημαίνει ότι κάθε έκφραση της πολιτικής πρακτικής ενός υποκειμένου προσλαμβάνεται ως αντανάκλασή αυτού του ανταγωνισμού. Σημαίνει απλώς ότι εφόσον κινείται στο επίπεδο των σχέσεων εξουσίας θα επιδράσει τελικά σε αυτόν τον ανταγωνισμό και θα νοηματοδοτηθεί βάσει των αποτελεσμάτων που θα επιφέρει. Το προσφιλές ερώτημα εάν οι παραγωγικές σχέσεις καθορίζουν εντέλει τη συνολική κατεύθυνση της ιστορικής κίνησης δε μας απασχολεί εδώ. Έχουμε έτσι τη δυνατότητα να εξετάσουμε τις μεταβολές της πολιτικής πρακτικής των κεντρικών ατομικών και συλλογικών δρώντων περισσότερο ελεύθερα, αν και στην πραγματικότητα όχι εντελώς αυτόνομα από τις εξελίξεις στους τομείς της παραγωγής.

Επιπλέον, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι, αν και η διερεύνηση του ερευνητικού μας αντικειμένου, υπό το μεθοδολογικό πρίσμα που αναφέραμε θα μπορούσε να διεκδικήσει επιστημονική εγκυρότητα, κάτι τέτοιο ισχύει λιγότερο για την ερμηνεία των επιμέρους συμπερασμάτων. Όσον αφορά δε τα καταληκτικά συμπεράσματα, αυτά άσχετα από την ποιότητα της προηγηθείσας έρευνας είναι αναγκαστικά συνδεδεμένα με τις θεωρητικές (και κατ' επέκταση τις ιδεολογικές) προκείμενες του γράφοντος και από αυτή τη σκοπιά δεν μπορεί να διεκδικηθεί επιστημονική, παρά μόνο λογική εγκυρότητα. Ορισμένες από τις προκείμενες αυτές θα να αναφερθούν εδώ, μιας και κατά κάποιο τρόπο αποτελούν μέρος του μεθοδολογικού μας συστήματος.

Καταρχήν θεωρώ ότι κάθε απόπειρα κατανόησης μίας θεωρητικής συζήτησης που διεξήχθη σε σχέση με την στρατηγική της επαναστατικής Αριστεράς, θα πρέπει πριν από οτιδήποτε άλλο να λαμβάνει υπόψη ότι αναφέρεται στη διαλεκτική ενός ουτοπιστικού λόγου. Στην εργασία αυτή ο όρος ουτοπία/ουτοπιστικός δεν έχει κανένα υποτιμητικό περιεχόμενο, παρά αναφέρεται στην “πίστη ότι το μέλλον θα μπορούσε να ξεπεράσει ουσιαστικά το παρόν”,² ή την προσδοκία πως η πραγματικότητα θα μπορούσε να γίνει καλύτερη, πέρα ή ακόμη και άσχετα από το αν οι δοσμένες συνθήκες συνηγορούν στο αντίθετο³. Αυτού του τύπου ο ουτοπιστικός λόγος, δηλαδή ο λόγος περί του αδύνατου ευκαταίσιου, είναι αναγκαία προϋπόθεση για τη δημιουργία νέων συνθηκών, εντός των οποίων το πραγματοποιήσιμο και τα όριά του γίνεται να αλλάζουν περιεχόμενο και μορφή. Κανένας ειδήμονας και κανένα ατομικό ή συλλογικό υποκείμενο⁴ δε θα μπορούσε να αναγνωρίσει τις συνθήκες ως “κατάλληλες” για το “ξεπέρασμα του παρόντος”, αν δε θα είχε προηγουμένως φανταστεί μια τέτοια δυνατότητα. Η ενδεχόμενη αδυναμία των ανθρώπων να οραματιστούν έναν καλύτερο κόσμο σημαίνει επίσης ότι ο κόσμος αυτός δε θα μπορέσει να καταστεί ποτέ πραγματοποιήσιμος. Όπως εύστοχα σημείωσε ο Kolakowski: “οι στόχοι που είναι επί του

2 Russel Jacoby, *Το Τέλος της Ουτοπίας*, εκδ. Τροπή, Αγρίνιο, 2001, σ.12

3 Wolfe Ross, “The transformation of utopia under capitalist modernity” (2010) προσβάσιμο στον ιστότοπο: chanelhouse.org/2010/08/25/the-transformation-of-utopia-under-capitalist-modernity

4 Εδώ ο όρος “συλλογικό υποκείμενο” δε θα πρέπει να νοηθεί ως υπερβατικός των ατομικών υποκειμένων που το συναρθρώνουν, ούτε όμως να θεωρηθεί ότι αποτελεί μία αφαίρεση, που εμπεριέχεται σε κάθε άτομο χωριστά. Είναι περισσότερο

παρόντος ανέφικτοι δεν θα επιτευχθούν ποτέ, αν δεν αρθρωθούν όσο είναι ακόμη απραγματοποίητοι".⁵ Αν οι ιδέες ενός υποκειμένου αποτελούν αντανάκλασεις της πρακτικής του, συμπεραίνουμε πως η φαντασίωση της ουτοπίας αποτελεί κιάλας ένδειξη μιας ριζοσπαστικής κοινωνικής πρακτικής, μέρος της οποίας είναι άλλωστε και η ίδια.

Για την Αριστερά που προωθούσε τη δράση, η “συγκεκριμένη ανάλυση της συγκεκριμένης κατάστασης” ήταν πάντοτε το ζητούμενο. Όμως η προκείμενη για αυτό πίστη στην αλλαγή της δοσμένης κατάστασης πραγμάτων δεν μπορεί να προέρχεται απλώς από την αναγνώριση των αντιφάσεων της καπιταλιστικής μηχανικής. Επίσης, προϋποθέτει τον στοχασμό του μέλλοντος και την ονειροπόληση κάποιας επιθυμητής εκδοχή του. Αυτό ισχύει με ιδιαίτερη ένταση για το κομμουνιστικό κίνημα. Το 1902, ο Λένιν, μεταφέροντας τα λόγια του Dmitry Pisarev,⁶ έγραφε: “Η διαφορά ανάμεσα στο όνειρο και στην πραγματικότητα δε φέρνει ζημιά, αρκεί μόνο το πρόσωπο που ονειροπολεί να πιστεύει σοβαρά στο όνειρό του, να παρατηρεί προσεχτικά τη ζωή, να συγκρίνει τις παρατηρήσεις του με τους φανταστικούς πύργους του και γενικά να δουλεύει ευσυνείδητα για να γίνει πραγματικότητα η φαντασία του”.⁷

Μία mainstream ψυχαναλυτική προσέγγιση κατανοεί τη φαντασίωση της επιθυμίας ως την προβολή μίας κατάστασης όπου λαμβάνει χώρα η άρση της έλλειψης και μέσω αυτής η ολοκλήρωση του υποκειμένου. Η φαντασίωση της ουτοπίας αποτελεί διαχρονική σταθερά όλων των πολιτισμών, όμως η προβολή της ως κατάσταση που πραγματώνεται σε μέλλοντα χρόνο και μάλιστα ως πρόγραμμα ενός κινήματος σε δράση είναι ένα κατά βάση νεότερο φαινόμενο⁸ το οποίο έχει περιγραφεί ως “ιστορικοποίηση”. Τόσο η ιστορικοποίηση όσο και η “παγκοσμιοποίησή” της ουτοπίας (δηλαδή ο στοχασμός της σε πλανητική κλίμακα) έχουν περιγραφεί από τον Ross Wolfe ως “μεταμορφώσεις” της, εξαιτίας της καπιταλιστικής ανάπτυξης.⁹ Κατά κάποιο τρόπο, όταν το εργατικό κίνημα συνδέθηκε με την πολιτική Αριστερά κατανόησε τη “έλλειψη” του μέσα από αυτή. Αυτή η συνάντηση γονιμοποίησε τη συλλογική επιθυμία της υλοποίησης του παγκόσμιου κομμουνισμού. Τόσο οι ελλείψεις που βίωναν όσοι συνασπίστηκαν γύρω από αυτό το όραμα, όσο και οι τρόποι με τους οποίους φαντασιώθηκαν την άρση τους σχετίζονται με τον ρόλο που διαδραματίζει η εργατική τάξη στην αναπαραγωγή των υφιστάμενων κοινωνικών σχέσεων. Βλέπουμε έτσι πως οι κοινωνικές σχέσεις βρίσκονται σε διαρκή αλληλεπίδραση με

5 Kolakowski Leszek, “Η έννοια της Αριστεράς” (1968), προσβάσιμο στον ιστότοπο:

<http://kainashmainonta.blogspot.gr/2015/08/leszek-kolakowski.html>

6 Ο Dmitry Ivanovich Pisarev (1840 – 1868) ήταν Ρώσος κριτικός λογοτεχνίας και δοκιμογράφος. Απασχολήθηκε με το φαινόμενο της πολιτικής και ηθικής υποταγής, και έβλεπε τη διάδοση της επιστήμης ως μέσο για την υπέρβασή του. Υπήρξε λάτρης της λογοτεχνίας και έγραψε αρκετά κριτικά άρθρα για τον Πούσκιν, τον Τουργένιεφ κ.ά. Το 1862 συνελήφθη από τις τσαρικές αρχές και φυλακίστηκε για τέσσερα χρόνια εξαιτίας κάποιων αντικαθεστωτικών του άρθρων, όμως, μετά την αποφυλάκισή του, συνέχισε τη δραστηριότητά του. Το καλοκαίρι του 1868 πνίγηκε ενόσω κολυμπούσε σε κάποιο θέρετρο της Βαλτικής.

7 Lenin Vladimir, *Τι να κάνουμε*, εκδ. Σύγχρονη εποχή, Αθήνα, 2013

8 Οι μυθικές ουτοπίες όπως ο μύθος “Χρυσής Εποχής” και των προκατακλυσμαίων πολιτισμών, τοποθετούνται στο απώτατο παρελθόν. Οι περισσότερες λογοτεχνικές ουτοπίες της αρχαιότητας, όπως η πλατωνική *Ιδανική Πολιτεία* και η *Πολιτεία του Θεού* του Ιερού Αυγουστίνου, δεν τοποθετούνται σε καμία συγκεκριμένη θέση σε σχέση με το χρόνο. Στη διάρκεια του Μεσαίωνα αναπτύχθηκαν ουτοπιστικές αναπαραστάσεις απουσία χρονικής απόστασης, όμως αυτές τοποθετούνται απόμακρα στον χώρο, σε τόπους ανεξερεύνητους. Κλασικό παράδειγμα αυτής της τελευταίας περίπτωσης η *Ουτοπία* του Τόμας Μορ.

9 Wolfe Ross, *ο.π.*

τις διάφορες προσλήψεις της πραγματικότητας και κατά συνέπεια με τις διάφορες υποθέσεις για την ενδεχομενικότητά της. Η πίστη μίας πληθυσμιακής ομάδας και πολύ περισσότερο μιας κοινωνικής τάξης ότι θα μπορούσε να επιβάλει μία εναλλακτική διάρθρωση της πραγματικότητας στο ορατό μέλλον επιδρά στην κοινωνική πρακτική της και έτσι μεταμορφώνει μακροσκοπικά τις ίδιες τις κοινωνικές σχέσεις που επέτρεψαν την εμφάνιση αυτής της πίστης. Στο βαθμό που η υιοθέτηση ενός μη πραγματοποιήσιμου στόχου οδηγεί σε πρακτικές που διαβρώνουν τις συνθήκες που τον καθιστούν τέτοιο, η σκέψη που τον προκρίνει δεν εκφράζει απλώς κάποια ειδική ιστορική κίνηση αλλά, στην αφαίρεσή της, είναι η ίδια η κατεξοχήν κίνηση της ιστορίας από τη σκοπιά της θεωρίας· δηλαδή η κίνηση που αλλάζει το υφιστάμενο καθεστώς πραγματικότητας.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο μπορούμε να δούμε τα κομμουνιστικά προγράμματα και το επαναστατικό αίτημα, αλλά και όλη τη συζήτηση που ακολούθησε σχετικά με τα κοινωνικοπολιτικά μέτωπα, εφόσον δεχόμαστε ότι αυτή συνέχιζε να τροφοδοτείται από τη δυναμική της “ουτοπίας” του τελικού σκοπού.

Βιβλιογραφική ανασκόπηση

Για το ιστορικό και ιστοριογραφικό κομμάτι αυτής της έρευνας χρησιμοποιήθηκαν κυρίως πρωτογενείς πηγές, με έμφαση στις οδηγίες της Εκτελεστικής Επιτροπής της Κομμουνιστικής Διεθνούς και τις εισηγήσεις ορισμένων ομιλητών στα Παγκόσμια Συνέδρια της οργάνωσης. Ο αναγνώστης μπορεί να έχει πρόσβαση στο μεγαλύτερο όγκο του υλικού που χρησιμοποιήθηκε στον ιστότοπο [marxists.org](http://www.marxists.org), στο λήμμα “Communist International”. Επιπλέον, στην ιστοσελίδα αυτή, και συγκεκριμένα στον ιστότοπο <http://www.marxistsfr.org/history/international/comintern/ci/index.htm>, ο ενδιαφερόμενος μπορεί να αναζητήσει ορισμένα από τα κείμενα που δημοσιεύτηκαν στην αγγλική έκδοση της μηνιαίας επιθεώρησης της οργάνωσης. Στον ιστότοπο

<https://www.marxists.org/history/international/comintern/documents/volume1-1919-1922.pdf>

μπορεί να αναζητηθεί ο πρώτος τόμος του έργου *The Third International Documents 1919-1943* που εξέδωσε στη δεκαετία του 1950 το Βρετανικό Royal Institute of International Affairs. υπό την επιμέλεια του Jane Degras. Για τους σκοπούς της εργασίας μελετήθηκε κυρίως ο δεύτερος τόμος αυτού του έργου, ο οποίος περιλαμβάνει τις σημαντικότερες από τις αποφάσεις και τις οδηγίες της Εκτελεστικής Επιτροπής της Κομιντέρν για την περίοδο 1923-1928, καθώς και αποσπάσματα από κρίσιμες ομιλίες. Ο τόμος αυτός είναι προσβάσιμος στον ιστότοπο

<https://www.marxists.org/history/international/comintern/documents/volume2-1923-1928.pdf>

Χρήσιμη πηγή αποδείχθηκε και το *Πρόγραμμα και Καταστατικό της Κομμουνιστικής Διεθνούς* που επανεκδόθηκε από τις εκδόσεις Ειρήνη το 1975. Στο βιβλίο αυτό παρατίθενται το πρόγραμμα και το καταστατικό της Κομμουνιστικής Διεθνούς, όπως διαμορφώθηκαν από το 6ο Παγκόσμιο Συνέδριο της οργάνωσης (1928), την εποχή που ολοκληρώθηκε η “αριστερή στροφή” που οδήγησε στη θεωρία του

σοσιαλφασισμού και στην ιδεολογικο-πολιτική περιχαράκωση του κομμουνιστικού κινήματος. Τα αντίστοιχα κείμενα των άλλων συνεδρίων δεν κατέστη δυνατό να αντληθούν για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας, αν και αποσπάσματά τους παρατίθενται στις πηγές που αναφέρθηκαν. Επιπλέον, μπορούμε να αναφέρουμε ως πρωτογενείς πηγές ορισμένα σημαντικά έργα και άρθρα των Λένιν, Τρότσκι, Κάουτσκι, Λούξεμπουργκ, Στάλιν, Τολιάτι, Γκράμσι, Τέλμαν, Ντιμιτρόφ, Πουλιόπουλου και άλλων, για τα οποία ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στη βιβλιογραφία που παρατίθεται στο τέλος της εργασίας, καθώς επίσης και τις συλλογές κειμένων που παραθέτουν στα έργα τους *Επανάσταση στην Ευρώπη (1917-1923)* και *Σοσιαλισμός και κουλτούρα (1917 – 1932)* οι Helmut Gruber και Αντώνης Βογιάζος αντίστοιχα.

Η δευτερογενής βιβλιογραφία με εκτενείς αναφορές σε άμεσες πηγές περιλαμβάνει το βιβλίο *Το Ενιαίο Μέτωπο: Η συζήτηση και οι θέσεις του 4ου Συνεδρίου της Τρίτης Διεθνούς*, το οποίο αποτελεί μετάφραση μέρους του έργου *Toward the United Front* του John Riddell, απ' όπου αντλήθηκαν πολλές πληροφορίες για τον διάλογο κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, ενώ σημαντικό βοήθημα στην έρευνά μας αποτέλεσε και το βιβλίο του Βασίλη Λιόση *Τα κοινωνικοπολιτικά μέτωπα στην Τρίτη Κομμουνιστική Διεθνή*, στο οποίο ο συγγραφέας παραθέτει μακροσκελή αποσπάσματα από δεκάδες ομιλίες σταχαιολογημένες από τα πρακτικά τεσσάρων από τα συνολικά επτά συνέδρια που πραγματοποίησε η Κομμουνιστική Διεθνή, όπως και άλλα ενδιαφέροντα ντοκουμέντα.

Για τις εξελίξεις στην ΕΣΣΔ στην περίοδο που ενδιαφέρει την έρευνά μας, το βασικό έργο που χρησιμοποιήθηκε ήταν ο δεύτερος τόμος των *Ταξικών αγώνων στην ΕΣΣΔ* του Bettelheim ενώ πολλές πληροφορίες αντλήθηκαν επίσης από την *Ιστορία του σταλινικού φαινομένου* του Ellenstein και τη *Ρωσική Επανάσταση* του Smith, αλλά επίσης από το έργο *Οι δήμιοι του Στάλιν* του Donald Rayfield και από τον συλλογικό τόμο *Οι δίκες της Μόσχας*, που εκδόθηκε με επιμέλεια της συντακτικής ομάδας της *Κυριακάτικης Ελευθεροτυπίας* (2011). Βασικό ιστορικό εγχειρίδιο για τις εξελίξεις στη Γαλλία ήταν το πρόσφατο έργο του Jaques Julliard, *Οι Αριστερές της Γαλλίας*, ενώ όσον αφορά τη Γερμανία, η έρευνά μας στηρίχθηκε στα Helga Grebing, *Η ιστορία του γερμανικού εργατικού κινήματος*, Chris Harman, *Η χαμένη Επανάσταση (1918-1923)*, Theodore Balderston, *The Origins and Course of the German Economic Crisis* και Sergio Bologna *Ναζισμός και εργατική τάξη*. Το τελευταίο έργο υπήρξε επίσης πολύτιμο για την κατανόηση του φασιστικού φαινομένου και των τρόπων με τους οποίους διέδρασε με το κομμουνιστικό κίνημα και την εργατική τάξη της εποχής. Σχετικά με αυτό το ζήτημα, πέρα από τις πηγές που αναφέρθηκαν ήδη και ορισμένες ακόμη που ο αναγνώστης μπορεί να αναζητήσει στη βιβλιογραφία που παρατίθεται στο τέλος της εργασίας, σημαντικό βοήθημα αποτέλεσε το βιβλίο *Φασισμός και δικτατορία* του Νίκου Πουλαντζά, από το οποίο, εκτός από διάφορα ιστορικά στοιχεία και εκτιμήσεις, δανείστηκα την έννοια του “κοινωνικού εκφασισμού” και μία τυπολογία των σταδίων της ανάπτυξής του.¹⁰ Συνολικά για το κομμουνιστικό κίνημα του μεσοπολέμου

10 Σε ορισμένα σημεία του κυρίου μέρους της εργασίας μπορεί να αναφέρεται ο όρος “αρχικά” ή “προχωρημένα” στάδια κοινωνικού εκφασισμού. Οι όροι αυτοί αντιστοιχούν στη διάκριση των περιόδων της διαδικασίας του εκφασισμού που κάνει ο Νίκος Πουλαντζάς στο εν λόγω βιβλίο, απορρίπτοντας την οπτική μιας συνεχούς, εξελικτικής διαδικασίας από την κοινοβουλευτική δημοκρατία στον φασισμό. Σύμφωνα με την τυπολογία του Πουλαντζά, η φύση του φασισμού επέβαλε το χωρισμό της διαδικασίας της επικράτησής του σε τέσσερις περιόδους: α) Μία περίοδο που εκτείνεται από την έναρξη της διαδικασίας εκφασισμού, που αντιστοιχεί στην εποχή που αρχίζει να αποκτά μία σταθερή κοινωνική βάση και να συναρμολογεί τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, μέχρι το “σημείο μη επιστροφής” ύστερα από το οποίο η διαδικασία της επικράτησής του φαίνεται να είναι μη αντιστρέψιμη β) Μία περίοδο που εκτείνεται από το “σημείο μη επιστροφής” μέχρι την άνοδό του στην

στηριχθήκαμε σε μία πληθώρα πηγών από τις οποίες αξίζει να αναφερθούν *Η κρίση του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος* του Fernando Claudin, το *Εκατό χρόνια σοσιαλισμού* του Donald Sassoon, *Ο μαρξισμός μετά τον Μαρξ* του David McLellan, το *Σφυρηλατώντας τη δημοκρατία* του Elley Geoff, καθώς και τα περισσότερο στρατευμένα έργα του Hallas Duncan, *The Comintern*, William Foster, *Η ιστορία των τριών Διεθνών* και Santiago Carillo, *Ευρωκομμουνισμός και κράτος*. Συγκεκριμένα για το ζήτημα των μετωπικών τακτικών, εκτός από τις πηγές που ήδη αναφέραμε, ο Έλληνας αναγνώστης που ενδιαφέρεται για τα πορίσματα της σύγχρονης σχετικής έρευνας μπορεί επίσης να ανατρέξει στο *Αριστερά και εξουσία* του Δημήτρη Μπελαντή και *Αριστερά, κυβέρνηση και κράτος* του Πέτρου Παπακωνσταντίνου, όπου θα βρει και μία πλούσια ανθολογία πρωτογενούς υλικού.

Πέρα από το στενά ιστορικό της μέρος είναι σαφές ότι η παρούσα έρευνα διαπερνάται από έναν συνολικότερο θεωρητικό προβληματισμό. Για την κατανόηση του πλαισίου στο οποίο αυτός εγγράφεται έχουν προστεθεί, στη βιβλιογραφία που παρατίθεται στο τέλος της εργασίας, ορισμένα βιβλία ή άρθρα στα οποία ανέτρεξα πριν ή κατά τη διάρκεια της συγγραφής της. Ορισμένοι από τους όρους που χρησιμοποιούνται στο κείμενο που ακολουθεί μπορούν να λάβουν πολλαπλές και αντικρουόμενες νοηματοδοτήσεις και θα ήταν σίγουρα άωφο να αναλυθεί εδώ σχολαστικά η κατά περίπτωση χρήση τους. Σε κάθε περίπτωση, έγινε προσπάθεια αυτή να ανταποκρίνεται σε ένα συγκεκριμένο φιλοσοφικο-θεωρητικό πλαίσιο, που να μη διαπερνάται από σοβαρές αντιφάσεις και το οποίο να είναι εύκολα προσλήψιμο από έναν αναγνώστη που κατέχει, όπως εγώ, μία στοιχειώδη επαφή με τα αντικείμενα της πολιτικής οικονομίας, της ιστορικοιστικής επιστημολογικής παράδοσης και της κριτικής θεωρίας.

Πιστεύω ότι ένας μελετητής με συγγενή ερευνητικά ενδιαφέροντα θα έχει διαπιστώσει τις ελλείψεις στη σχετική με το θέμα μας ακαδημαϊκή έρευνα. Σχεδόν το σύνολο των έργων που αναφέρονται στο ζήτημα των μετωπικών πολιτικών της Αριστεράς του Μεσοπολέμου αφορά ανθολογίες πρωτογενών πηγών, ή εργασίες που πραγματοποιήθηκαν με άμεσο και κατά κανόνα ρητό στόχο την υπεράσπιση μιας ορισμένης πολιτικής γραμμής. Στοχεύοντας στην εργαλειακή χρησιμοποίηση των ερευνητικών συμπερασμάτων, στα πλαίσια κάποιας τρέχουσας ενδοαριστερής διαμάχης, οι συγγραφείς αυτών των εργασιών παραβιάζουν συνειδητά – και παρά τη συχνά εντυπωσιακή δουλειά τους – τους πιο στοιχειώδεις κανόνες της επιστημονικής έρευνας. Από την πλευρά τους κάτι τέτοιο κάθε άλλο παρά μεμπτό μπορεί να θεωρηθεί· άλλωστε στόχος τους είναι να αλλάξουν τον κόσμο. Εδώ φιλοδοξούμε απλώς να συμβάλουμε στην ερμηνεία του.

εξουσία, γ) Την πρώτη περίοδο της ανόδου του φασισμού στην εξουσία κατά την οποία ο φασισμός κάνει ορισμένες παραχωρήσεις και εκδηλώνει ιδιαίτερη αστάθεια και δ) την περίοδο της σταθεροποίησης του φασισμού στην εξουσία, οπότε οι διάφορες ταλαντεύσεις του περιορίζονται καθώς απαλλάσσεται βίαια από τα ταξικά βαρίδια των μεσοστρωμάτων τάξεων που υποστήριζαν την άνοδό του. [βλ. Πουλιαντζάς Νίκος, *Φασισμός και Δικτατορία*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 2001, σ. 72-74] Όπως ίσως φανεί στο τελευταίο κεφάλαιο, ο γράφων διατηρεί ορισμένες επιφυλάξεις σχετικά με την ερμηνεία που δίνει ο Πουλιαντζάς στα αίτια της σταθεροποίησης των πολιτικών κατευθύνσεων του φασισμού και σχετικά με το βαθμό “εκκαθάρισης των ταξικών του καταβολών”.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Τα ρεύματα του ιστορικού σοσιαλισμού μπροστά στην επανάσταση μέσα από το πρίσμα της θεωρίας

Στις αρχές του 20ου αιώνα τα εργατικά κινήματα της Δύσης είχαν εναγκαλιάσει τις σοσιαλιστικές ιδέες σε τέτοιο βαθμό που αυτά τα δύο να θεωρούνται αδιαχώριστα. Ιδίως μετά την ίδρυση της Α' Διεθνούς,¹¹ ο σοσιαλισμός εμφανίζεται ως ιδεολογία ή πολιτικό πρόγραμμα της εργατικής τάξης και τα πολιτικά μορφώματα που κινητοποιούνται κάτω από τη σημαία του ταυτίζονται με τις οργανώσεις της. Ανάμεσα στις οργανώσεις αυτές πρωταγωνιστικό ρόλο, από τα τέλη του 19ου αιώνα έπαιζαν τα σοσιαλιστικά πολιτικά κόμματα της Β' Διεθνούς. Στους κόλπους τους επικράτησαν τάσεις που εκφράστηκαν μέσα από έναν τύπο “απλοποιημένου μαρξισμού” που σύμφωνα με τον αυστρομαρξιστή¹² Ότο Μπάουερ ήταν το λογικό αποτέλεσμα “της νικηφόρας προώθησής του μαρξισμού” και “της ανόδου του προς τη γενική αποδοχή”¹³.

Ήδη πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο αρκετά σοσιαλιστικά κόμματα κατάφεραν μία σημαντική διείσδυση στην εργατική τάξη και ανάλογες εκλογικές επιτυχίες. Ενδεικτικά, το γαλλικό τμήμα της Β' Διεθνούς¹⁴ είχε αποσπάσει το 16,8% των ψήφων (1914), το γερμανικό 34,8% (1912), το αυστριακό 25,4% (1911), το βελγικό 30,3% (1914). Τα ποσοστά αυτά ήταν συχνά υπερδιπλάσια από τα αντίστοιχα της

11 Η Διεθνής Ένωση Εργατών, κατόπιν γνωστή ως Α' Διεθνής, ιδρύθηκε στο Λονδίνο το Σεπτέμβριο του 1864. Στα πρώτα της συνέδρια κυριαρχούνταν από τις ιδέες του προουντισμού, όμως στη συνέχεια η οργάνωση μετατοπίστηκε σε ριζοσπαστικότερη κατεύθυνση. Κατόπιν αναμετρήθηκαν στο εσωτερικό της ο αναρχισμός του Μιχαήλ Μπακούνιν και το ρεύμα του λεγόμενου “επιστημονικού σοσιαλισμού” που είχε βασικό εκφραστή του τον Καρλ Μαρξ. Η στρατηγική νίκη του μαρξισμού ολοκληρώθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1870. Έπαιξε καθοριστικό ρόλο αναφορικά με τα χαρακτηριστικά που ανέπτυξε έκτοτε το εργατικό κίνημα. Η Α' Διεθνής διαλύθηκε το 1876.

12 Ως “αυστρομαρξισμός” αποκαλείται το μαρξιστικό θεωρητικό ρεύμα που κυριάρχησε στην Αυστρία από τις αρχές του 20ου αιώνα και μέχρι την κατάλυση της Πρώτης Αυστριακής Δημοκρατίας (1918-1934). Εκτός από τον Μπάουερ, βασικοί εκπρόσωποι του ρεύματος ήταν ο Βίκτορ Άντλερ, ο Μαξ Άντλερ και ο Καρλ Ρέννερ. Μετά τη διάσπαση του σοσιαλιστικού κινήματος οι αυστρομαρξιστές προσπάθησαν να κρατήσουν ουδέτερη στάση ισορροπώντας ανάμεσα στον σοβιετικό ριζοσπαστισμό και τη δυτική σοσιαλδημοκρατία και πρωτοστάτησαν στην ίδρυση της λεγόμενης “Διεθνούς της Βιέννης” ή “2½ Διεθνούς”.

13 βλ. Otto Bauer, “Die Geschichte eines Buches”, *Neue Zeit*, 1908, σύμφωνα με τον Sassoon Donald (*Εκατό χρόνια σοσιαλισμού*) παρατίθεται στο Gunther Roth, *The Social Democrats in Imperial Germany. A study in Working-Class Isolation and National Intergration*, Bedminster Press, New Jersey, 1963, p.200,

14 Η Β' Διεθνής ιδρύθηκε στη Γαλλία με πρωτοβουλία των Γερμανών μαρξιστών στις 14 Ιουλίου του 1889, την ημέρα που συμπληρώνονταν εκατό χρόνια από την πτώση της Βαστίλλης. Στο ιδρυτικό της συνέδριο πήραν μέρος 391 αντιπρόσωποι από 20 χώρες. Εντός της Β' Διεθνούς, κυριάρχησε η μαρξιστική σοσιαλδημοκρατία. Τα μαζικά συνδικάτα και σοσιαλδημοκρατικά κόμματα της περιόδου συσπειρώθηκαν στη Διεθνή και καθοδήγησαν τους αγώνες της εργατικής τάξης, καταφέροντας να αποσπάσουν σημαντικές κατακτήσεις, όπως η θέσπιση εργατικής νομοθεσίας, το δωρο κλπ, σε πολλές από τις χώρες του αναπτυσσόμενου καπιταλισμού.

προηγούμενης δεκαετίας. Όμως αυτή η ανάπτυξη του σοσιαλισμού συνοδεύτηκε από μία άμβλυση των ριζοσπαστικότερων αιχμών του, η οποία, ως ένα βαθμό, ήρθε ως αποτέλεσμα της ισχυρής πίεσης που ασκούσαν οι κρατικοί μηχανισμοί στην εργατική τάξη. Ήταν όμως και προϊόν της όσμωσης των κομμάτων της με ευρύτερες λαϊκές μάζες που στις συνθήκες οικονομικής και πολιτικής σταθεροποίησης που χαρακτήριζαν την περίοδο 1872-1914 έτειναν να εναποθέτουν τις ελπίδες τους σε μία μεταρρυθμιστική πολιτική αφήγηση. Η πίστη στην αποδοτικότητα των επαναστατικών εγχειρημάτων είχε άλλωστε φθαρεί μετά την πτώση της Παρισινής Κομμούνας (1871). Οι σοσιαλιστές των αρχών του 20ου αιώνα κατά κανόνα έστρεψαν το ενδιαφέρον τους στη συσσώρευση ευνοϊκών “όρων πάλης” που θα χρησιμοποιούνταν σε περίπτωση ξεσπάσματος μιας καπιταλιστικής κρίσης προκειμένου να προκαλέσουν κοινωνική επανάσταση.¹⁵ Και όμως, όταν τελικά η κρίση εμφανίστηκε, με τη μορφή του πολέμου, τα περισσότερα από τα κόμματα της Β' Διεθνούς στήριζαν τις κυβερνήσεις τους, προσδοκώντας οφέλη για την εργατική τάξη των χωρών τους μετά τη λήξη των εχθροπραξιών. Σημαντικότερη εξαίρεση αποτέλεσαν οι Ρώσοι σοσιαλιστές που σε όλες τους τις αποχρώσεις καταδίκασαν τη συμμετοχή της χώρας τους στον πόλεμο. Αν και η εναντίωση στον πόλεμο (την οποία υποστήριζαν κυρίως οι αριστερές πτέρυγες των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων) έδειξε το πόσο εύθραυστη είχε γίνει η ενότητα του κινήματος, η έκταση του χάσματος έγινε φανερή με το ξέσπασμα της Ρωσικής Επανάστασης.

Στο κεφάλαιο αυτό θα αναφερθούμε στο ιστορικό πλαίσιο των σοσιαλιστικών επαναστάσεων του 1917-1921 και θα εξετάσουμε τις απόψεις των διάφορων σοσιαλιστικών ρευμάτων που ανταγωνίστηκαν στο έδαφός τους. Θα επιχειρήσουμε να το κάνουμε αυτό εξετάζοντας τη δράση και το έργο των σημαντικότερων εκπροσώπων του κάθε ρεύματος και συγκεκριμένα του Κάουτσκι, του Λένιν, της Λούξεμπουργκ και του Πάνεκουκ.

1.1

Η Αριστερά μπροστά στις επαναστάσεις του 1917 - 1921

Παρά τη διείσδυση του κεφαλαίου στα αστικά κέντρα αλλά και την ύπαιθρο ο ρυθμός εκβιομηχάνισης της αχανούς ρωσικής αυτοκρατορίας παρέμενε, στις παραμονές του Μεγάλου Πολέμου, σημαντικά μικρότερος συγκριτικά με τις άλλες μεγάλες δυνάμεις, με εξαίρεση την Αυστροουγγρική Αυτοκρατορία. Η κατάσταση αυτή αντανακλούνταν σε έναν ανάλογο πολιτικό σχηματισμό, όπου η προσκόλληση των θεσμών σε προνεωτερικά σχήματα φανέρωνε την αδυναμία της τοπικής αστικής τάξης να διεκδικήσει οργανωμένα την εθνική ηγεμονία. Καθ' όλη την περίοδο των αστικών επαναστάσεων που συντάραζαν την

¹⁵ Σύμφωνα με το Συνέδριο της Στουτγκάρδης (1907) μια τέτοια κρίση θα μπορούσε να εμφανιστεί σε περίπτωση πολέμου και τα κόμματα της Διεθνούς δεσμεύονταν να τη χρησιμοποιήσουν προς επίτευξη του στρατηγικού τους στόχου, εφόσον δεν είχαν καταφέρει να παρεμποδίσουν τον πόλεμο. βλ. Sassoon Donald, *Εκατό χρόνια σοσιαλισμού*, τ. Α', εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, σ. 103

Ευρώπη στα μέσα του προηγούμενου αιώνα,¹⁶ στη Ρωσία απουσίαζε ακόμα “και η παραμικρή πραγματική πολιτική πρωτοβουλία της αστικής τάξης απέναντι στον τσαρισμό.”¹⁷ Σε αντίθεση, το προλεταριάτο της Ρωσίας ήταν, για τα μέτρα του, πολύ πιο οργανωμένο και μέσω των συμβουλίων (σοβιέτ), που είχε δημιουργήσει μία δεκαετία νωρίτερα, διεκδίκησε και πέτυχε το σχηματισμό της “Προσωρινής Κυβέρνησης”, σε συνεργασία με τη Δούμα,¹⁸ την 1η Μαρτίου 1917.

Τους πρώτους μήνες της επανάστασης τα σοβιέτ διατήρησαν ένα υψηλό επίπεδο αυτονομίας και οι εκπρόσωποί τους είχαν την αναγνώριση του επαναστατημένου στρατού.¹⁹ Ο Λένιν απέδιδε την ασυμφωνία ανάμεσα στις αξιώσεις του εργατικού κινήματος και την πολιτική της Προσωρινής Κυβέρνησης,²⁰ σε μία κατάσταση που περιέγραψε ως “δυαδική εξουσία”. Η κατάσταση αυτή μαρτυρά την ανυπαρξία μιας τάξης ικανής να θέσει το έθνος υπό το άρμα των προγραμματικών της επιδιώξεων. Έτσι δύο κέντα εξουσίας, που στο ρωσικό παράδειγμα αντιστοιχούν στην Προσωρινή Κυβέρνηση (αστική τάξη και πλούσια αγροτικά στρώματα) και τα σοβιέτ (εργατική τάξη και φτωχή αγροτιά), συνυπήρχαν προσωρινά στο έδαφος της ίδιας χώρας.²¹ Η άποψή του Λένιν αποτέλεσε θέση του κόμματός του (μπολσεβίκοι), που στις αρχές του 1917 παρέμενε ένα σχετικά μικρό κόμμα επαγγελματικών στελεχών που στο Α' Πανρωσικό Συνέδριο των σοβιέτ εκπροσωπούσαν το ένα δέκατο των συνέδρων.

Επενδύοντας στις δυνατότητες των σοβιέτ να μετασχηματιστούν σε όργανα κρατικού ελέγχου και διοίκησης, οι μπολσεβίκοι επεδίωξαν το βάθεμα του ρήγματος ανάμεσα σε αυτά και την Προσωρινή

16 Τρία κύματα επαναστάσεων ξέσπασαν στην Ευρώπη κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα. Το πρώτο αναπτύσσεται κατά το 1820-21 (σε αυτό εντάσσεται και η ελληνική επανάσταση), το δεύτερο το 1830-31 και το τρίτο το 1848-52. Το τρίτο κύμα ήταν το μεγαλύτερο και επηρέασε πάνω από 50 χώρες σε όλο τον κόσμο. Ο χαρακτήρας τους ήταν ταυτόχρονα κοινωνικός (ενάντια στη φεουδαρχία), πολιτικός (υπέρ της δημοκρατίας) και εθνικός (ενάντια στις πολυεθνικές αυτοκρατορίες). Τα γεγονότα της εποχής είναι γνωστά ως *Άνοιξη των Εθνών*.

17 Αυτή η απουσία κάθε πολιτικής πρωτοβουλίας ενάντια στον τσαρισμό, δε σημαίνει ότι διάφοροι φιλελεύθεροι κύκλοι δεν είχαν συμμετοχή σε ραδιουργίες ενάντια στην κατεστημένη εξουσία. Οι κινήσεις αυτές όμως στρέφονταν ενάντια σε πρόσωπα (ακόμη και στο πρόσωπο του ίδιου του Τσάρου Νικόλαου Β') και όχι απέναντι στον τσαρισμό καθεαυτό. βλ. Σχετικά Bettelheim Charles, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ*, τόμος Α', εκδ. Κουκίδα, Αθήνα, 2010, σ. 75 – 79

18 Η Δούμα ήταν το πρώτο αντιπροσωπευτικό νομοθετικό σώμα του ρωσικού κράτους, και προέκυψε ως παραχώρηση του Τσάρου Νικόλαου Β', μετά την επανάσταση του 1905. Εξ αρχής ήταν ένα όργανο με περιορισμένες κρατικές αρμοδιότητες. Με εξαίρεση κάποιες ενέργειες που έγιναν επί της πρωθυπουργίας του Πιότρ Στολίπιν (1906 – 1911) στα πλαίσια μίας αγροτικής μεταρρύθμισης, είχε να επιδείξει ελάχιστο μεταρρυθμιστικό έργο.

19 “The orders of the Military Commission of the State Duma are to be obeyed with the exception of those instances in which they contradict the orders and decrees of the Soviet Workers' and Soldiers' Deputies” - [Sect 4, Order no I of the Petrograd Soviet – 15/3/1917] από M.J. Cohen, Major John, *History in Quotations*, London, 2009, p. 726

20 Η Προσωρινή Κυβέρνηση ανακηρύχθηκε κατόπιν της παραίτησης του τσάρου Νικόλαου Β' κατά τη διάρκεια της Φεβρουαριανής Επανάστασης (1917). Στη διάρκεια της οκτάμηνης ύπαρξής της αναγνώρισε κάποια ατομικά δικαιώματα, νομιμοποίησε τα σοβιέτ και προετοίμασε τη σύγκληση Συντακτικής Εθνοσυνέλευσης. Ωστόσο δεν υλοποίησε τα κεντρικά λαϊκά αιτήματα, δηλαδή την για απόσυρση της Ρωσίας από τον πόλεμο και τον αναδασμό της γης, με αποτέλεσμα την αύξηση της λαϊκής δυσαρέσκειας. Για μία κατατοπιστική περίληψη της πολιτικής της Προσωρινής Κυβέρνησης βλ. Peter Holquist, *Ο αιώνας των κομμουνισμών*, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2001, σ. 172-187

21 Στις *Θέσεις του Απρίλη* διαβάζουμε: “Η δυαδική εξουσία εκδηλώνεται με την ύπαρξη δύο κυβερνήσεων: της κύριας, της αληθινής, της πραγματικής κυβέρνησης της αστικής τάξης, της “Προσωρινής Κυβέρνησης των Λβοφ και Σία, που έχει στα χέρα της όλα τα όργανα της εξουσίας, και μιας πρόσθετης, παράπλευρης κυβέρνησης “ελέγχου” - του Σοβιέτ της Πετρούπολης των εργατών και στρατιωτών βουλευτών, που δεν έχει στα χέρια του όργανα κρατικής εξουσίας, αλλά στηρίζεται άμεσα στην αναμφισβήτητη απόλυτη πλειοψηφία του λαού, στους ένοπλους εργάτες και στρατιώτες.”, Lenin Vladimir, *Οι Θέσεις του Απρίλη*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1986, σ. 29

Κυβέρνηση. Αποθάρρυναν τις πρώιμες επιθετικές κινητοποιήσεις και προχώρησαν στην ανατροπή της κυβέρνησης, μόνο εφόσον εξασφάλισαν την πλειοψηφία στα σοβιέτ της πρωτεύουσας. Την επόμενη μέρα, στις 25 Οκτωβρίου 1917, ζήτησαν την επικύρωση της νέας κατάστασης από το Β' Πανρωσικό Συνέδριο των σοβιέτ. Με τους περισσότερους πολιτικούς αντιπάλους τους να αποχωρούν από τη διαδικασία, οι μπολσεβίκοι κατάφεραν να σχηματίσουν μία κυβέρνηση απαρτιζόμενη αποκλειστικά από δικούς τους αντιπροσώπους. Η νέα κυβέρνηση επιφορτίστηκε με την εντολή να “αρχίσει άμεσα συνομιλίες για μια δίκαιη και δημοκρατική ειρήνη” και να εκδώσει ένα “διάταγμα για τη γη που να καταργεί την ιδιοκτησία των γαιοκτημόνων”²²

Με την πράξη αυτή μπήκε τέλος στην ιδιορρυθμία της “δυαδικής εξουσίας”. Σύμφωνα με τους μπολσεβίκους: “Δύο εξουσίες σ' ένα κράτος δεν μπορεί να υπάρχουν. Η μία από αυτές πρέπει να εκμηδενιστεί”.²³ Υπό αυτό το πρίσμα, το τέλος της δυαδικής εξουσίας σηματοδοτεί και το τέλος της “δικτατορίας της αστικής τάξης” και το πέρασμα στο σύστημα της *δικτατορίας του προλεταριάτου*.²⁴ Ο ρόλος των μπολσεβίκων υπήρξε έκτοτε πρωταγωνιστικός και η επιρροή τους στην εργατική τάξη υπερσκέλιζε σύντομα όλα τα άλλα πολιτικά κόμματα. Κάτι αντίστοιχο θα ήταν δύσκολο να υποστηριχτεί αναφορικά με την επιρροή τους στις αγροτικές μάζες. Αυτές δεν πλαισίωσαν τους κομμουνιστές, παρά μόνο κατά τη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου, όταν κλήθηκαν να επιλέξει ανάμεσα στην επικράτησή της επανάστασης ή στην παλινόρθωση των μοναρχικών.

Στις αρχές του 1918, ο μεγάλος ενθουσιασμός από την πρώτη αυτή επιτυχία του επαναστατικού εργατικού κινήματος συντέλεσε στο ξέσπασμα ενός πανευρωπαϊκού απεργιακού κύματος που δημιούργησε προβλήματα στη βιομηχανία των εμπόλεμων κρατών και ιδιαίτερα στις Κεντρικές Δυνάμεις. Μέχρι τότε οι αριστερές πτέρυγες των εργατικών κομμάτων δεν είχαν καταφέρει να επιδείξουν σημαντικές επιτυχίες.²⁵ Όμως, μετά την *Οκτωβριανή Επανάσταση*, η επιρροή τους αυξήθηκε κατακόρυφα και σε σύντομο χρόνο, η συνθηματολογία και το ρεπερτόριό τους αγκαλιάστηκε μαζικά από τα εργατικά κινήματα της Ευρώπης.

Στις απεργίες του Ιανουαρίου του 1918, οι Αυστριακοί απεργοί ήταν ήδη οργανωμένοι σε εργατικά συμβούλια, τα οποία είχαν στηθεί στα πρότυπα των ρωσικών σοβιέτ και σύντομα το σχήμα αυτό υιοθετήθηκε και από στρατιώτες. Πολλοί από αυτούς ήταν βετεράνοι πολέμου και απελευθερωμένοι αιχμάλωτοι του Κόκκινου Στρατού, κάποιοι εκ των οποίων είχαν στρατευτεί στις ιδέες του μπολσεβικισμού. Συνεργάστηκαν με την αριστερή πτέρυγα του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος Αυστρίας (SPÖ) και συνέδραμαν στη δημιουργία της 'Κόκκινης Φρουράς' της Βιέννης, η οποία στη συνέχεια

22 Bettelheim Charles, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ*, α' Τόμος, εκδ. Κουκίδα, Αθήνα, 2010 σ. 74

23 βλ. Λένιν, *ο.π*

24 Σημειώνουμε ότι την περίοδο της “δυαδικής εξουσίας” τα σοβιέτ λογίζονταν ήδη ως όργανα της δικτατορίας που όμως δεν είχε – ακόμη – πλήρως εδραιωθεί.

25 βλ. σχετικά Harmann Chris, *Η Χαμένη Επανάσταση*, εκδ. Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα, 2008, σ. 33 - 39

συνενώθηκε με τη Λαϊκή Πολιτοφυλακή²⁶ Η ενιαία στρατιωτική οργάνωση ονομάστηκε “Δημοκρατικός Στρατός” και ήταν η μόνη συμπαγής στρατιωτική οργάνωση επαναστατών έξω από τη Ρωσική επικράτεια.²⁷ Στην Ουγγαρία, η κατάρρευση της δυναστείας των Αψβούργων (Νοέμβριος 1918) συνοδεύτηκε από μία ανάλογη κινηματική έξαρση, όπου έδρασαν ομάδες που προωθούσαν επαναστατικές και ιλεγκαλιστικές τακτικές. Οι ομάδες αυτές συχνά συνδέονταν με την αριστερή πτέρυγα του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος και είχαν μια ορισμένη επιρροή στα εργατικά συμβούλια, που όμως τελούσαν υπό τον έλεγχο συντηρητικών σοσιαλδημοκρατών. Παρόμοια ήταν η κατάσταση στη Γερμανία, όπου λίγο πριν την οριστική λήξη του Α' Παγκόσμιου Πολέμου, μια ανταρσία του ναυτικού στο Κίελο πυροδότησε εκτεταμένες λαϊκές κινητοποιήσεις που είχαν ως αποτέλεσμα την ανατροπή της μοναρχικής κυβέρνησης και την ανάδειξη μιας νέας, απαρτιζόμενη κυρίως από δεξιούς σοσιαλδημοκράτες.²⁸

Το 1919 υπήρξε η χρονιά της κορύφωσης του επαναστατικού κινήματος. Ήταν η χρονιά της κορύφωσης του ρωσικού εμφυλίου, της εξέγερσης των Σπαρτακιστών στο Βερολίνο, της ανόδου και της πτώσης της Σοβιετικής Δημοκρατίας της Ουγγαρίας. Επίσης, τότε ξεκινά η ιταλική “κόκκινη διετία” και ο ιρλανδικός Πόλεμος της Ανεξαρτησίας.²⁹ Σ' αυτές τις συνθήκες, παγιώνεται η οργανωτική διάσπαση των σοσιαλιστών, με την αυτοτελή συσπείρωση των ριζοσπαστών στο σχήμα της Κομμουνιστικής Διεθνούς (ΚΔ).³⁰ Καθόλου τυχαία, ο σοσιαλδημοκράτης Καρλ Κάουτσκι ξεδιπλώνει μέσα σ' αυτή τη συγκυρία κάποιες από τις επιφανέστερες κριτικές του ενάντια στον μπολσεβικισμό. Τα έργα του *Δικτατορία του Προλεταριάτου* (1918) και *Κομμουνισμός και Τρομοκρατία* (1919), αποτελούν ως ένα βαθμό τη σοσιαλδημοκρατική απάντηση στη λενινιστική πρόσληψη του αστικού κράτους και τις μπολσεβίκικες μεθόδους και τακτικές για την ανατροπή του. Παρά το γεγονός ότι την εποχή εκείνη η ίδια η σοσιαλδημοκρατία ήταν και εσωτερικά διαιρεμένη μεταξύ “κεντριστών” και “ρεβιζιονιστών”, το έργο του Κάουτσκι αποτέλεσε τη σημαντικότερη πολεμική στους κομμουνιστές και στις γενικές του γραμμές εξέφραζε το μεγαλύτερο μέρος των σοσιαλδημοκρατών. Μέσα από την ανασκόπησή αυτού του έργου, θα

26 Πρόκειται για ένοπλη οργάνωση που είχε ιδρύσει το Υπουργείο Πολέμου της σοσιαλδημοκρατικής κυβέρνησης από τα προλεταριακά στοιχεία και τους έμπιστους αξιωματικούς του παλιού στρατού.

27 βλ. Gruber Helmut, *Επανάσταση στην Ευρώπη (1917-923)*, εκδ. Κομμούνα, 1985, σ. 138-139

28 Αρχικά στην κυβέρνηση εκπροσωπούσαν ισότιμα το SPD και το USPD. Ωστόσο, όταν ξεκίνησαν οι διαδικασίες για ανάδειξη νέας κυβέρνησης στο Σέρκους Μπους, η Εκτελεστική Επιτροπή του Εργατικού και του Στρατιωτικού Συμβουλίου του Βερολίνου διάλεξε 12 δήθεν ανεξάρτητους αντιπροσώπους των στρατιωτών για τους οποίους η αρχή της ισότητας των οργανώσεων παραβλέφθηκε. Το SPD, που έλεγχε τη φρουρά του Βερολίνου, κατάφερε να προσεταιριστεί την πλειοψηφία ελέγχοντας τα 2/3 της Επιτροπής. Επιπλέον σε υπουργικές θέσεις διατηρήθηκαν παλιοί αντιδραστικοί υπουργοί, που αν και θεωρητικά ελέγχονταν και από τα δύο κόμματα, στην πραγματικότητα λογοδοτούσαν στο SPD. βλ. σχετικά Prudhommeaux Andre, *Σπάρτακος – Η Κομμούνα του Βερολίνου 1919*, εκδ. Διεθνής Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1981

29 Οι εργατικές μάζες στήριξαν την κινητοποίηση για την εθνική ανεξαρτησία της Ιρλανδίας (1917-1921) και σε αρκετές περιπτώσεις ο ιρλανδικός πόλεμος της ανεξαρτησίας χρωματίστηκε από το ρεπερτόριο και τη συνθηματολογία του εργατικού κινήματος. Κορυφαία στιγμή αυτής της “συνάντησης” υπήρξε η άνοιξη του 1919, όταν στην επαρχία του Λίμερικ, κατά τη διάρκεια απεργίας με κεντρικό αίτημα τον τερματισμό της βρετανικής επικυριαρχίας, οι εργάτες κατέλαβαν την πόλη ιδρύοντας σοβιετική κυβέρνηση. Η κυβέρνηση των συμβουλίων δεν άντεξε πάνω από μερικές βδομάδες και το πρόγραμμά της είχε κυρίως εθνικοαπελευθερωτικό και ανθρωπιστικό προσανατολισμό. Παρόλα αυτά, η επιλογή της συγκεκριμένης φόρμας διακυβέρνησης είναι ενδεικτική της έκτασης και της αναγνώρισης του κινήματος των συμβουλίων την εποχή εκείνη.

30 Αρχικά σχεδόν το σύνολο του επαναστατικού εργατικού κινήματος επιδίωξε κάποιου τύπου σύνδεση με την Κομμουνιστική Διεθνή. Για τους λόγους της αποχώρησης των ομάδων με αναρχικό ή ακροαριστερό προσανατολισμό βλ. περισσότερα στο παρόν, κεφ. 2.2

δοκιμάσουμε να κατανοήσουμε τη σοσιαλδημοκρατική οπτική για την επαναστατική κατάσταση που συντάρασε την Ευρώπη αλλά και την προοπτική που έθετε στο εργατικό κίνημα της εποχής.

1.2

Ο Κάουτσκι και ο μαρξισμός του κύριου ρεύματος απέναντι στις επαναστάσεις του 1917-1921

Ο Καρλ Κάουτσκι έγινε μέλος του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος Αυστρίας (SPÖ) το 1874, την εποχή που φοιτούσε στο Τμήμα Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου της Βιέννης. Αργότερα, έγινε μέλος του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος Γερμανίας (SPD) και μαζί με τον Μπερνστάιν και τον Μπέμπελ συνέγραψε το “Πρόγραμμα της Ερφούρτης”, με το οποίο οριστικοποιήθηκε η στροφή του κόμματος προς τον μαρξισμό και τον λεγόμενο “επιστημονικό σοσιαλισμό”, έστω και αν αυτή η στροφή εμπεριείχε, σύμφωνα με τον Ένγκελς, ασάφειες και ελλείψεις.³¹

Σύμφωνα με το νέο πρόγραμμα, βασικός στόχος του κόμματος παρέμενε η επανάσταση για την κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής (και η ανατροπή των αστικών σχέσεων κυριαρχίας). Ωστόσο, μέχρι την ωρίμανση των αντικειμενικών συνθηκών, ως βασικές μέθοδοι πάλης προάγονταν ο κοινοβουλευτικός αγώνας και η νόμιμη πολιτική δράση. Ο τρόπος με τον οποίο θα γινόταν το πέρασμα από τη μία φάση των κοινωνικών αγώνων στην άλλη έμεινε αδιευκρίνιστος.

Μετά το θάνατο του Ένγκελς, ο Κάουτσκι αναγνωρίστηκε ως ο σπουδαιότερος εν ζωή θεωρητικός του μαρξισμού και ως ηγετική φυσιογνωμία της Β' Διεθνούς. Όμως, το κύρος του “πάπα του μαρξισμού” δεν ήταν τέτοιο που να εμποδίζει την εκδήλωση φυγόκεντρων τάσεων και εναλλακτικών θεωρητικών προσεγγίσεων. Η θεώρησή του στηριζόταν σε μία νομοτελειακή πρόσληψη της ιστορικής διαδικασίας, σύμφωνα με την οποία η κατάρρευση του καπιταλισμού ήταν λίγο – πολύ προδιαγραμμένη· το ίδιο ίσχυε με την κοινωνική επανάσταση του προλεταριάτου. Μία μικρή ομάδα ριζοσπαστών που δρούσαν στους κόλπους του SPD είχε εκδηλώσει ορισμένες ενστάσεις απέναντι σ' αυτές τις αντιλήψεις. Στο έργο *Μεταρρύθμιση ή Επανάσταση*, η Ρόζα Λούξεμπουργκ υποστήριξε ότι για την πραγμάτωση της κοινωνικής επανάστασης ήταν αναγκαία η βίαιη ανατροπή της πολιτικής εξουσίας της αστικής τάξης· δίχως να θίξει τον πυρήνα της ντετερμινιστικής αφήγησης του κυρίαρχου ρεύματος, έθεσε τον ιστορικό ρόλο της τάξης-υποκειμένου με τέτοιους όρους που εμφάνιζαν τη διαδικασία ανατροπής των υφιστάμενων σχέσεων εξουσίας σαν ένα δρόμο ρήξεων και ασυνεχειών.

31 Νωρίτερα το κόμμα ήταν έντονα επηρεασμένο από τις ιδέες του Γερμανού φιλόσοφου Φερντινάντ Λασσάλ. Γνωστή είναι η κριτική που άσκησαν στις λασσαλικές επιρροές του Προγράμματος της Γκότα οι Μαρξ Ένγκελς στο βιβλίο *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*..

Εντούτοις, η πρώτη σοβαρή απόπειρα για αναθεώρηση της γραμμής του SPD ήρθε από τη συντηρητική του πτέρυγα. Στις αρχές του 20ου αιώνα, οι σοσιαλδημοκράτες της νότιας Γερμανίας είχαν καταφέρει να αποκτήσουν σημαντική επιρροή στα τοπικά κοινοβούλια, πράγμα που αντιστοιχούσε σε μεγαλύτερες ευκαιρίες για άσκηση μεταρρυθμιστικής πολιτικής. Βασισμένοι στις ανάλογες εμπειρίες, προώθησαν μία πλατφόρμα περαιτέρω προσαρμογής του κόμματος στις απαιτήσεις της αστικής πολιτικής. Η απόπειρα αυτή βρήκε τη θεωρητική της έκφραση στον "εξελικτικό σοσιαλισμό" του Μπερνστάιν. Προκαταβάλλοντας τη σταθεροποίηση του καπιταλισμού ο Μπερνστάιν υποστήριξε ότι ο ρόλος των σοσιαλιστών του 20ου αιώνα θα περιοριζόταν στη διεκδίκηση κοινωνικών μεταρρυθμίσεων προς όφελος των εργαζομένων.³² Ο Κάουτσκι συνασπίστηκε με την αριστερή πτέρυγα απέναντι στην στροφή που επιχείρησε η ρεβιζιονιστική τάση. Η αποτροπή αυτής της εξέλιξης διασφάλισε, έστω και τυπικά, τον μαρξιστικό προσανατολισμό του SPD για μισό ακόμη αιώνα.³³

Όταν τον Αύγουστο του 1914 η Γερμανία μπήκε στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο Κάουτσκι, όπως και όλα τα παρόντα μέλη της κοινοβουλευτικής ομάδας του SPD, υπερψήφισε τις πολεμικές πιστώσεις.³⁴ Αν και όψεις του έργου των Μαρξ-Ενγκελς θα μπορούσαν, ενδεχομένως, να δικαιολογήσουν μια τέτοια τακτική στο βαθμό που αφορούσε έναν αμυντικό εθνικό πόλεμο, σε καμία περίπτωση η παράλληλη αποδοχή της κοινωνικής ειρήνης για όσο καιρό διαρκούσε ο πόλεμος δεν μπορούσε να στηριχτεί στα ίδια θεωρητικά θεμέλια. Ενώ στην Αγγλία και τη Γαλλία, οι σοσιαλιστές δικαιολόγησαν τη συμμετοχή τους στον Πόλεμο, ως μάχη απέναντι στον πρωσικό επεκτατισμό και την απολυταρχική πολιτική του, στη Γερμανία η δικαιολόγηση του προοδευτικού της χαρακτήρα συναντούσε μεγαλύτερες δυσκολίες. Οι δυσκολίες αυτές έγιναν μεγαλύτερες, καθώς η σταδιακή υποχώρηση του πατριωτικού ενθουσιασμού οδήγησε, από τα τέλη του 1915, στην εμφάνιση ενός αντιπολεμικού κινήματος στη Γερμανία.

Το 1916, μία διεθνής ομάδα αριστερών σοσιαλιστών επιχείρησε μια πρώτη ανασυγκρότηση του κινήματος, καταδικάζοντας την κατάφωρη παραβίαση των αποφάσεων της Διεθνούς από τα κόμματα που

32 Δεν πρέπει να υποτιμήσουμε τη στροφή που επιχείρησε ο Μπερνστάιν, ως μία δεξιά παράφραση του μαρξισμού, με στόχο την προσαρμογή του στις νέες συνθήκες. Στην πραγματικότητα πρόκειται για θεμελιακή ρήξη, που όπως ο ίδιος σημειώνει έχει τις ρίζες της σε μία *φιλοσοφική αναθεώρηση*. Το 1899, στο *'Θεωρητικός σοσιαλισμός και πρακτική σοσιαλδημοκρατία'*, γράφει: "Ό,τι μεγάλο κατάφεραν ο Marx και ο Engels δεν το πέτυχαν χάρη αλλά παρά την διαλεκτική". Η πολεμική αυτή απέναντι στη διαλεκτική συνδέεται με τη συνολικότερη τάση προς παραγκωνισμό του εγελιανισμού στη Γερμανία, μετά την παραίτηση του Μπίσμαρκ και την παράλληλη επέκταση του νεοκαντιανού ρεύματος στους φιλοσοφικούς κύκλους της κεντρικής Ευρώπης.

33 Στο Συνέδριο του Γκόντεσπεργκ (Νοέμβριος 1915), το SPD θα υιοθετήσει ένα πρόγραμμα στο οποίο επικυρώνεται η μετεξέλιξή του από σοσιαλιστικό κόμμα της εργατικής τάξης σε σύγχρονο σοσιαλδημοκρατικό κόμμα ευρείς τάξικης απεύθυνσης. Όπως σημειώνει η Γκρέμπινγκ: "Σύμφωνα με το Πρόγραμμα του Γκόντεσπεργκ, ο δημοκρατικός σοσιαλισμός εννοείται σαν ένα διαρκές, προσαρμοζόμενο σε κάθε ιστορική κατάσταση και νεοδιατυπωμένο κάθε φορά καθήκον, του οποίου αμετάβλητο ηθικό κίνητρο πρέπει ν' αποτελούν η ελευθερία, η δικαιοσύνη και η αλληλεγγύη". Αυτή η πρόσληψη της "σοσιαλιστικής βούλησης" ως συμπληρωματικής - διορθωτικής συνιστώσας της καπιταλιστικής λειτουργικότητας αφορά μια πλατιά αναγνώριση και αποδοχή των αξιώσεων του Μπερνστάιν, έστω κι αν το Πρόγραμμα δεν περιείχε καμία αναφορά στο πρόσωπό του. βλ. Grebing Helga, *Η Ιστορία του Γερμανικού Εργατικού Κινήματος*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1982, σ. 319

34 Έτσι συνέβη κατά την ψήφιση των πρώτων πιστώσεων τον Σεπτέμβριο του 1914, όταν οι βουλευτές που διαφωνούσαν στην υποστήριξη του πολέμου επέλεξαν να μην αφηγήσουν την κοινοβουλευτική πειθαρχία. Ο πρώτος που έπραξε το αντίθετο ήταν ο Καρλ Λίμπκνεχτ, που τον Νοέμβριο του ίδιου έτους καταμήφισε την ανανέωση των πολεμικών πιστώσεων. Ο Καρλ Λίμπκνεχτ απείχε από την πρώτη ψηφοφορία.

υποστήριζαν τον πόλεμο.³⁵ Παρότι οι περισσότεροι ριζοσπάστες συνέχιζαν να στοχεύουν στην ενότητα όλα έδειχναν ότι αυτή ευνοούσε τους οπαδούς της ταξικής συμφιλίωσης. Έτσι, το Μάρτιο του 1916 η “κεντριστική” τάση του SPD πήρε την πρωτοβουλία να ανεξαρτητοποιηθεί συγκροτώντας μαζί με τμήμα της αριστεράς μια νέα κοινοβουλευτική ομάδα (στην οποία συνασπίστηκαν και ορισμένοι “πασιφιστές” της ρεβιζιονιστικής τάσης, ανάμεσά τους και ο ίδιος ο Μπερνστάιν). Το νέο κόμμα, στο οποίο συμμετείχε και ο Κάουτσκι, ονομάστηκε Ανεξάρτητο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας (USPD).

Μετά την ανατροπή της μοναρχίας τον Νοέμβριο του 1918 και το σχηματισμό σοσιαλδημοκρατικής κυβέρνησης από το SPD και το USPD, ο Κάουτσκι χρημάτισε για λίγο υφυπουργός Εξωτερικών και εργάστηκε για την αποκάλυψη των εγκλημάτων πολέμου της Αυτοκρατορικής Γερμανίας. Παρέμεινε ενεργό μέλος των Ανεξάρτητων, μέχρι διάσπαση του κόμματος στα τέλη του 1920, όταν η πλειοψηφία αποφάσισε την ένωση με τους κομμουνιστές. Τότε, ο ίδιος προσχώρησε εκ νέου στο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα. Μέσα στο 1920, ο Κάουτσκι επισκέφτηκε τη Γεωργία και εργάστηκε για την σοσιαλδημοκρατική της κυβέρνηση που εκείνη την εποχή δεχόταν πιέσεις από τους Ρώσους επαναστάτες. Έως τότε είχε ήδη εκθέσει τα σημαντικότερα σημεία της κριτικής του ενάντια στον “μπολσεβικισμό” και τις τακτικές του σε μία σειρά από άρθρα και μπροσούρες, σημαντικότερες από τις οποίες είναι η *Δικτατορία του Προλεταριάτου* (1918) και το *Τρομοκρατία και Κομμουνισμός* (1919), όπου συνδέει τον τρόπο διακυβέρνησης των μπολσεβίκων με τη γιακωβινική τρομοκρατία.³⁶

Στον πρόλογο της *Δικτατορίας του Προλεταριάτου*, που γράφτηκε λίγο πριν την επανάσταση του Νοεμβρίου του 1918,³⁷ ο Κάουτσκι αναφέρει ότι πρόκειται για πραγματεία που απευθύνεται κυρίως στα μέλη του USPD, με βασικό στόχο την ανάπτυξη μιας επιχειρηματολογίας υπέρ της δημοκρατίας και ενάντια στις δικτατορικές μεθόδους. Αναγνωρίζει πως είναι αδύνατο να μην πάρει κανείς θέση στα γεγονότα της Ρωσίας και συνεχίζει κριτικάροντας τους Σπαρτακιστές ότι παρουσίαζαν κάθε κριτική στον

35 Από τις 5 έως τις 8 Σεπτεμβρίου 1915, στο χωριό Τσίμερβιλντ της επαρχίας της Βέρνης, τριάντα οκτώ αντιπρόσωποι σοσιαλιστικών κομμάτων από έντεκα χώρες (στην πλειοψηφία τους προερχόμενοι από το ριζοσπαστικό ρεύμα) επιχείρησαν να θέσουν τα θεμέλια ενός νέου προσανατολισμού ενάντια στο κυρίαρχο ρεύμα. Παρά τον περιθωριακό χαρακτήρα του συνεδρίου, η διακήρυξη του Τσίμερβιλντ αποτελεί σημαντικό ιστορικό κείμενο, για δύο κυρίως λόγους: Πρώτον επειδή ανέδειξε την ύπαρξη ενός διεθνούς αντιπολεμικού ρεύματος μέσα στους κόλπους της σοσιαλδημοκρατίας, εντός του οποίου ξεχώριζαν οι Ρώσοι μπολσεβίκοι. Δεύτερον, διότι καταδείχτηκε ότι η υποστήριξη του πολέμου συνδέονταν με τη ρεφορμιστική στροφή των σοσιαλιστικών κομμάτων, πράγμα που αποτέλεσε τη βάση της κατοπινής, πολεμικής ρητορείας των ριζοσπαστών, ενάντια στο μεταρρυθμιστικό σοσιαλισμό.

36 Ο Κάουτσκι δεν ήταν ο μόνος μαρξιστής της εποχής που έκανε μια τέτοια σύνδεση. Ο Jaques Sadoul, χριστιανός ρεβιζιονιστής και μέλος του γαλλικού τμήματος της Διεθνούς (SFIO) που μεταπήδησε στον κομμουνισμό, είδε στον μπολσεβικισμό έναν “αναγεννημένο γιακωβινισμό, με συστατικό του στοιχείο μια δογματική αδιαλλαξία, η οποία όμως δεν αποκλείει την εφαρμογή μιας ευέλικτης τακτικής”. βλ. Julliard Jacques, *Οι Αριστερές της Γαλλίας*, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2015, σ. 466

37 Δηλαδή την επανάσταση που ακολούθησε την εξέγερση των ναυτών του Κίελου (Νοέμβριος 1918) και οδήγησε στην πτώση της μοναρχίας και τη συγκρότηση σοσιαλδημοκρατικής κυβέρνησης και τελικά στην ίδρυση της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης.

μπολσεβικισμό ως επίθεση ενάντια στη Ρωσική Επανάσταση και κατ' επέκταση ενάντια στο σοσιαλισμό.³⁸ Μολονότι υποστηρίζει ότι η επανάσταση αυτή αποτέλεσε γεγονός κοσμοϊστορικής σημασίας – μεγαλύτερης και από αυτή της Παρισινής Κομμούνας – χαρακτηρίζει την τελευταία σπουδαιότερη καθώς “[ή]ταν έργο ολόκληρου του προλεταριάτου”· συμπέρασμα στο οποίο τον οδηγεί το γεγονός ότι “όλες οι αποχρώσεις του σοσιαλιστικού κινήματος συμμετείχαν σ' αυτή, καμία δεν αποσύρθηκε και καμία δεν αποκλείστηκε.”³⁹ Στα επόμενα τρία κεφάλαια, ο Κάουτσκι επιτίθεται στις θεωρίες που υποβαθμίζουν το ρόλο της δημοκρατίας σε εργαλείο της σοσιαλιστικής οικοδόμησης. Υποστηρίζει ότι ο σοσιαλισμός δίχως δημοκρατία, μπορεί μεν να είναι πραγματοποιήσιμος αλλά τότε αποκόπτεται από το χειραφετικό του περιεχόμενο, στο οποίο έγκειται και ο λόγος που το πρόγραμμά του αγκαλιάστηκε από τις μάζες της Δύσης. Αυτός ο σοσιαλισμός, ο “άρρηκτα συνδεδεμένος με τη δημοκρατία”, είναι, για τον Κάουτσκι, ταυτόχρονα μέσο και σκοπός του σοσιαλιστικού εργατικού κινήματος και αναμένεται να επιτύχει μία ολοκληρωτική νίκη απέναντι στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής από τη στιγμή που “[το βιομηχανικό προλεταριάτο] αυξάνει συνεχώς τη δύναμή του μαζί με τις δυνατότητες της πάλης του και τη διάθεση να συνεχίσει τον αγώνα του”,⁴⁰ και παράλληλα αυξάνεται αριθμητικά με μεγαλύτερους ρυθμούς σε σχέση προς όλες τις άλλες τάξεις. Την τάση αυτή, ο Κάουτσκι τη σημειώνει ως προϋπόθεση για την ύπαρξη μιας *πραγματικής* πιθανότητας οικοδόμησης του σοσιαλισμού. Μαζί με τη “θέληση για σοσιαλισμό” αποτελούν αντίστοιχα μία υλική και μία πνευματική προϋπόθεση που αναδύονται από την ίδια τη βιομηχανική ανάπτυξη των καπιταλιστικών κρατών, ενώ ένας τρίτος παράγοντας είναι αυτή η ίδια η βιομηχανική ανάπτυξη που συνδέει και ομογενοποιεί την παραγωγή. Όμως, σύμφωνα με τον αυστριακό μαρξιστή, ο αποφασιστικός παράγοντας είναι η ικανότητα του προλεταριάτου να διαχειριστεί την πολιτική εξουσία και τους κρατικούς μηχανισμούς, αφότου τους αποσπάσει από τις κυρίαρχες τάξεις.⁴¹ Όπως θα υποστηρίξει τελικά, κάτι τέτοιο είναι αδύνατο να βρει εφαρμογή εκτός δημοκρατικού πλαισίου. Ακόμη και η πάλη για την κατάκτηση των πολιτικών θεσμών, δεν μπορεί να βρίσκεται υπό την ευθύνη μιας ολιγομελούς ομάδας αλλά, στο βαθμό που αφορά μια μαζική κινητοποίηση, θα πρέπει επίσης να οργανωθεί ανοιχτά (μη-συνωμοτικά).⁴²

Πάντως, η δομική θέση της δημοκρατίας στο σοσιαλισμό (είτε ως κίνημα, είτε ως σύστημα), δεν είναι αντιστρέψιμη. Δεν μπορεί δηλαδή, λέει ο Κάουτσκι, να ισχυριστεί κανείς ότι ο σοσιαλισμός είναι με τη σειρά του εξίσου αναγκαίος για την πραγματοποίηση της δημοκρατίας, που ως μοντέλο είναι επίσης εφαρμόσιμη σε κοινωνίες που στηρίζονται στην οικονομία της αγοράς με την προϋπόθεση ότι δεν

38 Kautsky Karl, *The Dictatorship of the Proletariat*, National Labour Press 1919, ch. I: “The Problem”, προσβάσιμο στο ιστότοπο <https://www.marxists.org/archive/kautsky/1918/dictprole/index.htm>

39 ο.π.

40 ο.π., ch. II: “Democracy and the Conquest of Political Power”, προσβάσιμο στον ιστότοπο: <https://www.marxists.org/archive/kautsky/1918/dictprole/ch02.htm>

41 ο.π.

42 Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ο δημοκρατικός δρόμος της προλεταριακής επανάστασης, τον οποίο υπερασπίζεται ο Κάουτσκι, δεν είναι απαραίτητα και αναίμακτος, αφού οι παλιές κυρίαρχες τάξεις, ακόμη και ορισμένοι θεσμοί του κράτους, ενδέχεται να στραφούν εναντίον της σοσιαλιστικής οικοδόμησης και τότε το προλεταριάτο θα πρέπει να τις καταστείλει με τη βία. Αυτή η βία όμως, νοείται ως υποκατηγορία της δημοκρατικής λειτουργίας και όχι ως άρνησή της, σε αντίθεση με την προκαταβολικά κατασταλτική βία και καταπίεση των αντιφρονούντων που επέβαλαν οι Ρώσοι επαναστάτες. βλ. Κάουτσκι, ο.π.

υπάρχουν μεγάλες κοινωνικές ανισότητες.⁴³ Από αυτό δεν πρέπει να συνάγουμε ότι για τους σοσιαλδημοκράτες η δημοκρατική ολοκλήρωση των βιομηχανικών κρατών είναι τελείως άσχετη από τους αγώνες των εργαζόμενων τάξεων.⁴⁴ Για τον Κάουτσκι, η δημοκρατία υπό αστική κυριαρχία αποτελεί ιστορική κατάκτηση του προλεταριάτου.

Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα σημεία του έργου είναι το κεφάλαιο, όπου ο συγγραφέας αναπτύσσει τη θεωρία του για το σύγχρονο κράτος.⁴⁵ Κατά κάποιο τρόπο, στο κεφάλαιο αυτό ο Κάουτσκι απαντά στην σκληρή κριτική που είχε εκτοξεύσει εναντίον του ο Βλαντιμίρ Λένιν, (μέσα από την μπροσούρα του *Κράτος και Επανάσταση*) και κατ' επέκταση στα ανοιχτά ερωτήματα που έθετε η εξέγερση του Οκτώβρη σχετικά με τις δυνατότητες που κυοφορούν οι θεσμίσεις της εργατικής αυτοοργάνωσης ως κρατικοί μηχανισμοί της εργατικής εξουσίας.

Ο Κάουτσκι τόνισε, μεταξύ άλλων, τον ειδικό ρόλο της γραφειοκρατίας του μοντέρνου κράτους και την αντίθεσή της με τους κανόνες της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Προάγοντας τον νεποτισμό και τη διαφθορά, στα πλαίσια της αυτό-αναπαραγωγής της, η γραφειοκρατία δεν ευνοεί την ανάπτυξη της αγοράς και εξελίσσεται σε εμπόδιο για την πρόοδο των μέσων παραγωγής. Έτσι, ο έλεγχος της γραφειοκρατίας μέσα από τη διάκριση των εξουσιών και την καθιέρωση της φεντεραλιστικής δημοκρατίας, αποτελεί κοινό συμφέρον των αντιμαχόμενων τάξεων. Βεβαίως, αυτές έχουν αντιπαραθετικά συμφέροντα και οι θεσμοί που κάθε τάξη δύναται να χρησιμοποιήσει στα πλαίσια του αγώνα της ενάντια στη γραφειοκρατία και του αγώνα της για κυριαρχία δεν είναι οι ίδιοι. Σε ό,τι αφορά το προλεταριάτο, ο Κάουτσκι πιστεύει ότι έχει απόλυτο συμφέρον από την επέκταση της δημοκρατίας και του δικαιώματος ψήφου σε όλους του πολίτες μιας και, όπως ήδη αναφέρθηκε, πίστευε ότι το ποσοστό της βιομηχανικής εργατικής τάξης επί του γενικού πληθυσμού αυξάνει νομοτελειακά και, σύμφωνα με αυτή την τάση, δε θα αργούσε να καταστεί κοινωνικά πλειοψηφική. Σ' αυτή την πρόβλεψη, που σήμερα γνωρίζουμε ότι δεν επικυρώθηκε ιστορικά, ο Κάουτσκι θεμελιώνει ένα κανονιστικό κριτήριο για την πραγματοποίηση του σοσιαλισμού: “[Το προλεταριάτο] δεν μπορεί να χειραφετηθεί εάν δεν καταστεί η μεγαλύτερη τάξη και μέχρις ότου η φτώχη αγροτιά και τα μικροαστικά στρώματα πάνσουν να υπερτερούν αριθμητικά”.⁴⁶ Σύμφωνα με τον Κάουτσκι, η εργατική τάξη, μόνη της ή με τη συνδρομή άλλων τάξεων, οφείλει να κατακτήσει, μέσω των σοσιαλιστικών κομμάτων, την κυβερνητική εξουσία ώστε να επιταχύνει, μέσω της πολιτικής της παρέμβασης, την υλοποίηση των συνθηκών που απαιτούνται για το ξεκίνημα της κοινωνικής επανάστασης του προλεταριάτου.⁴⁷ Αυτή, κατά τη γνώμη του, θα μπορούσε να πάρει τελείως

43 *ο.π.*

44 "Since then the working classes of the whole of Europe, in numerous – often bloody – struggles, have conquered one instalment of democracy after the other, and by their endeavours to win, maintain and extend democracy"
ο.π.

45 Kautsky, *ο.π.*, ch. IV: “The Effects of Democracy”, προσβάσιμο στον ιστότοπο:
<https://www.marxists.org/archive/kautsky/1918/dictprole/ch04.htm>

46 *ο.π.*

47 Αναφερόμαστε στην κοινωνική επανάσταση ως τη μακρόχρονη διαδικασία μετασχηματισμού των δοσμένων κοινωνικών σχέσεων και την αντικατάστασή τους από νέες οι οποίες να αφορούν σε διαφορετικό τύπο (τρόπο) οργάνωσης της παραγωγής. Με αυτή την έννοια η κοινωνική επανάσταση δεν αντιστοιχεί στην *επαναστατική στιγμή*, που εκδηλώνεται στα πλαίσια αυτής της διαδικασίας και έχει, συνήθως, τη μορφή λαϊκής αναταραχής και ανατροπής του υφιστάμενου πολιτικού καθεστώτος. Παράδειγμα που αντιστοιχεί στην πρώτη έννοια είναι η βιομηχανική επανάσταση του 18ου-19ου αιώνα, ενώ μια κλασική επαναστατική στιγμή ήταν η Γαλλική

διαφορετικές μορφές απ' ότι οι αστικές επαναστάσεις και να κυριαρχήσει, δίχως να καταφύγει στη χρήση ωμής βίας, στο βαθμό που ο εκδημοκρατισμός έχει προχωρήσει αρκετά.⁴⁸

Σε ό,τι αφορά τον όρο της “δικτατορίας του προλεταριάτου”, ο Κάουτσκι, αφού επικρίνει τους Μαρξ – Ένγκελς για την επιλογή του, εξηγεί ότι σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να γίνεται διάκριση ανάμεσα στη λέξη “δικτατορία” ως κοινωνικοπολιτική κατάσταση, που σημαίνει την αποκλειστική κυριαρχία μίας τάξης στους κρατικούς θεσμούς, από τη δικτατορία ως μορφή διακυβέρνησης που αντιστοιχεί στην παντοδυναμία της εκτελεστικής εξουσίας ενός προσώπου ή μιας ομάδας που διοικεί με τη βία τον κρατικό μηχανισμό.⁴⁹ Σε κάθε περίπτωση, κατά την άποψή του, ο όρος ήταν παντελώς ακατάλληλος· όπως θα αναφέρει αλλού: “η ταξική δικτατορία είναι μια ασυναρτησία. Η ταξική κυριαρχία είναι αδιανόητη δίχως κανόνες και ρυθμίσεις.”⁵⁰ Η μέθοδος αυτή, για όλους τους λόγους που αναφέραμε, κρίνεται όχι μόνο ακατάλληλη για την επίτευξη του σοσιαλισμού, αλλά και ασυμβίβαστη μαζί του, στο βαθμό που αυτός νοείται ως ένα σύστημα συλλογικής απελευθέρωσης και κοινωνικής χειραφέτησης.

Για τον Κάουτσκι, η μεγάλη άνοδος της επιρροής του μπολσεβικισμού στο εργατικό κίνημα, αποτελούσε αντανάκλαση της *στρατιωτικοποίησης του τρόπου σκέψης* που είχε επιφέρει στα έθνη της Ευρώπης ο πόλεμος.⁵¹ Αναγνώρισε τη συνωμοτική προεπαναστατική δράση των μπολσεβίκων ως στοιχείο ξένο προς της μαρξιστική κοσμοθεωρία⁵² και την προσέλαβε σαν μία μπλανκιστική ή αναρχική παρέκκλιση⁵³, την οποία η σοσιαλδημοκρατία όφειλε να αντιμετωπίσει με ανοιχτό και δημόσιο διάλογο, σε κάθε περίπτωση όμως απέχοντας από πρακτικές αφορισμών και προσωπικών επιθέσεων. Ακόμη πιο έντονα, υποστήριξε την αποχή από πράξεις βίας, ιδίως όταν απευθύνονταν σε “σοσιαλιστές συντρόφους”. Στο πλαίσιο αυτό, θεωρούσε συγγενείς τις τακτικές των μπολσεβίκων και των Γερμανών σοσιαλδημοκρατών της πλειοψηφίας,⁵⁴ βλέποντας να εκδηλώνεται σε αμφότερες το σχήμα της τρομοκρατίας, χαρακτηριστικό, όπως αναφέρει στο βιβλίο του *Τρομοκρατία και Κομμουνισμός*, ενός καθεστώτος που, αν και προέκυψε μέσα από την επαναστατική κινητοποίηση των μαζών, πλέον κατρακυλά προς τη δικτατορία.⁵⁵

Επανάσταση (1789).

48 Kautsky, *ο.π.*, ch. IV: “The Effects of Democracy”, προσβάσιμο στον ιστότοπο:

<https://www.marxists.org/archive/kautsky/1918/dictprole/ch04.htm>

49 Kautsky, *ο.π.*, ch. V: “Dictatorship”, προσβάσιμο στον ιστότοπο:

<https://www.marxists.org/archive/kautsky/1918/dictprole/ch05.htm>

50 Karl, *ο.π.*, VI: “The Second Paris Commune”, προσβάσιμο στον ιστότοπο:

<https://www.marxists.org/archive/kautsky/1919/terrcomm/ch06.htm>

51 Karl, *ο.π.*, ch VIII: “The Communists at Work” προσβάσιμο στον ιστότοπο:

<https://www.marxists.org/archive/kautsky/1919/terrcomm/ch08.htm>

52 Ο Κάουτσκι δεν ήταν ο μόνος που εξέφρασε μια τέτοια κρίση για τον μπολσεβικισμό. Στο Συνέδριο της Tours, ο Λεόν Μπλουμ χαρακτήρισε τον μπολσεβικισμό “δημιούργημα εκ του μηδενός”, που στηρίζεται σε άλλες αρχές από εκείνες του μαρξισμού, ένα νέο “δογματικό σύνολο” αντίθετο με τις αρχές του “μαρξιστικού σοσιαλισμού”. βλ. *Σχετικά* Juliard Jaques, *ο.π.*, σ. 467

53 Kautsky *ο.π.*

54 Εννοεί το SPD. βλ. Kautsky Karl, *Terrorism and Communism*, The National Labour Press Ltd, 1919, ch I:

“Revolution and Terror”, προσβάσιμο στον ιστότοπο:

<https://www.marxists.org/archive/kautsky/1919/terrcomm/ch01.htm>

55 Kautsky Karl, *Terrorism and Communism*, The National Labour Press Ltd, 1919

1.3

Ο Λένιν για το κόμμα, το κράτος και τη μετάβαση στο σοσιαλισμό.

Το 1887, ο Βλαντιμίρ Ίλιτς Ουλιάνοφ⁵⁶ ήταν δέκα επτά χρονών όταν είδε τον μεγαλύτερο αδερφό του να οδηγείται στην κρεμάλα έχοντας καταδικαστεί για έσχατη προδοσία, εξαιτίας της συμμετοχής του σε συνωμοσία με στόχο τη δολοφονία του τσάρου Αλέξανδρου Γ'.⁵⁷ Εκείνη τη χρονιά ετοιμαζόταν για την είσοδό του στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου του Καζάν, όμως το ίδιο έτος εξορίστηκε από την περιοχή με την κατηγορία της συμμετοχής σε επαναστατική οργάνωση. Εντέλει, κατάφερε να σπουδάσει στην Πετρούπολη, όπου και εγκαταστάθηκε μόνιμα από το 1893, ασκώντας το επάγγελμα της δικηγορίας. Στο μεταξύ είχε στρατευτεί στις ιδέες του μαρξισμού και τα επόμενα χρόνια ταξίδεψε στο εξωτερικό όπου γνωρίστηκε με σημαίνουσες προσωπικότητες του ρωσικού και του διεθνούς σοσιαλιστικού κινήματος. Λίγο μετά την επιστροφή του στη Ρωσία, συνελήφθη, φυλακίστηκε και στη συνέχεια εξορίστηκε για τρία χρόνια στη Σιβηρία, όπου συνέγραψε την οικονομική εργασία *“Η ανάπτυξη του καπιταλισμού στη Ρωσία”*, το μόνο ίσως έργο του που δε γράφτηκε με στόχο την παρέμβαση στην πολιτική συγκυρία.

Το 1900, μεταναστεύει στην Ελβετία και μαζί με άλλους Ρώσους μαρξιστές ιδρύει την παράνομη εφημερίδα *‘Ισκρα’*, με στόχο την καθοδήγηση του νεαρού σοσιαλδημοκρατικού κόμματος. Δύο χρόνια αργότερα, θα προκαλέσει αίσθηση, όταν μέσα από τα φύλλα της ίδιας εφημερίδας, θα εκδώσει μία μπροσούρα με τίτλο *“Τι να Κάνουμε;”*, όπου προωθείται η ιδέα της ανάπτυξης συνωμοτικής δραστηριότητας απέναντι στο τσαρικό καθεστώς. Στο έργο αυτό, γίνεται φανερή η διάσταση που χωρίζει τη λενινιστική σκέψη από τον “ορθόδοξο” μαρξισμό της Β' Διεθνούς:

"Ένας μικρός, συμπαγής πυρήνας από τους πιο σίγουρους, έμπειρους και ατσαλωμένους εργάτες, που έχει έμπιστους ανθρώπους στα κυριότερα διαμερίσματα και που συνδέεται σύμφωνα με όλους τους κανόνες της πιο αυστηρής συνωμοτικότητας με την οργάνωση των επαναστατών, θα μπορέσει να εκπληρώσει ολοκληρωτικά, με την πιο πλατιά βοήθεια της μάζας και χωρίς να πάρει μια ορισμένη μορφή, όλες τις λειτουργίες μιας συνδικαλιστικής

56 Ο Βλαντιμίρ Ίλιτς Ουλιάνοφ προσέλαβε το ψευδώνυμο “Λένιν” στα χρόνια της νεανικής επαναστατικής του δράσης. Προέρχεται από τον ποταμό Λένα και πιθανόν σχετίζεται με το ψευδώνυμο του ιστορικού ηγέτη της άλλης φράξιας του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος Ρωσίας, των μετέπειτα “μενσεβίκων”, Γκεόργκι Πλεχάνοφ. Ο Πλεχάνοφ είχε το ψευδώνυμο “Βόλγκιν” που προέρχεται από τον ποταμό Βόλγα η κατεύθυνση του οποίου είναι η αντίθετη από εκείνη του Λένα.

57 Κατά τη διάρκεια των σπουδών του, ο Αλεξάντερ Ουλιάνοφ εντάχτηκε στην οργάνωση “Ναρόντναγια Βόλια”, που είχε εκτελέσει τη δολοφονία του τσάρου Αλέξανδρου Β'. Ανέπτυξε συγγραφική δράση και αναμείχτηκε προσωπικά στην απόπειρα δολοφονίας του Αλέξανδρου του Γ'. Κατόπιν προδοσίας, συνελήφθη μαζί με δέκα πέντε συντρόφους του και εκτελέστηκε στις 20 Μαΐου 1870, έχοντας αρνηθεί τη δυνατότητα να του δεχτεί χάρη με προϋπόθεση να υπογράψει δήλωση μεταμέλειας.

οργάνωσης και, μάλιστα, θα τις εκπληρώσει ακριβώς έτσι, όπως το επιθυμεί η σοσιαλδημοκρατία.”⁵⁸

Στο Β' Συνέδριο του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος Ρωσίας η τάση που εκπροσωπούσε ο Λένιν κέρδισε την πλειοψηφία (1903),⁵⁹ λαμβάνοντας το προσωνόμιο “μπολσεβίκοι”, δηλαδή “πλειοψηφικοί”. Στην πορεία, το ρήγμα ανάμεσα στις δύο τάσεις βάθυνε τόσο ώστε πρακτικά να λειτουργούν σαν δύο χωριστά κόμματα.⁶⁰

Στα χρόνια που μεσολάβησαν από την αποτυχημένη εξέγερση του 1905⁶¹ μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο Λένιν απέκτησε τη φήμη ενός φλογερού και αδίστακτου επαναστάτη, σημαίνουσας προσωπικότητας της αριστερής σοσιαλδημοκρατίας, με επιρροή που ξεπερνούσε κατά πολύ τη ρωσική επικράτεια, την οποία άλλωστε είχε εγκαταλείψει για μεγάλο διάστημα από το φόβο μιας νέας σύλληψης και εξορίας.

Το μπολσεβίκικο κόμμα, με την καθοδήγηση του Λένιν, έπαιξε σημαντικό ρόλο στην όξυνση των εργατικών κινητοποιήσεων στη Ρωσία. Μετά την κήρυξη του πολέμου, υπήρξε ένα από τα λίγα εργατικά κόμματα που αποκήρυξαν τη συμμετοχή της χώρας τους στο όνομα του διεθνισμού. Από μία άποψη, ένα κόμμα που δρούσε στο αφιλόξενο περιβάλλον της τσαρικής Ρωσίας ήταν ευκολότερο να παραμείνει συνεπές στη διεθνιστική γραμμή της Β' Διεθνούς. Δε συνέβαινε το ίδιο σε χώρες όπου το εργατικό κίνημα

58 Lenin Vladimir, *Τι να κάνουμε;*, εκδ. Κλασσικά Κείμενα, Αθήνα, χ.χ., σ. 133

59 Η τάση του Λένιν πήρε την ονομασία μπολσεβίκοι (πλειοψηφικοί) εξαιτίας της συγκυριακής επικράτησής τους στο Συνέδριο, η οποία επετεύχθει εξαιτίας της στήριξης που είχαν από τον Πλεχάνοφ, ο οποίος στη συνέχεια πέρασε στους μενσεβίκους.

60 Στη διάρκεια της επαναστατικής περιόδου 1905-1907 οι μενσεβίκοι και οι μπολσεβίκοι επιχειρήσαν να επανενωθούν. Στο 4ο Συνέδριο του RSDLP, που πραγματοποιήθηκε τον Απρίλιο του 1906, οι μενσεβίκοι, συνεργαζόμενοι με μικρότερες ομάδες κατάφεραν να οδηγήσουν τους μπολσεβίκους στη μειοψηφία. Στην συνέχεια, το 5ο Συνέδριο, που έλαβε χώρα στο Λονδίνο τον Μάιο του 1907, οι μπολσεβίκοι κέρδισαν την πλειοψηφία, αλλά οι αντίπαλες πολιτικές ομάδες συνέχισαν να λειτουργούν ανεξάρτητα. Η τελευταία προσπάθεια για επανένωση του κόμματος έγινε το 1910, όταν σε μία συνδιάσκεψη των μελών της Κεντρικής Επιτροπής αποφασίστηκε ο κοινός συντονισμός, υπό την καθοδήγηση της εφημερίδας *'Πράβντα'* του Λέον Τρότσκι, που τότε εκδίδονταν στη Βιέννη. Η απόπειρα επανένωσης απέτυχε όταν, τον Αυγούστου του ίδιου έτους, οι μπολσεβίκοι συντάκτες παραιτήθηκαν εν μέσω αλληλοκατηγοριών. [Σε αυτό το κεφάλαιο τα ιστορικά στοιχεία των υποσημειώσεων σχετικά με τους μπολσεβίκους προέρχονται από το βιβλίο του Άλαν Γουντς, *“Μπολσεβικισμός: Ο δρόμος για την Επανάσταση”*, προσβάσιμο στον ιστότοπο: <http://www.marxist.com/bolshevism-old/>]

61 Το Δεκέμβριο του 1904, εν μέσω του ρωσο-ιαπωνικού πολέμου, κηρύχθηκε μια απεργία στο εργοστάσιο Πουτίλοφ (Αγ. Πετρούπολη) το οποίο προμήθευε το πυροβολικό, την οποία σύντομα ακολούθησαν και άλλοι εργάτες. Όταν την Κυριακή 9 Ιανουαρίου 1905 οδήγησε μια μαζική πορεία εργατών κατευθύνθηκε στα Χειμερινά Ανάκτορα, για να παραδώσει μια δέσμη αιτημάτων στον Τσάρο, τα στρατεύματα του παλατιού άνοιξαν πυρ ενάντια στους διαδηλωτές προκαλώντας εκατόμβη νεκρών. Το στιγμιότυπο έμεινε στην Ιστορία ως *“Ματωμένη Κυριακή”* και πυροδότησε θύελλα κινητοποιήσεων σε όλη τη Ρωσία. Σε μία προσπάθεια του να εξομαλύνει την κατάσταση ο Τσάρος Νικόλαος Β' προχώρησε, τον επόμενο χρόνο, στη σύσταση της κρατικής *Δούμας*. Επειδή σ' αυτή θα υποεκπροσωπούσαν ο πληθυσμός των αστικών κέντρων και ιδιαίτερα οι μη-ιδιωκτήτες, οι μπολσεβίκοι αρνήθηκαν να λάβουν μέρος στις εκλογές για την ανάδειξη εκπροσώπων και συνέχισαν την ένοπλη δράση, με άμεσο αποτέλεσμα να παραμείνουν στην παρανομία.

είχε καταφέρει να αποσπάσει κάποιες μεταρρυθμίσεις, ή συμμετείχε μέσω των εκπροσώπων του στη Βουλή και τις συνδικαλιστικές ενώσεις, στη λειτουργία και τη διαχείριση του κράτους και των θεσμών.

Δεν ήταν μόνο το κόμμα του Λένιν που αντιτάχθηκε στη συμμετοχή της Ρωσίας στον πόλεμο. Οι μενσεβίκοι και οι σοσιαλεπαναστάτες έκαναν το ίδιο.⁶² Η διαφορά ήταν πως οι μπολσεβίκοι δε διακήρυξαν μόνο την αντίσταση στον πόλεμο αλλά και το καθήκον των σοσιαλιστών να επωφεληθούν από την κρίση που δημιουργούσε για να ανατρέψουν τον καπιταλισμό στις χώρες τους. Η βασική τομή της πολιτικής τους πρότασης έγκειτο στο ότι υποστήριζαν ότι κάτι τέτοιο ήταν πραγματοποιήσιμο όχι μόνο στις εκβιομηχανισμένες χώρες της Δύσης αλλά και στην ημί-φεουδαρχική Ρωσία. Μάλιστα, ορισμένα στελέχη έδειξαν μία ιδιαίτερη αισιοδοξία στο ξεκίνημα του πολέμου κρίνοντας ότι θα μετατρέποταν σύντομα σε εμφύλιο ταξικό πόλεμο.⁶³ Το σύνθημα “ο εχθρός είναι στη χώρα μας!” συνοψίζει επιγραμματικά την πραγματολογία του μπολσεβίκικου διεθνισμού.

Βλέπουμε λοιπόν ότι, στο έδαφος της τσαρικής Ρωσίας, αναμετρήθηκαν δύο διαφορετικές αντιλήψεις για το σοσιαλισμό, εκ των οποίων η μία επιχειρούσε τη συγκρότηση ενός σοσιαλδημοκρατικού κόμματος στα πρότυπα εκείνων της δυτικής Ευρώπης, ενώ η άλλη επιχείρησε να συγκροτήσει έναν κομματικό μηχανισμό προσανατολισμένο στις ιδιαίτερες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες της Ρωσίας και απαρτιζόμενο από επαγγελματικά στελέχη, στρατολογημένα από τις τάξεις του προλεταριάτου και της επαναστατικής διανοήσης.⁶⁴ Όταν το σχέδιο αυτό διατυπώθηκε μέσα από τις σελίδες της *Ισκρα*, δεν ήταν μόνο ένα ριζοσπαστικό πρόγραμμα αλλά και μία ιστορικά καινοφανής πολιτική αφήγηση.

Στο έργο του Λένιν, η πολιτική δεν αποτελεί μία αφηρημένη ενασχόληση αλλά αντιστοιχεί στην “τέχνη του εφικτού”. Είναι η ικανότητα να αναγνωρίζει κανείς τις δυναμικές που διαπερνούν το στρατόπεδο των αντίπαλων παρατάξεων, όσο και τις αντιθέσεις που σημειώνονται στο εσωτερικό του εργατικού κινήματος. Είναι, επίσης, η ικανότητα να εκμεταλλεύεται έγκαιρα τις προοπτικές που ανοίγονται μέσα από αυτές τις αντιθέσεις και να τις αξιοποιεί προς επίτευξη των στόχων του. Για τον Λένιν, πολύ περισσότερο απ' ότι για τον Κάουτσκι, η πολιτική είναι σύγκρουση παρά συνεννόηση. Κατά κάποιο τρόπο, η αντίληψή του αντιστοιχεί σε μία αντιστροφή της γνωστής φράσης τους Κλάουζεβιτς,

62 Όλοι οι Ρώσοι σοσιαλιστές αποχώρησαν από τη Δούμα αρνούμενοι να εγκρίνουν τις πολεμικές πιστώσεις. Ωστόσο, όπως σημειώνει ο Sassoon, σημαντικές προσωπικότητες της εκτός συνόρων ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας, ανάμεσά τους ο ίδιος ο Πλεχάνοφ, υποστήριζαν τη συμμετοχή της Ρωσίας στον πόλεμο με το σκεπτικό της αντίστασης στον πρωσικό επεκτατισμό. βλ. Sassoon Donald, *Εκατό χρόνια σοσιαλισμού*, τ. Α', εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, σ. 105. Επίσης: Fainsod Merle, *International Socialism and the World War*, pg. 36

63 Pipes Richard, *The Russian Revolution*, Vintage Books, New York, 1990, pg. 111

64 Είναι σημαντικό να υπογραμμίσουμε ότι σύμφωνα με τον Λένιν αυτοί οι δύο όροι είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι. Το *Τι να κάνουμε*; απευθυνόταν στους σοσιαλιστές της Ρωσίας σε μία συγκεκριμένη περίοδο και θα ήταν λάθος να θεωρήσουμε το κείμενο ως μια μπροσούρα με προτάσεις δράσης που μπορούν να εφαρμοστούν σε κάθε περίπτωση. Από την άλλη πλευρά θα ήταν λάθος να συμπεράνουμε ότι εκεί δεν εμπεριέχονται και πολλές προτάσεις γενικής ισχύος. [βλ. Johnstone Monty, *Σοσιαλισμός, δημοκρατία και μονοκομματικό σύστημα*, εκδ. Σήμερα, χχ, σ. 45-46]

σύμφωνα με την οποία “ο πόλεμος είναι απλώς η συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα”.⁶⁵ Η πολιτική, στο έργο του Λένιν, είναι η ενεργητική συμμετοχή στην αδιάκοπη πάλη ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις και η καθοδήγησή της, στο μέτρο του δυνατού, με στόχο την εξολόθρευση του αντιπάλου. Είναι αυτονόητο, ότι για να επιτύχει κανείς μια τέτοια νίκη απέναντι σε έναν ισχυρότερο αντίπαλο, οφείλει να είναι εξίσου, αν όχι ακόμη περισσότερο οργανωμένος. Τα δύο στοιχεία που τόνιζε ο Λένιν περιγράφοντας το συντονισμό αυτής της οργάνωσης ήταν, αφενός, η διάκριση μεταξύ κόμματος και τάξης σε ότι αφορά τη σχέση των επαναστατών με τις μάζες και αφετέρου, η εφαρμογή του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού σε ότι αφορά το ίδιο το κόμμα.

Η διάκριση μεταξύ τάξης και κόμματος επιτελεί, κατά τη λενινιστική θεώρηση, μία λειτουργία απολύτως αναγκαία για την ανάδυση των υποκειμενικών όρων της κοινωνικής επανάστασης. Οι εργάτες, υποστηρίζει, είναι μεν ικανοί να αποκτήσουν εκείνο το επίπεδο ταξικής συνείδησης που τους επιτρέπει να συνασπιστούν σε συνδικάτα και ενώσεις, όμως η *ιστορική συνείδηση* του αποφασιστικού ρόλου που μπορούν να παίξουν ως τάξη-υποκείμενο για το ξεπέρασμα του καπιταλισμού, δεν μπορεί παρά να έρθει σ' αυτούς “από έξω”, από ριζοσπάστες διανοούμενους που θα την οργανώσουν και θα την καθοδηγήσουν.⁶⁶ Η στάση αυτή, πήγαζε από τη δυσπιστία του απέναντι στον επαναστατικό αυθορμητισμό, η οποία εντάθηκε μετά την αποτυχημένη επανάσταση του 1905-07. Όπως σημείωνε και ο Κάουτσκι: “Όταν ένας άνθρωπος λιμοκτονεί δεν περιμένει.”⁶⁷ Απέναντι σ' αυτή την ανυπομονησία του πλήθους, η στάση του Λένιν αποτελεί ένα κράμα σεβασμού και φόβου: “Πίστευε ότι τίποτα σημαντικό δεν μπορεί να γίνει χωρίς αυτήν και ότι κανένας ηγέτης ή κόμμα δεν μπορούσε να τη δημιουργήσει, αλλά δυσπιστούσε απέναντί της γιατί ήταν από τη φύση της άσκοπη και πρωτόγονη και φοβόταν τα απρόοπτα ξεσπάσματά της.”⁶⁸ Στην αυθορμησία αντιπαρέθετε τη συνειδητή δράση, η οποία, κατά την άποψή του, υλοποιούνταν στο επαναστατικό κόμμα.

Προλογίζοντας ένα άρθρο του Κάουτσκι (1906), ο Λένιν δήλωνε σύμφωνος με τον Αυστριακό σοσιαλιστή που υποστήριζε ότι οι επαναστάτες δεν έχουν ανάγκη από τη βοήθεια “αυθεντιών”. Πρόσθετε, όμως, αμέσως μετά:

“Όσο σπουδαίο είναι το κύρος αυτό για τη διεύρυνση του ορίζοντα των αγωνιστών, άλλο τόσο θα ήταν απαράδεκτη για το εργατικό κίνημα η αξίωση να λύνονται από άλλος, από μακριά, τα τακτικά και συγκεκριμένα ζητήματα της άμεσης πολιτικής. Το συλλογικό πνεύμα των πρωτοπόρων, ταξικά συνειδητών εργατών που είναι άμεσα δεμένοι με την πάλη σε κάθε χώρα, θα παραμείνει πάντοτε η μεγαλύτερη αυθεντία σ' όλα τούτα τα ζητήματα”⁶⁹

65 Αναφορά στο Clausewitz Carl, *Περί πολέμου*

66 Lenin Vladimir, *Τι να κάνουμε;*, εκδ. Κλασσικά Κείμενα, Αθήνα, χ.χ, σ. 35 - 36

67 Kautsky Karl, *Terrorism and Communism*, The National Labour Press Ltd, 1919, ch. IV: “The First Paris Commune”, προσβάσιμο στον ιστότοπο: <https://www.marxists.org/archive/kautsky/1919/terrcomm/ch04.htm>

68 Sabine George, *Ιστορία των Πολιτικών Θεωριών*, εκδ. Ατλαντίς, Αθήνα, χ.χ, σ. 866

69 Αναφέρεται στο Claudin Fernando, *Η κρίση του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος*, εκδ. Γράμματα, Αθήνα, 1980, σ. 113

Στο λενινιστικό σχήμα, το κόμμα είναι η μορφή όπου ενσαρκώνεται η συνείδηση της εργατικής τάξης και επιστρέφει σ' αυτή, συσπειρώνοντας εντός του την πρωτοπορία της και καθοδηγώντας την προς την ολοκλήρωσή και την υπέρβασή της. Η διαδικασία αυτή συμπίπτει με το ξεπέραςμα [*Aufhebung*] του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Κατά κάποιο τρόπο, η τάξη βλέπει τον εαυτό της στην κομματική ηγεσία, όπως το πνεύμα του έθνους βλέπει, κατά τον Χέγκελ, την ολοκλήρωσή του στο κράτος. Και στις δύο περιπτώσεις, η πορεία προς αυτή την ολοκλήρωση παρουσιάζεται ταυτόχρονα ως αναγκαία και λογική. Έτσι το κάλεσμα του Λένιν για συσπείρωση της ταξικής πρωτοπορίας στο κόμμα, προσλαμβάνει τον χαρακτήρα μιας ανυπέρβλητης ηθικής επίκλησης: Οι μπολσεβίκοι δεν καλούνταν απλώς να πραγματοποιήσουν ένα πολιτικό πρόγραμμα που θα έλυne κάποια βιοποριστικά ζητήματα και ίσως γίνονταν η αρχή της πραγμάτωσης μιας γενικά καλύτερης κοινωνίας. Καλούνταν να πάρουν μέρος σε μία δραστηριότητα την οποία ταύτιζαν με την ίδια την κίνηση της ιστορίας, να γίνουν φορείς της ιστορικής εξέλιξης “ξελασπώνοντας το μέλλον”⁷⁰ μέσα από την καθημερινή τους πρακτική.

Η αντίληψη του Λένιν για το κόμμα ήταν η μία πλευρά της αντίθεσής του με τον μαρξισμό του κυρίαρχου ρεύματος των αρχών του 20ου αιώνα. Μία εξίσου σημαντική πλευρά αυτή της αντίθεσης φανερώνεται στη θεωρία του για το κράτος και το ρόλο του στον κοινωνικό μετασχηματισμό. Στο κομβικό του έργο *Κράτος και Επανάσταση* (1917), επιτίθεται σθεναρά στη ρεφορμιστική πτέρυγα της σοσιαλδημοκρατίας που, κατά τη γνώμη του, διαστρέβλωνε τη μαρξιστική θεωρία, προτείνοντας τη μεταρρύθμιση του αστικού κράτους, αντί για την ανατροπή ή την “ανατίναξή του”, που ο ίδιος υποστηρίζει, επικαλούμενος τον Ένγκελς.⁷¹ Η αντίληψή του για το επαναστατικό κράτος συνδέεται με τις απόψεις που είδαμε σχολιάζοντας τη μορφή του λενινιστικού επαναστατικού κόμματος. Μάλιστα, ο μετασχηματισμός του δεύτερου, κατά τη μεταμόρφωσή του σε κόμμα καθεστωτικό, μετά την επικράτηση των μπολσεβίκων συνδέεται, όπως θα υποστηρίξουμε, με αυτή τη θεωρία του κράτους, όπως και με την ιδεολογία την οποία μαρτυρά.

Μετά την πτώση του τσαρικού καθεστώτος, τον Μάρτιο του 1917 άνοιξε μία βραχύβια δημοκρατική περίοδος για τη Ρωσία. Οι ηγέτες της Προσωρινής Κυβέρνησης “πέτυχαν την πλήρη κατάργηση της θανατικής ποινής και την απόλυτη ελευθερία του λόγου και του συνέρχεσθαι. Διέλυσαν τα [σ. τσαρικά] όργανα καταστολής: τη χωροφυλακή, το ποινικό σύστημα”.⁷² Η περίοδος αυτή διακόπηκε βίαια, όταν το μπολσεβίκικο κόμμα κατηγορήθηκε για έσχατη προδοσία και ασκήθηκαν έκτακτα μέτρα εναντίον του. Ο ίδιος ο Λένιν διέφυγε στο εξωτερικό για να αποφύγει τη σύλληψη. Αποτέλεσμα αυτών των γεγονότων αλλά και του αποτυχημένου πραξικοπήματος του στρατηγού Κορνίλοφ ήταν η συγκρότηση στρατιωτικών σοβιέτ, φιλικά προσκείμενων προς τους μπολσεβίκους, κάτι που αποτέλεσε κρίσιμο όρο για την επιτυχία της οκτωβριανής επανάστασης.⁷³

70 Αναφορά στο ποίημα “Ξελασπώστε το Μέλλον” του Βλαντιμίρ Μαγιακόφσκι.

71 βλ. Lenin Vladimir, *Κράτος και Επανάσταση*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1975

72 Rayfield Donald, *Οι δήμιοι του Στάλιν*, εκδ. Μοντέρνοι Καιροί, Αθήνα, 2011, σ. 81

73 βλ. Ellenstein Jean, *Ιστορία του Σταλινικού Φαινομένου*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1976, σ. 23

Αν και οι κομμουνιστές οραματίζονταν την οικοδόμηση μιας δημοκρατικής πολιτείας πιο “ολοκληρωμένης” από τις αστικές δημοκρατίες, τα μέτρα που πήραν αργότερα οι ίδιοι οδήγησαν πρακτικά στα αντίθετα αποτελέσματα. Οι εξουσίες των σοβιέτ μεταφέρθηκαν βαθμιαία στην Κεντρική Επιτροπή του κόμματός τους. Η εξέλιξη αυτή σε μεγάλο βαθμό ολοκληρώνεται ήδη στα χρόνια του εμφύλιου πολέμου 1919 – 1921 και ήταν “συνεπής με την ιδέα του Lenin να συντρίψει το αστικό κράτος και να τσακίσει την αντεπανάσταση”⁷⁴, με την έννοια ότι οι λενινιστική θεωρία άφηνε χώρο για άσκηση πολιτικής τέτοιου τύπου. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι ήταν μία αποκλειστικά δική του επιλογή ή μία επιλογή του κόμματός του. Στην πραγματικότητα, ο Λένιν ανησυχούσε για τις προοπτικές γραφειοκρατικοποίησης που άνοιγαν αυτές οι εξελίξεις, τις οποίες υποστήριζε μόνο στο βαθμό που τις έκρινε αναγκαίες για την υλοποίηση των άμεσων στόχων της επανάστασης. Διαφώνησε μάλιστα ανοιχτά με μέτρα όπως η απαγόρευση του μικροαστικού τύπου,⁷⁵ ενώ δε φαίνεται ότι σχεδίαζε από πριν την απαγόρευση των δημοκρατικών κομμάτων, δηλαδή εκείνων που δε συντάσσονταν με την αντεπανάσταση.

Από τη μεριά τους, τα μικροαστικά στρώματα είχαν επί της ουσίας αποδεχτεί το γεγονός ότι τα σοβιέτ αποτελούσαν όργανα της εργατικής εξουσίας και, με εξαίρεση κάποιες ομάδες αυτοαπασχολούμενων, δε συμμετείχαν σε αυτά. Όταν, τον Μάρτιο του 1918, μπήκε σε γενική εφαρμογή το Σύνταγμα των σοβιέτ, αποκλείστηκαν από το δικαίωμα συμμετοχής και ψήφου όλοι όσοι ζούσαν από εισοδήματα που δεν κέρδιζαν από την προσωπική τους δουλειά.⁷⁶ Παρόλα αυτά, στα “σοβιέτ των διαμερισμάτων”, όπου η επίδραση του αγροτικού πληθυσμού ήταν μεγαλύτερη, η δυναμική των κομμουνιστών έβαινε μειούμενη κατά τη διάρκεια του εμφύλιου.⁷⁷ Η κατάσταση αυτή, σε συνδυασμό και με άλλους παράγοντες, όπως η αναγκαστική απόσπαση μεγάλου μέρους των μελών του κόμματος στον κρατικό μηχανισμό, συντέλεσε στη γραφειοκρατικοποίηση του πρώτου και στην κομματικοποίηση του δεύτερου. Αυτές οι δύο διαδικασίες φαίνεται να συγκλίνουν σε μία ολότητα, η οποία και φανερώνει τα όρια της επανάστασης του Οκτώβρη και την αδυναμία της να οδηγήσει στην οικοδόμηση μίας εργατικής δημοκρατίας, όπως αυτής που οραματιζόταν ο Μαρξ,⁷⁸ μέσα σε συνθήκες διεθνούς αποκλεισμού, οικονομικής κατάρρευσης⁷⁹ και πολιτισμικής καθυστέρησης.⁸⁰

74 Carnoy Martin, *Κράτος και Πολιτική Θεωρία*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1990, σ. 88

75 βλ. Bettelheim Charles, *Οι Ταξικοί Αγώνες στην ΕΣΣΔ*, εκδ. Κουκκίδα, Αθήνα, 2010, σ. 266-267

76 βλ. Reed John, *Πως λειτουργούν τα Σοβιέτ*, εκδ. Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα, 1997

77 “Η εξαφάνιση των αντιπροσώπων των άλλων κομμάτων δεν συνοδεύεται από την αύξηση του αριθμού των μπολσεβίκων αντιπροσώπων, αλλά από την αύξηση του αριθμού των εξωκομματικών αντιπροσώπων. Οι τελευταίοι αυτοί, στα 1920 και 1921 είναι, μάλιστα, πιο πολλοί από τους κομμουνιστές αντιπροσώπους” Μπετελέμ, *ο.π.* σ. 110 -111.

78 βλ. ενδεικτικά τη σύνοψη του Schmidt στο *Θεωρίες της Δημοκρατίας*, κεφ. 1.8: “Ο Μαρξ και η θεωρία της επαναστατικής άμεσης δημοκρατίας”. Επίσης από το Levin Michael, *Marx, Engels and Liberal Democracy*, MacMillan Press, Beijing, pg. 113-129 και Jhonstone Monty, *Σοσιαλισμός Δημοκρατία και μονοκομματικό σύστημα*, εκδ. Σήμερα, γχ, σ. 31-41

79 Μετά τον εμφύλιο και την επέμβαση της Αντάντ στην επαναστατημένη Ρωσία κατά την περίοδο 1919 – 1921, η βιομηχανική παραγωγή της χώρας έχει καταστραφεί σχεδόν ολοκληρωτικά. Η δε γεωργική παραγωγή έχει πέσει σχεδόν στο μισό. Βλ. Σχετικά στο υπόμνημα (πίνακας 1)

80 Το 1920 το 70% του πληθυσμού της Ρωσίας είναι αναλφάβητο. Όπως παρατηρεί ο Ελλενστέιν, “οι περισσότεροι από αυτούς [τους εγγράμματους] διδάχτηκαν στοιχειώδεις γνώσεις, αλλά κι αυτές τις ξέχασαν με το να μην τις χρησιμοποιούν. Λοιπόν ο πραγματικός δείκτης αναλφαβητισμού πρέπει να είναι πολύ υψηλότερος από τους αριθμούς που δίνει το κεντρικό γραφείο της σοβιετικής στατιστικής υπηρεσίας” [Ellenstein Jean, *Ιστορία του Σταλινικού Φαινομένου*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1976, σ. 23]. Η πολιτισμική καθυστέρηση δεν αφορούσε μόνο στην εκπαίδευση, όπου η κατάσταση χειρότερη με το χρόνο, αλλά στη συνολική κουλτούρα του

1.4

Η κριτική του συμβουλιακού κομμουνισμού στη λενινιστική θεωρία για το κόμμα και το κράτος.

Μεγάλο μέρος των αριστερών κομμουνιστών διαφώνησαν τόσο με την άποψη της σοσιαλδημοκρατίας περί διατήρησης των αστικοδημοκρατικών θεσμών όσο και με το λενινιστικό πρότυπο. Η Λούξεμπουργκ, υποστηρίζοντας κριτικά την επανάσταση του Οκτώβρη, τόνιζε την ανάγκη λήψης άμεσων σοσιαλιστικών μέτρων, παράλληλα με τη διεύρυνση και την εμβάθυνση της δημοκρατίας. Στο έργο της *Μαρξισμός ή Λενινισμός*; περιέγραψε μια σοσιαλιστική πολιτεία βασισμένη στην “ενεργό και απεριόριστη συμμετοχή των λαϊκών μαζών, στην απεριόριστη δημοκρατία”.⁸¹ Στις διατυπώσεις της αυτές, που ο πρόωρος θάνατός δεν της επέτρεψε να επεξεργαστεί σε μια συνεκτική θεωρία,⁸² εντοπίζει κανείς την αγωνία για μια σύνθεση του δημοκρατικού πνεύματος της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας με την επαναστατική ορμή των μπολσεβίκων.

Η κριτική της Λούξεμπουργκ στον λενινισμό ξεκινά από το 1904, όταν γράφει το *'Συγκεντρωτισμός και Δημοκρατία ή Οργανωτικά ζητήματα της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας'*. Εκεί, με αφορμή τα έργα του Λένιν *'Τι να κάνουμε;'* και *'Ένα Βήμα Εμπρός, Δύο Βήματα Πίσω'*, εκδιπλώνει μία κριτική που σε ορισμένα σημεία της συγκλίνει με εκείνη του Κάουτσκι,⁸³ αν και στο γενικό της πνεύμα διαφέρει σημαντικά. Δίχως να απορρίπτει μία μορφή συγκεντρωτισμού μέσα στο κόμμα, η Λούξεμπουργκ διαφωνεί με την ύπαρξη “στεγανών” ανάμεσα στο επαναστατικό κόμμα και τις μάζες της εργατικής τάξης.⁸⁴ Η Ρόζα Λούξεμπουργκ ασκεί την κριτική της με μεγάλη επιμονή στην υπεράσπιση του δημοκρατικού κεκτημένου της γερμανικής εργατικής τάξης, φαίνεται όμως να μην αποδίδει τη δέουσα σημασία στο γεγονός ότι οι Ρώσοι επαναστάτες δρούσαν στο έδαφος ενός απείρως πιο αυταρχικού, απολυταρχικού καθεστώτος. Πάντως, σε τελική ανάλυση, η μεθοδολογία της δε διαφέρει ουσιωδώς από

πληθυσμού η οποία ήταν βαθιά εμποτισμένη από θρησκευτικές δεισιδαιμονίες που αντιστέκονταν στον τεχνοεπιστημονικό εκσυγχρονισμό και κατ' επέκταση σε όσες ιδεολογίες αναφέρονταν στην απελευθερωτική του διάσταση.

81 Luxemburg Rosa, *The Russian Revolution and Leninism or Marxism*, University of Michigan Press, 1961, p. 76-77

82 Μετά την ήττα της εργατικής εξέγερσης του Γενάρη του 1919 (Βερολίνο), η Ρόζα Λούξεμπουργκ αφού συνελήφθη από άντρες των ειδικών σωμάτων “Freikorps”, βασανίστηκε και εκτελέστηκε μαζί με άλλα στελέχη του νεοσύστατου KPD.

83 “[η] σοσιαλιστική δημοκρατία δημιουργεί έναν εντελώς διαφορετικό τύπο οργάνωσης από εκείνον των προγενέστερων σοσιαλιστικών κινημάτων, π.χ. των κινημάτων ιακωβινο-μπλανκικού τύπου. Ο Λένιν φαίνεται πως υποτιμά αυτό το ιστορικό γεγονός.” Ρ. Λούξεμπουργκ, *Σοσιαλισμός και Δημοκρατία: Οργανωτικά προβλήματα της ρώσικης σοσιαλδημοκρατίας*, εκδ. Κοροντζή, Αθήνα, χχ, σ. 40. βλ. σε αντιστοιχία Kautsky Karl, *Terrorism and Communism*, The National Labour Press Ltd, 1919, ο.π.

84 Luxemburg Rosa, ο.π.

τη λενινιστική. Στο έργο της συναντάμε το ίδιο εγγελιανό σχήμα που εντοπίσαμε στη μεθοδολογία του Λένιν· διαβάζουμε στο *Σοσιαλισμός και Δημοκρατία*:

"Στην πραγματικότητα η σοσιαλδημοκρατία δεν συνδέεται με την οργάνωση της εργατικής τάξης. Είναι το ίδιο το κίνημα της εργατικής τάξης. Άρα, ο συγκεντρωτισμός της σοσιαλδημοκρατίας πρέπει να είναι ουσιαστικά διαφορετικής φύσης από τον συγκεντρωτισμό των μπλανκιστών. Δεν θα μπορούσε να είναι κάτι διαφορετικό από την επιτακτική συγκεντροποίηση της θέλησης της συνειδητής και μαχητικής πρωτοπορίας της εργατικής τάξης σε σχέση με τα άτομα και τις ομάδες της. Είναι, τρόπος του λέγειν, ένας "αντισυγκεντρωτισμός" του διευθύνοντος στρώματος του προλεταριάτου, είναι η βασιλεία της πλειοψηφίας στο εσωτερικό του δικού του κόμματος"⁸⁵

Κατά κάποιο τρόπο η κριτική της Λούξεμπουργκ στο *κόμμα νέου τύπου* συγγενεύει με την αντίστοιχη του ρεύματος του "συμβουλιακού κομμουνισμού" που εμφανίστηκε στη Γερμανία προς τα τέλη Α' Παγκόσμιου Πολέμου και διαχωρίστηκε από το υπόλοιπο κομμουνιστικό ρεύμα μετά το 1920.⁸⁶

Ανάμεσα στους θεωρητικούς αυτού του ρεύματος ξεχωρίζει ο Άντον Πάνεκουκ, ηγετική φυσιογνωμία της αριστερής πτέρυγας της προπολεμικής ολλανδικής σοσιαλδημοκρατίας που κατόπιν προσχώρησε στο Κομμουνιστικό Κόμμα. Ο Πάνεκουκ εντόπισε τη ρίζα του προβλήματος στην αδυναμία των επαναστατών να αποδεσμευτούν από τα δόγματα του αστικού υλισμού, στα οποία κατατάσσει και τον λενινισμό. Σύμφωνα με τον Πάνεκουκ, το προλεταριάτο, μετά το 1914, δεν κατάφερε να ανακτήσει μια δική του συνείδηση που να του επιτρέπει την αυτόνομη παρέμβαση στην κοινωνική και πολιτική ζωή. Η υποχώρηση της σοσιαλδημοκρατίας ήταν *προδιαγραμμένη* από τη χρόνια προσκόλληση της πλειοψηφίας της στην ιδέα της μεταρρύθμισης και στους αστικοδημοκρατικούς θεσμούς.⁸⁷ Παρά τη θετική της προοπτική, η λενινιστική τομή δεν κατάφερε να αποτινάξει τις πλευρές εκείνες του αστισμού που είχαν εγγραφεί στο θεωρητικό σώμα της σοσιαλδημοκρατίας.

Παρότι ο Πάνεκουκ έδωσε αρχικά μία κριτική υποστήριξη στην επανάσταση των μπολσεβίκων, καταδίκασε την υποκατάσταση των λειτουργιών των σοβιέτ από κομματικά όργανα, αποδίδοντάς την

85 *ο.π.*

86 Γύρω από τον ακριβή προσανατολισμό των θέσεων της Ρόζα Λούξεμπουργκ έχει αναπτυχθεί μία έντονη διαμάχη, καθώς το έργο της οικειοποιούνται οπαδοί εξαιρετικά αποκλιόντων θεωρητικών αναζητήσεων. Στο μεσοπόλεμο το έργο της ήταν ταυτόχρονα σημείο αναφοράς του Prudhommeaux και του Paul Levi, αργότερα αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για τον Νίκο Πουλαντζά όσο και για τον Andonio Negri. Η διαμάχη αυτή συνεχίζεται μέχρι σήμερα, με αποτέλεσμα η Λούξεμπουργκ να είναι μία από τους ελάχιστες διανοήτριες στο έργο της οποίας άνθρωποι ενός πολιτικού φάσματος που ξεκινά από την κοινωνική αναρχία και φτάνει μέχρι τους οπαδούς της συμμετοχικής δημοκρατίας της αγοράς.

87 Pannekoek Anton, "The Third Internationale", *International Socialist Review*, Chicago, v.17, no.8 [February 1917], p. 460 - 462

απευθείας στο λενινιστικό παράδειγμα και όχι στη δυσμενή συγκυρία· αν και δέχεται ότι αυτή επιτάχυνε την ήττα της επανάστασης και την εδραίωση του “κρατικού καπιταλισμού”. Σύμφωνα με τον Πάνεκουκ, οι μπολσεβίκοι, διατηρώντας τον πυρήνα του σοσιαλδημοκρατικού ντετερμινισμού στη θεωρία τους, απέτυχαν στο να περιγράψουν μια επαναστατική στρατηγική που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες του εργατικού κινήματος της “εποχής του ιμπεριαλισμού”. Αυταπατώμενοι πως κινούνται σε σωστή κατεύθυνση ανήλθαν οι ίδιοι σε κυρίαρχη τάξη, υποκαθιστώντας το προλεταριάτο.⁸⁸ Όπως έγραψε ο Θανάσης Τσακίρης, σε ένα άρθρο του όπου σχολιάζει το έργο του Πάνεκουκ:

“[Μ]ετά την επανάσταση - και τη νίκη του Λένιν κατά των Μαχιστών στο Κόμμα- ο "Λενινισμός" ανακηρύχθηκε σε επίσημη φιλοσοφία του κράτους, σαν συνδυασμός του αστικού υλισμού και της θεωρίας του Μαρξ για την κοινωνική εξέλιξη, στολισμένη με κάποια διαλεκτική ορολογία. Αυτή η υλιστική φιλοσοφία ήταν ακριβώς η θεωρία που χρειαζόνταν οι Ρώσοι διανοούμενοι που έβλεπαν, τώρα που οι φυσικές επιστήμες και η τεχνική παρείχαν τη βάση για μια γρήγορα αναπτυσσόμενη παραγωγή που αυτοί θα διεύθυναν, το μέλλον ανοιχτό μπροστά τους σαν κυρίαρχη τάξη μιας αχανούς αυτοκρατορίας”.⁸⁹

Ο Πάνεκουκ παρέμεινε ένας από τους σημαίνοντες στοχαστές του συμβουλευτικού κομμουνισμού και της ευρύτερης άκρας Αριστεράς κατά τις επόμενες δεκαετίες. Από το 1949 προσπάθησε να συμφιλιώσει τη μαρξιστική θεωρία με τον αναρχισμό, θεωρώντας ότι οι όροι που είχαν καταστήσει αναγκαία τη διάσπαση της Α' Διεθνούς, είχαν εκλείψει.⁹⁰

* * *

Σχόλια:

Στο πρώτο κεφάλαιο ανατρέξαμε στο έργο ορισμένων σημειωμένων προσωπικοτήτων του σοσιαλιστικού κινήματος της εποχής της ιστορικής διάσπασής του, την οποία τοποθετούμε χρονικά ανάμεσα στην έναρξη του Α' Παγκόσμιου Πολέμου και την ίδρυση της Γ' Κομμουνιστικής Διεθνούς. Τα όσα εξετάσαμε βοηθούν στην κατανόηση της ρήξης μεταξύ ριζοσπαστών και ρεφορμιστών στην ιστορική της διάσταση.

88 βλ. Pannekoek Anton, *Lenin as a Philosopher*, Marquette University Press, 2003, p. 155 – 163. προσβάσιμο στον ιστότοπο: <https://libcom.org/files/Pannekoek%20-%20Lenin%20as%20Philosopher.pdf>

89 Θανάσης Τσακίρης, “ANTON ΠΑΝΕΚΟΥΚ, Λενινισμός: Κράτος ή Επανάσταση;”, *Εποχή*, 15.9.2002

90 βλ. σχετικά την αλληλογραφία του με τον Paul Mattick: <https://libcom.org/history/pannekoek-marx-bakunin>

Αυτό αποτελεί στοιχειώδη όρο για την περάτωση της έρευνάς μας, καθώς η θεωρητικο-πολιτική συζήτηση που θα διερευνήσουμε στα επόμενα κεφάλαια περιστρέφεται, σε τελική ανάλυση, γύρω από τις δυνατότητες υπέρβασής της.⁹¹

Αν και το κομμουνιστικό κίνημα (όπως και οι περισσότεροι σοσιαλδημοκράτες), αποφαινόταν, κατά κανόνα, αρνητικά ως προς αυτό το δίλημμα, μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι όλες οι εισηγήσεις για ενότητα στην πάλη, άνοιγμα διαλόγου με τις σοσιαλδημοκρατικές ηγεσίες κλπ, διαπερνούνται από μία υπόγεια διαλεκτική επανομογενοποίησης του κινήματος, έστω κι αν σπάνια κάτι τέτοιο εκφράζεται ρητά. Ας σημειώσουμε εδώ ότι, όπου οι κομμουνιστές επιχείρησαν να θωρακίσουν το ταυτοτικό τους κεκτημένο, απέναντι σ' αυτή την τάση, το έκαναν οικειοποιούμενοι το σύνολο των αγωνιστικών παραδόσεων της πρότερης κοινής ιστορίας και απαξιώνοντας σχεδόν κάθε έργο των μαρξιστών που ακολούθησαν τη σοσιαλδημοκρατία. Αποκαλύπτεται, σε πρώτο πλάνο, μία αντίληψη που εκλαμβάνει το σοσιαλιστικό κίνημα ως ενιαία ολότητα και τη διάσπασή του προϊόν “αποστασίας” ορισμένων προσώπων. Υποτιμώντας τον ουσιώδη χαρακτήρα της, οι κομμουνιστές δεν μπόρεσαν να αποτιμήσουν τις καινοφανείς επιθετικές πολιτικές τακτικές που οι ίδιοι εισηγούντο σε όλη τους τη διάσταση. Επιπλέον, το έργο ορισμένων θεωρητικών όπως ο Χίλφερντιγκ, ο Κάουτσκι, ακόμη και ο Μπερνστάιν, θα μπορούσε να μελετηθεί, έστω και μόνο για να κατανοηθούν οι ρίζες της ρεφορμιστικής τάσης. Όμως, το απλοποιημένο σχήμα της μονομερούς αποστασίας της δεξιάς σοσιαλδημοκρατίας οδήγησε στην απόρριψή τους από θέση αρχής.

91 Όχι αναγκαστικά με την έννοια της οργανωτικής ανασυγκόλλησης, αλλά με την ευρύτερη σημασία της υπέρβασης των αποτελεσμάτων που είχε επιφέρει η διάσπαση στους δεσμούς των ριζοσπαστών με τις μάζες της εργατικής τάξης των καπιταλιστικών χωρών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Από την Οργή στη Διαπραγμάτευση: Η Κομμουνιστική Διεθνής σε σταυροδρόμι

Αποφασιστικό ρόλο στην πορεία της εξέλιξης του σοσιαλιστικού εργατικού κινήματος έπαιξε η ίδρυση της Γ' Διεθνούς. Στο κεφάλαιο αυτό θα ανατρέξουμε στην ιστορία των τεσσάρων πρώτων συνεδρίων, τα οποία πραγματοποιήθηκαν στη Μόσχα μεταξύ 1919 και 1922. Θα διερευνήσουμε την ανάπτυξη μιας πλατιάς συζήτησης η οποία – περιστρεφόμενη γύρω από ζητήματα όπως οι ιδιαιτερότητες που εμφάνιζαν οι αγώνες των εργαζομένων των χωρών του τρίτου κόσμου, τα άμεσα αιτήματα της εργατικής τάξης, το κατάλληλο είδος οργανωτικής πλαισίωσης του εργατικού κινήματος ανά περίοδο και σε σχέση με τον ευρύτερο συσχετισμό δυνάμεων κλπ – ανέπτυξε ορισμένες αφηγήσεις γύρω από την άσκηση ενός ειδικού τύπου πολιτικής που ενώ δεν είναι άμεσα επαναστατική διακρίνεται σαφώς από τις μεταρρυθμιστικές τακτικές των σοσιαλδημοκρατών. Διαφαίνεται, επίσης, η προσπάθεια να ξεχωρίσει από την ανάλογη πολιτική της συσσώρευσης “υποκειμενικών όρων” που είχε ακολουθήσει η προπολεμική Β' Διεθνής. Ένα ερώτημα που προκύπτει στο σημείο αυτό είναι εάν υφίσταται όντως ουσιώδης διαφορά, ή αν αυτή ήταν περισσότερο ένα ρητορικό σχήμα, συνδεδεμένο με την ανάγκη υποστήριξης της ΕΣΣΔ και προϊόν της υπόθεσης της δυνατότητας σοσιαλιστικού μετασχηματισμού των παγκόσμιων παραγωγικών σχέσεων σε σύντομο χρόνο. Ας σημειωθεί ότι, στην εποχή των τεσσάρων πρώτων συνεδρίων της Γ' Διεθνούς, επικρατούσε η αντίληψη ότι η οικοδόμηση του σοσιαλισμού σε μία μόνο χώρα ήταν ανέφικτη. Αυτό ίσχυε ακόμη περισσότερο για μία χώρα οικονομικά καθυστερημένη όπως η Ρωσία. Όμως, η καταφατική απάντηση σ' αυτό το ερώτημα ήταν επιβεβλημένη για τη συντήρηση της “μεγάλης αφήγησης” των μπολσεβίκων και της ίδιας της Γ' Διεθνούς. Η αποδοχή μιας πρότασης που θα υποστήριζε ότι, σε συνθήκες πολιτικής ή οικονομικής σταθεροποίησης των καπιταλιστικών συγκροτημάτων, η επαναστατική πολιτική είναι ανεφάρμοστη, όχι μόνο θα ακύρωνε την αναγκαιότητα ύπαρξης ενός διεθνούς επαναστατικού κέντρου, αλλά θα έθετε υπό αίρεση την ίδια τη δυνατότητα του.

2.1

Η ίδρυση της Κομμουνιστικής Διεθνούς ως μοναδικότητα για την ιστορική διαίρεση του σοσιαλιστικού κινήματος.

Το ιδρυτικό Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς (ΚΔ)⁹² συνήλθε στη Μόσχα στις 2 Μαρτίου 1919. Είχαν προηγηθεί οι συνδιασκέψεις του Zimmerwald και του Kienthal όπου συγκεντρώθηκαν εκπρόσωποι της αριστερής μειοψηφίας του σοσιαλιστικού κινήματος διακηρύσσοντας την αντίθεσή τους απέναντι στην υποστήριξη (ή την ανοχή) που είχαν επιδείξει τα περισσότερα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η ρωσική επανάσταση ευνόησε τη γρήγορη εξάπλωση του κινήματος των εργατικών συμβουλίων τα οποία αναγνωρίζονταν ως όργανα έκφρασης της εργατικής εξουσίας.⁹³ Η εξέλιξη αυτή δημιούργησε προσδοκίες για ένα επαναστατικό ξεπέραςμα του καπιταλισμού στο σύντομο μέλλον. Η ανάγκη έκφρασης αυτού του κινήματος και η επιμονή των μπολσεβίκων στη σημασία του συντονισμού της πρωτοπορίας του οδήγησαν στην επίσπευση του ιδρυτικού Συνεδρίου. Ένας άλλος λόγος αφορούσε τις πολιτικές εξελίξεις στο χώρο της σοσιαλδημοκρατίας, μιας και ορισμένα σοσιαλιστικά κόμματα συντονίζονταν, ήδη από τον Φεβρουάριο του 1919, για την ανασυγκρότηση της παλιάς Διεθνούς.

Αν και, εξαιτίας του εμφύλιου πολέμου, ελάχιστοι ξένοι αντιπρόσωποι κατάφεραν να φτάσουν στη Μόσχα, η συμβολική σημασία του Α' Συνεδρίου της Κομιντέρν ήταν μεγάλη: Οι επαναστάτες της Ρωσίας και οι υποστηρικτές τους καλούσαν το διεθνές προλεταριάτο να σπάσει τους δεσμούς του με τη σοσιαλδημοκρατία και να ακολουθήσει το παράδειγμά τους, το οποίο πρόβαλλαν ως την οργανωτική και προγραμματική αποτύπωση του επαναστατικού μαρξισμού στη δοσμένη συγκυρία. Οι θέσεις που υιοθέτησε το ιδρυτικό συνέδριο στηρίζονταν έντονα στη ρωσική εμπειρία και βασικό σημείο ρήξης τους με τη σοσιαλδημοκρατία αποτέλεσε η εκτίμηση ότι η εξουσία των σοβιετ αντιστοιχούσε στην απτή μορφή της πραγματοποίησης της δικτατορίας του προλεταριάτου. Όπως και σε μεταγενέστερες ρήξεις (π.χ σχετικά με τη μορφή του κόμματος), η τομή με το σοσιαλδημοκρατικό παρελθόν ετίθετο εμφανικά ως προς τη δομή των οργανωτικών πλαισιώσεων της επαναστατικής πρακτικής. Ορισμένοι τύποι οργάνωσης του αγώνα θεωρούνταν επαναστατικοί, ενώ άλλοι απορρίπτονταν ως εγγενώς αστικοί ή απλώς ακατάλληλοι.

Από τακτική άποψη, η ίδρυση της Γ' Διεθνούς όντως λειτούργησε, σε πρώτο χρόνο, υπέρ των ριζοσπαστών. Τα ερωτήματα που διατύπωσε το κομμουνιστικό ρεύμα στη θεωρητική συζήτηση και οι απαντήσεις που έδωσε μέσα από τις αποφάσεις της νέας Διεθνούς τίθεντο πλέον με τρόπο που ήταν αδύνατο κανείς να μην πάρει θέση. Στο εξής, κάθε εργατικό κόμμα και κάθε μεμονωμένος σοσιαλιστής ήταν αναγκασμένος να αναμετρηθεί μαζί τους. Οι εξελίξεις αυτές ευθύνονται σε μεγάλο βαθμό για τη βραδύτητα με την οποία προχώρησε η μεταπολεμική ανασυγκρότηση της σοσιαλδημοκρατίας. Με το προβάδισμα να ανήκει στους κομμουνιστές, αυτή εξαρτήθηκε από τη δυνατότητα εκφοράς μιας συνεκτικής πολιτικής πρότασης που να απαντά στο διακύβευμα που έθεσε η Οκτωβριανή Επανάσταση.

92 Η Κομμουνιστική Διεθνής αναφέρεται επίσης ως “Κομιντέρν” (από σύμπτυξη της ρωσικής της ονομασίας “Коммунистический интернационал”)

93 Αναγνωρίζονταν ως τέτοια όχι μόνο από τους ριζοσπάστες αλλά και από τους σοσιαλδημοκράτες εργάτες, που τα πλαισιώσαν κερδίζοντας, στις περισσότερες χώρες, την πλειοψηφία στα όργανά τους. βλ. στο παρόν, κεφ. 1.2

Ένα τμήμα της σοσιαλδημοκρατίας διασπάστηκε ακολουθώντας τους κομμουνιστές, που σύμφωνα με τις οδηγίες του Β' Συνεδρίου της ΚΔ (1920) κλήθηκαν να εκκαθαρίσουν τα εργατικά κόμματα από τα “ρεβιζιονιστικά” στοιχεία. Όπου τα οργανωτικά τους μεγέθη δεν επέτρεπαν κάτι τέτοιο αποχώρησαν δημιουργώντας νέο πολιτικό φορέα. Με λίγες εξαιρέσεις (με σημαντικότερη εκείνη της Γαλλίας), η πλειονότητα των πολιτικοποιημένων εργατών παρέμεινε στην επιρροή των δυνάμεων της σοσιαλδημοκρατίας. Μολαταύτα, οι δυνάμεις αυτές δε συμφωνούσαν για τις κατευθύνσεις του νέου τους ξεκινήματος και ορισμένα υποστήριζαν μια μέση οδό, με απώτερο στόχο την επανένωση του κινήματος.⁹⁴

Η σοσιαλδημοκρατία κατάφερε τελικά να επανασυσπειρωθεί τον Μάιο του 1923. Τότε, στο συνέδριο του Αμβούργου, ιδρύθηκε η Σοσιαλιστική Εργατική Διεθνής (ΣΕΔ). Προσανατολισμένη σταθερά στη μεταρρυθμιστική πολιτική, μέσω της συμμετοχής των κομμάτων της σε αστικές κυβερνήσεις, η ΣΕΔ απομακρύνθηκε από τη ρητορική της μαζικής κινητοποίησης, η οποία παρέμενε η βάση του κομμουνιστικού ρεπερτορίου. Ορισμένοι αναλυτές συσχετίζουν αυτή την εξέλιξη με την προσκόλληση της σοσιαλδημοκρατίας σε υπερκυβερνητικούς θεσμούς όπως η Κοινωνία των Εθνών. Ανάμεσά τους ο Dreyfus, που σημειώνει αυτό το γεγονός ως μία ακόμη ρήξη της νέας σοσιαλδημοκρατίας με τις πριν το 1914 παραδόσεις.⁹⁵ Υπό αυτό το πρίσμα, φαίνεται ότι στις αρχές της δεκαετίας του 1920 ο σοσιαλισμός της ιστορικής Β' Διεθνούς είχε ήδη κλείσει τον κύκλο του. Η κατοπινή πολιτική πρακτική της σοσιαλδημοκρατίας αποκόβεται σταδιακά από τον ίδιο τον μαρξισμό ως κίνημα.⁹⁶

Σε πρώτη φάση, η ΚΔ και τα νεοσύστατα κομμουνιστικά κόμματα (ΚΚ) αποτέλεσαν το κατεξοχήν μοντέλο πολιτικής πλαισίωσης του επαναστατικού εργατικού κινήματος – δίχως αυτό να εξαντλείται στα όριά τους. Όπως το μοντέλο του ΚΚ υιοθετήθηκε πρόθυμα από μία σημαντική μερίδα επαναστατών, έτσι και η υιοθέτηση ενός “μπολσεβίκικου” τρόπου παρέμβασης και κινητοποίησης ήρθε σαν λογική εξέλιξη των πραγμάτων. Οι κομμουνιστές (αυτο)αναφέρονταν ως πρωτοπορία του μαζικού επαναστατικού κινήματος και ως τέτοια δεν έπαψαν να προβάλλουν την κρισιμότητά του στην κορυφή της πολιτικής τους ατζέντας. Η πίστη τους στις δυνατότητες αυτού του κινήματος (με προϋπόθεση την οργανωμένη δράση της πρωτοπορίας του) πήγαζε αφενός, από την επιτυχία της ρωσικής επανάστασης, αφετέρου, από την υπόθεση ότι ο καπιταλισμός προσέγγιζε τα ιστορικά του όρια εξαιτίας της αδυναμίας διατήρησης υψηλών

94 Πρόκειται για την τάση εκείνη που αναφέραμε να επιχειρεί την επανασυσπείρωση της σοσιαλδημοκρατίας στις αρχές του 1919 (συνέδριο της Βέρνης). Ασκώντας παράλληλη κριτική στη ρεφορμιστική Β' Διεθνή, όσο και στο “σεχταρισμό” της Γ' Διεθνούς, η Διεθνής της Βέρνης/ Βιέννης (γνωστή και ως 2½ Διεθνής) εξέφρασε το λεγόμενο “κεντρικό” ρεύμα. Στο ιδρυτικό της συνέδριο πήραν μέρος 80 αντιπρόσωποι σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων από 13 χώρες. Το ισχυρότερο ανάμεσά τους ήταν το αυστριακό SPÖ και ακολουθούσαν οι Ρώσοι μενσεβίκοι και τα υπολείμματα του γερμανικού USPD. Με το Συνέδριο να λαμβάνει χώρα σε μία από τις κρισιμότερες στιγμές του επαναστατικού εργατικού κινήματος (Φεβρουάριος 1920), η Διεθνής της Βιέννης κατηγορήθηκε από τους κομμουνιστές ως στήριγμα του καπιταλιστικού καθεστώτος. Ο Φόστερ, στην *Ιστορία των τριών Διεθνών*, αναφέρει: “Ο ιστορικός της ρόλος [...] ήταν να υψώσει φραγμό ανάμεσα στους ριζοσπαστικοποιημένους εργάτες, που ξέφευγαν από την επίδραση της 2ης Διεθνούς, και την ηγεσία της Κομμουνιστικής Διεθνούς.” [βλ. Foster Z. William, *Η Ιστορία των Τριών Διεθνών*, τ.Β', Αθήνα, χχ, σ. 400]

95 βλ. Dreyfus Michael, “Οι συνέπειες του Μεγάλου Πολέμου για το σοσιαλιστικό κίνημα”, στο Dreyfus Micheal, Groppo Bruno, Ingerflom Claudio, και συν, *Ο Αιώνας των Κομμουνισμών*, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2001, σ. 142-144

96 Σύμφωνα με τον Μοσχονά “Ο μαρξισμός επιβίωσε στα προγράμματα και την φρασεολογία της σοσιαλδημοκρατίας, όχι όμως στην πρακτική της δραστηριότητα. Η μεσοπολεμική σοσιαλδημοκρατία – ένα μεταρρυθμιστικό κόμμα με αντικαπιταλιστικό πρόγραμμα – σχεδίασε την πορεία της “με το κεφάλι της στραμμένο προς μία κατεύθυνση και το σώμα της προς άλλη”. [βλ. Moschonas Gerasimos, *In the Name of Social Democracy*, New Left Books, London, 2002, pg. 21

ποσοστών συσσώρευσης. Από μία άποψη, η προσμονή μιας τέτοιας συγκυρίας αποτελούσε καταστατικό στοιχείο του σοσιαλιστικού κινήματος μετά τη στρατηγική νίκη του μαρξισμού εντός του. Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, το έργο του Κάουτσκι ακολούθησε επίσης την ίδια λογική – σε αντίθεση για παράδειγμα με εκείνο του ρεβιζιονιστή Μπερνστάιν. Η τομή των κομμουνιστών έγκειται στο ότι “είδαν” αυτή τη συγκυρία στην τρέχουσα πραγματικότητα. Δημιούργησαν, δηλαδή, στη βάση της προηγούμενης μαρξιστικής παράδοσης, ένα θεωρητικό-ιδεολογικό σχήμα, βάσει του οποίου η ιστορική αναγκαιότητα της κοινωνικής επανάστασης αντιστοιχούσε στην εμπρόθετη επαναστατική δράση στον παρόντα χρόνο. Άλλωστε, η ΚΔ λειτούργησε, κατά τα πρώτα χρόνια της ύπαρξής της, ως οργάνωση με κεντρικό στόχο το συντονισμό της διαδικασίας του επαναστατικού ξεπεράσματος του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

2.2

Το 2ο Συνέδριο της Κομιντέρν και η τακτική για την αναδιοργάνωση του συνδικαλιστικού κινήματος.

Το Β' Συνέδριο της ΚΔ πραγματοποιήθηκε μεταξύ Ιουλίου και Αυγούστου του 1920. Στο μεταξύ, ο Λένιν είχε αποστείλει σε όλα τα σοσιαλιστικά κόμματα μία σειρά από έγγραφα και ανάμεσά τους τους περίφημους “21 όρους” που, με μικρές τροποποιήσεις, ορίστηκαν ως οι επίσημες προϋποθέσεις για την ένταξη ενός κόμματος στη Διεθνή.⁹⁷ Σε αντιδιαστολή προς την άποψη των συμβουλευτικών κομμουνιστών, το Συνέδριο αποφάσισε ότι το πολιτικό κόμμα θα αποτελούσε τον κατεξοχήν τύπο οργάνωσης των αγώνων του προλεταριάτου. Η θέση αυτή υπερίσχυσε με το επιχείρημα της γενικής υποχώρησης του κινήματος των συμβουλίων και της ανυπαρξίας τους σε μία σειρά από χώρες. Από την άλλη, οι 21 όροι ξεκαθάριζαν ότι τα τμήματα της Διεθνούς θα ήταν κόμματα “νέου τύπου” με επαναστατικό προσανατολισμό και όχι μια αριστερή παραλλαγή των υπαρχόντων σοσιαλιστικών κομμάτων. Η απόφαση αυτή ελήφθη με αρκετές επιφυλάξεις και τη σημείωση αντιρρήσεων από πλευράς “αριστεριστικών” εργατικών οργανώσεων που στην πορεία απομακρύνθηκαν από τη Γ' Διεθνή.⁹⁸ Βεβαίως οι 21 όροι δέχτηκαν εξίσου σκληρή κριτική και από τα “δεξιά”. Ο Κλαουντίν, στο βιβλίο του *Η κρίση του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος* θα τους χαρακτηρίσει “πρότυπο σεχαρισμού και γραφειοκρατικής μεθόδου”, επισημαίνοντας πόσο άκαιρα πρότειναν τη “δημιουργία σε μια νύχτα χημικά καθαρών

97 βλ. στο παράρτημα, “Οι 21 όροι για την εισδοχή των κομμάτων στην Κομμουνιστική Διεθνή”.

98 Τέτοιες ήταν για παράδειγμα οι Βιομηχανικοί Εργάτες του Κόσμου (IWW) από τις ΗΠΑ, το γερμανικό KAPD κλπ. Ορισμένοι από τους διαφωνούντες προχώρησαν το 1921 στην Κομμουνιστική Εργατική Διεθνή που είχε συμβουλευτική κατεύθυνση. [αναφέρεται επίσης και ως “4η Διεθνής”, αλλά δεν πρέπει να συγχέεται με την 4η Διεθνή που ίδρυσε ο Τρότσκι και η Διεθνής Αριστερή Αντιπολίτευση το 1938]

μπολσεβίκικων κομμάτων” και μάλιστα “στη βάση μιας εργατικής τάξης που για δεκαετίες είχε διαπαιδαγωγηθεί με ρεφορμιστικό πνεύμα, με την κοινοβουλευτική και συνδικαλιστική δραστηριότητα”.⁹⁹

Το Β' Συνέδριο έλαβε δύο ακόμη αποφάσεις οι οποίες ενδιαφέρουν ειδικότερα την έρευνά μας: Πρώτον, επιχείρησε μία πρώτη περιγραφή της στάσης που όφειλαν να κρατούν τα μέλη της Διεθνούς απέναντι στους αστικοδημοκρατικούς θεσμούς των χωρών τους. Η υπέρβασή τους θεωρούνταν αναγκαία και η δράση των κομμουνιστών δε θα εκτυλίσσονταν κατά προτεραιότητα στα πλαίσιά τους. Από την άλλη, τα τμήματα της Κομιντέρν ενθαρρύνονταν να συμμετέχουν στις εθνικές εκλογές και ακόμη να συγκροτήσουν οργανώσεις με κεντριστικό-δημοκρατικό προσανατολισμό για την προσέλευση των εργατικών μαζών. Την περίοδο αυτή, ο Λένιν συνέγραψε και το βιβλίο του “*Αριστερισμός: παιδική αρρώστια του κομμουνισμού*”, όπου καυτηρίασε μεταξύ άλλων την απροθυμία των αριστερών κομμουνιστών να κάνουν κομματική δουλειά εντός των υπάρχοντων συνδικάτων.¹⁰⁰ Μία άλλη απόφαση του Β' Συνεδρίου, η οποία μας αφορά εδώ, σχετίζεται με το κίνημα στις χώρες του “τρίτου κόσμου”. Παρά τις διαφωνίες ορισμένων συνέδρων, κάποιιοι από τους οποίους προέρχονταν από χώρες της “περιφέρειας”,¹⁰¹ το Συνέδριο κάλεσε τα κόμματα των αποικιών να προωθήσουν το σχηματισμό μετώπων ανάμεσα στο προλεταριάτο και την αγροτική και εθνική αστική τάξη, ενάντια στην “ιμπεριαλιστική εκμετάλλευση”.¹⁰² Στη βάση αυτής της απόφασης, συγκλήθηκε, τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, το Α' Συνέδριο των Λαών της Ανατολής με συμμετοχή περίπου δύο χιλιάδων αντιπροσώπων από διάφορες χώρες της Ασίας. Χαρακτηριστική είναι η διατύπωση της κατακλείδας του Συνεδρίου, όπου με μία διασκευή της γνωστής έκκλησης του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* καλούνται οι “καταπιεσμένοι λαοί ολόκληρου του κόσμου” να ενώσουν τις δυνάμεις τους ενάντια στον ιμπεριαλισμό.¹⁰³ Σε διατυπώσεις σαν αυτή βρίσκουμε την πρώιμη έκφραση μιας αντι-ιμπεριαλιστικής ενιαιομετωπικής τακτικής που, όπως θα δούμε, ενσωματώθηκε τα επόμενα χρόνια στη συνολική πολιτική της Κομιντέρν.

Η στάση της ΚΔ υπήρξε περισσότερο ελαστική αναφορικά με τις σχέσεις των μελών της με τα υπάρχοντα συνδικάτα. Οι κομμουνιστές, όπως και η παραδοσιακή (πριν το 1914) σοσιαλδημοκρατία, έβλεπαν το συνδικάτο σαν μία έκφραση της ταξικής συνειδητοποίησης, χαμηλότερου όμως επιπέδου από εκείνη που αντιστοιχούσε στα κομματικά μέλη.¹⁰⁴ Στη βάση αυτή, οι συνδικαλιστικές ενώσεις έπρεπε να συνδέονται και να καθοδηγούνται από το κόμμα. Αυτή η προσέγγιση του συνδικαλισμού δημιούργησε,

99 Κλαουντίν Φερνάντο, *Η κρίση του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος*, εκδ. Γράμματα, Αθήνα, 1980, σ. 106-107

100 Lenin Vladimir, *Ο Αριστερισμός: Η παιδική αρρώστια του κομμουνισμού*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2009

101 Αναφορά στην εισήγηση του ινδιάνου εκπροσώπου Manabendra Nath Roy (1887-1954) βλ. επίσης το κείμενό του “Η Αφύπνιση της Ανατολής” όπου υποστηρίζει ότι μία προλεταριακή επανάσταση στην Ασία θα μπορούσε να αποτελέσει σημαντικό κεφάλαιο για τη νίκη του σοσιαλισμού. Roy M.N, “The Awakening of the East”, *The Call*, July 15, 1920, προσβάσιμο στον ιστότοπο: <https://www.marxists.org/archive/roy/1920/07/15.htm>

102 Degras Jane, *The Communist International 1919-1943: Documents*, v.I, Taylor&Francis, 1971, pg. 138-144

103 βλ. <https://www.marxists.org/history/international/comintern/baku/ch01.htm>

104 βλ. για τη σχετική άποψη του Λένιν, στο παρόν, κεφ. 1.3

όπως ήταν φυσικό, αντιδράσεις στις χώρες που το κίνημα είχε αναπτυχθεί με λιγότερο “γραμμικό” τρόπο.¹⁰⁵ Για παράδειγμα, τα συνδικάτα της Βρετανίας, έχοντας μια βαθιά πραγματιστική παράδοση, δυσκολεύονταν να εντάξουν τις διεκδικήσεις τους σε ένα πρόγραμμα για τη σοσιαλιστική οικοδόμηση. Από την άλλη, υπήρχαν συνδικαλιστικές οργανώσεις που εμφάνιζαν έντονη δυσπιστία απέναντι στα κόμματα και δε συμφωνούσαν σε έναν τέτοιο καταμερισμό ισχύος. Αυτή η παράδοση ήταν περισσότερο ισχυρή στις καθολικές χώρες και κυρίως στη Γαλλία και την Ισπανία, όπου βρίσκονταν και οι δυναμικότεροι πυρήνες του αναρχικού κινήματος.

Μετά το Γ' Συνέδριο της ΚΔ οι κομμουνιστές απομακρύνθηκαν ακόμη περισσότερο από το αυτόνομο συνδικαλιστικό κίνημα.¹⁰⁶ Είχε προηγηθεί η συνδιάσκεψη της Διεθνούς Συνδικαλιστικής Ομοσπονδίας (ΔΣΟ)¹⁰⁷ στο Άμστερνταμ (1919). Με τους ρεφορμιστές να βρίσκονται στην ηγεσία της ομοσπονδίας, οι κομμουνιστές οδηγήθηκαν πολύ σύντομα στο περιθώριο ενώ τα ρωσικά συνδικάτα, διαβλέποντας την κατάσταση που δημιουργούσαν οι υφιστάμενοι συσχετισμοί αρνήθηκαν να πάρουν μέρος στο Συνέδριο. Άλλωστε οι εκπρόσωποί τους δεσμεύονταν και από απόφαση της Εθνικής Συνδιάσκεψης των ρωσικών συνδικάτων που, ήδη τον Ιούνιο του 1917, είχε αναγνωρίσει την ανάγκη να ιδρυθεί μια νέα συνδικαλιστική Διεθνής.¹⁰⁸ Εντέλει, τον Ιούλιο του 1920, σχηματίζεται στη Μόσχα το Διεθνές Συμβούλιο Επαγγελματικών και Βιομηχανικών Συνδικάτων, με έκκληση του οποίου πραγματοποιήθηκε, αμέσως μετά τη λήξη του Γ' Συνεδρίου της Κομιντέρν, το ιδρυτικό συνέδριο της Κόκκινης Συνδικαλιστικής Διεθνούς (ΚΣΔ).¹⁰⁹ Αυτή η εξέλιξη είχε καθοριστική σημασία για το μέλλον της ΚΔ, καθώς μεγάλος αριθμός σοσιαλιστών συνδικαλιστών, αν και επιθυμούσε να συνδεθεί με την Κομιντέρν λόγω του θαυμασμού του για το επίτευγμα της Ρωσικής Επανάστασης, διαφωνούσε με την πολιτική της διάσπασης, ιδίως στο συνδικαλιστικό πεδίο.

Με το ιδρυτικό συνέδριο της ΚΣΔ επισημοποιήθηκε η αυτόνομη δράση των κομμουνιστών στο συνδικαλιστικό κίνημα. Τα βασικά θέματα που απασχόλησαν τις διαδικασίες του συνεδρίου αφορούσαν το ζήτημα της συνεργασίας με τα ρεφορμιστικά συνδικάτα και το ζήτημα της σχέσης των κομμουνιστών συνδικαλιστών με τα κόμματα των χωρών τους – και έμμεσα της ΚΣΔ με την ΚΔ. Εκθειάζοντας την ενίσχυση των δεσμών ανάμεσα στα κόκκινα συνδικάτα και τα ΚΚ, το συνέδριο, αν και υιοθέτησε ένα κείμενο που αναφερόταν σε συνέχιση της δουλειάς μέσα στις υπάρχουσες δομές ως βάση για τη μαζικοποίηση του επαναστατικού στοιχείου, ουσιαστικά πριμοδότησε την εμβάθυνση της ρήξης με το

105 Η συγκεκριμένη ιεράρχηση των σχέσεων κόμματος – συνδικάτου προσιδιάζει στο μοντέλο της Γερμανίας, όπου το σοσιαλιστικό κίνημα συνδέθηκε εξ αρχής με τα ανάλογα κόμματα, και κυρίως με το SPD που ήταν και το μαζικότερο εργατικό κίνημα στα τέλη του 19ου – αρχές του 20ου αιώνα.

106 Εννοείται εκείνο το ρεύμα που έβλεπε τα συνδικάτα ως βασική μορφή της οργάνωσης του συνόλου των ταξικών αγώνων της εργατικής τάξης. Συχνά ταυτίζεται με το αναρχο-συνδικαλιστικό κίνημα εξαιτίας του αναρχικού προσανατολισμού της πλειοψηφίας των μελών της μεγαλύτερης οργάνωσης με ανάλογο προσανατολισμό, της ισπανικής Εθνικής Εργατικής Συνομοσπονδίας (CNT).

107 Η οργάνωση αυτή ιδρύθηκε το 1913 πάνω στη βάση της προϋπάρχουσας “Διεθνούς Γραμματείας των συνδικαλιστικών κέντρων”. Η λειτουργία της είχε ουσιαστικά πάψει λόγω του πολέμου και εξαιτίας της διαφορετικής προσέγγισης των διάφορων κομμάτων δημιουργήθηκαν, από το 1915 τρία, αλληλοαποκλειώμενα συνδικαλιστικά κέντρα με έδρες στο Βερολίνο, το Άμστερνταμ και το Παρίσι.

108 Foster Z. William, *Η Ιστορία των Τριών Διεθνών*, τ.Β', Αθήνα, χχ, σ. 409, 412

109 Η Κόκκινη Συνδικαλιστική Διεθνής αναφέρεται επίσης με το όνομα Προφιντέρν (από σύμπτυξη της ρωσικής της ονομασίας “Красный интернационал профсоюзов”).

ρεφορμισμό. Παρά τις αντιρρήσεις του Λένιν, του Ζινόβιεφ και άλλων μπολσεβίκων, η ρήξη αυτή επήλθε σχεδόν μηχανικά, ως λογική συνέχεια της συνολικότερης διάσπασης και οδήγησε στη δημιουργία χωριστών ομοσπονδιών. Στην πρώτη φάση της λειτουργίας της, η ΚΣΔ φαίνεται ότι εκπροσωπούσε οργανώσεις που αθροιστικά έφταναν τα 17.000.000 μέλη – αριθμό συγκρίσιμο με τα 23.660.000 μέλη που αντιστοιχούσαν στον δηλωμένο αριθμό μελών των συνδικάτων που συμμετείχαν στη ΔΣΟ την εποχή του συνεδρίου του Άμστερνταμ.¹¹⁰ Προτρέποντας τα μέλη της να έρθουν σε σύγκρουση μαζί της, η Κόκκινη Διεθνής ακολούθησε ουσιαστικά το δρόμο της Κομιντέρν στο συνδικαλιστικό επίπεδο. Η τακτική αυτή εφαρμόστηκε σε μια φάση που επικρατούσε υπέρμετρη αισιοδοξία για το μέλλον της παγκόσμιας επανάστασης. Οι πρακτικές της αποδείχτηκαν έξω από την πραγματικότητα των δυτικών καπιταλιστικών χωρών και έτσι, όπως σημειώνει ο Κλαουντίν, “η ρήξη που πραγματοποιήθηκε με το ρεφορμισμό κατέληξε σε μια ρήξη με τις μάζες των εργατών”.¹¹¹

Η σημαντικότερη συνδικαλιστική οργάνωση που προσχώρησε στην ΚΣΔ ήταν η γαλλική Ενωτική Γενική Συνομοσπονδία Εργασίας (CGTU) που για κάποια χρόνια παρέμεινε η ισχυρότερη συνδικαλιστική οργάνωση της χώρας. Στο μεταξύ, όπως θα δούμε και παρακάτω, η ανασυγκροτημένη σοσιαλδημοκρατία σκλήρυνε τη στάση της απέναντι στο κομμουνιστικό στρατόπεδο. Έτσι, παρόλο που – στα πλαίσια της προσπάθειας συγκρότησης “ενιαίων μετώπων” – οι κομμουνιστές συνδικαλιστές επιχείρησαν, προς τα μέσα της δεκαετίας του 1920-1929, κάποια συνεννόηση με τους σοσιαλδημοκράτες ομολόγους τους, τα αποτελέσματα υπήρξαν πενιχρά. Πάντως, την περίοδο εκείνη, πριμοδοτήθηκε ένας προσανατολισμός υπέρ της ενότητας του μαζικού κινήματος και στα πλαίσιά του αμφισβητήθηκε ακόμη και η αναγκαιότητα της ύπαρξης της ΚΣΔ. Σύμφωνα με τον Dreyfus, “φαίνεται ότι μια μερίδα Ρώσων συνδικαλιστών επιδίωκε τη διάλυση της ήδη από το 1924, με προοπτική την ένταξή της στη FSI [σ. Πρόκειται για συνδικαλιστική ένωση που προσέκειτο στην Εργατική και Σοσιαλιστική Διεθνή].”¹¹² Τελικά, εν μέρει εξαιτίας των ισχών αποτελεσμάτων της ενιαιομετωπικής τακτικής, οι απόψεις αυτές περιθωριοποιήθηκαν.

2.3

Από τη “θεωρία της επίθεσης” στην κατασκευή του ενιαίου εργατικού μετώπου

Με τη διευθέτηση της διοίκησης των αποικιών από την Κοινωνία των Εθνών και το άνοιγμα νέων αγορών, ένας νέος κύκλος κεφαλαιακής συσσώρευσης οδηγεί σε μερική διευθέτηση της κρίσης. Αν και ο

110 *ο.π.*, σ. 411

111 Κλαουντίν, *ο.π.*, σ.108

112 Dreyfus Michael, “Κομμουνιστές Συνδικαλιστές”, στο συλλογικό έργο: στο συλλογικό έργο *Ο Αιώνας των Κομμουνισμών*, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2001, σ. 649

πόλεμος είχε εξασθενήσει σημαντικά τα εμπόλεμα ευρωπαϊκά κράτη, δε συνέβη το ίδιο με τις ΗΠΑ που πήραν τη σκυτάλη από τη Βρετανική Αυτοκρατορία στη διεθνή σκακιέρα. Το όραμα για έναν ειρηνικό κόσμο βασισμένο στη δημοκρατία και τη φιλελεύθερη οικονομία επανήλθε και ανάμεσα στους υπερασπιστές του έβρισκε πλέον και μία μερίδα της “δεξιάς” σοσιαλδημοκρατίας. Οι εξελίξεις αυτές σε καμία περίπτωση δε σημαίνουν ότι το 1921 η κυκλοφορία του κεφαλαίου είχε κιόλας ανακάμψει στην προπολεμική της κανονικότητα. Σημειώνουν, όμως, μία οικονομική ανάταση που, σε συνδυασμό με τη φαντασιακή υπόθεση μιας επικείμενης επιστροφής της *belle époque*, απομάκρυνε τα ευρωπαϊκά μεσοστρώματα από την επαναστατική δράση.¹¹³ Έτσι, σε αντίθεση με τις αγροτικές οικονομίες της Ανατολής και την έντονα βιομηχανοποιημένη Γερμανία, το προλεταριάτο της δυτικής Ευρώπης βρισκόταν σε πολύ δυσκολότερη θέση όσον αφορά τη χάραξη μιας στρατηγικής συμμαχίας με τα υπόλοιπα λαϊκά στρώματα.

Στο μεταξύ, η ήττα των σοσιαλιστικών επαναστάσεων σήμανε βαριές ήττες για τα εργατικά κινήματα σε όλο τον κόσμο. Η αποτυχία της “Δράσης του Μάρτη” στη Γερμανία¹¹⁴ και το τέλος της ιταλικής κόκκινης διετίας, που ακολουθήθηκε από τη γρήγορη εξάπλωση του φασισμού,¹¹⁵ ήταν τα εμφανέστερα σημάδια μιας συνολικότερης υποχώρησης του επαναστατικού κινήματος στη δυτική και στην κεντρική Ευρώπη. Τα ΚΚ ήταν δεσμευμένα να εγκαθιδρύσουν εργατικές δημοκρατίες βασισμένες σε εργατικά συμβούλια, όμως στα μέσα του 1921 τέτοια συμβούλια δεν υπήρχαν δυτικά των σοβιετικών

113 Για την ιδεολογική προσκόλληση των μεσοστρωμάτων της Δύσης στους θεσμούς της κοινωνίας των πολιτών και της σχέση αυτής με την αναπαραγωγή των υφιστάμενων κοινωνικών σχέσεων βλ. παρακάτω, κεφ. 3.3

114 Η “Δράση του Μάρτη” ήταν μία εργατική εξέγερση που έλαβε χώρα σε ορισμένες περιοχές της Γερμανίας στα τέλη του Μαρτίου του 1921. Προωθήθηκε από τη νέα ηγεσία του KPD που απαρτιζόταν από κομμουνιστές που υποστήριζαν τις τακτικές που σήμερα αναφέρονται ως “θεωρία της επίθεσης”. Σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, η πολιτική αυτή δοκιμάστηκε με παρότρυνση του Ούγγρου επαναστάτη Μπέλα Κουν που στο μεταξύ είχε μεταναστεύσει στη Μόσχα και από εκεί μετέβη στη Γερμανία. Η παταγώδης αποτυχία της κινητοποίησης που παρεμπιπτόντως αποδοκιμάστηκε από όλα τα άλλα εργατικά κόμματα, οδήγησε στην απόσχιση ενός σημαντικού τμήματος των μελών του KPD και αποδυνάμωσε τους δεσμούς του με τις εργατικές μάζες.

115 Στην Ιταλία τα χρόνια 1919 και 1920 είναι γνωστά ως η “Η κόκκινη Διετία”. Από τις αρχές του 1919, η διαρκής άνοδος των τιμών σε βασικά αγαθά είχε προκαλέσει μαζικές διαδηλώσεις, απεργίες και καταλήψεις γης. Στις εκλογές, που πραγματοποιήθηκαν το Νοέμβριο του ίδιου έτους, το Σοσιαλιστικό Κόμμα Ιταλίας (PSI) αναδείχθηκε πρώτο, με 32%. Τα μέλη του ανήλθαν από 50.000 σε 200.000. Εντωμεταξύ, το καλοκαίρι είχε πραγματοποιηθεί μια μαζική, τριήμερη γενική απεργία αλληλεγγύης στην επαναστατημένη Ρωσία. Την άνοιξη του 1920 οι εργάτες της μεταλλοβιομηχανίας του Τορίνο έκαναν μια σκληρή αλλά ανεπιτυχή απεργία με στόχο να αναγνωρίσουν από την εργοδοσία τα εργοστασιακά συμβούλια που είχαν δημιουργηθεί. Τον Αύγουστο του 1920, η ομοσπονδία των εργατών μετάλλου, κάλεσε τους εργάτες να σαμποτάρουν την παραγωγή και, σε περίπτωση lock out, να καταλάβουν τα εργοστάσια. Όταν ο στρατός κλήθηκε να περιφρουρήσει τα εργοστάσια, ένα κύμα καταλήψεων εργοστασίων εξαπλώθηκε σε όλη τη χώρα. Συμμετείχαν σε αυτό περίπου 500.000 εργάτες, οι οποίοι συνέχιζαν την παραγωγή θεωρώντας ότι το κίνημά τους αποτελούσε προπομπό μιας κοινωνικής επανάστασης στην Ιταλία. Μάλιστα, στις μεγάλες πόλεις, οργανώθηκαν εργατικές πολιτοφυλακές προκειμένου να αντιμετωπιστεί μια ενδεχόμενη αντεπίθεση της αστικής τάξης. [βλ. Spriano Paolo, *The occupation of the Factories: Italy 1920*, London, 1975, pg. 21, 22, 60]. Εντέλει, το επαναστατικό εργατικό κίνημα της Ιταλίας έληξε δίχως να αποτολμήσει μία εξέγερση. Στις 20/9/1920 πραγματοποιήθηκε μία κοινή συνδιάσκεψη του PSI και της CGL. Οι ρεφορμιστές, με επικεφαλής τον Ντ’ Αραγκόνα, υποστήριξαν ότι η κινητοποίηση ηττήθηκε και αποχώρησαν, λέγοντας ότι η ένοπλη εξέγερση θα αποτελούσε πολιτική αυτοκτονία για το σοσιαλιστικό κίνημα. Στη συνέχεια, το PSI αποφάσισε επίσημα πώς οι καταλήψεις εργοστασίων ήταν ευθύνη της συνδικαλιστικής ηγεσίας. Κατόπιν, μία σύσκεψη της ομοσπονδίας αποφάσισε να απορρίψει το κάλεσμα για επανάσταση και προχώρησε στη σύναψη συμφωνίας με την εργοδοσία. [βλ. επίσης Hartmann Chriss, *Η Λαϊκή Ιστορία του Κόσμου*, εκδ. Τόπος, Αθήνα, 2011]

συνόρων. Έτσι, το 1921 οι κομμουνιστές των δυτικών κομμάτων αλλά και η ίδια η ηγεσία της Κομιντέρν κλήθηκαν να αναθεωρήσουν τους στρατηγικούς τους στόχους.

Σημαντικό ρόλο στις αποφάσεις που πάρθηκαν έπαιξε η γερμανική εμπειρία. Θεωρούνταν πως μία ενδεχόμενη επιτυχία των κομμουνιστών εκεί θα μπορούσε να βγάλει τους μπολσεβίκους από το αδιέξοδο, δίνοντας νέα ώθηση στην παγκόσμια επανάσταση. Η σημασία που έδιναν οι κομμουνιστές στις γερμανικές εξελίξεις καταδεικνύεται από το γεγονός ότι η έδρα της ΚΔ στη Μόσχα θεωρούνταν μέχρι τότε προσωρινή και επίσημη γλώσσα των οργάνων της δεν ήταν τα ρωσικά αλλά τα γερμανικά.

Η αποτυχία της *Δράσης του Μάρτη* στοίχισε στο KPD την απόσυρση σχεδόν των μισών μελών που είχε αποκτήσει μετά την ένωσή του με την πλειοψηφία του USPD, με αποτέλεσμα να αδυνατίσουν οι δεσμοί του με την εργατική τάξη. Παρέμενε, όμως, ένα σχετικά μαζικό κόμμα που πλέον έστρεψε την προσοχή του στις πρωτοβουλίες των κομματικών οργανώσεων της Σαξονίας (και αργότερα της Θουριγγίας και του Μπράουνσβαϊκ), οι οποίες εφαρμόζαν μια τακτική κριτικής υποστήριξης των τοπικών σοσιαλδημοκρατικών κυβερνήσεων – την ίδια στιγμή που προωθούσαν εξωκοινοβουλευτικές κινητοποιήσεις για την ανατροπή όσων μέτρων θεωρούσαν αντιδραστικά. Μετά τη δολοφονία του κεντρικού ηγέτη Matthias Erzberger από ακροδεξιούς, οι Γερμανοί κομμουνιστές επιδίωξαν την ενιαία κινητοποίηση όλων των εργατικών συνδικάτων με έμβλημα την υπεράσπιση της δημοκρατίας απέναντι στο ενδεχόμενο μιας ακροδεξιάς παρέκκλισης. Ήταν η πρώτη από μία σειρά κινητοποιήσεων όπου το KPD δοκίμασε την εφαρμογή μιας τέτοιας πολιτικής.

Λίγους μήνες νωρίτερα, στις 21 Μαρτίου 1921, το 10ο Συνέδριο του μπολσεβίκικου κόμματος αποφάσισε την εισήγηση ενός οικονομικού προγράμματος βασισμένου στην οικονομική ανάκαμψη μέσω μιας κρατικά ελεγχόμενης καπιταλιστικής ανάπτυξης. Η Νέα Οικονομική Πολιτική (NEΠ), όπως ονομάστηκε η καινούργια στρατηγική, θεωρήθηκε ότι ανέκοψε το ριζοσπαστισμό σοσιαλιστικής εφόδου.¹¹⁶ Παρά τις αντιδράσεις μιας μερίδας του κόμματος, που επέμεινε στο βάθεμα των κομμουνιστικών σχέσεων στην παραγωγή, η στροφή αυτή κρίθηκε από την πλειοψηφία αναγκαία, είτε εξαιτίας της ανάγκης εμβάθυνσης της “εργατο-αγροτικής συμμαχίας”, είτε εξαιτίας της διεθνούς απομόνωσης της ΕΣΣΔ και της υποχώρησης της επανάστασης σε διεθνές επίπεδο. Δεν είναι τυχαίο ότι η υιοθέτηση του νέου οικονομικού προγράμματος συνέπεσε με τη σύναψη της Αγγλο-σοβιετικής Εμπορικής Συμφωνίας, “του πρώτου πραγματικά σημαντικού ρήγματος στην απομόνωση του σοβιετικού κράτους”.¹¹⁷

Αντιμέτωποι με αυτές τις εξελίξεις, οι συνέδριοι της ΚΔ επαναδιατύπωσαν το ζήτημα της προλεταριακής επανάστασης με νέους όρους. Καταρχήν, η ολοκλήρωσή της μετατέθηκε για το απώτερο μέλλον. Στο μεσοδιάστημα, οι κομμουνιστές θα έπρεπε να στρέψουν το ενδιαφέρον τους στα καθημερινά ζητήματα του κόσμου της εργασίας, επιχειρώντας να τον πείσουν ότι αποτελούσαν την πιο φερέγγυα δύναμη στον αγώνα του για αξιοπρεπή ζωή. Με αυτόν τον τρόπο υποτίθεται ότι θα αποσπούσαν ολοένα και μεγαλύτερα τμήματα των εργατικών μαζών από την επιρροή των σοσιαλδημοκρατών και έτσι θα αποκτούσαν σταδιακά τους όρους που θα τους επέτρεπαν να δράσουν ως ηγεσία του εργατικού κινήματος

116 Eley Geoff, *Σφυρηλατώντας τη Δημοκρατία*, τ.Β', εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2010, σ. 469

117 ο.π

σε μία επόμενη επαναστατική έκρηξη. Διαβάζουμε σχετικά σε ένα από τα κείμενα των αποφάσεων της Κομιντέρν:

“Το 3ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς καλεί τα κομμουνιστικά κόμματα και τους κομμουνιστές που δουλεύουν στα συνδικάτα να κάνουν κάθε δυνατή προσπάθεια για να απελευθερώσουν τις πιο πλατιές εργατικές μάζες από την επιρροή των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων και από τους προδότες της συνδικαλιστικής γραφειοκρατίας. Αυτός ο σκοπός δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί, ειδικά σε τούτη τη δύσκολη εποχή όπου κάθε καινούργια μέρα φέρνει στις εργατικές μάζες νέες στερήσεις και νέα εξαθλίωση, παρά μόνο αν οι κομμουνιστές, σε όλες τις χώρες, αναδειχτούν σε κομμάτι της πρωτοπορίας στον αγώνα που δίνει η εργατική τάξη για τις καθημερινές της ανάγκες, και τεθούν επικεφαλής στον αγώνα για μία φέτα ψωμί παραπάνω και για να δοθεί ένα τέλος στα αφόρητα βάσανα που το κεφάλαιο φορτώνει όλο και περισσότερο στις πλάτες των εργαζόμενων μαζών”¹¹⁸

Παρακάτω, στο ίδιο κείμενο, διακρίνουμε μια δόση αυτοκριτικής σχετικά με τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της πολεμικής που είχαν ανοίξει, κατά την προηγούμενη περίοδο, οι κομμουνιστές απέναντι στους σοσιαλδημοκράτες:

“Δε θα νικήσουμε αυτούς τους προδότες [τους “πράκτορες της μπουρζουαζίας”] με θεωρητικά επιχειρήματα για τη δημοκρατία και τη δικτατορία, αλλά αν ασχοληθούμε με τα ζητήματα του ψωμιού, του μεροκάματου, του ρουχισμού και της στέγασης των εργατών”¹¹⁹

Η γραμμή του ενιαίου εργατικού μετώπου ζυμώθηκε με βάση την πείρα δύο σημαντικά διαφορετικών παραδειγμάτων, του γερμανικού και του ρωσικού, που ωστόσο συνάρθρωναν μια ενιαία αφήγηση. Η επιτυχής έκβαση του ρωσικού εμφύλιου πολέμου και η αναχαίτιση της εισβολής της Αντάντ από τις δυνάμεις του Κόκκινου Στρατού ήταν στοιχεία που λειτούργησαν ενθαρρυντικά για το κομμουνιστικό κίνημα. Δεν μπορούσε, όμως, να παραβλεφθεί η αδυναμία των Ρώσων επαναστατών να προωθήσουν παραπέρα την υλοποίηση ενός σοσιαλιστικού προγράμματος, δίχως τη βελτίωση των σχέσεών τους με τις

118 Το απόσπασμα από το φυλλάδιο "Έξι κείμενα και αποφάσεις της 3ης Κομμουνιστικής Διεθνούς για το Συνδικαλιστικό κίνημα και το Ενιαίο Μέτωπο", *Κ.Ο Ανασύνταξη*, Νοέμβριος 2012. Οι υπογραμμίσεις από το πρωτότυπο.

119 ο.π.

αγροτικές μάζες και την παράλληλη αρωγή των συντρόφων τους στην Ευρώπη. Η σταθεροποίηση της σοβιετικής εξουσίας (και της ηγεμονίας των μπολσεβίκων μέσα στα σοβιέτ) εξασφαλίστηκε με χρήση έκτακτων καταπιεστικών μέτρων. Όμως, η διατήρησή τους θεωρούνταν μακροπρόθεσμα ασύμβατη με τους στόχους της επανάστασης. Από την άλλη, η κινηματική άμπωτη του 1921 έδειχνε ότι η διεθνής επιτυχία της επανάστασης δε θα μπορούσε να εξασφαλιστεί μέσα από μία παγκόσμια “έφοδο στον ουρανό”, αν και μία σημαντική μερίδα κομμουνιστών συνέχιζε να προασπίζεται μαξιμαλιστικά ρεπερτόρια.

Εντέλει, από τις θέσεις του Γ' Συνεδρίου προκύπτει ότι η πλειοψηφία των κομμουνιστών αναγνώριζε ότι “ο παράγοντας του αυθόρμητου των μαζικών αγώνων... είχε εξασθενήσει” ενώ ταυτόχρονα “ο εχθρός είχε ισχυροποιηθεί”.¹²⁰ Σε εκείνη τη φάση, η επαναστατική υποχώρηση θεωρήθηκε χαρακτηριστικό μιας σχετικά σύντομης “καπιταλιστικής σταθεροποίησης”, αν και υπήρξαν θεωρητικοί, όπως ο Τρότσκι, που διέβλεπαν την πιθανότητα παρατεταμένων περιόδων καπιταλιστικής επέκτασης.¹²¹ Περισσότερο χαρακτηριστική είναι η εισήγηση του Λένιν στο Γ' Συνέδριο όπου συνοψίζει την κατάσταση ως εξής: “Η ανάπτυξη της διεθνούς επανάστασης, που εμείς την προτείνουμε προχωρεί. Αλλά αυτό το προοδευτικό κίνημα δεν είναι τόσο ευθύγραμμο [...] Τώρα χρειάζεται μια γερή προετοιμασία της επανάστασης και βαθιά μελέτη της συγκεκριμένης ανάπτυξής της στις προχωρημένες καπιταλιστικές χώρες”.¹²²

Μετά το Γ' Συνέδριο σχεδόν άπαντες αναγνώριζαν την ανάγκη να ανταποκριθούν στις νέες κοινωνικο-πολιτικές συνθήκες που χαρακτηρίζονταν από την αυθόρμητη επιδίωξη ενωτικής δράσης από μεριάς των εργατικών μαζών. Ωστόσο, η επεξεργασία μιας ενιαιομετωπικής πολιτικής αποδείχτηκε δύσκολη υπόθεση, καθώς οι αντιμαχόμενες τάσεις μετέφραζαν τις αποφάσεις του συνεδρίου με αντιφατικούς τρόπους. Το Νοέμβριο του 1921, η συζήτηση στο εσωτερικό του μπολσεβίκικου κόμματος, που ο ρόλος του είχε αναβαθμιστεί μετά τις δυσμενείς εξελίξεις στην Ευρώπη, οδήγησε στην υιοθέτηση ενός κειμένου των Μπουχάριν, Ράντεκ και Ζινόβιεφ, στο οποίο προτεινόταν η υιοθέτηση της νέας γερμανικής τακτικής από όλα τα τμήματα της Κομιντέρν. Η τακτική αυτή κωδικοποιήθηκε λίγες μέρες αργότερα όταν η ΕΕΚΔ υποστήριξε πως “η πορεία για το Ενιαίο Μέτωπο πρέπει να βρει πολιτική έκφραση σε μια σοσιαλιστική εργατική κυβέρνηση σε αντιπαράθεση με κυβερνήσεις συμμαχίας [σ. εννοεί συμμαχίας των σοσιαλδημοκρατών με αστικές πολιτικές δυνάμεις].” Στο μεταξύ το ΚΡΔ δήλωνε πρόθυμο να συμμετέχει σε μια τέτοια κυβέρνηση υπό την προϋπόθεση ότι αυτή θα δεσμευόταν να υλοποιήσει μία σειρά από αιτήματα “όπως η κατάσχεση πραγματικών αξιών, η δίωξη των εγκληματιών του Καπ, η απελευθέρωση φυλακισμένων επαναστατών εργατών” κλπ.¹²³

120 Riddell John, *To Ενιαίο Μέτωπο*, εκδ. Red Marks, Αθήνα, 2014 σ.41

121 ο.π, σ.41-42

122 Το απόσπασμα παρατίθεται στο Foster Z. William, *Η Ιστορία των Τριών Διεθνών*, τ.Β', Αθήνα, χχ, σ. 401

123 Το απόσπασμα από: Riddell John, ο.π, σ.46 Αξίζει να παρατηρήσουμε ότι δεν πρόκειται για επαναστατικά αιτήματα-αιχμές που συμπυκνώνουν την κύρια κοινωνική αντίθεση με τρόπο που η υλοποίησή τους να σήμαινε τη ρήξη τον καπιταλισμό. Εκείνο που φαίνεται ότι ζητούσαν οι κομμουνιστές ήταν ένα εχέγγυο “καλής θέλησης” από πλευράς της σοσιαλδημοκρατίας.

Ο σχετικός διάλογος συνεχίστηκε με βασική διαφωνία το αν θα έπρεπε το πρόγραμμα της Κομιντέρν να ορίζει και τα συγκεκριμένα μεταβατικά αιτήματα τα οποία θα καλούνταν να υλοποιήσουν τα μέλη της ή όχι. Οι υποστηρικτές ενός τέτοιου μέτρου μπορούσαν να αναζητήσουν τη θεμελίωσή του σε κλασικά κείμενα με ειδικό ιστορικό βάρος, όπως το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, όπου οι Μαρξ-Ένγκελς παραθέτουν μια σειρά από 10 μέτρα τα οποία θα μπορούσε να θέσει σε εφαρμογή το προλεταριάτο όπου κατάφερνε να καταλάβει την πολιτική εξουσία, προκειμένου να προετοιμάσει τη μετάβαση στο σοσιαλισμό.¹²⁴ Από την άλλη, υπήρξαν μπολσεβίκοι, όπως ο Μπουχάριν, οι οποίοι επέμειναν στην αναγκαιότητα μιας ελαστικής καθοδήγησης από μεριάς της ΚΔ – με έμφαση στο καθήκον κάθε εθνικού τμήματος να χαράσσει το πρόγραμμά του στη βάση “συγκεκριμένης ανάλυσης της συγκεκριμένης κατάστασης”.

Έξω από την ΕΣΣΔ, οι αντιρρήσεις σχετικά με την υιοθέτηση της νέας τακτικής ήταν μειοψηφικές, όχι όμως ασήμαντες. Σε διευρυμένη ολομέλεια της ΕΕΚΔ που πραγματοποιήθηκε στις 24 Φεβρουαρίου – 4 Μαρτίου 1922 δύο από τα πέντε μεγαλύτερα κόμματα της Διεθνούς, το γαλλικό και το ιταλικό, αντιτάχθηκαν στην ενσωμάτωση της ενιαιομετωπικής πολιτικής, ενώ άλλα εξέφρασαν επιφυλάξεις σχετικά με το αν θα ήταν ωφέλιμο αυτή να υλοποιηθεί στις χώρες τους. Παρόλα αυτά, όπως σημειώνει ένας σύγχρονος μαρξιστής ιστορικός, “μέσα από τη διαδοχή των συζητήσεων και των εμπειριών στα εθνικά τμήματα, η αποδοχή της ενιαιομετωπικής πολιτικής διευρυνόταν. Στο Τέταρτο Παγκόσμιο Συνέδριο, το Νοέμβρη-Δεκέμβρη 1922, η συζήτηση εστίασε στο πώς, όχι στο αν, θα εφαρμοστεί.”¹²⁵

2.4

Το 4ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς και το αίτημα της “εργατικής κυβέρνησης” ως ειδική έκφραση του ενιαίου μετώπου.

Το 4ο Παγκόσμιο Συνέδριο της Κομιντέρν πραγματοποιήθηκε στη Μόσχα τον Νοέμβριο του 1922, εκκινώντας τις εργασίες του λίγες μέρες μετά την πορεία των μελανοχιτώνων του Μπενίτο Μουσολίνι προς τη Ρώμη. Έλαβαν μέρος 408 αντιπρόσωποι από 66 κόμματα και οργανώσεις τα οποία εκπροσωπούσαν συνολικά έναν αριθμό 1.253.000 κομμουνιστών. Αυτό το συνέδριο ήταν το τελευταίο που έγινε όσο ήταν εν ζωή ο Βλαντιμίρ Λένιν. Λόγω ασθένειας δεν μπόρεσε να παρακολουθήσει τις αυτοπροσώπως τις διαδικασίες του συνεδρίου και οι περισσότερες παρεμβάσεις του έγιναν με επιστολές.

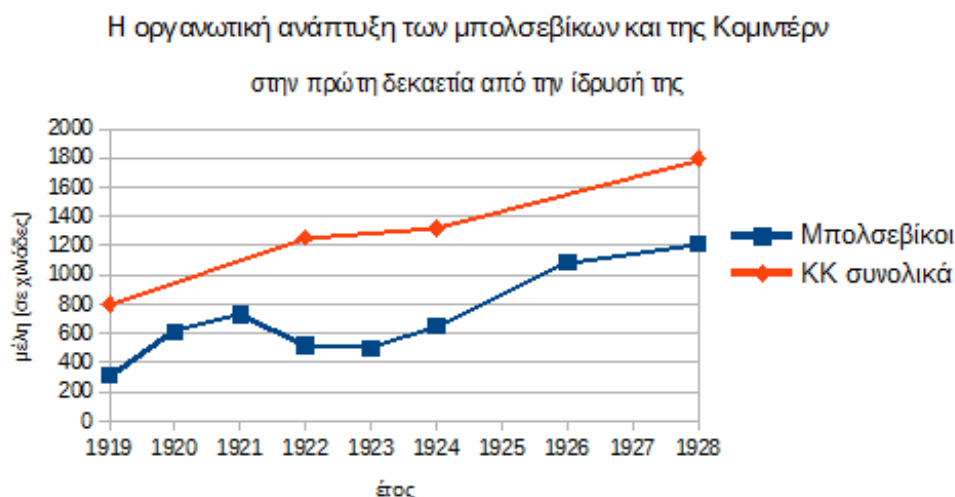
124 βλ. Marx Karl, Engels Friedrich, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2005, σ. 50-51

125 Riddell John, *ο.π.*, σ.52

Παρευρέθη στο τέλος του συνεδρίου προκειμένου να εκφωνήσει ένα λόγο με αναφορά στην εμπειρία των πέντε χρόνων της Ρωσικής Επανάστασης.¹²⁶ Σε κάθε περίπτωση, ο ευρύτερος διάλογος που διεξήχθη στα πλαίσια του συνεδρίου και οι περισσότερες από τις ομιλίες των μετεχόντων, αν και αναγνώριζαν την υποχώρηση του επαναστατικού εργατικού κινήματος ως αδιαμφισβήτητο γεγονός, δεν φαίνεται να συμμαρύνονταν τον πεσιμισμό που απέπνεε εκείνη η τοποθέτηση. Ενώ ο Λένιν προειδοποιούσε ότι οι ελιγμοί της ενιαιομετωπικής τακτικής (τους οποίους υπερασπίζεται) ενδέχεται να επιφέρουν βαρύ πλήγμα για τον επαναστατικό προσανατολισμό του κινήματος, άλλοι θιασώτες της ίδιας πολιτικής την εκλάμβαναν ως έναν ελιγμό που αναμένονταν σημαντικά κέρδη στο μέλλον. Χαρακτηριστική αυτού του πνεύματος η εισήγηση του Ράντεκ, ο οποίος αναφέρει: “Η σημερινή εποχή είναι επαναστατική γιατί ακόμα και οι πιο μετριοπαθείς διεκδικήσεις των εργατικών μαζών είναι ασυμβίβαστες με τη συνεχιζόμενη ύπαρξη της καπιταλιστικής κοινωνίας.”¹²⁷ Εντέλει, παρά τις επιμέρους διαφωνίες το συνέδριο επιβεβαίωσε την τακτική του ενιαίου μετώπου και μάλιστα την επέκτεινε έως την αποδοχή της δυνατότητας σχηματισμού εργατικής κυβέρνησης με συμμετοχή κομμουνιστών σε αστικό κοινοβουλευτικό καθεστώς.

[πίνακας 1]

Το πλαίσιο της συζήτησης είχε ήδη τεθεί στις εργασίες της Εκτελεστικής Επιτροπής και τις σχετικές κατευθύνσεις που, όπως σημειώνει ο Ζινόβιεφ, αποτέλεσαν προϊόν σκληρής εσωτερικής διαπάλης.¹²⁸ Όμως, κάποιες πιο πρόσφατες εξελίξεις επηρέασαν έντονα το κλίμα του Συνεδρίου. Η μία είχε να κάνει με τη νίκη του φασισμού στην Ιταλία και την εμφάνιση αντίστοιχων μορφωμάτων σε

126 Hallas Duncan, *The Comintern*, Bookmarks, London, 1985, p. 70, προσβάσιμο στον ιστότοπο: <https://www.marxists.org/archive/hallas/works/1985/comintern/> Το ντοκουμέντο αυτό δεν παρατίθεται στο βιβλίο του Riddell για τα Ενιαία Μέτωπα ενώ στο *The Communist International* του Jane Degross δίνονται μόνο αποσπάσματα. Στο marxists.org παρατίθεται ένα σχετικό κείμενο που όμως δε γίνεται σαφές εάν πρόκειται για ομιλία ή για εκτεταμένη επιστολή. βλ. Riddell John, *To Ενιαίο Μέτωπο*, εκδ. Red Marks, Αθήνα, 2014, σ. 109 – 144 και Lenin Vladimir Ilyitch, “Five Years Of The Russian Revolution And The Prospects Of The World Revolution Report To The Fourth Congress Of The Communist Internatioinal”, *Fourth Congress of the Communist International*, November 13, 1922 προσβάσιμο στον ιστότοπο: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1922/nov/04b.htm>

127 Riddell, *ο.π*

128 Riddell John, *ο.π*, σ. 46

διάφορες ευρωπαϊκές χώρες. Τόσο το Σοσιαλιστικό Κόμμα όσο και το ΚΚ Ιταλίας απέτυχαν να οργανώσουν μια αποτελεσματική αντίσταση απέναντι στη φασιστική απειλή. Και ενώ το πρώτο αφέθηκε στην προστασία που εγγυάτο ο αστικός κρατικός μηχανισμός, το μεγαλύτερο μέρος των Ιταλών κομμουνιστών, υπό την ηγεσία του Αμαντέο Μποντρίγκα, επέμειναν σε μια τοποθέτηση που τους ήθελε να διεξάγουν αντιφασιστική χωρίς καμία συνεργασία με τους ρεφορμιστές. Όταν οι εργάτες σε συνεργασία με απόμαχους βετεράνους του Α' Παγκόσμιου Πολέμου σχημάτισαν αυθόρμητα μάχιμες αντιφασιστικές ομάδες, το ΚΚΙ αντιτάχθηκε: “Σύμφωνα με την ηγεσία του νεογέννητου Κομμουνιστικού Κόμματος, η προλεταριακή άμυνα έπρεπε να πραγματοποιηθεί αποκλειστικά στο εσωτερικό δομών άμεσα ελεγχόμενων από το κόμμα, ενώ οι Arditi del Popolo [σ. Αυτόνομη αντιφασιστική οργάνωση] που θεωρούνταν αδικαιολόγητα “τυχοδιώκτες” και “νιτιανικοί” [σ. Δηλαδή συμπαθούντες του αντιφασίστα παρτιζάνου Francesso Fausto Nitti], ήταν πιθανοί αντίπαλοι.”¹²⁹

Ο Μπουχάριν προσπάθησε να αναδείξει την ανάγκη για αλλαγή τακτικής του ιταλικού ΚΚ σε δύο συνεδριάσεις της ΕΕΚΔ, αλλά χωρίς ιδιαίτερο αποτέλεσμα. Ωστόσο, όταν με πρωτοβουλία του ΚΡΔ και άλλων κομμάτων το ζήτημα επανήλθε επιτακτικά στο 4ο Συνέδριο, ο φασισμός στιγματίστηκε ως η οξύτερη εκδοχή της καπιταλιστικής επίθεσης. Προειδοποιώντας για τον διεθνή κίνδυνο που αποτελούσε ο φασισμός, το Συνέδριο τον περιέβαλε στους άξονες πάνω στους οποίους οι κομμουνιστές όφειλαν να υποστηρίξουν την ενιαία κινητοποίηση της εργατικής τάξης. Ορισμένες, ωστόσο, από τις εκτιμήσεις που διατυπώθηκαν ήταν προβληματικές, αν όχι επικίνδυνες, στο βαθμό που χρησιμοποιήθηκαν σαν βάση για την επεξεργασία μιας θεωρητικής και πρακτικής αντιμετώπισης της φασιστικής επέκτασης. Για παράδειγμα, ο πρόεδρος της Διεθνούς Γκριγκόρι Ζινόβιεφ στην εισήγησή του χαρακτήρισε τον φασισμό σαν “στάδιο στο προτσές ωρίμανσης της επανάστασης στην Ιταλία”, προσθέτοντας μάλιστα ότι θα ήταν “ίσως αναπόφευκτο να περάσουμε σ' όλη την κεντρική Ευρώπη από μια περίοδο περισσότερο ή λιγότερο αναπτυγμένου φασισμού”. Ο William Foster στο βιβλίο του *Η Ιστορία των Τριών Διεθνών* γράφει σχετικά: “η άποψη αυτή [...] συνέβαλε στο να δημιουργηθεί προπάντων στη Γερμανία, η αυταπάτη ότι παρ' όλες τις φρικαλεότητες του ο φασισμός αποτελούσε ένα είδος προόδου στο επαναστατικό προτσές. Η αλήθεια ήταν ακριβώς η αντίθετη [...] Η νίκη του ήταν για την εργατική τάξη μια καταστροφική ήττα”.¹³⁰

Ένα άλλο γεγονός φόρτισε αρνητικά τη συζήτηση για το ενιαίο μέτωπο. Αυτό είχε να κάνει με την αποτυχία της πρώτης προσπάθειας συντονισμού των εργατικών οργανώσεων σε διεθνές επίπεδο. Απαντώντας στις εκκλήσεις της Κομιντέρν, που μετά το Γ' Συνέδριο και την υιοθέτηση του συστήματος “προς τις μάζες!”, προέτρεπε τα μέλη της στην προώθηση ενωτικών πρωτοβουλιών, η νεοσύστατη 2½Διεθνής πρότεινε μια συνδιάσκεψη των τριών Διεθνών προκειμένου να εξεταστούν οι δυνατότητες κοινής δράσης. Η συνδιάσκεψη πραγματοποιήθηκε στο Βερολίνο, στις αρχές του Απριλίου του 1922, με τη συμμετοχή 47 αντιπροσώπων. Η αντιπροσωπεία της ΚΔ, με επικεφαλής την Κλάρα Τσέτκιν και τον Καρλ Ράντεκ, αρνήθηκε κάθε συζήτηση για οργανωτική ενοποίηση των Διεθνών, πρότεινε όμως μία πλατφόρμα ενιαίας δράσης “ενάντια στην εργοδοτική επίθεση”. Συμφώνησε μάλιστα σε αιτήματα των

129 Το απόσπασμα από: Staid Andrea, *Arditi del Popolo: Ο πρώτος ένοπλος αγώνας ενάντια στο φασισμό*, εκδ.

Ευτοπία, Αθήνα, 2012, σ. 15

130 Το απόσπασμα από: Foster Z. William, *Η Ιστορία των Τριών Διεθνών*, τ.Β', Αθήνα, χχ, σ. 427

σοσιαλδημοκρατών όπως η δημιουργία μιας επιτροπής που θα εξετάσει την κατάσταση στη Γεωργία (που εκείνη την εποχή βρισκόταν υπό τον έλεγχο των μενσεβίκων) και δέχτηκε να διατάξει να μην επιβληθούν θανατικές ποινές σε ορισμένους εσέρους¹³¹ που δικάζονταν εκείνη την εποχή με την κατηγορία εγκληματικής δράσης ενάντια στο σοβιετικό καθεστώς. Σε εκτέλεση των αποφάσεων της συνδιάσκεψης, συνήλθε στις 23 Μαΐου μια επιτροπή από τρεις αντιπροσώπους κάθε Διεθνούς. Ωστόσο, οι εργασίες της δεν προχώρησαν καθότι οι σοσιαλδημοκράτες αντιπρόσωποι επέδειξαν πολύ σκληρή στάση, οι δε κομμουνιστές, αντιμετωπίζοντας ήδη τη δυσαρέσκεια των μπολσεβίκων,¹³² δεν ήταν διατεθειμένοι να κάνουν οποιαδήποτε περαιτέρω υποχώρηση. Όπως συμπυκνώνει ο Πέτρος Παπακωνσταντίνου, η ενωτική δράση κομμουνιστών-σοσιαλδημοκρατών σε διεθνές επίπεδο ήταν αδιανόητη όσο οι πρώτοι επέμεναν στη διατήρηση του μονοκομματισμού στη Ρωσία.¹³³ Η αντίφαση αυτή ήταν ένα ανυπέρβλητο εμπόδιο στο οποίο προσέκρουε κάθε διάλογος για ενότητα. Μία άλλη θεμελιώδης διαφορά ανάμεσα στις Διεθνείς ήταν η στάση τους απέναντι στη Συνθήκη των Βερσαλιών. Ενώ οι σοσιαλδημοκράτες την αποδέχτηκαν, έστω και με επιφυλάξεις, οι κομμουνιστές, με απόφαση του 4ου Συνεδρίου την απέρριψαν από θέση αρχής ως “ληστρική, συνθήκη, προμήνυμα νέων ιμπεριαλιστικών πολέμων”.

Πέρα από τη φασιστική απειλή και τη Συνθήκη των Βερσαλιών, κάποιες ενδείξεις για ένα επερχόμενο ξέσπασμα λαϊκών εξεγέρσεων στις χώρες της Ανατολής και τις αποικίες απασχόλησαν επίσης τις εργασίες του Τέταρτου Συνεδρίου. Όμως, το κεντρικό θέμα της ατζέντας ήταν η επεξεργασία και η εμπέδωση της νέας ενιαιομετωπικής γραμμής, αφού στη βάση αυτής θα έπρεπε να μελετηθούν όλα τα επιμέρους ζητήματα. Στην πορεία του συνεδρίου, το οποίο διήρκεσε περισσότερο από ένα μήνα, ένα μεγάλο μέρος της συζήτησης άρχισε να περιστρέφεται γύρω από το ενδεχόμενο σχηματισμού “εργατικής κυβέρνησης” και τη στάση που όφειλαν να κρατούν απέναντί της οι κομμουνιστές. Τα πράγματα περιπλέκονταν καθώς δε συμφωνούσαν όλοι οι αντιπρόσωποι με μία συγκεκριμένη ερμηνεία του όρου. Εκείνη την εποχή, με αφορμή και την τρέχουσα συζήτηση στο KPD, είχαν αναδειχτεί τρεις τυπολογίες διακυβέρνησης που μοιράζονταν το προσωνύμιο της “εργατικής κυβέρνησης”. Ο John Riddell κατηγοριοποιεί τους τρεις τύπους ως εξής:¹³⁴

131 Ως “εσέροι” αναφέρονται οι οπαδοί του ιστορικού Σοσιαλεπαναστατικού Κόμματος που στο μεταξύ είχαν διασπαστεί και τα πρώην μέλη τους ακολουθούσαν αντιδιαμετρικά αντίθετες πρακτικές. Κάποιοι προσχώρησαν στους μπολσεβίκους, άλλοι επιτίθεντο στο νέο καθεστώς με σαμποτάζ και δολιοφθορές και άλλοι επιδίωκαν έναν συμβιβασμό που θα τους επέτρεπε τη νόμιμη δράση. Η ονομασία “εσέροι” προέρχεται από τα αρχικά του κόμματος (CPI)

132 Για μία κριτική του Λένιν στην αντιπροσωπεία της Κομιντέρν βλ. Lenin, Vladimir Ilyich, “We have Pade too Much”, *Lenin's Collected Works*, 2nd Printing, Progress Publishers, Moscow, 1973, vol.33, pgs 330-334, προσβάσιμο στον ιστότοπο: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1922/apr/09.htm>

133 Παπακωνσταντίνου Πέτρος, *Αριστερά, Κυβέρνηση και Κράτος: Κλασικές Αναλύσεις, Σύγχρονες Εμπειρίες*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα, 2015, σ. 165 Αναλυτικότερα βλ Κλαουντίν, *ο.π.*, σ. 139-145

134 Βασικό κείμενο αναφοράς το Raddell John, *Προς το Ενωμένο Μέτωπο: Τα πρακτικά του Τέταρτου Συνεδρίου της ΚΔ, 1922*, το δημοσιεύτηκε τον Νοέμβρη του 2011 από την σειρά βιβλίων Historical Materialism. Το σχετικό κεφάλαιο, με τίτλο “Η άγνωστη απόφαση της Κομιντέρν για τις εργατικές κυβερνήσεις” είναι προσβάσιμο στα ελληνικά στον ιστότοπο <http://leninreloaded.blogspot.gr/2013/12/1922.html> Στις ακόλουθες παραγράφους, τα αποσπάσματα που περιέχονται σε εισαγωγικά προέρχονται από εκεί, εκτός αν παρατίθεται άλλη πηγή.

1. Κατά φαντασίαν εργατική κυβέρνηση: Πρόκειται για όρο που δανείζεται από τις εργασίες του 4ου Συνεδρίου. Αφορά κατ' όνομα εργατικές κυβερνήσεις που λειτουργούν ως ευέλικτα όργανα της αστικής κυριαρχίας. Μια τέτοια κυβέρνηση θα μπορούσε, όπως σημείωσε ο Ζινόβιεφ, να συγκροτηθεί από το Εργατικό Κόμμα στη Βρετανία (πράγματι οι Εργατικοί αναδείχθηκαν στην κυβερνητική εξουσία δυο χρόνια αργότερα). Σημειώνουμε εδώ ότι δύο χρόνια νωρίτερα, στο βιβλίο του *Αριστερισμός: Η παιδική αρρώστια του κομμουνισμού*, ο Λένιν υποστήριζε κριτικά τις προσπάθειες των Βρετανών εργατών να αναδείξουν τους εργατικούς στην κυβέρνηση. Επιχείρημά του ήταν ότι “η εργατική τάξη έπρεπε να μάθει από τη δική της πείρα την ανάγκη να πάρει τον επαναστατικό δρόμο”.

2. Ψευδώνυμη εργατική κυβέρνηση: Η “εργατική κυβέρνηση” ως εναλλακτική ονομασία για τη δικτατορία του προλεταριάτου. Ο τύπος αυτός διακρίνονταν πλήρως από τον πρώτο, όχι μόνο ως προς το περιεχόμενο, την κατεύθυνση δηλαδή της πολιτικής που θα υλοποιούσε, αλλά και ως προς τη μορφή. Οι εισηγητές της¹³⁵ πίστευαν ότι, για λόγους προπαγάνδας, οι κομμουνιστές της Δύσης θα έπρεπε να χρησιμοποιούν τον συγκεκριμένο όρο ως εναλλακτικό της εργατικής εξουσίας, η οποία, κατά τη γνώμη τους, δε γινόταν να εφαρμοστεί με διαφορετική μορφή από εκείνη της εξουσίας των εργατικών συμβουλίων. Η θέση αυτή φαινόταν αρχικά να υποστηρίζεται από την πλειοψηφία του Συνεδρίου και αποτελεί την προσέγγιση που εμφανίζεται στα αρχικά προσχέδια της σχετικής απόφασης. Ωστόσο, με την ιδιαίτερη επιμονή του Ράντεκ και της Τσέτκιν, η απόφαση συμπληρώθηκε με υποστήριξη μιας τρίτης εναλλακτικής, εκείνης στην οποία αναφερόταν ήδη, όπως είδαμε, η πλειοψηφία του KPD.

3. Μεταβατική εργατική κυβέρνηση: Μία κοινοβουλευτική κυβέρνηση, η οποία στηριγμένη στο μαζικό εργατικό κίνημα, θα λειτουργούσε ως βασική συνιστώσα ενός ευρύτερου *μεταβατικού προγράμματος*. Το μεταβατικό πρόγραμμα ορίζεται ως ένα σύνολο αιτημάτων, τα οποία υπονομεύουν την ισχύ της αστικής τάξης, οργανώνουν το προλεταριάτο και οριοθετούν στάδια στην πάλη για τη δικτατορία του”. Η θέση αυτή, αν και μετά από πέντε χρόνια επιθετικής επαναστατικής πάλης εμφανιζόταν σε ορισμένους ως ρεφορμιστικός “ποσιμπλισμός”¹³⁶ μπορεί να ενταχθεί στο πνεύμα του πρώιμου μαρξισμού. Ένα παράδειγμα είναι τα 10 μέτρα για τη βελτίωση της ζωής των εργαζόμενων που προτείνονται στο *Μανιφέστο*, αφού όμως πρώτα σημειώνεται ότι “το προλεταριάτο θα χρησιμοποιήσει την πολιτική του κυριαρχία για να αποσπάσει βαθμιαία από την αστική τάξη όλο το κεφάλαιο, να συγκεντρώσει όλα τα εργαλεία παραγωγής στα χέρια του κράτους, δηλαδή του

135 Σ' αυτού περιλαμβάνονται η ακροαριστερή τάση του KPD, το ιταλικό κόμμα υπό τον Μποντρίγκα και επίσης ο ίδιος ο Ζινόβιεφ ο οποίος μάλιστα θα επαναλάβει την ίδια άποψη το 1924.

136 Ο όρος “ποσιμπλισμός” προέρχεται απ' τη Γαλλία του τέλους του δέκατου ένατου αιώνα. Όταν στις εκλογές του Οκτωβρίου του 1881 η “Μαρξιστική Ομοσπονδία” του Κόμματος των Σοσιαλιστών Εργατών Γαλλίας συνεντρίβη, μια ομάδα εντός της άρχισε να υποστηρίζει μια πιο πραγματιστική, ρεφορμιστική πολιτική για την Ομοσπονδία. Η εγκατάλειψη της τακτικής του «όλα αμέσως» και η υιοθέτηση σταδίων για την ικανοποίηση των άμεσων αιτημάτων, αυτών που είναι εφικτό (possible) να πραγματοποιηθούν θα γεννούσε τη λέξη ποσιμπλισμό (και ποσιμπλιστές). Αντίστοιχα, θα βάφτιζε ιμποσιμπλιστές όσους συνέχιζαν να θεωρούν τον καπιταλισμό και το σοσιαλισμό ως αλληλοαποκλειόμενα συστήματα και να παραμένουν υπέρμαχοι του επαναστατικού “μαξimalιστικού προγράμματος”. [βλ. Dauvé Gilles, “Κριτική της Καταστασιακής Διεθνούς”, *Κόκκινο Νήμα*, τ.2, 2002]

προλεταριάτου που είναι οργανωμένο σε κυρίαρχη τάξη”.¹³⁷ Η ταύτιση ενός κράτους στην εκτελεστική εξουσία του οποίου έχει νόμιμα αναδειχθεί μια εργατική κυβέρνηση, έστω ριζοσπαστική, με το εργατικό κράτος, όπως περιγράφεται σ' αυτή την παράγραφο του *Μανιφέστου*, είναι το λιγότερο παρακινδυνευμένη. Ωστόσο, σε άλλα σημεία του έργου, τόσο του Ένγκελς,¹³⁸ όσο και του Λένιν (ιδιαίτερα στον *Αριστερισμό*) μπορεί κανείς να βρει αποσπάσματα από τα οποία προκύπτει μια υπεράσπιση του μεταβατικού προγράμματος και έμμεσα της “μεταβατικής κυβέρνησης”.

Εντέλει στις “Θέσεις για την τακτική” το Συνέδριο κατέληξε σε μία πιο σύνθετη τυπολογία:¹³⁹

- “1. Μια φιλελεύθερη εργατική κυβέρνηση, όπως υπάρχει στην Αυστραλία και όπως είναι πιθανόν να σχηματισθεί στο κοντινό μέλλον στη Βρετανία.¹⁴⁰
2. Μία σοσιαλδημοκρατική “εργατική” κυβέρνηση” (Γερμανία)
3. Μία εργατο-αγροτική κυβέρνηση. Τέτοια πιθανότητα υπάρχει στα Βαλκάνια, την Τσεχοσλοβακία κλπ.
4. Μία κυβέρνηση συνασπισμού σοσιαλδημοκρατών/κομμουνιστών.
5. Μία γνήσια προλεταριακή εργατική κυβέρνηση που στην καθαρή της μορφή μπορεί να σχηματιστεί μόνο από ένα Κομμουνιστικό Κόμμα.”

Οι δύο πρώτοι τύποι καταλέγονται σε εκείνον που ο Raddell αναφέρει ως “κατα φαντασία” αριστερή κυβέρνηση και κατά κοινή ομολογία των αντιπροσώπων του Συνεδρίου δεν επρόκειτο για γνήσιες εργατικές κυβερνήσεις. Ωστόσο, υπό ορισμένες συνθήκες και λαμβάνοντας ορισμένες εγγυήσεις, οι κομμουνιστές ενδέχεται να υποστηρίξουν τέτοιες κυβερνήσεις (άποψη που αντανάκλασε τη γερμανική πρακτική τον πρώτο καιρό μετά την αποτροπή του πραξικοπήματος του Καπ), αν και κατά κανόνα ο ρόλος τους θα ήταν “να ξεσκεπάζουν ανελέητα στις μάζες τον αληθινό τους χαρακτήρα”.¹⁴¹ Ο τρίτος τύπος προστέθηκε με παρέμβαση του Ράντεκ και, όπως φαίνεται και από τη θέση του στη λίστα, θεωρούνταν ότι βρίσκεται πιο κοντά στα λαϊκά συμφέροντα απ' ότι οι πρώτοι δύο τύποι. Όπως και η κυβέρνηση συνασπισμού σοσιαλδημοκρατών/κομμουνιστών, η εργατο-αγροτική κυβέρνηση δε θεωρήθηκε “μεταβατική”, με την έννοια ότι δεν υποστηρίχτηκε από το Συνέδριο ότι θα αποτελούσε, ως

137 Μαρξ Καρλ, Ένγκελς Φρίντριχ, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2005, σ. 50

138 Στις *Αρχές του Κομμουνισμού* (1847) διαβάζουμε: “[Ο]λα αυτά τα μέτρα δεν μπορούν να εφαρμοστούν μεμιάς. Ωστόσο, καθένα από αυτά θα οδηγήσει πάντα στο επόμενο. Από τη στιγμή που θα εξαπολυθεί η πρώτη έφοδος στην ιδιωτική ιδιοκτησία, το προλεταριάτο θα αισθανθεί υποχρεωμένο να προχωρήσει πιο μακριά” [Engels Friedrich, “Αρχές του Κομμουνισμού”, *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, 2008, τ. 2]

139 Το κείμενο της σχετικής απόφασης προσβάσιμο στον ιστότοπο: <https://www.marxists.org/history/international/comintern/4th-congress/tactics.htm> Οι συνήθεις απόδοσης της απόφασης σε ελληνικά κείμενα παρατίθεται από το βιβλίο του Φόστερ *Ιστορία των Τριών Διεθνών*, ο οποίος την παραθέτει ελαφρώς τροποποιημένη.

140 Σύμφωνα με τον Raddell η διατύπωση σε αυτό το σημείο άλλαξε στο τέταρτο και τελικό προσχέδιο της απόφασης και η “φιλελεύθερη εργατική κυβέρνηση” ονομάστηκε “ψευδαίσθηση εργατικής κυβέρνησης”. Δεν μπορούσαμε να βρούμε άλλη πηγή που να μαρτυρά αυτή την αλλαγή.

141 Foster Z. William, *Η Ιστορία των Τριών Διεθνών*, τ.Β', Αθήνα, χχ, σ. 429

τέτοια, την αφετηρία για την οικοδόμηση της δικτατορίας του προλεταριάτου. Θα μπορούσε, ωστόσο, όπως και οι δύο πρώτοι τύποι, να αποτελέσει τη μορφή που θα πάρει η κυβερνητική εξουσία στα πλαίσια μιας κοινωνικοπολιτικής συγκυρίας που σημαδεύεται από εκτεταμένες λαϊκές κινητοποιήσεις. Το μεγαλύτερο μέρος των διαφωνιών εκφράστηκαν σχετικά με τη χρηστικότητα τού τέταρτου τύπου και τη δυνατότητα ύπαρξης του πέμπτου, όπως και με τη σημασία του.

Μία από τις πολιτικά βαρύνουσες ομιλίες στο 4ου Συνέδριο ήταν εκείνη του Ζινόβιεφ που, όπως αναφέραμε, υποστήριξε ότι το αίτημα της εργατικής κυβέρνησης ταυτίζεται με το αίτημα της πραγματοποίησης της δικτατορίας του προλεταριάτου. Εισηγήθηκε μάλιστα ότι δε θα πρέπει οι άλλοι τύποι κυβερνήσεων της “Αριστεράς” να αναφέρονται “εργατικές κυβερνήσεις”. Ισχυριζόταν ότι, σε αντίθεση με την πολιτική του ενιαίου μετώπου, το αίτημα για μια εργατική κυβέρνηση δεν είχε οικουμενικό χαρακτήρα και θα έπρεπε να τίθεται μόνο σε κατάλληλες περιπτώσεις:

“Δύσκολο μπορούμε να ονοματίσουμε μια χώρα με μαζική εργατική τάξη, όπου η ενιαιομετωπική τακτική δεν είναι τώρα σωστή. [...] Αυτό, ωστόσο, απέχει πολύ από την περίπτωση του αιτήματος για μια εργατική κυβέρνηση. Η εργατική κυβέρνηση δε θα έπρεπε να ερμηνευτεί με αυτό το γενικό τρόπο. Είναι πολύ πιο περιορισμένη στην εφαρμογή της. Πρέπει να τη χρησιμοποιήσουμε μόνο σε χώρες όπου ο συσχετισμός δυνάμεων φέρνει στο προσκήνιο το ζήτημα της εξουσίας, της κυβέρνησης, σε κοινοβουλευτικό και σε εξωκοινοβουλευτικό επίπεδο.”¹⁴²

Η εισήγηση του Ζινόβιεφ είχε ιδιαίτερο κύρος, δεδομένου ότι εκείνη την εποχή τελούσε καθήκοντα Προέδρου της Διεθνούς. Ένας λόγος που της προσέδωσε επιπλέον βαρύτητα ήταν το γεγονός ότι, μέχρι την καθοριστική παρέμβαση του Ράντεκ, τα άλλα επιφανή μέλη της ρωσικής αντιπροσωπείας, όπως ο Λένιν και ο Τρότσκι, δεν τοποθετήθηκαν επαρκώς επί του θέματος. Ο δε Μπουχάριν είχε φθαρεί εξαιτίας μίας ατυχούς τοποθέτησής του για τα μεταβατικά αιτήματα.¹⁴³ Έτσι, θα πρέπει να φανταστούμε ότι, για κάποιες τουλάχιστον μέρες, είχε επικρατήσει η εντύπωση ότι η θέση του Ζινόβιεφ ήταν εκείνη που

142 Ridell John, *ο.π.*, σ.114

143 Ο Μπουχάριν, αναφερόμενος στο ζήτημα των μεταβατικών αιτημάτων, υποστήριξε ότι πέρα από κάποιες αδρές γραμμές στις οποίες θα μπορούσε ενδεχομένως να συμφωνήσει το Συνέδριο, το κάθε εθνικό τμήμα της Διεθνούς όφειλε να χαράσσει μόνο του το μεταβατικό του πρόγραμμα και τα επιμέρους αιτήματα και μάλιστα να τα αναθεωρεί τακτικά (ίσως και κάθε δύο βδομάδες). Σ' αυτά τα αιτήματα πρόσθετε και το ζήτημα της επιδίωξης ή όχι σχηματισμού εργατικής κυβέρνησης, ακόμη και την τακτική του Ενιαίου Μετώπου. Χαρακτήρισε τη βιασύνη να συμπεριληφθούν αυτά τα ζητήματα στο πρόγραμμα της Διεθνούς “έκφραση οπορτουνιστικής συμπεριφοράς”. Θα πρέπει να επιπλήχτηκε από το κόμμα του διότι, λίγες μέρες αργότερα, υποχρεώθηκε να αναγνώσει ο ίδιος μία απόφαση της ρωσικής αντιπροσωπείας, η οποία ανέφερε ότι “η γενίκευση και η θεωρητική ένταξη των μεταβατικών αιτημάτων στο γενικό τμήμα του προγράμματος δεν μπορεί να θεωρηθεί οπορτουνισμός”. [βλ. Riddelle John, *Το Ενιαίο Μέτωπο*, εκδ. Red Marks, Αθήνα, 2015, σ. 106] Αργότερα, σε ένα σχέδιο απόφασης για το πρόγραμμα που φέρεται να υπαγορεύτηκε από τον Λένιν, οι προσπάθειες να παρουσιαστεί ως οπορτουνισμός η ένταξη μεταβατικών αιτημάτων “καταδικάστηκαν απερίφραστα”. [βλ. Lenin Vladimir, “Σχέδιο απόφασης του IV Συνεδρίου της Κομμουνιστικής Διεθνούς σχετικά με το Πρόγραμμα της Κομμουνιστικής Διεθνούς”, *Απαντα*, τ.54, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1985, σ. 347-348, καθώς και την υποσημείωση 554 στο ίδιο έργο.]

υπερασπιζόταν το ρωσικό κόμμα. Επιπλέον, το ζήτημα της εργατικής κυβέρνησης του τέταρτου και του πέμπτου τύπου αντιμετωπίστηκε με επιφυλακτικότητα από αρκετούς ομιλητές, ακόμη και από ένθερμους οπαδούς της εναιομετωπικής πολιτικής.

Ιδιαίτερα δριμεία κριτική ασκήθηκε στην εισήγηση του Ζινόβιεφ από τους εκπροσώπους του γερμανικού κόμματος που φαίνεται ότι αναφέρονταν στο αίτημα της εργατικής κυβέρνησης κρίνοντας απόλυτα με βάση τη γερμανική εμπειρία, όπου οι τοπικές κυβερνήσεις των SPD-USPD στη Σαξονία, τη Θουριγγία κλπ είχαν χρωματίσει τον όρο με μια έντονα κοινοβουλευτική (και ρεφορμιστική) σημασία. Ο Erns Meyer έκρινε ότι το αίτημα αυτό δεν είχε καμία σχέση με τη δικτατορία του προλεταριάτου αλλά θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως προπαγανδιστικό σύνθημα ώστε να κερδηθούν οι μάζες, ενώ εκπρόσωποι της ακροαριστερής τάσης του κόμματος, όπως ο Βερολινέζος Routh Fischer δήλωσαν ότι κινούνταν σε λανθασμένη κατεύθυνση. Ο Fischer επέκτεινε την κριτική του ενάντια στις διαπραγματεύσεις κορυφής με τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα συνολικά και όχι μόνο αναφορικά με όσες συζητήσεις εξέταζαν το ενδεχόμενο εκλογικής συνεργασίας. Προειδοποίησε ότι η υπερβολική επιμονή στο ζήτημα της ενότητας αναπαρήγαγε μια ψευδαίσθηση σχετικά με τη δύναμη της μαζικότητας, η οποία άλλωστε συνέφερε τους σοσιαλδημοκράτες που ήταν περισσότεροι. Σημείωσε επίσης ότι η “ψευδαίσθηση” αυτή έδειχνε προς το δρόμο της οργανωτικής ενοποίησης με τους σοσιαλδημοκράτες, άσχετα από το αν αυτή ήταν η πρόθεση της κομμουνιστικής ηγεσίας¹⁴⁴ - πράγμα που δεν απέκλειε. Όπως ορθά σημείωσε, εφόσον μια τέτοια αντίληψη σχετικά με την έννοια της “ενότητας” ήταν κυρίαρχη στους βιομηχανικούς εργάτες δε θα μπορούσε παρά να αντανakλάται, με κάποιο τρόπο, και στο KPD – αφού εκείνο ήταν ένα κόμμα που αναπαράγόταν μέσα από τη διαρκή του παρέμβαση στο συγκεκριμένο κοινωνικό χώρο. Προοικονομώντας εξελίξεις που διαδραματίστηκαν στις επόμενες δεκαετίες ο Fischer θα προσθέσει: “Δεν πρόκειται μόνο για μια εσφαλμένη κατανόηση του Ενιαίου Μετώπου, αλλά επίσης για συγκάλυψη κρυμμένων τάσεων προς την αναθεώρηση της επανάστασης, προς μια “δυτικότροπη” κατανόησή της, προς την αποδοχή των δημοκρατικών σταδίων μεταξύ αυτού που έχουμε τώρα και αυτού που είναι ο στόχος μας”.¹⁴⁵ Αυτή η “δυτικότροπη” αφήγηση θα μπορούσε σε τελική ανάλυση να απολέσει πλήρως την επαναστατικότητα της, στο βαθμό που καλλιεργούσε την πεποίθηση ότι μια συνεργασία με τους σοσιαλδημοκράτες θα μπορούσε να ανατρέψει τον καπιταλισμό με αποφυγή ή περιορισμό των δυσχερειών ενός “εμφύλιου ταξικού πολέμου”.

Η τοποθέτηση του Ράντεκ, κατά κάποιο τρόπο, εξισορρόπησε τις διάφορες αντικρουόμενες απόψεις στις οποίες αναφερθήκαμε. Υπήρξε καθοριστική διότι το πέτυχε δίχως να αναγκάζει τη μία ή την άλλη θέση σε μεγάλες υποχωρήσεις, αλλά αναδεικνύοντας μία ξεχωριστή προσέγγιση του ζητήματος, στα πλαίσια της οποίας όσα προηγουμένως φαίνονταν αντιφατικά επαναπροσδιορίζονταν ως γόνιμες αντιθέσεις. Στη δική του εισήγηση-απάντηση, δέχτηκε ότι δεν υπήρχε ταυτολογία ανάμεσα στην έννοια της εργατικής κυβέρνησης και της δικτατορίας του προλεταριάτου. Εμπλούτισε την ταξινόμηση των διάφορων τύπων διακυβέρνησης, στους οποίους θα μπορούσε να αντιστοιχεί η πρώτη έννοια, και επέμεινε ότι αντί να ορίσει το συνέδριο τη σημασία της θα έπρεπε να επικεντρωθεί στο “τι σκέφτονται οι

144 Μία συζήτηση με αυτό το αντικείμενο διεξάγονταν μάλιστα ανοιχτά σε ορισμένα ΚΚ, όπως το Νορβηγικό.

145 Riddelle John, *To Ενιαίο Μέτωπο*, εκδ. Red Marks, Αθήνα, 2015, σ. 124

εργαζόμενοι – όχι οι κομμουνιστές – όταν μιλάνε για “εργατική κυβέρνηση”. Ακόμη, υποστήριξε τον Ζινόβιεφ απέναντι σε όσους έκριναν ότι η συγκρότηση μιας τέτοιας κυβέρνησης με τη συμμετοχή των κομμουνιστών θα ήταν απίθανη, αλλά πρόσθεσε ότι μια συνεργασία με τους σοσιαλδημοκράτες δεν μπορούσε να είναι μόνο ζήτημα “κορυφής”. Αντιθέτως, οι ηγεσίες τους θα έπρεπε να πειστούν από την εργατική βάση προκειμένου να προχωρήσουν σε μια τέτοια συνεργασία. Απέναντι στις επιπλήξεις των ακροαριστερών στοιχείων που τόνιζαν ότι ένας τέτοιος συνασπισμός ελοχεύει κινδύνους αναθεώρησης της επαναστατικής στρατηγικής, ο Ράντεκ δήλωσε ότι τέτοιο ζήτημα δεν ετίθετο, διότι η αστική τάξη θα περνούσε στην αντεπίθεση, μόλις αντιλαμβανόταν ότι οι στρατηγικοί στόχοι του προγράμματος έθιγαν την κυριαρχία της. Ο εμφύλιος πόλεμος θα ήταν λοιπόν αναπόφευκτος αν και, όπως ανέφερε, χαριτολογώντας, “οι κομμουνιστές θα μπορούσαν σίγουρα να ζήσουν και χωρίς αυτόν”... Υποστήριξε, ακόμη ότι, άσχετα από το αν θα πραγματοποιούνταν μία εργατική κυβέρνηση αυτής της μορφής, η ίδια η διεύρυνση της πάλης θα καθιστούσε αναγκαίο να τεθούν αντίστοιχα πολιτικά ζητήματα. Γι’ αυτό και επέκρινε όσους επιδίωκαν ένα ενιαίο μέτωπο με οικονομικά αλλά όχι πολιτικά αιτήματα.¹⁴⁶ Στο έδαφος της συνέχισης της οικονομικής κρίσης, αιτήματα όπως εκείνο του εργατικού ελέγχου στην παραγωγή θα μπορούσαν να παίξουν το ρόλο της μετατόπισης του αγώνα από το οικονομικό στο πολιτικό πεδίο και άρα στο επίπεδο της εξουσίας.

Στη νέα μακρόχρονη φάση καπιταλιστικής κρίσης που προέβλεψε το 4ο Συνέδριο, ο αγώνας των κομμουνιστών δε θα είχε πλέον τον χαρακτήρα μιας επαναστατικής εφόδου για την κατάληψη της εξουσίας. Θα στηριζόταν σε μια πλατφόρμα μαζικής κινητοποίησης πάνω σε ζητήματα που άπτονταν της βελτίωσης της καθημερινότητας των εργατικών μαζών και της υπεράσπισης της δημοκρατίας ενάντια στη φασιστική απειλή. Σε αντίθεση με την “πάλη για τη δικτατορία”, αυτός ήταν ένας αγώνας τον οποίο το προλεταριάτο ήταν έτοιμο αλλιώς διατεθειμένο να δώσει και στόχος των κομμουνιστών ήταν, μέσα από την ενότητα στη δράση, να αποδείξει ότι αυτοί και όχι οι σοσιαλδημοκράτες ήταν εκείνοι στους οποίους θα μπορούσε να στηριχτεί. Το πρόγραμμα αυτό δε θα έπρεπε να νοείται ως μια παρότρυνση για τη συσσώρευση καλύτερων όρων πάλης στην αναμονή της επανάστασης. Εφόσον – σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Συνεδρίου – η κρίση δεν επέτρεπε στο κεφάλαιο άλλη τακτική από την επίθεση, στη δοσμένη συγκυρία ακόμα και η πάλη “για μια κόρα ψωμί” ήταν επαναστατική πάλη.

* * *

¹⁴⁶ Αυτή ήταν λίγο-πολύ η άποψη που κυριαρχούσε στο ΚΚ Γαλλίας και ταυτιζόταν με όσα είδαμε να υποστηρίζει ο Fischer. Ο Ράντεκ έκανε ιδιαίτερη μνεία στο ιταλικό τμήμα της Διεθνούς και συγκεκριμένα στην ηγεσία του Μποντρίγκα, η πολιτική του οποίου κατηγορήθηκε ότι απέτρεψε την οργάνωση μιας αποτελεσματικής αντιφασιστικής αντίστασης.

Σχόλια:

Είδαμε στο κεφάλαιο αυτό ότι μετά τη ρήξη με τον σοσιαλισμό του κυρίαρχου ρεύματος, τα ριζοσπαστικά στοιχεία του κινήματος δοκίμασαν να συσπειρωθούν γύρω από ένα αυτόνομο κέντρο συντονισμού της επαναστατικής δράσης. Αναφερθήκαμε στην ίδρυση της Γ' Διεθνούς ως “μοναδικότητα” διότι η ένταξη των ριζοσπαστών σε αυτό το κέντρο αποτέλεσε ένα “σημείο χωρίς επιστροφή” στη ρήξη τους με τη σοσιαλδημοκρατία. Είδαμε στη συνέχεια αντιλήψεις που αρχικά πλαισίωσαν το εγχείρημα της νέας Διεθνούς να απομακρύνονται από αυτή, είτε λόγω της εναντίωσής τους προς τις τακτικές των Ρώσων επαναστατών, είτε επειδή διαφωνούσαν με την αυστηρή ιεραρχική δομή της και το οργανωτικό μοντέλο που πρόκρινε, δηλαδή το “επαναστατικό κόμμα νέου τύπου”. Αξίζει να σχολιάσουμε εδώ ότι η παρατήρησή μας σχετικά με την επιμονή του λόγου των επαναστατών στο ζήτημα της δομής μέσα από την οποία θα οργανωνόταν η επαναστατική δράση δεν αποτέλεσε χαρακτηριστικό μόνο της ρήξης των μπολσεβίκων με τη σοσιαλδημοκρατία. Οι ίδιοι (και οι οπαδοί τους) τόνιζαν, στο Α' Συνέδριο, τη “δημοκρατία των συμβουλίων” αντιπαραθετικά προς την ιδέα της εργατικής δημοκρατίας μέσω της “κατάκτησης” των υπαρχόντων θεσμών. Στη συνέχεια, το ρεύμα των συμβουλιικών απομακρύνθηκε από τη Διεθνή επιμένοντας στην υπεράσπιση αυτού του σχήματος. Αντίστοιχα, οι λεγόμενοι αναρχοσυνδικαλιστές επικεντρώθηκαν στο σχήμα του συνδικάτου ως κατεξοχόν τύπο οργάνωσης των εργατικών αγώνων κ.ο.κ. Αυτό δε σημαίνει ότι οι ρήξεις αυτές δεν είχαν ουσιαστικό χαρακτήρα. Σημειώνει, όμως, μία αδυναμία του σοσιαλιστικού κινήματος και ειδικότερα του “εκλαϊκευμένου μαρξισμού” να στρέψει τον εσωτερικό πολιτικο-θεωρητικό διάλογο σε ζητήματα περιεχομένου.

Εξετάσαμε, επίσης, το πώς οι αποτυχίες των επαναστατών και η σταθεροποίηση των οικονομικών συστημάτων της Δύσης οδήγησαν στην αναθεώρηση των αρχικών εκτιμήσεων. Η αρχική θριαμβολογία περιορίστηκε και μία διαλεκτική επαναπροσέγγισης της εργατικής τάξης άρχισε να εκδιπλώνεται. Κατά κάποιο τρόπο, ο πολυκερματισμός των σοσιαλιστών τους αποξένωσε από την κοινωνική τους βάση. Στην περίοδο που εξετάσαμε, και ακόμη περισσότερο στην αμέσως επόμενη, η εργατική τάξη προσλαμβάνεται ως πεδίο ανταγωνισμού ανάμεσα στους κομμουνιστές και τις σοσιαλδημοκρατικές οργανώσεις. Είναι η πρώτη φορά που τα εργατικά κόμματα εμφανίζονται τόσο αποκομμένα από την τάξη που εκπροσωπούν και συνεπώς χαράσσουν τις τακτικές επαναπροσέγγισης εκ των πραγμάτων έξω από αυτή. Λίγα χρόνια αργότερα, σε μία κριτική του στην ηγεσία του KPD, ο Τρότσκι σημείωνε: “Η μάζα θεωρείται σαν υλικό ολότελα παθητικό που η προσχώρησή ή μη-προσχώρησή του στο κόμμα εξαρτάται από την ικανότητα του γραμματέα να αρπάξει απ' το λαιμό τον κάθε εργάτη. Η γραφειοκρατία δεν καταλαβαίνει ότι οι εργάτες έχουν τη δική τους σκέψη, τη δική τους εμπειρία, τη δική τους θέληση και τη δική τους ενεργητική ή παθητική πολιτική απέναντι στο κόμμα”¹⁴⁷

Ένα τμήμα της αριστερής σοσιαλδημοκρατίας ανταποκρίθηκε στην ενωτική στροφή καλώντας στη λεγόμενη “Συνδιάσκεψη των τριών Διεθνών”. Μετά την αποτυχία του εγχειρήματος, η ΚΔ απάντησε ότι το κάλεσμα έγινε για λόγους τακτικής. Θα μπορούσε όμως να είχε υποστηρίξει κάτι τέτοιο από την

147 Trotsky Leon, “Η στροφή της Κομμουνιστική Διεθνούς και η κατάσταση στη Γερμανία”, *Η πάλη ενάντια στο φασισμό στη Γερμανία*, εκδ. Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα, 2000, σ. 51

αρχή, προτού μπει στην αρένα των διαπραγματεύσεων. Στην πραγματικότητα, δε δέχτηκαν να κάνουν παρά ελάχιστες εκχωρήσεις. Αν και ο Λένιν είχε διαφορετική άποψη και μάλιστα επέκρινε την αντιπροσωπεία για μεγάλες παραχωρήσεις, συμπλήρωνε ότι “το λάθος που έκαναν οι σύντροφοι... δεν ήταν μεγάλο. Θα ήταν ασύγκριτα μεγαλύτερο λάθος να απορρίψουμε όλους τους όρους”.¹⁴⁸ Ωστόσο, αυτό ακριβώς έκανε η ΕΕΚΔ λίγο αργότερα, όταν αποφάσισε να αποσυρθεί από την κοινή επιτροπή και να διακόψει τις διαδικασίες που είχαν αρχίσει. Φαίνεται σαν η ηγεσία της Κομιντέρν να υπολόγιζε ότι οι σοσιαλδημοκράτες δε θα δέχονταν όρους όπως η πάλη ενάντια στην ανεργία, η υποστήριξη της Ρωσικής Επανάστασης και η αποκατάσταση των οικονομικών σχέσεων των καπιταλιστικών χωρών με τη Ρωσία. Εφόσον εκείνοι δέχτηκαν, δεν μπορούσαν πια να “ξεσκεπάσουν” την εθελοδοουλία τους στον αστισμό και υποχώρησαν σε μια στείρα κριτική. Η αντίληψη ότι οι σοσιαλδημοκράτες δε θα δέχονταν να συμμετέχουν σε κινητοποιήσεις για “μερικά αιτήματα” ήταν λανθασμένη, εν μέρει επειδή, αντίθετα από την εκτίμηση των κομμουνιστών, από στις αρχές της δεκαετίας του 1920 η καπιταλιστική οικονομία είχε αρχίσει να ανακάμπτει και περνούσε σε φάση ανάπτυξης. Υπό αυτές τις συνθήκες, “τα ρεφορμιστικά κόμματα και συνδικάτα βρέθηκαν, για μια ακόμη φορά, να υπηρετούν την εργατική τάξη στην επίτευξη ορισμένων οικονομικών κατακτήσεων, που ήταν συμβιβασμένες με το σύστημα. Οι “μίνιμουμ” διεκδικήσεις, εκτός από σπάνιες περιπτώσεις, αποδείχτηκε ότι δεν ήταν ο ιδανικός μοχλός για την απόσπαση των μαζών από τους ρεφορμιστές”.¹⁴⁹

Όσο για την απόφαση του 4ου Συνεδρίου για τις εργατικές κυβερνήσεις, εκείνες που αντιστοιχούσαν στους κρίσιμους τύπους 4 και 5 δεν υλοποιήθηκαν πουθενά. Οι αποφάσεις του Συνεδρίου φανέρωναν την πρόθεση των ΚΚ, ή έστω μιας μερίδας τους, να εμπλακούν στην πολιτική πραγματικότητα της καπιταλιστικής σταθεροποίησης και να μπουν σε ένα διάλογο με τους σοσιαλιστές της Δύσης, τόσο σε επίπεδο βάσης, όσο και σε επίπεδο κορυφής. Όμως, από πρακτική άποψη, η αξία αυτών των διακηρύξεων δεν ήταν τόσο μεγάλη αφού οποιοσδήποτε διάβαζε τον κομμουνιστικό τύπο γνώριζε ότι τα ΚΚ προσκαλούσαν τη σοσιαλδημοκρατία σε εκλογική συμμαχία με άμεσο στόχο να την “ξεσκεπάσουν” και απώτερο να την “εκμηδενίσουν”. Διατυπώνοντας ανοιχτά ότι έβλεπαν την “κυβέρνηση συνασπισμού” απλά ως βήμα προς την εγκαθίδρυση της (μονοκομματικής) δικτατορίας του προλεταριάτου, οι κομμουνιστές δεν κατάφεραν να χτίσουν τις βάσεις για μια καλόπιστη συνεργασία.

148 Lenin Vladimir, “We have Paid too Much”, *Pravda* No. 81, April 11, 1922, προσβάσιμο στον ιστότοπο: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1922/apr/09.htm>

149 Claudin, *ο.π.*, σ. 142

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η “αριστερή στροφή” και η εγκατάλειψη του ενιαίου μετώπου.

Στο κεφάλαιο αυτό θα διερευνήσουμε την ανάπτυξη της ενιαιομετωπικής τακτικής (και τις παλινδρομήσεις της) στην περίοδο που μεσολάβησε ανάμεσα στο 4ο και το 6ο Παγκόσμιο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς (1922-1928). Την περίοδο αυτή, αναπτύχθηκε στους κόλπους του κομμουνιστικού κινήματος μία σειρά από ιδεολογήματα, τα οποία σε σύντομο χρόνο απέκτησαν υψηλό κύρος, καθορίζοντας τα πλαίσια της “ορθόδοξης” μαρξιστικής πρόσληψης της πραγματικότητας. Υποθέσεις όπως η δυνατότητα επιτάχυνσης του κοινωνικού μετασχηματισμού μέσω της τεχνολογικής ανάπτυξης (η οποία ταυτιζόταν με την πρόοδο των μέσων παραγωγής) και εκτιμήσεις που έβλεπαν την προσέγγιση των ιστορικών ορίων της καπιταλιστικής συσσώρευσης αναδείχτηκαν, με ευθύνη της διεθνούς καθοδήγησης, σε θεωρητικές αρχές του κομμουνιστικού κινήματος. Η εξέλιξη αυτή εμφανίζεται ως σταθερά όλων των εκφάνσεων του “εκλαϊκευμένου μαρξισμού” της εποχής και κριτική εναντίον της καταφέρθηκε κυρίως από στοχαστές αποκομμένους από το μαζικό κίνημα (Σχολή της Φρανκφούρτης κλπ).

Η περίοδος σημαδεύεται από το πάγωμα των σχέσεων με τη σοσιαλδημοκρατία και εσωστρέφεια του θεωρητικού διαλόγου που συνοδεύεται από βαρύτατους χαρακτηρισμούς, αφορισμούς και ανάδειξη φραξιονιστικών τάσεων. Επιπλέον, η ματαιώση της τελευταίας επιθετικής επαναστατικής δράσης στη Γερμανία και η οργανωτική καθήλωση του KPD, όπως και των άλλων δυτικών τμημάτων της Διεθνούς, οδήγησε σε ενίσχυση του ρόλου του κόμματος της νεοσύστατης Σοβιετικής Ένωσης (ΕΣΣΔ). Εκεί, η περίοδος αυτή σημαδεύτηκε από ένταση της ταξικής πάλης ανάμεσα στους γαιοκτήμονες κουλάκους και το εργατο-αγροτικό μπλοκ καθώς και από τη σχετική θεωρητική διαπάλη στο εσωτερικό του Κομμουνιστικού Κόμματος, η οποία οδήγησε σταδιακά στην κατίσχυση της ιδιόμορφης πολιτικής γραμμής που προώθησε το Πολιτικό Γραφείο και ιδίως ο ΓΓ Ιωσήφ Στάλιν. Σε θεωρητικο-φιλοσοφικό επίπεδο, οι αντιπαράθεσεις αυτές αντανακλώνται ως διαμάχες ανάμεσα στους “οπαδούς της διαλεκτικής” που υποστήριζαν την υποταγή του επιστημονικού λόγου στις ανάγκες της επανάστασης και στους “μηχανιστές” που, εκφράζοντας ως ένα βαθμό την αντίθεση των επιστημόνων σε μια τέτοια προοπτική, αντέτειναν ότι “η επιστήμη είναι από μόνη της φιλοσοφία” και κατέκριναν τις θέσεις των πρώτων ως μεταφυσικές και ιδεαλιστικές. Η αντιπαράθεση αυτή θα λήξει κατά την περίοδο που θα εξετάσουμε στο επόμενο κεφάλαιο όταν, με απόφαση της ΚΕ, καθιερώθηκε το φιλοσοφικό δόγμα του “διαλεκτικού υλισμού”.

Θα χωρίσουμε την έρευνά μας σε τέσσερα μέρη όπου θα αναλύσουμε διαδοχικά i) τις περιπέτειες που συνάντησε η εδραίωση της εργατο-αγροτικής συμμαχίας στην ΕΣΣΔ κατά τη διάρκεια της ΝΕΠ και τη σχετική εσωκομματική συζήτηση στο κόμμα των μπολσεβίκων, ii) τις εξελίξεις στο χώρο της σοσιαλδημοκρατίας και η στάση της απέναντι στο αίτημα του ενιαίου εργατικού μετώπου, iii) τη διαφοροποίηση της δυτικής μαρξιστικής διάνοησης από τον σοβιετικό μαρξισμό – και στη βάση αυτή το έργο του Αντόνιο Γκράμσι ως επαναδιατύπωση της ενιαιομετωπικής πολιτικής, iv) τις συζητήσεις που έγιναν στα πλαίσια του 5ου Παγκόσμιου Συνεδρίου της Κομιντέρν, με έμφαση στις αλλαγές που σημειώθηκαν ως προς τις τακτικές των κοινωνικοπολιτικών μετώπων.

3.1

Η ΝΕΠ και τα προβλήματα της εργατο-αγροτικής συμμαχίας.

Είδαμε, στο πρώτο κεφάλαιο, ότι ο Λένιν και οι μπολσεβίκοι συνολικά δεν περιέγραφαν τη Ρωσική Επανάσταση ως “προλεταριακή” αλλά ως “εργατο-αγροτική”.¹⁵⁰ Η ανάλυση από την οποία προκύπτει μια τέτοια διατύπωση διαπέρασε τις συζητήσεις που παρακολουθήσαμε και υποστηρίχτηκε από την πλειοψηφία των κομμουνιστών. Την εντοπίζουμε στο Β' Παγκόσμιο Συνέδριο της Κομιντέρν και έπειτα στο Α' Συνέδριο των Λαών της Ανατολής να αναδύεται ως κοσμοθεωρία με καθολική ισχύ για τις υπανάπτυκτες χώρες.¹⁵¹ Έτσι, διατυπώθηκαν οι όροι για τη μελλοντική πραγματοποίηση διαταξικών πολιτικών συμμαχιών με συμμετοχή των κομμουνιστών, ακόμη και σε χώρες του αναπτυσσόμενου καπιταλισμού. Τις διαφορές εκείνης της προσέγγισης με τη γραμμή που εξέφραζε η πολιτική των Λαϊκών Μετώπων θα τις εξετάσουμε στο τελευταίο κεφάλαιο. Εδώ, θα δούμε τις δυσκολίες που εμφάνισε η εφαρμογή ενός πιο κλειστού κοινωνικού συνασπισμού, (εκείνου που αντιστοιχεί στην επιδιωκόμενη “εργατο-αγροτική συμμαχία”) στη στερέωση του οποίου στόχευε άλλωστε η Νέα Οικονομική Πολιτική (ΝΕΠ).

Αναδεικνύουμε εμφατικά αυτή την πλευρά της ΝΕΠ αφενός επειδή είναι η περισσότερο παραμελημένη. Εκείνο που προβάλλεται στις περισσότερες έρευνες είναι η οριακή κατάσταση στην οποία είχε οδηγήσει ο πολεμικός κομμουνισμός τη ρωσική οικονομία στα χρόνια του εμφυλίου. Αν και η σημασία της οικονομικής καταστροφής δεν ήταν βέβαια μικρή, δε θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη μονοσήμαντα. Πρώτον, η συζήτηση σχετικά με το ποια είναι τα ειδικά χαρακτηριστικά της πολιτικής οικονομίας σε καθεστώς σοσιαλιστικής οικοδόμησης ήταν -και σε ένα βαθμό είναι ακόμη- ανοιχτή. Απέναντι στις εισηγήσεις για χάραξη μιας οικονομικής στρατηγικής, διαφορετικής από εκείνη στην οποία στόχευαν οι μέθοδοι του “πολεμικού κομμουνισμού”, ο Μπουχάριν, που μετέπειτα αναδείχτηκε σε

150 βλ. στο παρόν, κεφ. 1.3

151 βλ. στο παρόν, κεφ. 2.2

κεντρικό θεωρητικό υπερασπιστή της ΝΕΠ, θύμιζε καθησυχαστικά ότι “η κομμουνιστική επανάσταση του προλεταριάτου συνοδεύεται, όπως σε κάθε επανάσταση, από μείωση των παραγωγικών δυνάμεων”.¹⁵²

[πίνακας 2]

	Βιομηχανία	19	19
Μολονότι οι αριθμοί δεν μπορούν να περιγράψουν μόνοι τους μία κατάσταση, η παράθεση ορισμένων στοιχείων είναι μάλλον χρήσιμη αν θέλουμε να έχουμε μια εικόνα σχετικά με τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες στη Ρωσία μετά το τέλος των πολέμων (οι τιμές στον διπλανό πίνακα αντιστοιχούν σε ποσοστά % σε σχέση με την παραγωγή του 1913). ¹⁵³		20	21
	Κάρβουνο	26,8	30,8
	Πετρέλαιο	41,1	42,7
	Σίδηρο	1	1,6
	Μεταλλουργία	8,7	9,3
	α		
	Γεωργία		
	Ζάχαρη	5,9	6,7
	Μπαμπάκι	5,2	7,5
	Σιτηρά	40,7	39,6
	Καλλιεργήσιμη έκταση	67	60,3
Καταλαβαίνουμε τη σημασία της			

ΝΕΠ συγκρίνοντάς τη με την οικονομική πολιτική που ήρθε να αντικαταστήσει. Ακολουθώντας μια σχετική σύνοψη του McLellan¹⁵⁴ μπορούμε να βρούμε στην πολιτική του πολεμικού κομμουνισμού τρία βασικά χαρακτηριστικά:

- i) Τη μεγάλη αύξηση των εθνικοποιήσεων που έθεσε σχεδόν όλες τις επιχειρήσεις μεγάλης κλίμακας υπό κρατικό έλεγχο.
- ii) Τη μεγάλη αύξηση του πληθωρισμού η οποία έπληξε κυρίως τις τάξεις που είχαν χρήματα αλλά και την αγροτιά, (ενώ οι εργάτες προστατεύονταν εν μέρη λόγω της παροχής δελτίων)
- iii) Την στρατιωτικοποίηση της εργασίας κάτω από τις διαταγές αξιωματούχων των συνδικάτων, συχνά διορισμένων από τα πάνω.

Ένας από τους πιο ένθερμους υποστηρικτές αυτής της πολιτικής ήταν ο Λέον Τρότσκι που, όπως και μεγάλο μέρος της αριστερής πτέρυγας των μπολσεβίκων,¹⁵⁵ υπερασπίζεται την κρατική οικονομία, κατανοώντας την εθνικοποίηση της παραγωγής ως κεντρικό στοιχείο της σοσιαλιστικής οικοδόμησης και της στερέωσης της δικτατορίας του προλεταριάτου:

152 Bukharin Nicolai, *Economics of the Transformation Period*, New York, 1971, p. 58H επιλογή του όρου “κομμουνιστική επανάσταση του προλεταριάτου”, αντί “εργατο-αγροτικής επανάστασης με σοσιαλιστική στόχευση” που είχε χρησιμοποιήσει ο Λένιν (*Θέσεις του Απρίλη*) υποδηλώνει μια συγκεκριμένη θέση – και μια ορισμένη αφήγηση που την υποστηρίζει. Η αφήγηση αυτή υποστηρίζονταν από την αριστερή πτέρυγα των μπολσεβίκων που είχε ενδυναμωθεί στα χρόνια του εμφύλιου.

153 Τα στοιχεία παρατίθενται στο Ellenstein Jean, *Ιστορία του Σταλινικού Φαινομένου*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1976, σ. 14

154 McLellan David, *Ο Μαρξισμός μετά τον Μαρξ*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2014, σ.132

155 Αναφερόμαστε στους μπολσεβίκους που υποστήριζαν μια πιο ριζοσπαστική οικονομική πολιτική από εκείνη που εφάρμοζε το κόμμα. Αυτοί δεν αποτελούσαν όμως ένα ενιαίο σύνολο. Εκτός από την ομάδα του Τρότσκι, σημαντική επιρροή ασκούσε εκείνη των Ζινόβιεφ-Κάμενεφ, καθώς και μία ακόμη που συσπειρώθηκε γύρω από την Κολοντάι.

“Αναφερόμενοι στην κρατική οικονομία δεν εννοούμε μόνον τη βιομηχανία, τις μεταφορές, το κρατικό εσωτερικό κι εξωτερικό εμπόριο και τα χρηματοδοτικά αποθέματα. Όλο αυτό το σύμπλεγμα -στο σύνολο και στα μέρη του- προσαρμόζεται στην αγροτική αγορά και στη προσφορά του κάθε αγρότη χωριστά. Αλλά η προσαρμογή αυτή αποβλέπει κατά κύριο λόγο στην ενίσχυση και την ανάπτυξη της κρατικής βιομηχανίας, που αποτελεί το θεμέλιο λίθο της δικτατορίας του προλεταριάτου και τη βάση του σοσιαλισμού.”¹⁵⁶

Το γεγονός είναι ότι η μεγάλη αύξηση του κρατικού ελέγχου στην παραγωγή και η μονοπώληση των συναλλαγών από τον κρατικο-κυβερνητικό μηχανισμό οδήγησε σε διόγκωση και αύξηση ισχύος της γραφειοκρατίας – την οποία ο Τρότσκι θα χαρακτηρίσει μία δεκαετία αργότερα “παρασιτικό κοινωνικό στρώμα στις πλάτες του προλεταριάτου”. Η διόγκωση αυτή κατορθώθηκε μέσω της απόσπασης ενός μεγάλου μέρους των μελών των μπολσεβίκων σε θέσεις του διοικητικού μηχανισμού, στις οποίες κατά κανόνα δεν είχαν καμία απολύτως πείρα. Μια άλλη προφανής παράμετρος αυτής της εξέλιξης ήταν η ανάπτυξη μιας ιδιαίτερα στενής σχέσης ανάμεσα στο κόμμα των μπολσεβίκων και την κρατική γραφειοκρατία.

Πάντως, ο βασικός λόγος που σημειώσαμε τη ΝΕΠ ως πολιτική με στόχευση στην στερέωση της εργατο-αγροτικής συμμαχίας είναι, απλούστατα, διότι αυτή της η πλευρά είναι εκείνη που απασχολεί την παρούσα εργασία. Το αν οι υποστηρικτές της οικονομικής πολιτικής που αναπτύχθηκε στα χρόνια του εμφυλίου πολέμου, όπως ο Τρότσκι και αργότερα ο Πρεομπραζένσκι, είχαν δίκιο, όταν υποστήριζαν ότι μια “σοσιαλιστική συσσώρευση” με έμφαση στις κρατικοποιήσεις και την εκβιομηχάνιση θα ήταν περισσότερο αποτελεσματική από καθαρά οικονομική άποψη,¹⁵⁷ είναι ένα αντικείμενο το οποίο από πολλές απόψεις δεν μπορούμε να το αναλύσουμε εδώ. Εκείνο που, ωστόσο, μας αφορά είναι το τι σήμαινε αυτή η τοποθέτηση σχετικά με την πολιτική συμμαχιών στη Ρωσία και κατ' επέκταση στο κομμουνιστικό κίνημα. Άλλωστε, όπως σχολιάζει ο Steve Smith στο βιβλίο *Ρωσική Επανάσταση*, “η κεντρική θέση που είχε η έννοια της τάξης... μέσα στην μπολσεβίκικη ιδεολογία είχε ως αποτέλεσμα η συζήτηση να επικεντρωθεί λιγότερο σε τεχνικές ερωτήσεις και περισσότερο στο κατά πόσο συγκεκριμένες πολιτικές ήταν “προλεταριακές” ή “αστικές” στις προθέσεις τους”.¹⁵⁸

Ο Λένιν εισηγήθηκε τη ΝΕΠ τον Μάρτιο του 1921, στο 10ο Συνέδριο των μπολσεβίκων και, όπως υποστηρίχτηκε, αποτελούσε μια επιστροφή στο αρχικό οικονομικό πρόγραμμα του “κρατικού καπιταλισμού” των αρχών του 1918.¹⁵⁹ Η στροφή αυτή μπορούσε να εκληφθεί ως “υποχώρηση” κυρίως

156 Beaud Michel, *Ιστορία του Σοσιαλισμού 1800 – 1981*, εκδ. Μαλλιάρης Παιδεία, Αθήνα, 1985 σ. 163

157 βλ. McLellan David, *ο.π.* σ. 139

158 Smith Steve, *Ρωσική Επανάσταση*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2007, σ. 136- 137

159 Τα πρώτα οικονομικά μέτρα των μπολσεβίκων ήταν σχετικά ήπια. Αφορούσαν την αναδιανομή της γης των πολύ μεγάλων γαιοκτημόνων στους καλλιεργητές, την εθνικοποίηση ορισμένων μεγάλων επιχειρήσεων, την κατοχύρωση του δώρου κλπ. Μπροστά στο οικονομικό χάος με το οποίο απειλούσαν τη ρωσική οικονομία οι ασυμμετρίες του εργατικού ελέγχου στα σοβιέτ οι μπολσεβίκοι προώθησαν αυτό που ο Λένιν ονόμασε “κρατικό καπιταλισμό”, δηλαδή έναν μεγαλύτερο κεντρικό έλεγχο στην παραγωγή μέσω πειθάρχησης της εργασίας με

στο βαθμό που ο κρατικός έλεγχος ταυτιζόταν με τον σοσιαλισμό.¹⁶⁰ Σε κάθε περίπτωση θεωρήθηκε μια προσωρινή λύση, έστω και μακροπρόθεσμη. Μάλιστα, ο Λένιν σε ένα άρθρο που δημοσίευσε στην Pravda λίγους μήνες αργότερα χαρακτήρισε τη ΝΕΠ “ρεφορμιστική”: “Σε σύγκριση με την προηγούμενη επαναστατική προσέγγιση, αυτή εδώ είναι μια ρεφορμιστική προσέγγιση (η επανάσταση είναι μια αλλαγή που συντρίβει συθέμελα την παλιά τάξη και όχι μια αλλαγή που προσεκτικά, αργά και σταδιακά την αναδιαμορφώνει, προσπαθώντας να συντρίψει όσο το δυνατόν λιγότερα).”¹⁶¹

Η αριστερή πτέρυγα των μπολσεβίκων ήταν αρχικά διαιρεμένη στο ζήτημα· ενώ για παράδειγμα, ο Τρότσκι προωθούσε μια στρατιωτικοποίηση της εργασίας, η ‘Εργατική Αντιπολίτευση’¹⁶² υποστήριζε την εκβιομηχάνιση της παραγωγής με έμφαση στον εργατικό έλεγχο και ελευθερία των συνδικάτων. Πάντως, η αριστερά, στο σύνολό της, αντιτάχθηκε στην εφαρμογή της νέας πολιτικής. Αξίζει να σημειωθεί ότι καθώς η εφαρμογή της νέας πολιτικής άρχισε να εμφανίζει ορισμένες επιτυχίες, η επιρροή αυτών των τάσεων άρχισε να εξασθενεί. Με την απαγόρευση του φραξιονισμού από το 10ο Συνέδριο (1921),¹⁶³ η θέση τους δυσχαιρύνει και μετά το θάνατο του Λένιν, στις αρχές του 1924, έγινε ακόμη χειρότερη. Στο εξής, η αριστερή πτέρυγα του κόμματος είχε όλο και λιγότερες δυνατότητες να ασκήσει κριτική σε ζητήματα της οικονομικής πολιτικής (και κατ’ επέκταση της εργατο-αγροτικής συμμαχίας), αφού κάθε σχετική δημοσίευση ή και απλή τοποθέτηση θεωρείτο ότι παραβιάζει τη μονολιθικότητα του κόμματος. Τα φαινόμενα αυτά στηλιτεύτηκαν σε μια ανοιχτή επιστολή που απεύθυναν 46 μέλη της ΚΕ προς το Πολιτικό Γραφείο, στις 15 Οκτωβρίου 1923:

“Πρόκειται για γεγονός που το γνωρίζει το κάθε μέλος του κόμματος. Τα κομματικά μέλη που είναι δυσαρεστημένα από μια ορισμένη απόφαση της ΚΕ ή και μιας επαρχιακής επιτροπής, που έχουν μια ορισμένη αμφιβολία μέσα στο μυαλό τους, που σημειώνουν κατ’ ιδίαν το λάθος, ή την ανωμαλία ή την αταξία, φοβούνται να μιλήσουν γι’ αυτά σε κομματικές συνελεύσεις και ακόμα φοβούνται να μιλήσουν γι’ αυτά σε μια συνομιλία, εκτός αν ο άνθρωπος στον οποίο απευθύνονται είναι πέρα για πέρα σίγουρος από την άποψη της

διοικητικά μέτρα κλπ. Η πολιτική αυτή εγκαταλείφθηκε το καλοκαίρι του 1918 με την έναρξη του εμφύλιου πολέμου και την εφαρμογή των μέτρων του “πολεμικού κομμουνισμού”.

160 Στο 10 Συνέδριο των μπολσεβίκων, που πραγματοποιήθηκε εν μέσω της εξέγερσης της Κροστάνδης, ο Λένιν αναφέρθηκε στη ΝΕΠ ως “αναγκαστική υποχώρηση”. Όμως στο 11ο Συνέδριο ανασκεύασε τη θέση του δηλώνοντας ότι δεν αποτελεί υποχώρηση στο βαθμό που οδηγεί σε εμβάθυνση της λαϊκής συμμαχίας. Ας σημειωθεί ότι στα τελευταία γραπτά του ο Λένιν προσέγγιζε την ιδέα της σταδιακής μετάβασης στο σοσιαλισμό, δίχως απότομη εγκατάλειψη της ΝΕΠ.

161 Lenin Vladimir, “The Importance of Gold Now and After the Complete Victory of Socialism”, *Lenin's Collected Works*, v. II, Progress Publishers, Moscow, 1965, pg. 109-116. προσβάσιμο στον ιστότοπο: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1921/nov/05.htm>

162 Πρόκειται για αριστερή φράξια που ιδρύθηκε από την Αλεξάντρα Κολλοντάι το 1920. Κύριο σημείο της κριτικής της ήταν η έντονη γραφειοκρατικοποίηση στο εσωτερικό του κόμματος και η απαξίωση του δημοκρατικού διαλόγου.

163 Σχετικά με την απόφαση αυτή ο Κλαουντίν σημειώνει ότι οι λόγοι του Λένιν “έδειχναν ότι [έβλεπε αυτό το μέτρο] σαν κάτι προσωρινό, υπαγορευμένο απ’ τις περιστάσεις κι όχι ανυψωμένο σε αρχή, όπως έγινε αργότερα απ’ τον Στάλιν.” βλ. Claudin Fernando, *Η κρίση του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος*, εκδ. Γράμματα, Αθήνα, 1980, σ. 115

“εχεμύθειας”. Η ελεύθερη συζήτηση μέσα στο κόμμα έχει ουσιαστικά εξαφανιστεί, η κοινή γνώμη μέσα στο κόμμα έχει καταπνιγεί...”¹⁶⁴

Στο επόμενο διάστημα, η θέση του Τρότσκι εξασθένησε εμφανώς. Τόσο στο 13ο Συνέδριο των μπολσεβίκων, όσο και στο 5ο Συνέδριο της ΚΔ, δέχτηκε πολύ σκληρές κριτικές από τον Ζινόβιεφ, στις οποίες απάντησε σε παρόμοιο τόνο στο βιβλίο του με τίτλο *Τα Διδάγματα του Οκτώβρη*, το οποίο δημοσίευσε το Νοέμβριο του 1924. Επίσης, εκεί επανέλαβε τις κριτικές του ενάντια στη ΝΕΠ, με αποτέλεσμα να κατηγορηθεί και πάλι για φραξιονισμό. Κατόπιν τούτων, παραιτήθηκε από την προεδρεία του Επαναστατικού Στρατιωτικού Συμβουλίου και μάλιστα αποσύρθηκε από τη σχετική συζήτηση για δύο περίπου χρόνια. Εντωμεταξύ, μία ολομέλεια της ΚΕ καταδίκασε τον “τροτσκισμό” ως παραχάραξη του μαρξισμού στα πρότυπα της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας. Με αυτή την αφορμή, οι Ζινόβιεφ-Κάμενεφ επιδίωξαν την καθαίρεσή του από την ΚΕ και το ΠΓ του κόμματος, όμως η πρότασή τους προσέκρουσε στην αντίθεση του Καλίνιν, του Στάλιν και άλλων που, αν και επέκριναν τη στάση του Τρότσκι, αρνήθηκαν τη λήψη τέτοιων μέτρων με το επιχείρημα ότι θα έβλαπταν ακόμη περισσότερο την ενότητα του κόμματος.

Οι κατευθύνσεις που δόθηκαν στη συνέχεια έδωσαν το στίγμα σε ολόκληρη την περίοδο της ΝΕΠ. Είχε προηγηθεί, κατά τα δύο προηγούμενα χρόνια, η λεγόμενη “κρίση της ψαλίδας” που αφορούσε τη μεγάλη άνοδο των τιμών των βιομηχανικών ειδών έναντι των αγροτικών.¹⁶⁵ Η εξέλιξη αυτή προέκυψε, κυρίως, εξαιτίας του κρατικού μονοπωλίου στη βαριά βιομηχανία που επέτρεπε στο κράτος να καθορίζει μονομερώς τους όρους των συναλλαγών. Επιδιώκοντας την αντιστροφή αυτής της κατάστασης και την ενθάρρυνση μιας συσσώρευσης πλούτου στην αγροτική οικονομία, ώστε αυτή να μπορέσει να ανταποκριθεί στις μελλοντικές απαιτήσεις της αναπτυσσόμενης βιομηχανίας, η ΚΕ ενέκρινε μία απόφαση μέσω της οποίας διευρύνθηκε το δικαίωμα εκμίσθωσης γαιών, απασχόλησης μισθωτών στην ύπαιθρο κλπ. Οι κατευθύνσεις αυτές ήταν βαθιά επηρεασμένες από τις αντιλήψεις του Μπουχάριν που, παρά τις αρχικές του ενστάσεις του, είχε αναδειχτεί σε κεντρικό υπερασπιστή της ΝΕΠ. Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω απόσπασμα από μια ομιλία που πραγματοποίησε σε μαζική συγκέντρωση στη Μόσχα, εκείνη την περίοδο:

“Η πολιτική μας απέναντι στην ύπαιθρο πρέπει ν' αναπτυχθεί με τέτοιο τρόπο ώστε να απομακρύνει και να καταργήσει εν μέρει πολλούς περιορισμούς που ανακόπτουν την ανάπτυξη του αγροκτήματος του εύπορου αγρότη και του κουλάκου. Στους αγρότες, σ' όλους τους αγρότες, οφείλουμε να πούμε: Πλουτίστε, αναπτύξτε τα αγροκτήματά σας, μη φοβάστε μήπως ασκηθεί πάνω σας καταναγκασμός!”¹⁶⁶

164 Bettelheim Charles, *Οι Ταξικοί Αγώνες στην ΕΣΣΔ*, τ.Β', εκδ. Κουκίδα, Αθήνα, 2010, σ. 343

165 Υπολογίζεται ότι τον Οκτώβριο του 1923 ο μ.ο των τιμών των βιομηχανικών προϊόντων έναντι του αντίστοιχου των αγροτικών βρισκόταν τρεις φορές πάνω από το αντίστοιχο ποσοστό του 1913. Smith Steve, *ο.π.*, σ. 121-122

166 Το απόσπασμα παρατίθεται στο Bettelheim Charles, *Οι Ταξικοί Αγώνες στην ΕΣΣΔ*, τ. Β', εκδ. Κουκίδα, Αθήνα, 2010, σ. 350. Ένα μεγαλύτερο μέρος της ομιλίας, μεταφρασμένο απευθείας από τα ρωσικά, που παρατίθεται στο

Μία διαφορετική αντίληψη για την οικονομική πολιτική που όφειλε να ακολουθήσει η ΕΣΣΔ ανέδειξε ο Πρεομπραζένσκι, που στο βιβλίο του *Νέα Οικονομία* (1924) είχε υποστηρίξει ότι σε μια χώρα οικονομικά καθυστερημένη, όπως η Ρωσία, η σοσιαλιστική οικοδόμηση δεν μπορεί να επιτύχει παρά μόνο μέσω της απορρόφησης του πλεονάσματος των προϊόντων της παραγωγή του προ-σοσιαλιστικού τομέα της οικονομίας, κύρια βάση του οποίου θεωρεί την ατομική ιδιοκτησία γης (εφόσον η βιομηχανία είχε εθνικοποιηθεί). Άλλα μέλη της ηγεσίας των μπολσεβίκων – δίχως να συμφωνούν απαραίτητα με αυτή την τοποθέτηση – άρχισαν να επικρίνουν ανοιχτά τις αποφάσεις που πάρθηκαν μετά του 14ο Συνέδριο και, αφού διαπίστωσαν ότι μια ανοιχτή απόρριψη της ίδιας της ΝΕΠ δε θα έβρισκε ερείσματα μέσα στο κόμμα¹⁶⁷ συνεργάστηκαν με τον Πρεομπραζένσκι και τον Τρότσκι στο σχήμα της λεγόμενης “συνασπισμένης αντιπολίτευσης”. Το γεγονός ότι σ' αυτή συμμετείχαν και πρόσωπα όπως ο Κάμενεφ και ο Ζινόβιεφ που προηγουμένα είχαν εξαπολύσει δριμύτατη επίθεση ενάντια στον “τροτσκισμό”, έδωσε έναυσμα στον Στάλιν να τους κατηγορήσει για “δίχως αρχές συμβιβασμό”.

Στη 15η Συνδιάσκεψη του μπολσεβίκικου κόμματος, οι οπαδοί της ΝΕΠ υπερίσχυαν με μεγάλη διαφορά. Ανάμεσά τους ξεχώρισε, εκτός από τον Στάλιν και τον Μπουχάριν, ο Βλιατσεσλάβ Μολότοφ, το νεότερο μέλος του Πολιτικού Γραφείου. Η διαδικασία εκείνη ξεκαθάριζε ότι “η αγροτική οικονομία είναι η βάση για την ανάπτυξη της βιομηχανίας” και “τάσσεται υπέρ της ανάπτυξης μιας αγροτικής βιομηχανίας, κυρίως για το μετασχηματισμό των αγροτικών προϊόντων”,¹⁶⁸ καταδικάζοντας τις θέσεις της αντιπολίτευσης που υποστήριζαν μια παραπέρα αύξηση των τιμών των βιομηχανικών προϊόντων και την πτώση των αγροτικών. Όμως, οι αποφάσεις αυτές ελάχιστα εφαρμόστηκαν στα επόμενα χρόνια. Είχαν, ωστόσο, βαρύνουσα σημασία διότι επισφράγισαν την ήττα της αριστερής πτέρυγας – ενάντια στην οποία είχαν ληφθεί ήδη οργανωτικά μέτρα. Στα πλαίσια του προσυνεδριακού διαλόγου του 15ου Συνεδρίου, η αντιπολίτευση αιτήθηκε το μοίρασμα ενός φυλλαδίου όπου θα συνόμιζε τις θέσεις της. Όταν το αίτημα απορρίφθηκε, τα μέλη της αποφάσισαν να το εκτυπώσουν και να το κυκλοφορήσουν τα ίδια, έστω και χωρίς την έγκριση του κόμματος. Ύστερα από αυτό, ο Ζινόβιεφ και ο Τρότσκι καθαίρεθηκαν από την ΚΕ του κόμματος και, όταν, σε ένδειξη διαμαρτυρίας, οι οπαδοί τους οργάνωσαν χωριστή συγκέντρωση για τη δεκαετή επέτειο της Οκτωβριανής επανάστασης, η πορεία διαλύθηκε και αρκετοί από τους συμμετέχοντες συνελήφθησαν. Στις 14 Νοέμβρη, ο Ζινόβιεφ, ο Τρότσκι και ορισμένα ακόμη στελέχη της

ιστολόγιο 'Παρά Πόδα', είναι προσβάσιμο στον ιστότοπο: <https://goo.gl/mo8V6K>. Για μία σύνοψη των θέσεων του Μπουχάριν την περίοδο αυτή βλ. Bean J. Johnathan, “Nikolai Bukharin and the New Economic Policy”, *The Independent Review*, vol.2, Oakland, California,, Summer 1997, προσβάσιμο στον ιστότοπο: https://www.independent.org/pdf/tir/tir_02_1_bean.pdf

167 Στα μέσα του 1925 οι Ζινόβιεφ, Κάμενεφ, Κρούπσκαγια και Σοκόλνικοφ συνέταξαν ένα κείμενο μέσω του οποίου επιτίθεντο στη ΝΕΠ διεκδικώντας παράλληλα αυξήσεις στους μισθούς, ελευθερίες στις εργατικές οργανώσεις και άνοιγμα του εσωκομματικού διαλόγου. Η “πλατφόρμα των τεσσάρων”, όπως αποκαλούνταν, άσκησε κάποιες πιέσεις και μάλιστα παρενέβη με αντι-εισήγηση στο 15ο Συνέδριο των μπολσεβίκων, ωστόσο κατανηγίστηκε πετυχαίνοντας πενιχρά αποτελέσματα – εξέλιξη η οποία ανέβασε το κύρος του Στάλιν. Ο τελευταίος οποίος εμφανίστηκε ταυτόχρονα ως ενωτικός και σταθερός στις θέσεις του (που στην πραγματικότητα δεν είχε ακόμη αναπτύξει λεπτομερώς). Σημειώνουμε πάντως ότι οι θέσεις της πλατφόρμας βρήκαν κάποια απήχηση στις εργατικές μάζες που προχώρησαν σε απεργιακές κινητοποιήσεις από τις οποίες δεν απουσίαζαν και μέλη της βάσης του κόμματος. βλ. Bettelheim Charles, *Οι Ταξικοί Αγώνες στην ΕΣΣΔ*, τ.Β', εκδ. Κουκίδα, Αθήνα, 2010, σ. 350-352

168 Bettelheim ο.π, σ. 359-360

αντιπολίτευσης διαγράφηκαν από το κόμμα. Το 15ο Συνέδριο συνήλθε δίχως τη συμμετοχή της και την καταδίκασε για απομάκρυνση από τη λενινιστική ιδεολογία και υιοθέτηση μενσεβίκικων θέσεων που ξεκινώντας από την άρνηση της πολιτικής συμμαχίας του προλεταριάτου με την αγροτιά κατέληγαν στην άρνηση της ύπαρξης της δικτατορίας του προλεταριάτου στην ΕΣΣΔ.¹⁶⁹ Καταδικάστηκε επίσης για απειθαρχία και φραξιονιστική δράση.¹⁷⁰

Κάθε μονοσήμαντη πρόσληψη του χαρακτήρα της εσωκομματικής διαμάχης των μπολσεβίκων αναφορικά με τα ζητήματα που άνοιξε η εφαρμογή της ΝΕΠ ενέχει κινδύνους. Μία άποψη μπορεί να δικαιολογήσει τις αποφάσεις του 15ου Συνεδρίου ως αναγκαίες, από τη στιγμή που ηγετικά στελέχη της αριστερής πτέρυγας του κόμματος είχαν προχωρήσει επανειλημμένα σε ενέργειες που έθιγαν τη μονολιθικότητα του, την οποία και τα ίδια υπερασπίζονταν, φραστικά τουλάχιστον, και η ενίσχυση της οποίας είχε δρομολογηθεί από πολύ νωρίτερα.¹⁷¹ Από μία άλλη άποψη, είναι φανερό ότι, σε πολλές περιπτώσεις, η αντιπολίτευση υιοθέτησε αυτές τις μεθόδους στερούμενη κάθε άλλης επιλογής. Δεν ήταν μόνο τα οργανωτικά μέτρα που είχαν παρθεί εναντίον της και η συνεχής δυσφήμισή της από τον τύπο.¹⁷² Στην τελευταία περίοδο της διαμάχης που εξετάσαμε υπήρξαν περιπτώσεις στις οποίες στελέχη της αποσύρθηκαν δια της βίας από εργατικές συγκεντρώσεις και αυτό παρόλο που η απήχησή τους στις οργανώσεις βάσεις δεν ήταν αμελητέα – ή ίσως ακριβώς γι' αυτό. Μολονότι αυτές οι πρακτικές εγείρουν ένα ηθικό ζήτημα αναφορικά με τις τακτικές που μεταχειρίστηκε η πλειοψηφία, θα ήταν λάθος αν κρίναμε μια επαναστατική οργάνωση από την ικανότητά της να διευθετεί πολιτικές συγκρούσεις με επιμονή σε καλούς τρόπους. Όπως ανέφερε αργότερα ένας μαρξιστής ηγέτης “η επανάσταση δεν είναι κέντημα – δεν μπορεί να γίνει έτσι όμορφα με ηρεμία και ευγένεια”.¹⁷³ Βεβαίως, από το να θεωρήσουμε την επανάσταση “συμπόσιο” ή “κέντημα” μέχρι το να δικαιολογήσουμε στο όνομά της εκατόμβες νεκρών, εξορίες και βασανιστήρια, όπως εκείνα που συνέβησαν τα ακριβώς επόμενα χρόνια (πάλι στο όνομα της διαφύλαξης της μονολιθικότητας), υπάρχει μεγάλη απόσταση. Όμως, στα 1927 αυτό το ζήτημα δεν έχει τεθεί ακόμη. Μάλιστα, πολλοί από όσους υποστήριζαν την αποπομπή της αντιπολίτευσης από το κόμμα, στη δεκαετία του 1930, κατηγορήθηκαν οι ίδιοι για φραξιονισμό και αρκετοί οδηγήθηκαν στην εξορία ή στο απόσπασμα.

169 Οι θέσεις της αντιπολίτευσης αναφέρονται ως “μενσεβίκικες” διότι οι σοσιαλδημοκράτες είχαν επίσης επικρίνει την υιοθέτηση της ΝΕΠ σαν “επιστροφή στον καπιταλισμό” (Ότο Μπάουερ, 1921). Υποστήριζαν ακόμη ότι η απαγόρευση των άλλων αριστερών κομμάτων συνιστούσε πρακτική ξένη προς τις παραδόσεις του σοσιαλιστικού κινήματος: κριτική που, κατά κάποιον τρόπο, θύμιζε τις ενστάσεις της αντιπολίτευσης ενάντια στην εφαρμογή της ‘μονολιθικότητας’.

170 βλ. *ο.π.*, σ. 363

171 Η ενίσχυση της μονολιθικότητας του κόμματος και η αφοσίωση των κομματικών μελών σε αυτή αποφασίστηκε στο 10ο Συνέδριο των μπολσεβίκων.

172 βλ. *ο.π.*, σ. 362

173 Από το Zedong Mao, *Το κόκκινο βιβλίο*, εκδ. Γεροντή, Αθήνα, 2006

Ωστόσο, ένα σχετικό ερώτημα ανακύπτει ήδη από τα σημεία που εξετάσαμε: Ποιός ήταν ο ιδεολογικός χαρακτήρας του μπολσεβίκου κόμματος μετά από δέκα χρόνια παραμονής του στην εξουσία και πώς αυτός επιδρούσε στην πολιτική κατεύθυνση των αποφάσεων που λάμβανε η ηγεσία του; Μια συνολική απάντηση σ' αυτό το ζήτημα είναι πολύ δύσκολο να δοθεί, μπορούμε πάντως να σημειώσουμε ότι, με βάση τα κριτήρια που οι ίδιοι οι μπολσεβίκοι είχαν θέσει στους εαυτούς τους, την περίοδο αυτή το κόμμα τους ήταν εξαιρετικά ευάλωτο σε μια “αστική ή μικροαστική παρέκκλιση”. Την εποχή της Οκτωβριανής Επανάστασης, οι μπολσεβίκοι ήταν ένα μικρό κόμμα πρωτοπόρων επαναστατών, προερχόμενων είτε από την επαναστατική διανοήση είτε από τις τάξεις του προλεταριάτου. Το 1924, το κόμμα είχε αυξήσει κάπως τα μέλη του. Πολλά από αυτά, αν και είχαν ενταχθεί ως εργάτες, γρήγορα έγιναν υπάλληλοι σε οικονομικούς και διοικητικούς κρατικούς οργανισμούς. Ο Λένιν είχε τονίσει, ήδη το 1922, ότι το μπολσεβίκικο κόμμα, μετά τη νίκη του στον εμφύλιο απειλούνταν, ακόμη περισσότερο από πριν, με τη διείσδυση αστικών και μικροαστικών στοιχείων που θα μπορούσαν να εκφυλίσουν τη γραμμή και τη ιδεολογία του. Σε μία τοποθέτησή του στο κομβικό 11ο Συνέδριο¹⁷⁴ ανέφερε:

“Σε μας, από τον καιρό του πολέμου, άνθρωποι που δεν είχαν τίποτε το προλεταριακό ήρθαν στις φάμπρικες και στα εργοστάσια· ήρθαν σ' αυτά για να είναι μακριά από το μέτωπο. Και σήμερα, οι κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες είναι άραγε σε μας τέτοιες, που να σπρώχνουν αληθινούς προλετάρους στις φάμπρικες και στα εργοστάσια; Όχι. Είναι ψέμα [...] Πολύ συχνά εκείνοι που έρχονται στο εργοστάσιο δεν είναι προλετάριοι, αλλά κάθε λογής τυχάρπαστα στοιχεία. [...] Πρέπει να πάρουμε υπόψη το γεγονός ότι ο πειρασμός για είσοδο σ' ένα κόμμα εξουσίας είναι τώρα εξαιρετικά μεγάλος”.¹⁷⁵

Με τις συνεχείς καμπάνιες για την αύξηση των μελών του μετά το 1924, το κόμμα των μπολσεβίκων καταφέρνει μια αύξηση της τάξεων του 230% μέσα σε τρία χρόνια. Το 1926 έφτασε τα 1.089.000 μέλη.¹⁷⁶ Και ενώ, ήδη από το 1924, πάρθηκαν αποφάσεις προκειμένου να μη διαβρωθεί η κοινωνική σύνθεση του

174 Χαρακτηρίζουμε το 11ο Συνέδριο (27 Μαρτίου – 2 Απριλίου 1922) “κομβικό” διότι αποτέλεσε την αρχή της μακράς φθίνουσας πορείας της αριστερής πτέρυγας και του Τρότσκι. Στο τέλος του συνεδρίου ο Στάλιν εκλέχτηκε Γενικός Γραμματέας του κόμματος και οι υποστηρικτές της ΝΕΠ κέρδισαν την πλειοψηφία στο Πολιτικό Γραφείο. Ανάμεσά τους οι Μπουχάριν και Ρίκοφ που, μαζί με τον Στάλιν, αποτέλεσαν την ηγετική τριανδρία των υπερασπιστών της ΝΕΠ ενάντια στην αριστερή πτέρυγα.

175 Ο Μπετελέμ αναφέρει αυτό το απόσπασμα (*Ταξικοί Αγώνες στην ΕΣΣΔ*, τ.2, σ. 316) δίνοντας παραπομπή στην γαλλική έκδοση των Απάντων του Λένιν (*Απαντα*, τ.33, σ. 305). Στην ελληνική έκδοση, καθώς και στα πρακτικά από τις ομιλίες του Λένιν στο 11ο Συνέδριο, όπως παρατίθενται στο <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1922/mar/27.htm> δε βρίσκουμε το σχετικό απόσπασμα.

176 Στους αριθμούς συμψηφίζονται τα επίσημα μέλη του κόμματος με τα *δόκιμα μέλη*. Κάθε κομμουνιστής που ήθελε να ενταχθεί στο κόμμα των μπολσεβίκων περνούσε από μία εξάμηνη δοκιμαστική περίοδο προτού συζητηθεί από την οργάνωση βάσης του εάν θα γίνει δεκτός ως μέλος. Εξαιτίας της πρόσφατης καμπάνιας στρατολόγησης η σχετική αναλογία αυτή, στις αρχές του 1926, αντιστοιχούσε σε περίπου 1,5 προς 1. βλ. *The Great Soviet Encyclopedia*, “The Fourteenth Congress of the All-Union Communist Party – Bolshevik”, ηλεκτρονική έκδοση, προσβάσιμο στο <http://encyclopedia2.thefreedictionary.com/fourteenth+Congress+of+the+All-Union+Communist+Party+Bolshevik>

κόμματος,¹⁷⁷ στην απογραφή του Ιανουαρίου του 1927, το ποσοστό των βιομηχανικών εργατών μέσα στο κόμμα ήταν μόλις 30%, των αγροτών και εργατών γης 8,4% και 1,5% αντίστοιχα, ενώ στην κατηγορία υπάλληλοι και “άλλοι” (φοιτητές, στρατιώτες, αυτοαπασχολούμενοι) ανήκε το 60,1% του κομματικού δυναμικού.¹⁷⁸ Τα ανάλογα ποσοστά το 1923 αντιστοιχούσαν σε 45% εργάτες, 26% αγρότες και 29% υπαλλήλους κλπ.¹⁷⁹ Αν η κοινωνική σύνθεση ενός κόμματος αποτελούσε επαρκές στοιχείο ώστε να του προσδώσουμε το ανάλογο ταξικό πρόσημο, τότε θα μπορούσαμε ευκολότερα να χαρακτηρίσουμε τους μπολσεβίκους του τελευταίου μισού της δεκαετίας του 1920 ως κόμμα δημοσιούπαλληλικό παρά “εργατικό”.

Όπως ο Λένιν, έτσι και η υπόλοιπη ηγεσία των μπολσεβίκων έδινε μεγάλη σημασία σε αυτόν τον παράγοντα και έτσι δεν προκαλεί έκπληξη που οι εσωκομματικές τάσεις τον χρησιμοποίησαν προκειμένου να εκτοξεύουν τα πυρά τους η μία στην άλλη. Με ιδιαίτερη επιμονή ο Τρότσκι σημείωνε τον επαπειλούμενο εκφυλισμό της επανάστασης εξαιτίας της μεγάλης γραφειοκρατικοποίησης (όψεις της οποίας υποστήριζε και ο ίδιος όταν εκφερόταν ενάντια στην αυτονομία των συνδικάτων και υπέρ της στρατιωτικοποίησης της εργασίας). Έτσι, οι οπαδοί της αριστεράς στηλίτευαν -σωστά- αυτόν τον παράγοντα, καθώς και την ένταση με την οποία εκδηλώνονταν στη διάρκεια της ΝΕΠ – εξαιτίας της ύπαρξης μεγάλων μισθολογικών διαφορών, του πλουτισμού των κουλάκων κλπ. Παρόλα αυτά απουσίαζε, από πλευράς τους, η κριτική μιας άλλης, λιγότερο προφανούς, έκφρασης της “αστικής ιδεολογίας”. Όπως σημειώνει ο Bettelheim: “η υπεράσπιση των συμφερόντων της αστικής τάξης μπορεί να πάρει επίσης μια άλλη μορφή, λ.χ. τη μορφή ενός αγώνα για την “ενίσχυση” του κρατικού τομέα και για μια “σωστή διαχείρισή” του: ακριβώς στο όνομά της ζητούνται η αύξηση του κύρους των εμπειρογνομόνων και των τεχνικών, η διεύρυνση των εξουσιών της διεύθυνσης των κρατικών επιχειρήσεων, η υποταγή των άμεσων παραγωγών στις εντολές των ειδικών κλπ.”.¹⁸⁰ Με εξαίρεση την “Εργατική Αντιπολίτευση”, που στο μεταξύ είχε διαλυθεί, οι άλλες φράξιες της αριστερής πτέρυγας των μπολσεβίκων δεν ανέπτυξαν, ούτε καν στοιχειωδώς, μια κριτική απέναντι σε αυτά τα φαινόμενα. Ως αποτέλεσμα, ακόμη και μετά την αποπομπή τους από το κόμμα, οι καταγγελίες των αριστερών δεν έθιγαν, παρά μόνο το δημοκρατικό έλλειμμα και τις δυσκολίες του οικονομικού προγράμματος της πλειοψηφίας. Επιπλέον, η τοποθέτηση της αντιπολίτευσης ήταν προβληματική γιατί δυσχέραινε τις δυνατότητες συγκρότησης σταθερών δεσμών του κόμματος με τις μάζες – και ειδικά με τον πληθυσμό της υπαίθρου. Αν και όψεις της κριτικής της ήταν από κάθε άποψη σωστές (όπως η ανάγκη ύπαρξης ενός πραγματικού και δημοκρατικού εσωκομματικού διαλόγου), αρνούσαν ή υποτιμούσε την αναγκαιότητα συγκρότησης, στερέωσης και ενδυνάμωσης μιας ιστορικής συμμαχίας (μπλοκ) με την αγροτική τάξη. Ενώ, από τη σκοπιά της ταχύτητας της σοσιαλιστικής οικοδόμησης, ορισμένες όψεις της εφαρμογής της ΝΕΠ ήταν όντως προβληματικές, η ακύρωσή της και η επιστροφή στις μεθόδους του πολεμικού κομμουνισμού δε θα μπορούσε να λύσει το πρόβλημα της γραφειοκρατικοποίησης, έστω κι αν πετύχαινε μία σημαντική συσσώρευση κεφαλαίου – πράγμα που υπό τις δοσμένες συνθήκες φάνταζε μάλλον αμφίβολο.

177 Το Μάιο του 1924, το 13ο Συνέδριο των μπολσεβίκων εξέδωσε μία οδηγία, βάση της οποίας οι στρατολογήσεις θα έπρεπε να γίνονται με προσοχή, ώστε τουλάχιστον το 50% του κόμματος να αποτελείται από μισθωτούς εργάτες. Το 1927 ο στόχος επανήλθε, με εξειδικευμένη απαίτηση στο 50% να μην καταλέγονται οι εργάτες γενικά, αλλά αποκλειστικά οι εργάτες της βιομηχανίας. βλ. Bettelheim, *ο.π.*, σ. 317

178 *ο.π.*, σ. 319

179 Elleinstein Jean, *Ιστορία του Σταλινικού Φαινομένου*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1976, σ. 37

180 Bettelheim, *ο.π.*, σ. 325-326

Η κρίση της ΝΕΠ, η οποία εκδηλώθηκε ένα χρόνο αργότερα και αντιμετωπίστηκε τελικά με την κατάργησή της και την εξαναγκαστική κολεκτιβοποίηση της γης, ήταν αποτέλεσμα πολλαπλών παραγόντων, ανάμεσα στους οποίους ξεχωρίζει η μεγάλη μείωση της παραγωγής σιτηρών. Βασικό αίτιο αυτής της εξέλιξης ήταν η απουσία γεωργικών μηχανών, ακόμη και στοιχειωδών εργαλείων. Τα περισσότερα από τα υπάρχοντα εργαλεία βρίσκονταν στα χέρια των κουλάκων (πλούσιων χωρικών), οι οποίοι τα ενοικίαζαν στους φτωχούς και μεσαίους αγρότες. Μία από τις αιτίες για αυτή την κατάσταση ήταν το γεγονός ότι μεγάλο μέρος της σχετιζόμενης βιομηχανίας είχε στραφεί στα χρόνια του Α' Παγκόσμιου Πολέμου στην κατασκευή όπλων. Η κατάσταση αυτή συνεχίστηκε στα χρόνια του εμφύλιου πολέμου και δε διορθώθηκε άμεσα στα επόμενα χρόνια. Ενώ το 14ο Συνέδριο αποφάσισε τη μεταστροφή των στόχων της βιομηχανικής παραγωγής με σκοπό την ανταπόκριση στις ανάγκες της γεωργίας, η απόφαση αυτή δεν υλοποιήθηκε στον αναγκαίο βαθμό. Ένας άλλος λόγος ήταν το γεγονός ότι κατά τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1920, πολλοί μεσαίοι αγρότες έφταναν στο σημείο να θανατώνουν τα ζώα τους προκειμένου να μη θεωρηθούν κουλάκοι. Παρόλο που η υπερβολική φορολόγηση των κουλάκων μειώθηκε κατά τη διάρκεια της ΝΕΠ, η κατάσταση που είχε δημιουργηθεί δεν μπορούσε να αλλάξει από τη μία μέρα στην άλλη. Η αναγκαστική κολεκτιβοποίηση, η οποία χαρακτηρίστηκε από το κόμμα ως “επανάσταση από τα πάνω”, ήρθε ως επακόλουθο της υποτίμησης αυτών των παραγόντων και της δημιουργίας της εντύπωσης ότι οι δυνατότητες των μικρών και μεσαίων αγροτών να παράγουν πλεόνασμα ήταν περιορισμένες. Επίσης, κάποιο ρόλο έπαιξε το γεγονός ότι σε ορισμένες περιοχές οι φτωχοί χωρικοί αυθόρμητα οργάνωσαν διάφορες μορφές συλλογικής εκμετάλλευσης των αγρών προκειμένου να επιτύχουν μια βιώσιμη παραγωγή. Τέτοιες πρωτοβουλίες δε συνδέονται απαραίτητα με την κατίσχυση μιας κομμουνιστικής ιδεολογίας στην ύπαιθρο. Η συλλογική εκμετάλλευση των γαιών είχε ήδη μια μακρά παράδοση στο ρωσικό χωριό που, άλλωστε οι Μαρξ-Ένγκελς την είχαν εντοπίσει ως κατάλοιπο προ-φεουδαρχικών, πρωτο-κομμουνιστικών τύπων κοινωνικής οργάνωσης.¹⁸¹ Πάντως, ήδη από το 15ο Συνέδριο οι κολεκτιβιστικές πρωτοβουλίες υπογραμμίζονται με αισιοδοξία ως παραδείγματα αυθόρμητης σοσιαλιστικής εξέλιξης που θα πρέπει να υποστηριχτούν από το κόμμα.¹⁸²

Χάρη στην ΝΕΠ, η “ψαλίδα” ανάμεσα στις βιομηχανικές και τις αγροτικές τιμές μειώθηκε από το εν τρίτο της σχετικής προπολεμικής αναλογίας το 1923-1924 στο 77% της ίδιας αναλογίας το 1929-1930.¹⁸³ Η κατάσταση αυτή ήταν εν μέρει προϊόν της κρίσης σιτηρών, στην οποία έγινε λόγος παραπάνω, και εν μέρει αποτέλεσμα της βελτίωσης του ισοζυγίου του εξωτερικού εμπορίου στα τελευταία χρόνια της δεκαετίας του 1920. Ωστόσο, αν και οι περισσότεροι αγρότες ευνοήθηκαν από αυτή την άνοδο τιμών, οι κουλάκοι ευνοήθηκαν αναλογικά περισσότερο. Αν και στη διάρκεια της ΝΕΠ οι σχέσεις του ΚΚ με τους αγρότες συνολικά βελτιώθηκαν, ο βαθμός αυτής της βελτίωσης δεν ήταν εντυπωσιακός. Στην αρχή της ΝΕΠ η αποξένωση των χωρικών από το σοβιετικό κράτος ήταν ολοφάνερη: Μόλις το 22% των αγροτών έλαβαν μέρος στις εκλογές για την ανάδειξη εκπροσώπων στα

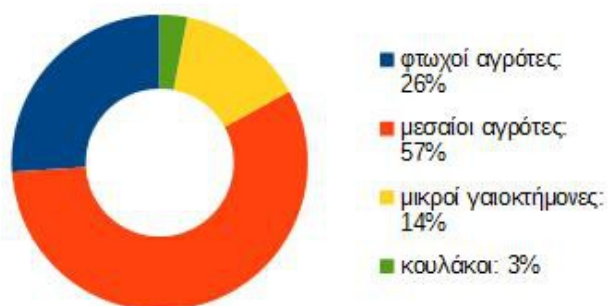
[πίνακας 3]

181 Engels Friedrich, *Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2004, Marx Karl, *Προκαπιταλιστικοί Κοινωνικοί Σχηματισμοί* εκδ. Κάλβος, Αθήνα, 1982

182 Από τα πρακτικά του 15ου Συνεδρίου του ΚΚΣΕ. Αναφέρεται στο Bettelheim, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ*, ο.π, σ. 111

183 Bettelheim, ο.π, σ. 150

Το ποσοστό των αγροτών κάθε κατηγορίας εισοδήματος
επί του γενικού αγροτικού πληθυσμού (1927)

κομματική οργάνωση για κάθε 26 αγροτικά κέντρα πληθυσμού.”¹⁸⁵ Δεδομένης της εκμετάλλευσης που υφίσταντο από αυτούς η φτωχή αγροτιά, δε θα πρέπει να μας προκαλεί εντύπωση ότι δυσανασχήτησε με τα μέτρα της ΝΕΠ. Το 1926 ήταν η πρώτη χρονιά που το ποσοστό των επικριτικών επιστολών που έστειλαν οι χωρικοί στην Εφημερίδα των Αγροτών ήταν μικρότερο από εκείνο των επιστολών που δήλωναν ικανοποιημένοι με την κυβέρνηση. Σε ένα από αυτά τα γράμματα που μνημονεύεται στο βιβλίο *Ρωσική Επανάσταση*, κάποιος φτωχός αγρότης αναφέρει: “κομμουνιστές και κομισάριοι, έχετε όλοι ξεχάσει το 1917. Εσείς παράσιτα κάθεστε ασφαλή στα ασφαλή σας σπίτια και πίνετε το αίμα μας.” Όπως εύστοχα αναφέρει ο Smith λίγο παρακάτω, αυτοί οι επιστολογράφοι, με το να κατακρίνουν την κυβέρνηση επειδή απέτυχε να εκπληρώσει της προτάσεις της, στην πραγματικότητα νομιμοποιούσαν το πρόγραμμά της. Η εργατική τάξη υποστήριξε επίσης την κολεκτιβοποίηση – με την ελπίδα της αύξησης των μισθών λόγω της μείωσης που θα επέφερε η άμεση απόσπαση του αγροτικού πλεονάσματος από τη βιομηχανία στο κόστος εργασίας. Σημειώνεται ότι σε όλη τη διάρκεια της ΝΕΠ η μείωση του συνολικού κόστους της βιομηχανικής παραγωγή ήταν πάντα κατώτερη των στόχων ενώ στα 1925-1926 (τη χρονιά που το κόμμα καλούσε τους κουλάκους να “πλουτίσουν”) σημειώθηκε αύξηση της τάξης του 1,7% σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά. Μολαταύτα, την περίοδο αυτή το 91,3% της βιομηχανικής παραγωγής των μονάδων που απασχολούσαν πάνω από 16 άτομα ανήκε σε κρατικές επιχειρήσεις¹⁸⁶ και σημείωνε μία αύξηση της τάξης του 10% ανά έτος που ρεαλιστικά θα μπορούσε να είχε καλύψει τις ανάγκες της γεωργίας (όπου η ανάλογη αύξηση ζήτησης στα 1926-1928 ήταν περίπου 5%).¹⁸⁷

Από τα παραπάνω στοιχεία φαίνεται ότι η αδυναμία απόσπασης επαρκούς πλεονάσματος από την ύπαιθρο, καθώς και η καθυστέρηση της ανάπτυξης της γεωργικής παραγωγής, δεν ήταν τόσο αποτέλεσμα αντικειμενικών παραγόντων, όσο αποτέλεσμα της κακής εφαρμογής της ΝΕΠ, από το 1925 και έπειτα, η οποία ενίσχυε βασικά τους κουλάκους και τους γραφειοκράτες του κρατικού μηχανισμού. Αργότερα, ο τρόπος με τον οποίο έγινε η περίφημη κολεκτιβοποίηση¹⁸⁸ ενίσχυσε αντικειμενικά τους δεύτερους, εκμηδενίζοντας τους πρώτους. Από οικονομική πλευρά, ενισχύθηκαν επίσης οι φτωχοί αγρότες και ένα

184 Smith, *ο.π.*, σ. 145

185 *ο.π.*, σ. 144

186 Bettelheim, *ο.π.*, σ. 195

187 *ο.π.*, σ.158

188 βλ. στο παρόν, κεφ. 5

μέρος των μεσαίων αγροτών. Εξαιρούνται φυσικά οι περιοχές όπου η κολεκτιβοποίηση υπονομεύτηκε ενεργά, με αποτέλεσμα το ξέσπασμα λιμών, που το σοβιετικό κράτος φάνηκε απροετοίμαστο να αντιμετωπίσει. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι ο τρόπος με τον οποίο πραγματοποιήθηκε η κολεκτιβοποίηση δεν έθιξε τη συνοχή της “εργατο-αγροτικής” συμμαχίας, τουλάχιστο σε ό,τι αφορά τις σχέσεις του προλεταριάτου και του ΚΚ με τη μικρή και τη μεσαία αγροτιά. Από την άλλη πλευρά, η συγκέντρωση της αγροτικής παραγωγής σε τεράστιες και κατά κανόνα κεντρικά ελεγχόμενες μονάδες ενίσχυσε το ρόλο της κρατικής γραφειοκρατίας και σε συνδυασμό με την εφαρμογή μιας εκβιομηχάνισης με έμφαση στην ιεραρχική διοίκηση και την ένταση εργασίας, οδήγησε στη μείωση του εργατικού ελέγχου – και από αυτή την άποψη σε απομάκρυνση από το στόχο του σοσιαλισμού. Με άλλα λόγια, το ενιαίο μέτωπο εργατών-αγροτών στερεοποιήθηκε, όμως η πραγματική του εξουσία επί του κρατικού μηχανισμού μειώθηκε.

3.2

Οι εξελίξεις στο χώρο της σοσιαλδημοκρατίας και η στάση της απέναντι στο αίτημα του ενιαίου εργατικού μετώπου.

Όπως είδαμε, στη δεκαετία του 1920-1930, οι Ρώσοι κομμουνιστές κατάφεραν να εδραιωθούν, έστω και με προβλήματα στην εξουσία. Οι επιτυχίες τους στις άλλες χώρες ήταν αρκετά μικρότερες και στην πραγματικότητα, παρά τις υπέρμετρες προσδοκίες τους για μια γρήγορη οργανωτική ανάπτυξη των άλλων τμημάτων της Διεθνούς (ενόψει της όξυνσης της καπιταλιστικής κρίσης), η επιρροή των ΚΚ στο διεθνές εργατικό κίνημα μειωνόταν σχεδόν σταθερά σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας. Το γαλλικό τμήμα, όταν αποσχίστηκε από τους σοσιαλιστές (SFIO), κατάφερε να αποσπάσει σχεδόν τα τέσσερα πέμπτα των μελών του κόμματος, όμως η κατάσταση αυτή σύντομα αντιστράφηκε.¹⁸⁹ Αν και στις βουλευτικές εκλογές του 1928 κατάφερε να σημειώσει μία αύξηση σε σχέση με τα ποσοστά της πρώτης του εκλογικής καταμέτρησης (1924), λαμβάνοντας 1.066.000 ψήφους και 11,3%, τέσσερα χρόνια αργότερα θα υποχωρήσει στο 8,3%. Την ίδια περίοδο, στη Γερμανία τα ποσοστά του KPD βρίσκονται καθηλωμένα γύρω στο 10%, ενώ τα μέλη του μειώνονται από 400.000 το 1921 σε 300.000 το 1923 και 125.000 το

¹⁸⁹ Σχετικά με αυτές τις μετατοπίσεις στο γαλλικό εργατικό κίνημα έχει σημασία η παρατήρηση του Jaques Julliard ότι τα μέλη της SFIO που το 1920 ψήφισαν για την προσχώρηση στη Γ' Διεθνή, στην πλειοψηφία τους, δεν ανήκαν ποτέ στη Β' Διεθνή. Στη διάρκεια του πολέμου το σοσιαλιστικό κόμμα αναπτύχθηκε από τα 40.000 στα 180.000 μέλη. Ανάλογη ήταν η αύξηση των μελών των συνδικάτων (από 350.000 μέλη πριν τον πόλεμο σε 1.200.000 το 1919), που όπως είδαμε, επίσης στήριξαν την προσχώρηση στην Προφιντέρν. [βλ. Julliard Jaques, *Οι Αριστερές της Γαλλίας*, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2015, σ. 464-465] Η μπολσεβικοποίηση και κατόπιν η σχεταριστική πολιτική που ακολουθήθηκε από το PCF και την CGTU, τα οποία είτε αποστρατεύτηκαν είτε προσέγγισαν τη SFIO. Ωστόσο, η εκλογική δύναμη του κόμματος δεν υπέστη ανάλογη φθορά. Στις εκλογές του 1928, οι κομμουνιστές έλαβαν 180.000 περισσότερες ψήφους απ' ότι σε εκείνες του 1924, φτάνοντας τις 1.066.000 και το 11,3%.

1925.¹⁹⁰ Η μείωση των μελών των ΚΚ σε διεθνές επίπεδο δεν μπορεί να υπολογιστεί με ακρίβεια, διότι σε ορισμένες περιπτώσεις, με σημαντικότερη εκείνη της Ιταλίας, οδηγήθηκαν στην παρανομία και η δημοσίευση αυτών των στοιχείων κατέστη επικίνδυνη. Πάντως, το 1928, η Κομιντέρν υπολόγιζε ότι οι δυνάμεις της στις καπιταλιστικές χώρες αριθμούσαν περίπου 590.000 μέλη (από περίπου 900.000 το 1921-22), ενώ ο Κλαουντίν ρίχνει αυτόν τον αριθμό στις 450.000.¹⁹¹ Σε κάθε περίπτωση οι απώλειες ήταν σοβαρές.¹⁹²

Εντωμεταξύ, οι δύο σοσιαλδημοκρατικές Διεθνείς ενώθηκαν τον Μάιο του 1923. Στη συνδιάσκεψη που πραγματοποιήθηκε στο Αμβούργο συμμετείχαν περίπου 400 εκπρόσωποι 43 κομμάτων που, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις τους εκπροσωπούσαν 6.700.000 μέλη, δηλαδή λίγο περισσότερα από το πενταπλάσιο των μελών που εκπροσωπούσε η ΚΔ την ίδια περίοδο. Όπως είδαμε, είχε προηγηθεί η αποτυχημένη απόπειρα για κοινή δράση και των τριών εργατικών Διεθνών. Έκτοτε, με πρωτοβουλία της 2½ Διεθνούς, οι δύο σοσιαλδημοκρατικές οργανώσεις ξεκίνησαν έναν κύκλο διαπραγματεύσεων που κατέληξε στη συγχώνευσή τους στη βάση του προγράμματος της Β' Διεθνούς που ήταν και η ισχυρότερη. Ο Foster καυτηριάζει ότι οι “κεντριστές” ικανοποιήθηκαν “με μερικές επαναστατικές φράσεις, που μπήκαν στο πρόγραμμα και μερικές θέσεις-κλειδιά στον οργανωτικό μηχανισμό.”¹⁹³ Η νέα οργάνωση έγινε γνωστή με το όνομα Σοσιαλιστική και Εργατική Διεθνής (ΣΕΔ) και είχε έδρα της τη Ζυρίχη. Στα τμήματά της ΣΕΔ δεν παρατηρούμε μεγάλη οργανωτική κάμψη. Επίσης, μέχρι το τέλος της δεκαετίας οι σοσιαλδημοκράτες είχαν κερδίσει παντού την πλειοψηφία των συνδικάτων.

Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, οι κομμουνιστές χρησιμοποίησαν μια ιδιαίτερα σκληρή ρητορεία απέναντι στη σοσιαλδημοκρατία, απόρροια σίγουρα και του γεγονότος ότι με τη δράση της συντέλεσε στην ανακοπή της επαναστατικής πλημμυρίδας του 1917-1921. Αν και η τύχη των επαναστάσεων ήταν ούτως ή άλλως αμφίβολη, ο ρόλος των σοσιαλδημοκρατών δεν ήταν καθόλου ασήμαντος. Ενώ είναι προφανές ότι χωρίς την υποστήριξή τους οι επαναστάσεις αυτές δύσκολα θα πραγματοποιούνταν, η υποχωρητικότητα τους αποτέλεσε βασικό παράγοντα για την τελική έκβασή τους. Επιπλέον, σε ορισμένες περιπτώσεις, με πιο καίρια εκείνη της Βερολινέζικης εξέγερσης του Ιανουαρίου του 1919, συμμετείχαν άμεσα στην καταστολή των κινητοποιήσεων.

Ανεξαρτήτως αν η απροθυμία των κομμουνιστών να συνεργαστούν με τη σοσιαλδημοκρατία κατά την πρώτη περίοδο της διάσπασης του κινήματος ήταν δικαιολογημένη, οφείλουμε να αναφέρουμε ότι η στάση των σοσιαλδημοκρατών δε διέφερε ουσιωδώς. Γινόταν μάλιστα ολοένα και σκληρότερη, όσο περνούσαν τα χρόνια: “[E]πιδιώκοντας να εμφανίζονται πάντα ως υπερασπιστές της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και συνεργαζόμενοι με τις μεσαίες τάξεις (...) παίρνουν όλο και μεγαλύτερες αποστάσεις από

190 Grebing Helga, *Η ιστορία του γερμανικού εργατικού κινήματος*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1982

191 Claudin Fernando, *Η κρίση του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος*, εκδ. Γράμματα, Αθήνα, 1980, σ. 141-142

192 Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ένα μέρος αυτής της απώλειας οφείλεται σε εσωτερικές εκκαθαρίσεις και διαγραφές που έγιναν στα πλαίσια της “μπολσεβικοποίησης” των τμημάτων της Γ' Διεθνούς. Διαβλέποντας ένα νέο επαναστατικό κύμα στο σύντομο μέλλον, οι κομμουνιστές έθεσαν ως κύριο στόχο τους την προετοιμασία των μαχητικότερων στοιχείων της εργατικής τάξης για εμφύλιο πόλεμο και όχι τη διατήρηση μιας μαζικής απεύθυνσης – δίχως αυτό να σημαίνει ότι τούτη έπαινε να είναι επιθυμητή.

193 Παρατίθεται στο Grebing Helga, *ο.π.*, 433

το κομμουνιστικό κίνημα”.¹⁹⁴ Έτσι, ενώ μετά το 4ο Συνέδριο της ΚΔ τα ΚΚ παροτρύνθηκαν να εργαστούν σε μια κατεύθυνση υλοποίησης εργατικών μετώπων, όχι μόνο με τη βάση αλλά και με τις ηγεσίες των ρεφορμιστών, η πολιτική αυτή δεν απέδωσε καρπούς. Παρά την αλλαγή αυτής της γραμμής από το 5ο Συνέδριο, οι “κόκκινοι συνδικαλιστές” της Προφιντέρν, όπως και ορισμένα στελέχη της ΚΔ, συνέχισαν να πιέζουν τους σοσιαλδημοκράτες για σύναψη μετώπου ακόμη και στα 1926-1927. Όμως, όλα τα σχετικά ανοίγματα (Πολωνία, Μ. Βρετανία, Γαλλία) απορρίφθηκαν από την ΣΕΔ.¹⁹⁵ Απορρίφθηκαν διότι είχαν μερικό και τοπικό χαρακτήρα, ενώ οι σοσιαλδημοκράτες διεκδικούσαν μία διευθέτηση των σχέσεων τους με τους κομμουνιστές σε παγκόσμιο επίπεδο. Κάτι τέτοιο ήταν αδιανόητο από τη μεριά της ΚΔ, όχι μόνο επειδή διεκδικούσε το ρόλο του μοναδικού γνήσιου εκφραστή των συμφερόντων της εργατικής τάξης αλλά επίσης επειδή κάτι τέτοιο θα άνοιγε ξανά το ζήτημα της καταστολής των μη-μπολσεβίκων σοσιαλιστών στην ΕΣΣΔ. Αλλά ακόμη και μία διεθνής συνεννόηση πάνω σε πολύ συγκεκριμένους και άμεσους στόχους ήταν δύσκολη, καθώς υπήρχαν στοιχειώδεις διαφωνίες σε διεθνή ζητήματα, όπως η Κοινωνία των Εθνών (όπου η ΕΣΣΔ προσχώρησε μόλις το 1934) και το αποικιακό σύστημα το οποίο δεν αντιμάχονταν η ΣΕΔ.

Πρωταγωνιστικό ρόλο στη ΣΕΔ διαδραμάτιζε το Γερμανικό κόμμα. Όταν συνενώθηκαν οι δύο Διεθνείς, το SPD διένυε ήδη τον τρίτο χρόνο στη διακυβέρνηση της χώρας. Εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, της πολιτικής αστάθειας και των συνεργασιών του με το κέντρο, είχε χάσει την υποστήριξη μιας μερίδας της εργατικής τάξης που εκείνη την περίοδο είχε προσεγγίσει τους κομμουνιστές. Παρέμενε πάντως το μεγαλύτερο εργατικό κόμμα της χώρας με 690.000 μέλη το 1925 και 1.000.000 το 1930, καθώς και τη μεγαλύτερη γείωση στην εργατική τάξη από άποψη κοινωνικής σύνθεσης (73% εργάτες το 1926).¹⁹⁶ Επιπλέον, όπως σημειώνει ο Bracher, η οργανωτική του δομή διατήρησε τον “αξιοπίστο, γραφειοκρατικό και μάλιστα προσανατολισμένο σε στρατιωτικές αρχές και με ετοιμότητα δράσης χαρακτήρα της”.¹⁹⁷

Σύμφωνα με το πρόγραμμα της Χαϊλδεβέργης (1925), η διακυβέρνηση του SPD στόχευε στην εφαρμογή μιας μορφής κοινωνικού ελέγχου επί της παραγωγής, η οποία θα πραγματοποιούνταν μέσα από την κρατικοποίηση των καίριων για την εθνική οικονομία παραγωγικών κλάδων και τη συνδιοίκηση των εργοστασίων από τους εργαζομένους τους, σε στενή συνεργασία με τα συνδικάτα.¹⁹⁸ Όμως, η προοπτική αυτή δεν ευόδωσε και τα αποτελέσματά της κινήθηκαν σε επίπεδα πολύ χαμηλότερα των προσδοκιών. Η εφαρμογή του σοσιαλδημοκρατικού αιτήματος της συνδιοίκησης επιχειρήθηκε μέσα από το νόμο για τα

194 Dreyfus Michel, “Οι συνέπειες του Μεγάλου Πολέμου για το σοσιαλιστικό κίνημα”, *Ο αιώνας των Κομμουνισμών*, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2001, σ.141

195 ο.π, σ. 147

196 Grebing, ο.π

197 ο.π, 217

198 βλ. Dimenberg Edward, Jay Martin, Kaes Anton, *The Weimar Republic Sourcebook*, University of California Press, London, 1994, p. 5

εργοστασιακά συμβούλια. Κεντρική δυσκολία που προέκυψε ήταν η αντίφαση που ενυπήρχε στο διπλό, κατά νόμον, καθήκον των εργοστασιακών συμβουλίων, να προασπίζονται τα οικονομικά συμφέροντα των εργαζομένων και να βοηθούν τον εργοδότη στην επίτευξη των στόχων της επιχείρησης. Πάντως κατάφεραν να λειτουργήσουν θετικά στην εξομάλυνση των σχέσεων ανάμεσα σε εργαζόμενους και εργοδότες στην κρίσιμη πρώτη φάση της περιόδου, επιβάλλοντας παράλληλα την τήρηση της εφαρμογής των συλλογικών συμβάσεων εργασίας.¹⁹⁹

Ένας άλλος παράγοντας έντασης ανάμεσα στους σοσιαλδημοκράτες και τους κομμουνιστές ήταν το ζήτημα της κοινωνικής πρόνοιας. Το διεκδικητικό ρεπερτόριο της σοσιαλδημοκρατίας αφορούσε κυρίως τη θέσπιση ευνοϊκότερης εργατικής νομοθεσίας και ασφαλιστικών ταμείων, παρά νόμους για την καταπολέμηση της φτώχειας. Θα επιτυγχάνονταν με την κινητοποίηση της εργατική τάξης και την ανάδειξη του SPD στην εξουσία. Η αντίληψη αυτή δεν ευνοούσε τη συγκρότηση ενός ενιαίου μετώπου όπως το αντιλαμβάνονταν οι κομμουνιστές.

Στην Αυστρία, είχε αναδειχτεί μία κυβέρνηση σοσιαλδημοκρατών με την υποστήριξη των συμβουλίων. Σε συμφωνία με το πρόγραμμά της, εφαρμόστηκε μία πολιτική κοινωνικής πρόνοιας που “βελτίωσε σε μεγάλο βαθμό την κατάσταση της εργατικής τάξης ενώ τηρούσε ευσυνείδητα τους όρους της καπιταλιστικής οικονομίας, εξασφαλίζοντας ισοσκελισμένο προϋπολογισμό”.²⁰⁰ Μεταξύ άλλων, πραγματοποιήθηκε το μεγαλύτερο μέχρι τότε σχέδιο κατασκευής εργατικών κατοικιών, εξασφαλίζοντας στέγη σε 64.000 πολίτες.²⁰¹ Σε γενικές γραμμές, υποστηρίχτηκε μία γραμμή συμβιβασμού ανάμεσα στα εργατικά συμφέροντα και τις επιδιώξεις των μεσοστρωμάτων, όχι όμως σε βαθμό που τα τελευταία να μένουν ικανοποιημένα. Κρίνοντας την πολιτική του SPÖ ως “αδιάλλακτα φιλεργατική”, οι τάξεις αυτές στράφηκαν προς φιλελεύθερα κόμματα, οδηγώντας τα σοβιέτ σε μαρασμό και τη σοσιαλιστική κυβέρνηση στην πτώση της. Το 1920, το SPÖ βρέθηκε στην αντιπολίτευση με 36%. Σε όλη τη διάρκεια του μεσοπολέμου, παρέμεινε ένα ριζοσπαστικό εργατικό κόμμα, με ηγεμονικό στίγμα στην πολιτική πλατφόρμα των αγώνων του εργατικού κινήματος στην Αυστρία. Οι Αυστριακοί σοσιαλιστές υπερασπίστηκαν την ίδρυση της ΕΣΣΔ, ως το πρώτο εργατικό κράτος, έστω και αν δεν την έβλεπαν σαν πρότυπο για την ολοκλήρωση του σοσιαλισμού στη δική τους χώρα. Επίσης προώθησαν την επανένωση των δύο Διεθνών.

Αντιθέτως, οι Γερμανοί σοσιαλδημοκράτες επέπλητταν το KPD (ιδίως μετά το 1924-25) για την ολοκληρωτική τους προσήλωση στην ΕΣΣΔ, ενώ επιπλέον τους κατηγορούσαν ότι επιχείρησαν επανειλημμένα κομματικά πραξικοπήματα στο όνομα του προλεταριάτου. Παραδόξως, μια αντίστοιχη κριτική ήταν εξίσου σκληρή σε χώρες όπου δεν υπήρχε ανάλογη εμπειρία. Κριτικάροντας την απολυταρχική διακυβέρνηση των μπολσεβίκων κάποια σοσιαλιστικά κόμματα, όπως εκείνο της Νορβηγίας, κατέληξαν να ταυτίζουν τον κομμουνισμό με τον ανερχόμενο ναζισμό.²⁰²

199 Αναλυτικότερα στο Παντελακάκης Δημήτρης, *Το κοινωνικό κράτος στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης (1919-1928)*, [εργασία στα πλαίσια του σεμιναρίου “Θεσμοί κοινωνικής ευθύνης και κοινωνική αλληλεγγύη”], Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 20140

200 Grebing Helga, *Η ιστορία του Γερμανικού Εργατικού Κινήματος*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1982, σ. 162

201 Meriman John, *A History of Modern Europe*, W. Norton & Company, New York, 1996, p. 1164

202 Dreyfus, ο.π., σ. 142

3.3

Ο δυτικός Μαρξισμός και το γκραμισιανό έργο ως εμβάθυνση της ενιαιομετωπικής πολιτικής.

Όπως είδαμε, από το 1921 και έπειτα, οι μεγάλες οικονομικές δυσχέρειες και οι δυσμενείς διεθνείς συνθήκες ανάγκασαν την ηγεσία των Ρώσων επαναστατών σε μία τακτική υποχώρηση στον οικονομικό τομέα, μία “αναστολή της επίθεσης κατά του κεφαλαίου”.²⁰³ Στα πλαίσια της ΝΕΠ επιδιώχθηκε η στερέωση της συμμαχίας με τις αγροτικές τάξεις, ενώ παράλληλα το μπολσεβίκικο κόμμα αύξησε σημαντικά τον αριθμό των μελών του. Εξαιτίας της αποστράτευσης ορισμένων μελών, του θανάτου πολλών άλλων στη διάρκεια του εμφυλίου και μίας εκκαθάρισης που έγινε τον Μάρτιο του 1921, τον επόμενο χρόνο οι “παλιοί μπολσεβίκοι” (εκείνοι που ήταν μέλη του κόμματος πριν τον Φεβρουάριο του 1917) αποτελούσαν μόλις το 2% ή 3% του συνόλου του κομματικού μηχανισμού (περίπου 515.000).²⁰⁴ Τα επόμενα χρόνια, το κόμμα προσέελκυσε στις τάξεις του υπαλλήλους, τεχνοκράτες και διανοούμενους, με αποτέλεσμα η εκπροσώπηση της εργατικής τάξης να περιοριστεί σημαντικά. Ο απόλυτος έλεγχος του κόμματος πάνω στον κρατικό μηχανισμό, η οργάνωση και η διοίκηση του οποίου ελέγχονταν όλο και λιγότερο από τις εργατικές οργανώσεις βάσης και όλο περισσότερο από την υψηλή γραφειοκρατία, επέδρασε σταδιακά στη φυσιογνωμία του κόμματος. Η εσωκομματική δημοκρατία υπέστη βαθιά πλήγματα και η εξουσία των κεντρικών οργάνων αυξήθηκε γραμμικά. Η αποτύπωση αυτής της πραγματικότητας στην πολιτική γραμμή του κόμματος δεν είναι σαφής, όμως φαίνεται ότι ένα πνεύμα καταναγκασμού και πειθάρχησης διαπνέει όλες τις κεντρικές αποφάσεις. Αν “[δ]εν είναι η συνείδηση των ανθρώπων αυτό που καθορίζει το «είναι» τους, μα αντίστροφα, το κοινωνικό τους «είναι» καθορίζει τη συνείδησή τους”,²⁰⁵ τότε η επανάληψη αυτής της τακτικής συν τω χρόνω θα πρέπει να επιδρούσε στην ιδεολογική ταυτότητα του κόμματος και στις συνειδήσεις των μελών του, ακόμη και αν η αλλοίωση της κοινωνικής του βάση δεν έπαιζε – όπως πίστευαν οι μπολσεβίκοι – σημαντικό ρόλο.

Με την προϊούσα ακαμψία της μαρξιστικής σκέψης στην ΕΣΣΔ εξαιτίας των περιορισμών του εσωκομματικού διαλόγου, το κέντρο της θεωρητικής πρωτοτυπίας μεταφέρθηκε και πάλι στη Δύση.²⁰⁶ Ωστόσο, σε ό,τι αφορά το κομμουνιστικό κίνημα, η ήττα των επαναστάσεων στη Δυτική Ευρώπη δεν ενίσχυσε μόνο το κύρος των μπολσεβίκων αλλά έκανε το παράδειγμά τους να φαίνεται ρεαλιστικότερο. Γι' αυτό άλλωστε η “μπολσεβικοποίηση” των κομμάτων της Γ' Διεθνούς προχώρησε στις περισσότερες

203 βλ. McLellan David, *Ο Μαρξισμός μετά τον Μαρξ*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2014

204 Ellenstein Jean, *Ιστορία του Σταλινικού Φαινομένου*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1976, σ. 37

205 Το απόσπασμα προέρχεται από την εισαγωγή του *Κεφαλαίου*, τ. Α'.

206 βλ. McLellan, *ο.π*

περιπτώσεις δίχως να συναντήσει σημαντικές αντιδράσεις.²⁰⁷ Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα οι περισσότεροι μαρξιστές διανοούμενοι να αποφύγουν μία συγκεκριμένη πολιτική στράτευση ή, στην περίπτωση που εντάσσονταν σε κάποιο κόμμα, να μένουν έξω από τις κεντρικές πολιτικές αντιπαραθέσεις. Έτσι, σε αντίθεση με τους περισσότερους σοσιαλιστές διανοούμενους του 19ου και των αρχών του 20ου αιώνα, οι οποίοι ήταν κατά κανόνα πολιτικά στελέχη πλήρους απασχόλησης, οι δυτικοί μαρξιστές του μεσοπολέμου αποσύρθηκαν στον ακαδημαϊκό χώρο και τα έργα τους επικεντρώθηκαν κυρίως σε ζητήματα όπως η τέχνη, η αισθητική, η φιλοσοφία και η ψυχανάλυση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της τάσης αποτέλεσαν οι συνεργάτες του Ινστιτούτου Κοινωνικών ερευνών που ιδρύθηκε στη Φρανκφούρτη το 1923.

Άλλοι στοχαστές του δυτικού μαρξισμού προσπάθησαν να διατηρήσουν μια στενότερη σύνδεση με τους κοινωνικούς αγώνες, αποφεύγοντας όμως την κατά μέτωπο αντιπαραθεση με τη γραμμή των ΚΚ σε επίμαχα ζητήματα. Εστιάζοντας το έργο τους στην οικονομική θεωρία, την ιστορία και τη θεωρία της ταξικής πάλης, κατάφεραν να ψηλαφίσουν τα ζητήματα αντιπαραθέσης, δίχως να έρχονται σε απευθείας ρήξη με τις κομματικές γραμμές. Ανάμεσά σ' αυτούς τους στοχαστές ξεχωρίζουν ο Λούκατς και ο Κορς, αμφότεροι γερμανοεβραίοι και μέλη μεγαλοαστικών οικογενειών. Το έργο του πρώτου ήταν ελάχιστα κριτικό απέναντι στη σοβιετική πολιτική και έχει μάλιστα κατηγορηθεί ότι προσέφερε “μια εξιδανικευμένη εικόνα του επαναστατικού κινήματος και των κομμουνιστικών κομμάτων”.²⁰⁸ Αυτό φυσικά δεν αναιρεί τη μεγάλη του προσφορά στην ανανέωση του μαρξισμού στο επίπεδο της φιλοσοφίας, με σημαντικότερο έργο του το *‘Ιστορία και ταξική συνείδηση’*, όπου διακρίνει την *πραγματική* από την *αποδιδόμενη συνείδηση* και υποστηρίζει ότι “αυτό που αποτελεί την αποφασιστική διαφορά ανάμεσα στο μαρξισμό και την αστική σκέψη δεν είναι η πρωτοκαθεδρία των οικονομικών κινήτρων και η ιστορική ερμηνεία αλλά η θεώρηση της ολότητας.”²⁰⁹ Μολαταύτα, όταν οι σχετικές διαμάχες στην ΕΣΣΔ τερματίστηκαν με απόφαση της ΚΕ, επέλεξε να μην αντιδράσει και ασχολήθηκε με λιγότερο επίμαχα ζητήματα και κυρίως με τη θεωρία της λογοτεχνίας. Ο Καρλ Κορς, ο οποίος από τα τέλη της δεκαετίας του 1920 συνδέθηκε με το συμβουλευτικό ρεύμα, υπήρξε περισσότερο αυστηρός στην κριτική του απέναντι στο σοβιετικό εγχείρημα. Η κριτική αυτή, βαθιά επηρεασμένη από τον θετικιστικό μεθοδολογικό προσανατολισμό του, κατέληξε σε ρήξη με τον ίδιο τον μαρξισμό. Κρίνοντας από το γεγονός ότι η ταξική πάλη δεν οδήγησε πουθενά στη νίκη του προλεταριάτου και η προσωρινή της επανάσταση στη Ρωσία είχε ως αποτέλεσμα την καθιέρωση του “σταλινικού ολοκληρωτισμού”, οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι οι η υπόθεση της δυνατότητας της εργατικής τάξης να αποκτήσει την ικανότητα αυτόνομης επαναστατικής κοινωνικής δράσης διαψεύσθηκε.²¹⁰

207 Για τη διαδικασία “μπολσεβικοποίησης” των ΚΚ, σύμφωνα με τις οδηγίες του 5ου Συνεδρίου της Κομιντέρν, βλ. στο παρόν, κεφ. 3.4

208 McLellan David, *Ο Μαρξισμός μετά τον Μαρξ*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2014, σ. 175

209 Lukács György, *History and Class Consciousness*, The MIT Press, Cambridge, 1971, pg. 27

210 Για μία ριζοσπαστική κριτική στο έργο του όψιμου Karl Korsch βλ.: Preve Constanzo, *Κριτική ιστορία του μαρξισμού*, εκδ. ΚΨΜ, Αθήνα, 2010, σ. 152-153

Στην κατηγορία των Δυτικών μαρξιστών διανοητών του μεσοπολέμου που επέμειναν στην πολιτική συμμετοχή ξεχωρίζει ο Αντόνιο Γκράμσι, ο οποίος άσκησε και τη μεγαλύτερη επιρροή – αν όχι στην εποχή του, σίγουρα κατά τις επόμενες δεκαετίες. Ο Γκράμσι ήταν ο τέταρτος γιος σε μια οικογένεια με επτά αγόρια Πατέρας του ήταν ο Φραντσέσκο Γκράμσι, δημόσιος υπάλληλος αλβανικής καταγωγής και μητέρα την Πεππίνα Γκράμσι, κόρη εύπορου εφοριακού. Σπούδασε με υποτροφία στο Πανεπιστήμιο του Τορίνο όπου γνωρίστηκε με τον Παλμίρο Τολιάτι. Το 1913, σε ηλικία 22 ετών, εντάχθηκε στο σοσιαλιστικό κίνημα. Στη διάρκεια του πολέμου, άρχισε να αρθρογραφεί επαγγελματικά στην *'Avanti!'*, την κομματική εφημερίδα του Σοσιαλιστικού Κόμματος Ιταλίας (PSI), το οποίο υπήρξε ένα από τα ελάχιστα που δεν υποστήριξαν τη συμμετοχή της χώρας τους στον πόλεμο. Όταν, μετά τη λήξη του πολέμου, ξέσπασε στην Ιταλία το κίνημα των εργατικών συμβουλίων ο Γκράμσι το υποστήριξε βλέποντας τα συμβούλια ως όργανα πολιτικής και οικονομικής αυτοδιοίκησης, ιδέα που προσέγγιζε τις απόψεις των συμβουλιακών κομμουνιστών. Παρόλα αυτά, “[ό]σο προχωρούσε η Ρωσική Επανάσταση και η εξουσία των Σοβιέτ περιοριζόταν, τόσο ο Γκράμσι έδινε έμφαση στο κόμμα ως αναγκαίο συμπλήρωμα του συμβουλίου”.²¹¹ Άλλωστε, αργότερα, όταν – συμφωνώντας και με τις σχετικές οδηγίες του Β' Συνεδρίου της ΚΔ – προωθούσε την ιδέα της συγκρότησης αυτόνομου κομμουνιστικού πολιτικού φορέα, υποστήριξε ότι το κίνημα των συμβουλίων “θα ήταν καταδικασμένο χωρίς ένα κομμουνιστικό κόμμα που να συντονίσει και να συγκεντρώνει στην κεντρική εκτελεστική επιτροπή του ολόκληρη την επαναστατική δράση του προλεταριάτου”.²¹²

Μετά την ίδρυση του Κομμουνιστικού Κόμματος Ιταλίας (PCI), ο Γκράμσι αναδείχτηκε ως ένας από τους διαμορφωτές της πολιτικής του κατεύθυνσης και μάλιστα το εκπροσώπησε στις συνομιλίες του με την ΚΔ και στην Εκτελεστική της Επιτροπή. Όπως και ο Μποντρίγκα, ο Γκράμσι και η “ομάδα του Τορίνο” συνολικότερα αντιτάχθηκε στην πολιτική της Διεθνούς για εφαρμογή του Ενιαίου Μετώπου στην Ιταλία, αν και, σε αντίθεση με την ηγετική ομάδα, επικρότησαν την εντολή της ΕΕΚΔ για συνένωση με την αριστερή πτέρυγα του PSI, η οποία διαγράφηκε το 1922.²¹³ Αργότερα διαφώνησε με την αριστερή στροφή του 5ου Συνεδρίου (αν και συμφωνούσε με το αίτημα της “μπολσεβικοποίησης” των τμημάτων της Διεθνούς) και αφοσιώθηκε στην επεξεργασία μιας θεωρίας για την επανάσταση στις χώρες του αναπτυγμένου καπιταλισμού, αφού, κατά τη γνώμη του, οι υπάρχουσες προσεγγίσεις ήταν ελλιπείς. Σε ένα γράμμα που έστειλε από τη Βιέννη, όπου διέμενε ως υπεύθυνος του αντιφασιστικού Γραφείου της Διεθνούς, αναφέρει:

“Η επίδραση των αντικειμενικών όρων που στη Ρωσία ήταν άμεση και οδήγησε τις μάζες στους δρόμους για την επαναστατική εξέγερση, στην κεντρική και τη δυτική Ευρώπη περιπλέκεται από όλες εκείνες τις πολιτικές υπερδομές που

211 McLellan David, *ο.π.*, σ. 199

212 *ο.π.*

213 Donald Sassoon, *100 Χρόνια Σοσιαλισμού: Η Δυτικοευρωπαϊκή Αριστερά στον 20ο αιώνα*, τ.Α', εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2001, σ. 173

δημιούργησε η μεγαλύτερη ανάπτυξη του καπιταλισμού· αυτό κάνει τη δράση των μαζών βραδύτερη και συνετότερη, και γι' αυτό απαιτεί από το επαναστατικό κόμμα μια στρατηγική και τακτική ολότελα πιο σύνθετες και μακροπρόθεσμες από εκείνες που χρειαζόνταν οι μπολσεβίκοι στον Μάρτιο και στον Νοέμβριο του 1917»²¹⁴

Στα τέλη του 1922 και στις αρχές του 1923, η κυβέρνηση του Μπενίτο Μουσολίνι ξεκίνησε μια εκστρατεία καταστολής εναντίον των κομμάτων της αντιπολίτευσης, συλλαμβάνοντας το μεγαλύτερο μέρος της ηγεσίας PCI. Το 1924, ο Γκράμσι, διορίστηκε επικεφαλής του PCI. Μετακόμισε στη Ρώμη, όπου ξεκίνησε την επανέκδοση της επίσημης εφημερίδας του κόμματος, που ονομάστηκε *L'Unità*. Το 1926, έκανε μία έκκληση για συγκρότηση ενιαίου μετώπου για την αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Ιταλία, η οποία εγκρίθηκε από το κόμμα του. Το Νοέμβριο του ίδιου έτους, το φασιστικό καθεστώς, έχοντας ενεργοποιήσει κατάσταση εκτάκτου ανάγκης, συνέλαβε τον Γκράμσι μαζί με άλλα μέλη του PCI. Καταδικασμένος σε είκοσι χρόνια κάθειρξης από το φασιστικό καθεστώς,²¹⁵ ο Γκράμσι θα επεξεργαστεί αυτή την αρχική του σύλληψη στις φυλακές του Μπάρι. Εκεί, έγραψε πάνω από 3000 σελίδες στις οποίες πραγματεύτηκε κυρίως ζητήματα ιστορίας, φιλοσοφίας, κουλτούρας και θεωρίας του μαρξισμού. Τα κείμενα αυτά, γνωστά ως *Τετράδια της φυλακής* ξεχωρίζουν από το ιδιαίτερο γλωσσικό τους ύφος. Το μεγάλο αυτό θεωρητικό έργο του Γκράμσι βρίθκει από υπαινιγμούς και ασάφειες, ενώ αποφεύγεται συστηματικά η χρήση της παραδοσιακής μαρξιστικής και λενινιστικής ορολογίας. Υποθέτουμε ότι η επιλογή του συγκεκριμένου ύφους έγινε προκειμένου να ξεπεραστεί ο σκόπελος της λογοκρισίας. Και όμως, ο ιδιαίτερος κώδικας του Γκράμσι, χτίζοντας τα ερμηνευτικά του σχήματα μέσα από την ενσωμάτωση εννοιών στοχαστών στοχαστές όπως ο Νικόλο Μακιαβέλι και ο σύγχρονός του Μπενεντέτο Κρότσε,²¹⁶ αποπνέει μια πρωτοτυπία και μια φρεσκάδα που έλειπε αισθητά από τον μαρξισμό της εποχής του. Αυτό δεν ισχύει λιγότερο για το περιεχόμενο του λόγου του, το οποίο προδίδει έναν βαθιά στοχαστικό και εξαιρετικά μορφωμένο άνθρωπο.

Την κεντρικότερη ίσως έννοια του έργου του ο Γκράμσι τη δανείζεται από τον Μακιαβέλι και δεν είναι άλλη από εκείνη της *ηγεμονίας*. Ο όρος είχε χρησιμοποιηθεί και νωρίτερα από τον Πλεχάνοφ,²¹⁷ όμως στα *Τετράδια* η χρήση του συγκεκριμενοποιείται ως δηλωτική της διαδικασίας μέσω της οποίας μία τάξη αποκτά την ηγεσία όλων των δυνάμεων του έθνους και τις στρέφει προς την ολοκλήρωση των δικών

214 "Επιστολή στους Τολιάτι, Τερατσίνι κ.α" [1924], Quintin Hoare, Smith N. Jeoffrey, *Για τον Γκράμσι*, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα, 1980

215 Παρόλο που οι εναντίον του κατηγορίες περί υποτιθέμενης απόπειρας δολοφονίας του Μπενίτο Μουσολίνι κατέρρευσαν, το δικαστήριο του επέβαλε αρχικά μία ποινή 5 ετών εξαιτίας της πολιτικής του δράσης. Ένα χρόνο μετά η ποινή του αυξήθηκε στα 20 χρόνια και διατάχθηκε επίσης η μεταφορά του στις φυλακές του Μπάρι.

216 Ο Μπενεντέτο Κρότσε ήταν Ιταλός φιλόσοφος, ιστορικός και κριτικός της τέχνης. Στην πολιτική σκέψη υπήρξε συμπαθών διάφορων θεωρητικών της Β' Διεθνούς, αν και ο ίδιος εντάχθηκε στο Φιλελεύθερο Κόμμα και χρημάτισε μάλιστα μέλος της Συγκλήτου το 1910 και μεταπολεμικά υπουργός άνευ χαρτοφυλακίου στην κυβέρνηση εθνικής ενότητας του 1944. Το 1922 υποστήριξε το φασιστικό κίνημα, όμως σύντομα οι σχέσεις του με το καθεστώς θα παγώσουν και στη συνέχεια έγιναν εχθρικές. Πέθανε το 1952.

217 McLellan David, *ο.π*, σ. 207

της επιδιώξεων. Για να περιγράψει την έννοια της ηγεμονίας, ο Γκράμσι αντλεί παραδείγματα από την ιστορία, στη μελέτη της οποίας αφοσιώθηκε πολύ τα τελευταία χρόνια της ζωής του. Σύμφωνα με τη θεωρία του, στην περίοδο των αστικών επαναστάσεων, οι Γάλλοι ιακωβίνοι πέτυχαν να απευθυνθούν στο λαϊκό αίσθημα των αγροτών και άλλων λαϊκών στρωμάτων, να διεισδύσουν στα κινήματά τους και να τα μπολιάσουν με τις ιδέες της αστικής τάξης και τις ανάλογες προσλήψεις περί έθνους, δικαίου κλπ. Πέτυχαν δηλαδή να “ασκήσουν την ηγεμονία τους” στον γαλλικό πληθυσμό. Αντίθετα, στην εποχή της ιταλικής Αναγέννησης, ενώ η αστική τάξη ανέπτυξε επίσης κάποιες δικές της ιδέες, όπως και μία αξιοθαύμαστη κουλτούρα, οι σχετικές συζητήσεις περιορίστηκαν σε έναν κύκλο διανοούμενων που ουδέποτε απέκτησαν επιρροή στις μάζες. Έτσι, η αστική τάξη της Ιταλίας άργησε πολύ να αποκτήσει μία βάση για την ενοποίηση της χώρας. Το ίδιο μοντέλο που ίσχυσε αναφορικά με τις αστικές επαναστάσεις, ισχύει, σύμφωνα με τον Γκράμσι και για την κοινωνική επανάσταση του προλεταριάτου. Προκειμένου η εργατική τάξη να καταφέρει να τη φέρει σε πέρας οφείλει να συγκροτήσει έναν “ιστορικό συνασπισμό” με άλλες κοινωνικές δυνάμεις, επάνω στις οποίες θα ασκεί ηγεμονική επιρροή.

Ενώ στη Ρωσία κάτι τέτοιο ήταν σχετικά εύκολο καθώς, απέναντι στο προλεταριάτο έστεκε ένα अपαρχαιωμένο πολιτικό καθεστώς με ισχνά, κατά τη γνώμη του, κοινωνικά ερείσματα, στις χώρες του αναπτυγμένου καπιταλισμού η εργατική τάξη θα έπρεπε να κάνει πολύ περισσότερα προκειμένου να εμφανιστεί ως εγγυήτρια των συμφερόντων της κοινωνικής πλειοψηφίας. Ο αποφασιστικός παράγοντας θα ήταν το κόμμα της εργατικής τάξης, όμως, σε αντίθεση με τη λενινιστική προσέγγιση, αυτό θα έπρεπε να επικεντρωθεί, πέρα από την πολιτική, στην ιδεολογική και πολιτιστική πάλη. Υιοθετώντας μια στρατιωτική ορολογία,²¹⁸ ο Γκράμσι θα αντιστοιχίσει τη διαφορά μεταξύ των αγώνων του ρωσικού προλεταριάτου και των αγώνων του προλεταριάτου των αναπτυγμένων χωρών στη διαφορά ανάμεσα στον πόλεμο κινήσεων (ή ελιγμών) και στον πόλεμο θέσεων. Ενώ ο πρώτος αναφέρεται σε κεραυνοβόλα δράση για την κατάληψη ενός στρατηγικού στόχου (εν προκειμένω του κράτους), ο δεύτερος, όπως εξηγεί ο Παπακωνσταντίνου, “παραπέμπει στις μακροχρόνιες μάχες χαρακωμάτων, όπου μετρούν οι παράγοντες της αντοχής, της σταδιακής φθοράς του αντιπάλου και της σταδιακής συσσώρευσης δυνάμεων – δηλαδή ηγεμονίας.”²¹⁹

Ο Γκράμσι ανέπτυξε στα *Τετράδια* ορισμένες ακόμη ενδιαφέρουσες έννοιες, όπως εκείνη της *κοινωνίας των πολιτών* και εκείνη του *οργανικού διανοούμενου*. Δανείζεται την πρώτη από τον Μαρξ (και έμμεσα από τον Χέγκελ),²²⁰ όμως την παραλλάσσει αναφερόμενος όχι στην ολότητα των οικονομικών

218 Ας θυμηθούμε εδώ την κριτική που ασκούσε ο Κάουτσκι στον μπολσεβικισμό, όταν έλεγε ότι αυτός αποτελεί αντανάκλαση της στρατιωτικοποίησης του τρόπου σκέψης που είχε επιφέρει ο πόλεμος στα έθνη της Ευρώπης. βλ. στο παρόν, κεφ. 1.2

219 Παπακωνσταντίνου Πέτρος, *Αριστερά, Κυβέρνηση και Κράτος: Κλασικές Αναλύσεις, Σύγχρονες Εμπειρίες*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα, 2015, σ. 168

220 α) Στην πραγματικότητα η έννοια της κοινωνίας των πολιτών είναι πολύ αρχαιότερη και μία ολοκληρωμένη γενεαλογία της θα αναζητούσε τις ρίζες της στα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη. Ωστόσο, στους νεότερους χρόνους η έννοια αυτή μετασηματίστηκε, ώστε να δοθεί έμφαση στην οικονομική δραστηριότητα του αστού-πολίτη. Βρίσκουμε τις ρίζες αυτού του μετασηματισμού στην αυγή της νεωτερικότητας, στην *Πραγματεία πολιτικής οικονομίας* του Μοντγκρετιέν (1615). Εκεί ο Γάλλος οικονομολόγος, χρησιμοποιεί τις “επιστημονικές” γνώσεις της εποχής του (ιατρική, αλχημεία κλπ.) για να επικυρώσει ένα σχήμα στο οποίο η αριστοτελική ιεραρχία των καθηκόντων του πολίτη αντιστρέφεται. Η αναζήτηση κέρδους τοποθετείται στην κορυφή των κοινωνικών δραστηριοτήτων, εισάγοντας την ιδέα “ενός «πολίτη», ο οποίος καθορίζεται πρώτα και πάνω απ’ όλα από

σχέσεων της ιδιωτικής σφαίρας αλλά συνολικότερα (ή από μία άλλη άποψη ειδικότερα) όλους τους ιδιωτικούς θεσμούς, μέσα από τους οποίους αναπαράγεται η ιδεολογία της κυρίαρχης τάξης και άρα διευκολύνεται η ηγεμονία της. Έτσι, η κοινωνία των πολιτών έχει προπάντων πολιτιστική λειτουργία σε αντίθεση με το κράτος, του οποίου ο ρόλος είναι διοικητικός και κατασταλτικός. Το κράτος σε ορισμένες περιπτώσεις αντιστοιχεί στον όρο “πολιτική κοινωνία”, ενδεχομένως για να δοθεί έμφαση στη στενή αλληλεπίδρασή του με την κοινωνία των πολιτών. Σε ένα από τα κείμενά του για τους διανοούμενους διαβάζουμε:

“Αυτή η μελέτη οδηγεί επίσης σε ορισμένους προσδιορισμούς της έννοιας του κράτους, το οποίο συνήθως νοείται ως πολιτική κοινωνία (ή δικτατορία ή μηχανισμός καταναγκασμού που χρησιμεύει για να φέρνει τη μάζα του λαού σε αντιστοιχία με ένα συγκεκριμένο τύπο παραγωγής και με μια συγκεκριμένη οικονομία σε μια δεδομένη στιγμή) και όχι ως ισορροπία ανάμεσα στην πολιτική κοινωνία και την κοινωνία των πολιτών ή ως ηγεμονία μιας κοινωνικής ομάδας στο σύνολο της εθνικής κοινωνίας, η οποία ασκείται μέσω των λεγόμενων ιδιωτικών οργανώσεων (όπως η εκκλησία, τα συνδικάτα, τα σχολεία κλπ.) Στην κοινωνία των πολιτών οι διανοούμενοι αναλαμβάνουν ειδική δράση”²²¹

Η “ειδική δράση” των διανοούμενων αφορά επίσης στην αναπαραγωγή της ιδεολογίας της κυρίαρχης τάξης, ή της τάξης που ηγεμόνευε στον τρόπο παραγωγής όπου αντιστοιχούσε το φιλοσοφικού ρεύμα (ή το καλλιτεχνικό είδος, το θρησκευτικό δόγμα κλπ) το οποίο υπηρετούν. Πέρα όμως από τους “παραδοσιακούς διανοούμενους”, που συχνά δεν έχουν συναίσθηση του κοινωνικού τους ρόλου, ο Γκράμσι διακρίνει τους “οργανικούς διανοούμενους” της μίας ή της άλλης τάξης, άτομα δηλαδή που μέσα

ιδιοτελή κίνητρα”. βλ. περισσότερα σχετικά με τον μετασχηματισμό που επέφερε το έργο του Μοντγκετιέν στη θεώρηση της πολιτικής κοινωνίας στο άρθρο “Αξία, χρήμα και μαγεία” στο <http://dangerfew.blogspot.gr/2015/05/6.html>β) Ο Άλκης Ρήγος σε μία ομιλία του για τη σημασία του γκραμισιανού έργου στις σύγχρονες κοινωνικές επιστήμες, αναφέρθηκε στη διάκριση των όρων “κοινωνία των πολιτών” και “πολιτική κοινωνία” στο έργο του Χέγκελ και του Μαρξ ως εξής: “Η Κοινωνία Πολιτών κατά Χέγκελ είναι ο χώρος όπου ο αστός ιδιώτης συναντιέται, συμβάλλεται, συναγωνίζεται, συμπράττει με τους ίσους του, οργανώνεται σε συνδέσμους εμπορικών συμφερόντων και τείνει να επηρεάσει την Πολιτική Κοινωνία [σημ. δηλαδή το κράτος] στις επιλογές της. Η Πολιτική Κοινωνία όμως οφείλει να υπερβαίνει αυτές τις πιέσεις, να μην υποτάσσεται, να μην παρεκκλίνει του θείου χαρακτήρα της αντικειμενικότητάς της. Σύμφωνα με την ιδεαλιστική αυτή ανάλυση η Πολιτική Κοινωνία είναι το σημαίνον, μόνη αυτή κατέχει το ηθικό κύρος της επιβολής.

Ο Μαρξ παραλαμβάνει και διατηρεί τη χεγκελιανή διάκριση σε Κοινωνία Πολιτών και Πολιτική Κοινωνία, αντιστρέφει όμως την σπουδαιότητα και την αξιακή σειρά μεταξύ των δύο εννοιών. Για τον Μαρξ η Πολιτική Κοινωνία αποτελεί επιφανόμενο της Κοινωνία των Πολιτών, η οποία αντιπροσωπεύει την πραγματική πηγή οικονομικών και κοινωνικών συσχετισμών και ζυμώσεων”. [Ρήγος Άλκης, *Η επικαιρότητα του Γκράμσι και η έννοια της “Κοινωνίας Πολιτών”*, εκφωνήθηκε στο Επιστημονικό Συνέδριο “Ο Αντόνιο Γκράμσι στις σημερινές κοινωνικές επιστήμες και τη θεωρία”, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 30 Νοεμβρίου – 1 Δεκεμβρίου 2007

από την πολιτιστική τους πρακτική “αρθρώνουν τη συλλογική συνείδηση της τάξης τους στο πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο”,²²² έχοντας ταυτόχρονα μια σχετική αυτονομία.

Το επαναστατικό κόμμα, ως “συλλογικός διανοούμενος” της εργατικής τάξης, οφείλει, μέσα από τις οργανώσεις του, να ασκήσει πίεση στην κοινωνία πολιτών, να υποκαταστήσει τη λειτουργία της και να διεκδικήσει την πολιτιστική και την ιδεολογική ηγεμονία στο επίπεδο του έθνους, μέσω της σύναψης ενός ιστορικού συνασπισμού μεταξύ της εργατικής τάξης και των άλλων στρωμάτων της καταπιεζόμενης κοινωνικής πλειοψηφίας. Τότε μόνο η κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας θα μπορέσει να έχει μακροχρόνια αποτελέσματα που να επιτρέπουν το άνοιγμα του δρόμου προς την πραγμάτωση του σοσιαλισμού. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι ο χαρακτήρας του “ιστορικού συνασπισμού” που προτείνει ο Γκράμσι είναι σε πρώτο επίπεδο κοινωνικός και όχι πολιτικός: αντιστοιχεί σε ένα διαταξικό μέτωπο – που κινείται όμως στην κατεύθυνση που θέτει η οργανική διάνοηση του επαναστατικού κόμματος της εργατικής τάξης. Πρόκειται για μία θεωρία της ενιαιομετωπικής πολιτικής που υπογραμμίζει την ανάγκη συγκρότησης μιας συμμαχίας της εργατικής τάξης με τα λαϊκά στρώματα όχι μόνο σε χώρες όπως η Ρωσία αλλά και στα έθνη του αναπτυσσόμενου καπιταλισμού. Ταυτόχρονα, παρουσιάζεται με τέτοιο τρόπο που αποφεύγει να αποφανθεί σχετικά με το αίτημα της συνεργασίας του επαναστατικού κόμματος της εργατικής τάξης με άλλα πολιτικά σχήματα. Παρόλο που δε λείπουν από τα *Τετράδια* οι κριτικές αναφορές (συχνά κωδικοποιημένες) σε διάφορα στελέχη και οργανώσεις της Ιταλίας και του εξωτερικού, σε γενικές γραμμές στο αφηρημένο ιστορικό πλαίσιο όπου εκδιπλώνεται το σχήμα του Γκράμσι η πολυδιάσπαση του εργατικού κινήματος δεν αποτελεί καν αντικείμενο εξέτασης.

3.4

Το 5ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς και η “θεωρία της κατάρρευσης”.

Το 5ο Παγκόσμιο Συνέδριο της Κομιντέρν πραγματοποιήθηκε στη Μόσχα, μεταξύ Ιουνίου και Ιουλίου 1924 και ήταν το πρώτο Συνέδριο της Διεθνούς που πραγματοποιήθηκε μετά το θάνατο του Λένιν. Η απουσία αυτή είχε μεγάλη σημασία για το μπολσεβίκικο κόμμα που δε θα πρέπει να υποβαθμίζεται από τη λογική μιας επιστήμης της ιστορίας που αναλύει τη σχέση μεταξύ των προσώπων και των κοινωνικών τάσεων που εκείνα εκφράζουν, ως σχέση μονόπλευρη και μονοσήμαντη. Μια τέτοια λογική εύκολα γίνεται έρμαιο εκείνου που αγωνίζεται να αποφύγει. Οι κοινωνικές σχέσεις, αποκομμένες από τα ανθρώπινα υποκείμενα-δρώντες, απεικονίζονται τελικά σαν σκιώδεις δυνάμεις που κινούνται υπερβατικά, πάνω και έξω από αυτούς. Αν θεωρούμε τις δομές των κοινωνικών σχέσεων εμμενείς στην κοινωνική

πρακτική, τότε καταλαβαίνουμε ότι οι μεταβολές στην τελευταία δεν προκύπτουν από τον μετασχηματισμό των πρώτων αλλά είναι αυτός ο μετασχηματισμός στο επίπεδο της υλικής πραγματικότητας.

Η βαρύτητα της απώλειας του Λένιν φανερώνεται και από το γεγονός της τόσο συχνής αναφοράς του ονόματος και της θεωρίας του στο λόγο όλων σχεδόν των κατοπινών κομμουνιστών. Είναι άλλωστε αδιαμφισβήτητο ότι υπήρξε ένας οξυδερκής πολιτικός που ηγήθηκε του κόμματος για πάνω από μία δεκαετία καταφέροντας να το καθοδηγήσει, παρά τις χαμηλές προσδοκίες της πλειοψηφίας, στο τόλμημα της επαναστατικής εφόδου του Οκτώβρη. Χωρίς τη δική του επιμονή – και ενδεχομένως ορισμένων ακόμη – είναι αμφίβολο αν η Οκτωβριανή Επανάσταση θα αποκτούσε τα χαρακτηριστικά που είδαμε, ακόμη και αν τελικά είχε πραγματοποιηθεί.

Όμως εκτός από τον αποφασιστικό του ρόλο σε αυτό το ανεπανάληπτο ιστορικό στιγμιότυπο, ο Λένιν παρέμεινε και στα επόμενα χρόνια σε κεντρικά πόστα της καθοδήγησης των μπολσεβίκων, καταφέροντας να διατηρήσει τη συνοχή τους, εκφράζοντας θέσεις που, κατά τη γνώμη του, ανταποκρίνονταν στις ιστορικές αναγκαιότητες της κάθε συγκυρίας. Έτσι, παρ' όλες τις αντιφάσεις που διακρίνει κανείς σε μια πρώτη επισκόπηση της πολιτικής του πρακτικής, αυτή, εντέλει, διαπερνάται από ένα στοιχείο συνέχειας, εφόσον ενταχτεί σε ένα συγκεκριμένο θεωρητικό πλαίσιο: εκείνο που κωδικοποιήθηκε ως “μαρξισμός-λενινισμός”. Σχεδόν όλα τα κείμενά του αφορούν πολιτική ανάλυση και κριτική της τρέχουσας κατάστασης. Παράλληλα όμως, υπήρξε αδιάκοπος μελετητής πολύ πιο αφηρημένων γνωστικών αντικειμένων. Μελέτησε πολιτική οικονομία και φιλοσοφία, ανατρέχοντας συχνά στον Χέγκελ, τη διδασκαλία του οποίου θεώρησε θεμελιώδη για την κατανόηση της διαλεκτικής και άρα του ίδιου του μαρξισμού. Στα *Φιλοσοφικά Τετράδια*, που εκδόθηκαν πέντε χρόνια μετά το θάνατό του, σημειώνει χαρακτηριστικά: “Είναι αδύνατο να καταλάβει κανείς απόλυτα το *Κεφάλαιο* του Μαρξ και ιδιαίτερα το πρώτο του κεφάλαιο, χωρίς να έχει μελετήσει και να έχει κατανοήσει το σύνολο της *Λογικής* του Χέγκελ. Συνεπώς, μισόν αιώνα αργότερα κανείς από τους μαρξιστές δεν έχει καταλάβει τον Μαρξ!”²²³

Μολονότι η ενασχόλησή του με τη φιλοσοφία και τη διαλεκτική φαίνεται στα προηγούμενα κείμενά του περισσότερο εργαλειακή,²²⁴ στα *Φιλοσοφικά Τετράδια* δίνεται η αίσθηση ότι ο Λένιν εμβαθύνει στις πιο σύνθετες όψεις αυτών των αντικειμένων, αναζητώντας απαντήσεις σε ζητήματα που αφορούν την ίδια την κατανόηση της ύπαρξης και της λειτουργίας του κόσμου.²²⁵ Στηρίζοντας τις πολιτικές του θέσεις σε μία τέτοια εργασία και όχι το αντίστροφο, ο Λένιν πρόβαλε ως μία

223 Lenin Vladimir, *Philosophical Notebooks, Collected Works*, v. 38, pg.234, σύμφωνα με McLellan David, *Ο Μαρξισμός μετά τον Μαρξ*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2014, σ. 128

224 Τον πρώτο καιρό της διάσπασης των Ρώσων σοσιαλδημοκρατών ο Λένιν βρέθηκε σε αντιπαράθεση με την αριστερή τάση του Μπογκντάνοφ. Ο τελευταίος ήταν βαθιά επηρεασμένος από τον πρόδρομο του λογικού θετικισμού Ερνστ Μαχ και επιχείρησε να ανασυνθέσει τη φιλοσοφία του μαρξισμού στηριζόμενος στη θεωρία του. Ο Λένιν έγραψε το βιβλίο *Υλισμός και εμπειροκριτικισμός* (1908) με στόχο να αποδομήσει αυτή την προσέγγιση από πολιτική σκοπιά, εμφανώς στα πλαίσια της ευρύτερης διαμάχης του με τον Μπογκντάνοφ για την ηγεσία του κόμματος.

225 Ο Λένιν ανέπτυξε αυτή την οπτική σταδιακά. Σε ένα από τα πρώτα του κείμενα το *Ποιοι είναι οι φίλοι του λαού* (1894) θεωρεί τη διαλεκτική ένα απομεινάρι του εγγελιανισμού τον οποίο αντιμετωπίζει κριτικά, θεωρώντας ότι ο επιστημονικός σοσιαλισμός, όπως και η επιστήμη ευρύτερα, δεν έχει φιλοσοφικό περιεχόμενο. βλ. Σχετικά: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1894/friends/>

προσωπικότητα με το σπάνιο κύρος του επαναστάτη-φιλοσόφου. Επομένως, δε θεωρήθηκε από τους οπαδούς του απλά ένας τίμιος και οξυδερκής ηγέτης αλλά, επίσης, ως ο πολιτικός εκφραστής του πνεύματος της πολιτικής φιλοσοφία του ίδιου του Μαρξ στην “εποχή του ιμπεριαλισμού”. Αυτό ήταν το επίπεδο στο οποίο ανέβασε η κατασκευή του μαρξισμού-λενινισμού τον πήχη για έναν “ηγέτη της εργατικής τάξης” και απέναντι σ’ αυτό το μέτρο κλήθηκαν να μετρηθούν οι επίδοξοι διάδοχοι της κληρονομιάς του.

Έτσι, η απουσία του Λένιν έπαιξε σημαντικό ρόλο στον αποσυντονισμό της ηγεσίας της Διεθνούς αναφορικά με την προσαρμογή της ενιαιομετωπικής πολιτικής στις νέες συνθήκες. Το χειρότερο ήταν ότι αυτές οι ίδιες οι συνθήκες διακρίνονταν από μία οξύτητα αντιθετικών παραμέτρων που καθιστούσαν όχι μόνο τη συνέχιση της πεπατημένης ανώφελη αλλά και την αλλαγή κατεύθυνσης επισφαλή και προϊούσα ρήξεις. Αφενός, μετά την ενοποίηση των σοσιαλδημοκρατικών Διεθνών, η προώθηση μιας ενιαιομετωπικής πολιτικής σε παγκόσμιο επίπεδο χωρίς σημαντικές εκχωρήσεις φαινόταν ανέφικτη. Αφετέρου, οι εξελίξεις στο σημαντικότερο ευρωπαϊκό τμήμα της ΚΔ ήταν παραπάνω αρνητικές. Ενώ, το 1922, το KPD εφάρμοσε τη γραμμή του ενιαίου μετώπου χωρίς παρεκκλίσεις, την επόμενη χρονιά σημειώθηκαν αρκετές ταλαντεύσεις που οδήγησαν σε πλήρη ρήξη με τη σοσιαλδημοκρατική βάση.

Στις αρχές του 1923 τα γαλλικά στρατεύματα εισέβαλαν στη βιομηχανική περιοχή του Ρουρ προκειμένου να αποσπαστούν οι πολεμικές αποζημιώσεις που χρωστούσε η Γερμανία, σύμφωνα με τη Συνθήκη των Βερσαλιών.²²⁶ Ο πληθωρισμός που ακολούθησε την κατοχή βάρυνε το οικονομικό χάσμα ανάμεσα στις γερμανικές κοινωνικές τάξεις, γεγονός που λειτούργησε ενισχυτικά για τις δυνάμεις που πριμοδοτούσαν έναν ταξικό πολιτικό λόγο. Σύντομα, οι εργαζόμενοι πήραν πρωτοβουλίες όπως η απαλλοτρίωση σωρευμένου άνθρακα από αποθήκες στις οποίες τον φύλασσαν οι βιομηχανίες, κάτι που απείχε παρασάγγες από την “παθητική αντίσταση” που πρότεινε η κυβέρνηση Κούνου.²²⁷ Στις 11 Αυγούστου, όταν συνήλθε μία συνδιάσκεψη αντιπροσώπων των συμβουλίων των εργατών στην Έσση, το KPD προπαγάνδισε το αίτημα ανατροπής της αστικής κυβέρνησης και την αντικατάστασή της από μία “εργατική κυβέρνηση”. Η συνδιάσκεψη αποφάσισε τη στήριξη αυτών των αιτημάτων και πρόσθεσε ορισμένα ακόμη, με σημαντικότερο τον έλεγχο της αγοράς από τις Επιτροπές Ελέγχου που ήδη εφάρμοζαν τέτοια μέτρα σε μία σειρά πόλεων της δυτικής Γερμανίας.²²⁸

226 Αναλυτικά για το διάλογο που προηγήθηκε αυτής της επέμβασης, βλ. Buyce Robert, *French Foreign and Defence Policy, 1918-1940*, Publication Committee of LSE, London, 1984, pg. 95-98

227 Γερμανός καθολικός επιχειρηματίας και πολιτικός που διετέλεσε καγκελάριος της χώρας, από το Νοέμβριο του 1922 μέχρι τον Αύγουστο του 1923. Στη διάρκεια της θητείας του, που συνέπεσε με την εισβολή των γαλλο-βελγικών στρατευμάτων στην περιοχή του Ρουρ, ο πληθωρισμός ανέβηκε στα ύψη και η χώρα οδηγήθηκε στα πρόθυρα της οικονομικής κατάρρευσης.

228 Harman Chris, *Η Χαμένη Επανάσταση*, εκδ. Μαρξιστικό βιβλιοπωλείο, Αθήνα, 2008, σ. 41

Τις επόμενες μέρες, κάτω απ' την πίεση μίας γενικής πολιτική απεργίας, σχηματίστηκε νέα κυβέρνηση εθνικής ενότητας υπό την καγκελαρία του Στρέζεμαν,²²⁹ στην οποία περιλήφθηκαν και τέσσερις σοσιαλδημοκράτες υπουργοί. Αν και αυτή η κίνηση οδήγησε στην αποκλιμάκωση των κινητοποιήσεων, η συνεργασία με τη Δεξιά όξυνε τις αντιθέσεις στο εσωτερικό του SPD με αποτέλεσμα το μέρος της κοινοβουλευτικής του ομάδας να μη δώσει ψήφο εμπιστοσύνης. Στη Σαξονία και τη Θουριγγία, τα συμβούλια, οι εκατονταρχίες,²³⁰ και οι “επιτροπές ελέγχου” είχαν αποκτήσει άρτια κοινωνική γείωση και εμφανίζονταν ως εναλλακτικός πόλος εξουσίας, ελέγχοντας μάλιστα τμήματα των κρατιδίων.²³¹ Η Κομιντέρν βρέθηκε σε δίλημμα σχετικά με την αποτελεσματικότερη μέθοδο μπροστά στη νέα κατάσταση. Όπως εξηγεί ο Κλαουντίν, “[α]ν η κρίση κατέληγε σε εμφύλιο πόλεμο, οι δυνάμεις της Αντάντ θα παρενέβαιναν σίγουρα για να υποστηρίξουν τη γερμανική αστική τάξη και τους στρατηγούς. Το σοβιετικό κράτος δεν μπορούσε παρά να βοηθήσει τους αδελφούς προλετάρους της Γερμανίας. Αυτό θα σήμαινε πόλεμο ξανά”.²³² Σε ένα γράμμα του προς τον Μπουχάριν και τον Ζινόβιεφ σχετικά με αυτό το ζήτημα ο Στάλιν διατύπωσε τον προβληματισμό του ως εξής:

“Πρέπει οι κομμουνιστές στη σημερινή φάση να προσπαθήσουν να καταλάβουν την εξουσία χωρίς τους σοσιαλδημοκράτες; Είναι αρκετά ώριμοι γι' αυτό; Αυτό είναι κατά τη γνώμη μου το ζήτημα. Όταν καταλάβαμε τις εξουσίες είχαμε στη Ρωσία σε εφεδρεία αυτές τις πηγές: α) την υπόσχεση της ειρήνης, β) το σύνθημα “η γή στους αγρότες”, γ) την υποστήριξη της μεγάλης πλειοψηφίας της εργατικής τάξης και δ) τη συμπάθεια της αγροτιάς. Οι γερμανοί κομμουνιστές δεν έχουν για την ώρα τίποτα απ' όλα αυτά. Έχουν, βέβαια, γείτονα μια σοβιετική ώρα, που εμείς δεν είχαμε. Τι όμως μπορούμε να τους προσφέρουμε τώρα;”²³³

Τελικά, η πλειοψηφία του KPD συμφώνησε με τις εισηγήσεις των Τρότσκι και Ζινόβιεφ που πίεζαν προς την κατεύθυνση της άμεσης τεχνικής υποστήριξης του γερμανικού τμήματος για την προετοιμασία εξέγερσης.²³⁴ Τον Οκτώβριο, το σχέδιο είχε προετοιμαστεί και έμπαινε σε δράση: Οι

229 Ο Γκούσταβ Στρέζεμαν ήταν Γερμανός οικονομολόγος και πολιτικός, μέλος του Εθνικού Φιλελεύθερου Κόμματος και στη συνέχεια του Γερμανικού Δημοκρατικού Κόμματος. Εκτός από καγκελάριος διετέλεσε επίσης υπουργός Οικονομικών μέχρι τον θάνατό του το 1929. Θεωρείται ένας από τους σπουδαιότερους κεντρικούς πολιτικούς του Μεσοπολέμου. Το μεγαλύτερό του επίτευγμα ήταν η συμφιλίωση της Γερμανίας με τη Γαλλία με παράλληλη μείωση των οφειλών της χώρας του. Το 1926 τιμήθηκε, μαζί με τον Γάλλο ομόλογό του Αριστίντ Μπριάν, με το Βραβείο Νόμπελ Ειρήνης.

230 Οι “προλεταριακές εκατονταρχίες” ήταν μαχητικές (κάποιες φορές ένοπλες) οργανώσεις βάσης που είχαν δημιουργήσει αυθόρμητα εργάτες, ανένταχτοι ή προερχόμενοι από κόμματα της Αριστεράς, με βασικό στόχο την καταπολέμηση των αντίστοιχων φασιστικών ομάδων.

231 βλ. περισσότερα στο Παντελακάκης Δημήτρης, *Το εργατικό κίνημα στη Γερμανία κατά τη διάρκεια των επαναστάσεων 1917-1923 και οι πολιτικές πλαισιώσεις του*, (εργασία στα πλαίσια του σεμιναρίου “Συγκρουσιακή πολιτική, συλλογική δράση, κοινωνικά κινήματα”), Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2014

232 Claudin Fernando, *Η κρίση του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος*, εκδ. Γράμματα, Αθήνα, 1980, σ. 131

233 Από Claudin, *ο.π*

234 Εκείνη την εποχή οι σοσιαλδημοκράτες, όσο και το KAPD (συμβουλευτικοί) χαρακτήρισαν αυτούς τους σχεδιασμούς ως “προετοιμασία για πραξικόπημα”. βλ. Πάντως η σύγχρονη βιβλιογραφία έχει υιοθετήσει το όρο

κομμουνιστές θα έμπαιναν στις κυβερνήσεις των κρατιδίων της Σαξονίας και της Θουριγγίας, θα ετοιμάζαν μία γενική πολιτική απεργία και θα προκαλούσαν την επίθεση της άκρας Δεξιάς. Κατόπιν θα αφοπλίζαν την αστυνομία και θα εξόπλιζαν τα συμβούλια. Βέβαια οι άλλες πολιτικές δυνάμεις αντιλήφθηκαν και παρακάλλυσαν αυτό το σχέδιο. Αρνήθηκαν να δώσουν στο KPD τα υπουργεία εσωτερικών και όταν τα όργανά του άρχισαν να προπαγανδίζουν φανερά για την επικείμενη εξέγερση έθεσαν τις εκατονταρχίες και εκτός νόμου. Όταν, στα τέλη του Οκτωβρίου, η κυβέρνηση της Σαξονίας αρνήθηκε να εφαρμόσει τα σχετικά διατάγματα, πραγματοποιήθηκε επέμβαση του στρατού. Παρά τις προηγούμενες αποφάσεις των συνδικάτων για στήριξη της “κόκκινης κυβέρνησης” της Σαξονίας σε περίπτωση που η κεντρική κυβέρνηση επιχειρούσε την ανατροπή της,²³⁵ τις μέρες εκείνες οι σοσιαλδημοκράτες των άλλων επαρχιών αρνήθηκαν τελικά να κινητοποιήσουν τα μέλη τους. Κατόπιν, η ηγεσία του KPD αποφάσισε να ακυρώσει το σχέδιο. Η εντολή μεταφέρθηκε σε όλη τη Γερμανία, με εξαίρεση το Αμβούργο, όπου μερικές εκατοντάδες κομμουνιστές, υπό την ηγεσία του Ερνστ Τέλμαν, επιχείρησαν να καταλάβουν την πόλη. Η κίνησή τους δεν κατάφερε να κινητοποιήσει μεγάλη μερίδα των εργατών και η απομόνωσή τους από την υπόλοιπη Γερμανία, οδήγησε, όπως είναι φυσικό, το εγχείρημα σε φιάσκο.

Οι γερμανικές εξελίξεις απασχόλησαν μεγάλο μέρος των συζητήσεων του 5ου Συνεδρίου της ΚΔ, αφού εκεί, περισσότερο από οπουδήποτε αλλού, δοκιμάστηκε και κρίθηκε η γραμμή που είχε υιοθετήσει το 4ο Συνέδριο δύο χρόνια νωρίτερα. Έτσι, με αφορμή την αποτυχία του “γερμανικού Οκτώβρη”,²³⁶ η αριστερή τάση της Διεθνούς ξεσπάθωσε την κριτική της στο ζήτημα της εργατικής κυβέρνησης και στον τρόπο με τον οποίο είχε τεθεί αυτό το ζήτημα από προηγούμενο συνέδριο. Ο Ζινόβιεφ, που παραμένει στο 5ο Συνέδριο πρόεδρος της οργάνωσης τοποθετείται σχετικά ως εξής:

“Είναι απολύτως ξεκάθαρο σε μας ότι αυτό που συνέβη στη Σαξονία ήταν μια συνηθισμένη σοσιαλδημοκρατική κωμωδία. Από εκείνη τη στιγμή ήταν απαραίτητο να σταματήσει. Δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι υπερεκτιμήσαμε τις επαναστατικές δυνατότητες για να δικαιολογήσουμε τι συνέβη στη Σαξονία. Αυτό θα ήταν ένα φτηνό εγχείρημα. Δεν μπορούμε ποτέ να είμαστε βέβαιοι για την επιτυχία της επανάστασης. Λέω ότι αν η επαναστατική κατάσταση του Οκτωβρίου του 1923 ξανασυμβεί θα βγούμε να φωνάξουμε από τα παράθυρα ότι η επανάσταση είναι στο χέρι μας. [...] Η υπερεκτίμηση της κατάστασης δεν είναι το χειρότερο. Αυτό που είναι χειρότερο, όπως έδειξε η Σαξονία, είναι ότι πολλά στοιχεία της σοσιαλδημοκρατίας επιβιώνουν στο κόμμα μας. Ο Ράντεκ ρωτά “διαβάσαμε τις γερμανικές εφημερίδες όπως έκανε αυτός; Γνωρίζουμε όλες τις λεπτομέρειες για τη Σαξονία;” Το Λένινγκραντ, οι εργάτες της Μόσχας

εξέγερση του Αμβούργου και σπάνια αναφέρεται ως απόπειρα πραξικοπήματος.

235 Harman Chris, ο.π, σ. 454

236 Βέβαια, από μία άποψη, το KPD συντήρησε τις δυνάμεις του και το συνολικό αποτέλεσμα δεν μπορεί να θεωρηθεί ήττα, “παρά μόνο στη βάση της υπόθεσης ότι υπήρχαν όλες οι προϋποθέσεις για την κατάληψη της εξουσίας, μιας υπόθεσης που απέχει πολύ από την επιβεβαίωση της ιστορικής έρευνας”. βλ. Claudin, ο.π, σ. 134

απάντησαν, “δεν μπορούμε να διαβάσουμε γερμανικά· αλλά έχουμε κάνει τρεις επαναστάσεις, μια του 1905 και δυο του 1917, υπό την καθοδήγηση του Λένιν. Έχουμε αρκετή κοινή λογική για να γνωρίζουμε ότι παίχτηκε μια συνηθισμένη κωμωδία στη Σαξονία. Η Σαξονία αποκάλυψε την αληθινή κατάσταση των πραγμάτων για το Ενιαίο Μέτωπο, την Εργατική Κυβέρνηση και τη δεξιά πτέρυγα της Κομιντέρν”.²³⁷

Οι προτάσεις που υπογραμμίσαμε στο παραπάνω απόσπασμα είναι ενδεικτικές των όρων βάσει των οποίων εξελίχθηκε η συζήτηση για την εργατική κυβέρνηση ως ειδική μορφή του ενιαίου μετώπου, αλλά και πιο συνολικά του κλίματος των πολιτικών ζυμώσεων που συντελούνταν εκείνη την εποχή εντός του κομμουνιστικού κινήματος. Όπως βλέπουμε, ο Ζινόβιεφ αμφισβητεί το πνεύμα των αποφάσεων του 4ου Συνεδρίου, αποδίδοντας το “φιάσκο” στη συνεργασία με τους σοσιαλδημοκράτες και όχι στα ατυχή αποτελέσματα της υλοποίησης της επαναστατικής κινητοποίησης στην οποία είχε συναινέσει.²³⁸ Υποστηρίζει μάλιστα ότι η υπερεκτίμηση της κατάστασης δεν μπορεί να δικαιολογήσει την ατυχή έκβαση της υπόθεσης. Εφόσον “ποτέ δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι για την επιτυχία της επανάστασης”, η κριτική στις λανθασμένες εκτιμήσεις (και τις τακτικές που απορρέουν από αυτές) έχει, κατά τη γνώμη του δευτερεύουσα σημασία. Ωστόσο, ο ίδιος δεν προσφέρει ούτε καν ένα “φτηνό” επιχείρημα, όταν αμέσως μετά δηλώνει σε μια αντίστοιχη επαναστατική κατάσταση που θα προκύψει στο μέλλον πως οι κομμουνιστές οφείλουν να υποστηρίζουν ότι η νίκη είναι εφικτή -το λαμβάνει αυτό σαν αξίωμα.

Θυμίζουμε ότι η άποψη αυτή βρίσκεται σε πλήρη αντίθεση με την προτροπή του Λένιν για “συγκεκριμένη ανάλυση της συγκεκριμένης κατάστασης” - με βάση την οποία άλλωστε οι μπολσεβίκοι είχαν αποτρέψει τις λαϊκές μάζες από μία πρόωρη, σύμφωνα με την άποψή τους, επαναστατική κινητοποίηση το καλοκαίρι του 1917. Όμως, ο Ζινόβιεφ τον επικαλείται προκειμένου να προσδώσει κύρος στις θέσεις του. Δεν αναφέρει βέβαια κάποια συγκεκριμένη αρχή του μαρξισμού-λενινισμού, ή έστω κάποια παλιότερη πολιτική κατεύθυνση που να έδωσε ο Λένιν. Σημειώνει απλώς το γεγονός ότι οι εργάτες τις Ρωσίας είχαν ζήσει ήδη τρεις επαναστάσεις υπό την καθοδήγησή του.²³⁹ Επιχειρώντας να θεμελιώσει μία τοποθέτηση στην απλή αναφορά του γεγονότος ότι συμφωνεί μαζί του το “κόμμα του Λένιν” αποκαλύπτει δύο δυσοίωνα, για την ποιότητα του κομμουνιστικού πολιτικού λόγου προοπτικές. Πρώτον διακρίνεται μία ροπή στη μεταφυσική που εκδηλώνεται ως τάση υποκατάστασης του προσώπου

237 Η τοποθέτηση του Ζινόβιεφ για την Εργατική Κυβέρνηση παρατίθεται στο βιβλίο του Βασίλη Λιόση *Τα κοινωνικοπολιτικά μέτωπα στην Τρίτη Κομμουνιστική Διεθνή*, σ. 110. Η υπογραμμίσεις δικές μου.

238 Σε αντίθεση με άλλα στελέχη της ΕΕΚΔ, όπως ο Ράντεκ και ο Στάλιν, που πρότειναν την αναμονή μιας καλύτερης συγκυρίας, ο Ζινόβιεφ υποστήριξε την ανάγκη άμεσης επαναστατικής κινητοποίησης των δυνάμεων του ΚΡΔ. Με γράμμα του στην ΚΕ του γερμανικού κόμματος ζητούσε την 1η Οκτωβρίου τον εξοπλισμό 50.000 – 60.000 εργατών και την ετοιμότητα για εμφύλιο πόλεμο.

239 Το γεγονός ότι αναφέρεται στην τάξη ως σύνολο ενώ στην πραγματικότητα μιλά για τους μπολσεβίκους έχει επίσης μία σημασία. Είδαμε από πολλές πλευρές οι μπολσεβίκοι να κατηγορούνται ότι με τη δράση τους υποκαθιστούσαν το ρόλο του προλεταριάτου ως υποκειμένου. Ο Λένιν και αργότερα ο Λούκατς ανέπτυξαν μια θεωρία όπου η τάξη έβρισκε κατά κάποιο τρόπο την υποκειμενική της έκφραση μέσα από το επαναστατικό κόμμα, όμως αυτό απείχε ακόμη πολύ από την υπόνοια του Ζινόβιεφ ότι κόμμα και τάξη ταυτίζονται. Στο επόμενο κεφάλαιο θα δούμε πως, στην εξέλιξη του λεγόμενου “σταλινικού φαινομένου”, αυτή η διάκριση μετασηματίζεται ως ένταση κόμματος-προλεταριάτου /κομματικής ηγεσίας-κυβέρνησης.

από την εικόνα (*image*). Όταν η αναφορά στην εικόνα αποκτά τη βαρύτητα αξιώματος, το αντικείμενό της αποκτά την ισχύ του ορισμού – σε αυτές τις περιπτώσεις δεν εκλείπει η αναγκαιότητα, αλλά η ίδια η δυνατότητα του επιχειρήματος. Δεύτερον παρατηρεί κανείς την επίδειξη μιας υπερβολικής αυταρέσκειας από πλευράς των μπολσεβίκων. Η στάση αυτή δε θυμίζει σε τίποτα το συντροφικό αν και τεταμένο κλίμα των πρώτων συνεδρίων.

Σε επόμενη τοποθέτησή του ο Ζινόβιεφ επανήλθε στη θέση που είχε εκφράσει στο 4ο Συνέδριο σχετικά με την εργατική κυβέρνηση ως συνώνυμο τη δικτατορίας του προλεταριάτου. Μετά από την αντίδραση του Ερνστ Μέγερ και της Κλάρα Τσέτκιν μισο-ανασκεύασε τα λεγόμενά του ως εξής: “Δεν επιμένω στη λέξη “ψευδώνυμο”, μετά χαράς τη χαρίζω στο σύντροφο Μέγιερ. Η μόνη μου ανησυχία είναι να τραβήξουμε μια ορατή γραμμή σε αυτό το ζήτημα. Η Εργατική Κυβέρνηση δεν είναι σε καμία περίπτωση ένα στρατιωτικό κόλπο για να ξεγελάσουμε το Θεό και την αστική τάξη και να αποτρέψουμε τον εμφύλιο πόλεμο [...] Η αποφασιστική στιγμή είναι ο αγώνας και η νίκη ενάντια στην αστική τάξη. Και μόλις κερδίσουμε την αστική τάξη, θα μπορούσαμε να χτίσουμε διάφορες μορφές Εργατικής Κυβέρνησης.”²⁴⁰ Όμως και πάλι δε φαίνεται να έχει κατανοήσει (ή να 'χει αποδεχτεί) την κριτική που του ασκήθηκε. Όντως, η εργατική κυβέρνηση δεν μπορεί να ταυτίζεται με τη δικτατορία του προλεταριάτου· αφού η δεύτερη περιγράφει συνολικά το σύστημα κυριαρχίας της εργατικής τάξης στην πολιτική υπερδομή και τις συνολικότερες αλλαγές που προκαλεί αυτή στο εποικοδόμημα. Αντιστοιχεί δηλαδή στην αποτύπωση του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού του τρόπου παραγωγής στη δομή των σχέσεων κυριαρχίας. Από την άλλη, η “εργατική κυβέρνηση” δεν είναι κάτι περισσότερο από έναν τύπο διακυβέρνησης. Μπορεί να εμφανιστεί στη διάρκεια ενός συνολικότερου μετασχηματισμού, αλλά ενδέχεται να προκύψει και νωρίτερα ή ανεξάρτητα από αυτόν. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, την οποία ο Ζινόβιεφ απορρίπτει, η εργατική κυβέρνηση θα μπορούσε να αποτελέσει την αφετηρία εξελίξεων που θα οδηγούσαν στην κοινωνική ανατροπή.

Τελικά, στις αποφάσεις σχετικά με το ενιαίο μέτωπο και την εργατική κυβέρνηση, το 5ο Συνέδριο απέσυρε όλες τις αναφορές σχετικά με τους τύπους των εργατικών κυβερνήσεων και την ειδική κατά περίπτωση στάση που θα έπρεπε να κρατούν οι κομμουνιστές. Μολονότι η πολιτική του ενιαίου μετώπου και το αίτημα της εργατο-αγροτικής κυβέρνησης παρουσιάζονται ως “ουσιώδες τμήμα της τακτικής του Κομμουνιστικού Κόμματος”, το κείμενο της απόφασης τα αποκόπτει από τη διαλεκτική του αγώνα για ταξική κυριαρχία και τα μεταχειρίζεται ως απλά προπαγανδιστικά εργαλεία των ΚΚ στους αγώνες της προεπαναστατικής περιόδου.

Πάντως, σύμφωνα με την εκτίμηση του Ζινόβιεφ, η διεθνής συγκυρία υποδείκνυε ότι η κατάσταση στην Ευρώπη σύντομα θα αντιστρεφόταν. Ένα νέο επαναστατικό κύμα υποτίθεται ότι διαφαινόταν στον ορίζοντα και οι κομμουνιστές θα έπρεπε να προετοιμαστούν ανάλογα. Αυτή η αντίληψη, που αντιστοιχεί στη λεγόμενη “θεωρία της κατάρρευσης”, διαπλέκεται έντονα με τον οικονομισμό –την τάση αναγωγής των ταξικών αγώνων στις εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα στο

240 Λιόσης Βασίλης, *Τα κοινωνικοπολιτικά μέτωπα στην Τρίτη Κομμουνιστική Διεθνή*, εκδ. ΚΨΜ, Αθήνα, 2014, σ. 107

οικονομικό επίπεδο.²⁴¹ Η τάση αυτή, που βρίσκει βέβαια στηρίγματά σε κλασικά κείμενα του μαρξισμού,²⁴² αποτέλεσε σημείο σύγκλισης των περισσότερων μαρξιστικών αναλύσεων της περιόδου. Για παράδειγμα, την εποχή του 5ου Συνεδρίου, ο Γιάννης Κορδάτος προβλέπει τον συνασπισμό όλων των αστικών δυνάμεων σε μία αντικομμουνιστική συμμαχία, από το γεγονός ότι “πουθενά ο καπιταλισμός δεν είναι σε θέση να υπερπήδηση την κρίση που διέρχεται ή να φέρει μίαν ισορροπία στις οικονομικές και παραγωγικές δυνάμεις”.²⁴³ Τέτοιες εκτιμήσεις οδήγησαν τα τμήματα της Διεθνούς να αποδεχτούν εύκολα τις οδηγίες του Συνεδρίου για αναδιοργάνωσή τους στα πρότυπα του ρωσικού κόμματος, μια διαδικασία που έμεινε γνωστή ως “μπολσεβικοποίηση”. Πάνω απ’ όλα αυτή σήμαινε έναν αυστηρό οργανωτικό συγκεντρωτισμό και πλήρη εφαρμογή των αποφάσεων της Διεθνούς. Τα ΚΚ κλήθηκαν να προχωρήσουν εκ νέου σε ανασύνθεση των οργανώσεών τους μέσα από “ξεκαθάρισμα των διαλυτικών ομορτυνιστικών στοιχείων, επιδιώκοντας να επιτύχουν όσο το δυνατό μεγαλύτερη μονολιθικότητα” στη βάση μιας “σιδερένιας προλεταριακής πειθαρχίας που να στηρίζεται στην ιδεολογική συνοχή”. Προς εξασφάλιση αυτού του στόχου τα ΚΚ καλούνταν επίσης να “βελτιώσουν την κοινωνική τους σύνθεση”, όπως επεδίωκαν να κάνουν και οι μπολσεβίκοι.²⁴⁴ Σε πρώτη φάση, η διαδικασία αυτή “εξελίχτηκε κάτω από το σύνθημα της πάλης ενάντια στους “δεξιούς” που” μετά την αποπομπή των αριστερόστροφων φραξιών ήταν “οι κυριότεροι υπερασπιστές της μεγαλύτερης αυτονομίας σε σχέση με την ΕΕΚΔ και της περισσότερης δημοκρατίας μέσα στα κόμματα”.²⁴⁵ Εντούτοις η πειθαρχία ήταν επίσης απαραίτητη “για την οργανωτική αποτελεσματικότητα των ξένων κομμουνιστικών κομμάτων, τα οποία παρουσίαζαν μεγάλη ανομοιογένεια λόγω της συνύπαρξης ανθρώπων που ανήκαν σε πολλές και διαφορετικές μεταξύ τους τάσεις”²⁴⁶ γεγονός που είχε πολλές φορές σαν αποτέλεσμα τη συχνή αλλαγή πολιτικής γραμμής και ηγεσίας που με τη σειρά της οδηγούσε σε αποπροσανατολισμό των κομματικών επιρροών και αποστρατεύσεις. Για παράδειγμα, οι διαρκείς παλινδρομήσεις του ΚΡΔ του στοίχησαν 280.000 από τα 400.000 μέλη του μέσα σε τέσσερα χρόνια.

* * *

241 Για περισσότερα σχετικά με τους τρόπους που συμπλέκονται αυτές οι μεθοδολογίες βλ. την εργασία του Γιάννη Μηλιού, *Ο μαρξισμός ως σύγκρουση τάσεων*, ηλεκτρονική έκδοση, 1996, σ. 18-20, 28-33

242 βλ. για παράδειγμα στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, “Αστοί και προλετάριοι” ή την εισαγωγή του Μαρξ στο *Κεφάλαιο*, τ.1.

243 Κορδάτος Γιάννης, *Σελίδες από την Ιστορία του αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα*, εκδ. Ιστορικό Φιλολογικό Ινστιτούτο Γιάννης Κορδάτος, Αθήνα, 1964, σ. 249

244 βλ. Stalin Joseph, “Συνέντευξη με τον Herzog, μέλος του κομμουνιστικού κόμματος Γερμανίας [3 Φλεβάρη 1925]”, εφ. *Ανασύνταξη*, φύλ. 259, 1-10-2007

245 Claudin, *ο.π.*, σ. 136

246 Eley Geoff, *Σφρηγλατώντας τη Δημοκρατία*, τ. Β', εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2010, σ.471

Σχόλια:

Έχοντας μελετήσει την ιστορία του σοσιαλιστικού κινήματος στις τρεις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα (με ιδιαίτερη έμφαση στην πρακτική εφαρμογή των ιδεών του “εκκλαϊκευμένου μαρξισμού” στη σοσιαλδημοκρατική και την “ορθόδοξη” κομμουνιστική εκδοχή του), μπορούμε εδώ να διατυπώσουμε ορισμένα συμπεράσματα.

Σχετικά με το ερευνητικό ερώτημα που αφορά στις απαντήσεις που έδωσε το κομμουνιστικό κίνημα στο ζήτημα της δυνατότητας διατύπωσης μιας μαζικής επαναστατικής πολιτικής σε περίοδο συστημικής σταθεροποίησης μπορούμε να πούμε συνοπτικά τα εξής: Σε όλη την περίοδο που εξετάσαμε, η σταθεροποίηση αυτή θεωρούνταν προσωρινή και κυριαρχούσε η αντίληψη ότι ο ερχομός μιας οικονομικής κρίσης θα σηματοδοτούσε το ξεκίνημα μιας νέας επιστημονικής περιόδου. Αυτό δε λογίζονταν ως δυνατότητα αλλά προκαταβάλλονταν ως ιστορική αναγκαιότητα. Οι δυνατότητες της εργατικής τάξης να παρέμβει ως συλλογικό υποκείμενο στις εξελίξεις, αρθρώνοντας έναν πολιτικό λόγο που να αξιώνει την υπέρβαση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής υπερεκτιμήθηκαν. Υπερεκτιμήθηκαν επίσης οι δυνατότητες αυτού του λόγου και της οικείας πολιτικής παρέμβασης να επιδράσει στον κοινωνικό μετασχηματισμό. Οι κομμουνιστές τόνιζαν ότι η ανατροπή του καπιταλισμού δεν μπορούσε να έρθει μηχανικά, ως προϊόν κάποιας υπερβατικής ιστορικής διαδικασίας, αλλά απαιτούνταν η κινητοποίηση των καταπιεσμένων τάξεων, θεωρούσαν όμως τον ερχομό αυτής της κινητοποίησης ιστορικά προδικασμένο.²⁴⁷ Διατήρησαν επίσης την πίστη των σοσιαλδημοκρατών ότι υπήρχε η δυνατότητα να ελεγχθεί τεχνητά η ροή της κυκλοφορίας κεφαλαίων με τρόπο που να οδηγεί σε ξεπέραςμα της σχέσης κεφαλαίου, πράγμα το οποίο δεν προκύπτει με κάποιο τρόπο από τα κλασικά κείμενα της πολιτικής οικονομίας. Η υπόθεση αυτή εξελίχθηκε, κατά την περίοδο της ΝΕΠ, σε δόγμα και αυτό δεν αφορούσε μόνο τη σκέψη των υποστηρικτών της. Η λογική της κριτικής που άσκησαν οι διάφορες αντιπολιτεύσεις κινούνταν στους ίδιους άξονες, παρότι πρότεινε διαφορετικούς τύπους διαχείρισης. Παρόλο που ο μπολσεβικισμός περιείχε πολλά εξ ολοκλήρου πραγματιστικά στοιχεία, η επιτυχία του προσέλκυσε μία σειρά από εξέχουσες προσωπικότητες της ουτοπιστικής διάνοησης και της πρωτοπόρας τέχνης, πολλοί από τους οποίους ενσωματώθηκαν στο ρεύμα του.²⁴⁸ Τα στοιχεία αυτά

247 Στα κλασικά κείμενα του μαρξισμού οι πολιτικές κρίσεις εμφανίζονται ως αποτέλεσμα οικονομικών κρίσεων. Για παράδειγμα, αναφερόμενος στις επαναστάσεις του 1848-1850, ο Ένγκελς γράφει: “Εμείς, από το φθινόπωρο κιόλας του 1850 δηλώνουμε ότι έχει κλείσει τουλάχιστον το πρώτο κεφάλαιο της επαναστατικής περιόδου και ότι δεν έπρεπε τίποτα να περιμένουμε ίσαμε την επόμενη οικονομική κρίση.” [Marx Karl, Engels Friedrich, *Διαλεκτά Έργα*, τ. Α', εκδ. της ΚΕ του ΚΚΕ, Αθήνα, χχ, σ. 129] Εδώ βλέπουμε αυτή την επαγωγή να προσλαμβάνεται ως διπλή συνεπαγωγή. Πολλοί μη-μαρξιστές θα συμφωνούσαν επίσης ότι οι οικονομικές κρίσεις αποτελούν αναγκαία συνθήκη για την εμφάνιση μιας επαναστατικής κατάστασης. Όμως προκαταλαμβάνοντας ως ιστορική αναγκαιότητα τον ερχομό της παγκόσμιας επανάστασης από το γεγονός και μόνο ότι επίκειται οικονομική κρίση η ΚΔ πρόβαλε την αναγκαία αυτή συνθήκη ως *ικανή* συνθήκη, μετατρέποντας μία απλή επαγωγή σε διπλή συνεπαγωγή. Αν ωστόσο θεωρούσαν τον ερχομό της επανάστασης προδιαγεγραμμένο, πίστευαν ότι η τελική της έκβαση θα εξαρτιόταν και από άλλους παράγοντες. Σημαντικότερος από αυτούς θεωρούνταν η ύπαρξη ενός ενιαίου επαναστατικού κέντρου.

248 βλ. Wolfe Ross, *Η μεταμόρφωση της ουτοπίας στην καπιταλιστική νεωτερικότητα*, 2014, προσβάσιμο στον ιστότοπο: <http://kainashmainonta.blogspot.gr/2015/08/blog-post.html> επίσης δεσ: Stites Richard, *Revolutionary Dreams: Utopian Vision and Experimental Life in the Russian Revolution*, Oxford University Press, New York, 1989

διακρίνονταν από μεγάλη ανυπομονησία για την υλοποίηση του κομμουνισμού και από μία υπέρμετρη αισιοδοξία, που το ίδιο εύκολα μεταβαλλόταν σε απογοήτευση. Η συσπείρωσή τους γύρω από το μπολσεβίκικο κόμμα ενέτεινε τις ουτοπιστικές παρεμβολές που ήδη διαπερνούσαν τη γραμμή του.

Η απογοήτευση κυριάρχησε στο χώρο της δυτικής μαρξιστικής διανόησης, η οποία αποστασιοποιήθηκε από τις κυρίαρχες πολιτικές τάσεις. Ξεχωρίσαμε πάντως το έργο του Αντόνιο Γκράμσι, ο οποίος, με τις ιδιαιτερότητές του, παρέμεινε πιστός στην υπεράσπιση του τριτοδιεθνιστικού ρεύματος. Ωστόσο, και η δική του σκέψη διακρίνεται από τον σοβιετικό μαρξισμό. Μεταξύ άλλων, εισήγαγε ορισμένους καίριους προβληματισμούς αναφορικά με το ρόλο της κοινωνίας των πολιτών και των θεσμών της στην ανάπτυξη της ταξικής πάλης. Μέσα από εκείνο το πρίσμα η πραγμάτωση του “ενιαίου μετώπου” των καταπιεζόμενων κοινωνικών στρωμάτων δεν αφορούσε απλώς τη συσπείρωσή τους σε ένα πολιτικό σχέδιο αλλά επεκτείνονταν στο χώρο της ιδεολογίας και του πολιτισμού. Οι προβληματισμοί αυτοί υποτιμήθηκαν από τους Σοβιετικούς μαρξιστές που ήταν περισσότερο απασχολημένοι με την εμπέδωση της κυριαρχίας τους στον κρατικό μηχανισμό που είχαν κατακτήσει. Στην ΕΣΣΔ, ο μετασχηματισμός του μαρξισμού από θεωρητικό εργαλείο των επαναστατών σε κρατική ιδεολογία (και η κατίσχυση του οικονομισμού ως αντανάκλαση αυτής της εξέλιξης) οδήγησε στην εργαλειοποίησή της με τρόπο που συντελούσε στην αναπαραγωγή και ανάπτυξη του υπάρχοντος γραφειοκρατικού, “κρατικο-καπιταλιστικού” τρόπου παραγωγής. Όπως διατύπωσε ο Αντόρνο, “[σ]τη Ρωσία και στην [σ. μαρξιστική] ορθοδοξία άλλων χωρών, η χαιρέκακη χλεύη της κριτικής χρησιμοποιήθηκε εργαλειακά ούτως ώστε να μπορούν οι υφιστάμενες συνθήκες να αυτο-επιβεβαιώνονται τόσο τρομακτικά. Το μόνο πράγμα που η πράξη σήμαινε ακόμη ήταν: αυξανόμενη παραγωγή των μέσων παραγωγής· καμία κριτική δεν ήταν πλέον ανεκτή εκτός από την κριτική ότι οι άνθρωποι συνεχίζουν να μη δουλεύουν αρκετά σκληρά.”²⁴⁹ Στο επόμενο κεφάλαιο δούμε αυτή την κριτική να επιβεβαιώνεται μέσα από την καθιέρωση του “σταχανοβιτικού” κινήματος.

Αυτή η πρόσληψη της ιστορικής διαδικασίας, σε συνδυασμό με την απαξίωση όσων στοιχείων υποδείκνυαν την αντικειμενική σταθεροποίηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στη Δύση και την ισχυρή αντίσταση του “αστισμού” στη Ρωσία (παρά τη μείωση των αστών ως φυσικών προσώπων), συντέλεσε στην απαξίωση της μετωπικής πολιτικής, παρόλο που σε διακηρυκτικό επίπεδο παρέμενε κεντρικός στόχος. Έτσι, η κατίσχυση αυτής της θεώρησης στον μαρξισμό της Γ' Διεθνούς συνδέεται με την εμπέδωση του κρατισμού στην ιδεολογία των μπολσεβίκων, μια διαδικασία που αντιστοιχεί στο φαινόμενο της γραφειοκρατικοποίησης του κομματικού μηχανισμού. Η συνδιαλλαγή με τους σοσιαλδημοκράτες, όπως και με κάθε άλλη τάση του κινήματος, αντίκειται σε αυτή τη διαδικασία, στο βαθμό που οι απαιτήσεις τους έθεταν υπό αίρεση το κεκτημένο της κομματικής-κρατικής γραφειοκρατίας. Η θεώρηση των σοσιαλδημοκρατών ως βασικών υπεύθυνων για τη ματαίωση της επανάστασης στη Δύση ερμήνευε τη σοσιαλδημοκρατία ως το βασικό στήριγμα του καπιταλισμού σε περίοδο κρίσης και μετά την εμφάνιση του φασισμού σε έναν από τους δύο πυλώνες του. Η θεωρία του “σοσιαλφασισμού”

249 Από το Adorno Theodor, “Resignation”, *Critical Models: Interventions and Catchwords*, 1969 Προσβάσιμο στα ελληνικά στον ιστότοπο: http://kainashmainonta.blogspot.gr/2015/11/blog-post_9.html

αντανεκλάτο στην πρακτική των ΚΚ προτού διατυπωθεί με συμπαγή τρόπο από το 6ο Παγκόσμιο Συνέδριο της Κομιντέρν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Οι ιστορικοί σοσιαλισμοί αντιμέτωποι με την εξάπλωση του φασισμού.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρακολουθήσαμε την αντιστροφή της διαλεκτικής που οδήγησε από το επαναστατικό ξέσπασμα του Οκτώβρη και τη ρήξη με τις ρεφορμιστικές παραδόσεις στη σύνθεση της γραμμής του ενιαίου εργατικού μετώπου και της υπεράσπισης των “εργατικών κυβερνήσεων”.²⁵⁰ Η αντιστροφή αυτή συναρτάται με τις αλλαγές που σημειώθηκαν στο στρατόπεδο των κινηματικών αντιπάλων καθώς και σ' εκείνο και των ανταγωνιστών των κομμουνιστών στο εργατικό κίνημα. Ως αντίπαλους εννοούμε τα καπιταλιστικά κράτη, που προς τα τέλη της δεκαετίας του 1920 αντιδραστικοποιούνται, ενώ σαν βασικό ανταγωνιστή θέτουμε τη σοσιαλδημοκρατία. Παρά τις εκατέρωθεν προσπάθειες για σύμπραξη σε ένα περιορισμένο πλαίσιο διεκδικήσεων, τόσο οι σοσιαλδημοκράτες, όσο και οι κομμουνιστές δεν έκαναν τις αναγκαίες εκχωρήσεις, προκειμένου να επιτευχθεί η συγκρότηση μετώπων μεγάλης κλίμακας (πανεθνικής ή διεθνούς). Καταπατώντας συστηματικά τις μεταξύ τους δεσμεύσεις, οι δύο πλευρές οδηγήθηκαν σε εκείνον τον τύπο συναγωνισμού που στις θεωρίες των παιγνίων χαρακτηρίζεται ως “ασύμμετρο και αμοιβαία κακόπιστο συνεταιριστικό παιχνίδι”.²⁵¹ Συνδυαστικά λειτούργησε η εντεινόμενη καχυποψία που προκαλούσαν τα κοινά στοιχεία της κάθε πλευράς με το νεότευκτο φασιστικό κίνημα. Τέτοια ήταν π.χ. το μίσος για την κοινοβουλευτική

250 Εννοούμε εδώ την αντιστροφή της κίνησης (του λόγου των επαναστατών) και όχι την αντιστροφή των διαλεκτικών όρων. Η γενική πρακτική των επαναστατών αντιστοιχεί στην “προσδιορισμένη άρνηση” στο “απομονωμένο δεδομένο” αυτού του γενικού λόγου, που αποτελεί πάντα ζητούμενο. Από μία σκοπιά θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτή η κίνηση οδηγεί το λόγο προς την κατεύθυνση της ανάπτυξης του σε ολοκληρωμένη θεωρία. Στη δεκαετία του 1930 οι σοβιετικοί μαρξιστές υποστήριζαν ότι η θεωρία αυτή ήταν ήδη παρούσα, μέσα στο σώμα του μαρξισμού-λενινισμού ή του διαλεκτικού υλισμού [βλ. παρακάτω, κεφ. 5.1]. Δηλαδή, οι αλλαγές συντελούνταν έκτοτε στον εναρμονισμένο πλέον με την επαναστατική πρακτική λόγο δεν αφορούσαν την ουσία του αλλά τη μορφή που εκείνος έπαιρνε, προσαρμοζόμενος στα νέα δεδομένα. Την ίδια περίοδο, οι εκπρόσωποι της Σχολής της Φρανκφούρτης υποστήριζαν ότι κάτι τέτοιο θα ήταν αδύνατο να συμβεί, αφού “η αντικειμενική πραγματικότητα δεν είναι ταυτόσημη με τη σκέψη των ανθρώπων και ποτέ δεν πρόκειται να εξαντληθεί σ' αυτήν” [Horkheimer Max, *Gesammelte Schriften*, v. 3, Fischer, Frankfurt, 1988, p. 292, αναφέρεται στο Καβουλάκος Κωνσταντίνος, “Χορκχάμερ και Αντόρνο: Ανοιχτή ή αρνητική διαλεκτική;”, *Αριάδνη*, τ. 13, 2007, σ. 149].

251 Για να χαρακτηριστεί ένα παιχνίδι συμμετρικό θα πρέπει η έκβασή του να μην εξαρτάται από την ταυτότητα του παίχτη ή άλλους παράγοντες που να επιτρέπουν σε ένα από τα μέρη να επιτύχει μεγαλύτερα κέρδη σε σχέση με το άλλο, έχοντας κάνει την ίδια κίνηση. Σε ένα συμμετρικό παιχνίδι το κέρδος ενός παίχτη αντιστοιχεί σε ίσο ποσό ζημίας για τον ανταγωνιστή του. Ως συνεταιριστικά παιχνίδια αποκαλούμε εκείνα στα οποία οι παίκτες μπορούν να συνάψουν συμβόλαια με τρίτα μέρη, δίχως αυτό να σημαίνει ότι αποκλείεται να συνάψουν και μεταξύ τους. Όμως, η πιθανότητα για κάτι τέτοιο είναι μικρή όταν οι παίκτες είναι μεταξύ τους κακόπιστοι, ή έχουν ανεπαρκή πληροφόρηση για τις επιδιώξεις των αντιπάλων τους.βλ. *Glossary of Game Theory Terms* στον ιστότοπο: <http://www.gametheory.net/dictionary/Games/>

δημοκρατία για τους κομμουνιστές και ο κορπορατισμός και η “πυροσβεστική” λειτουργία απέναντι στις επαναστατικές εκρήξεις για τους σοσιαλδημοκράτες.

Στο τέταρτο κεφάλαιο θα εξετάσουμε την εμφάνιση και την ανάπτυξη του φασισμού στη δεκαετία του 1920 και θα διερευνήσουμε τα ειδικά χαρακτηριστικά που έλαβε αυτό το μαζικό αντιδραστικό κίνημα στην Ιταλία και τη Γερμανία. Στα υποκεφάλαια 4.3, 4.4 και 4.5 θα αναφερθούμε στις σχετικές αναλύσεις των κομμουνιστών της Γ' Διεθνούς οι οποίες δεν κατάφεραν – τουλάχιστον μέχρι την εποχή του βου Συνεδρίου – να συγκροτήσουν ένα συμπαγές ερμηνευτικό πλαίσιο του φασιστικού φαινομένου και οδήγησαν στην ταύτιση του φασισμού με τη σοσιαλδημοκρατία. Θα αναφερθούμε επίσης στην κριτική που άσκησε ο Τρότσκι σ' αυτές τις απόψεις και επίσης σε κάποιες παρατηρήσεις εκπροσώπων της Σχολής της Φρανκφούρτης οι οποίοι, υπό την επίδραση της ψυχαναλυτικής θεωρίας, δοκίμασαν την προσέγγιση του ζητήματος ως σύμπτωμα μίας συνολικότερης νεότερης *παθογένειας*.

4.1

Η εμφάνιση του φασισμού.

Μετά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια οι οικονομικές δυσχέρειες που έπληξαν τη Γερμανία φάνηκε να υποχωρούν. Με το σχέδιο Dawes (1924) διευθετήθηκε το εξωτερικό χρέος της χώρας, ενώ ένα χρόνο αργότερα, στη συμφωνία του Λοκάρνο, οριστικοποιήθηκαν τα γαλλο-γερμανικά σύνορα και ξεκίνησε η αποχώρηση των κατοχικών στρατευμάτων από το Ρουρ. Αν και για για την Κομιντέρν επρόκειτο για μια περίοδο “σχετικής οικονομικής σταθεροποίησης”, μεταξύ 1924 και 1930 σημειώθηκε αξιόλογη οικονομική ανάπτυξη η οποία δεν αντανακλούνταν μόνο στην αύξηση της αποδοτικότητας των κεφαλαίων αλλά και στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών. Στα χρόνια εκείνα μεσουράνησε ο Στρέζεμαν ο οποίος, αφού διετέλεσε πρωθυπουργός, ανέλαβε τον θώκο του υπουργείου Εξωτερικών, καταφέροντας τη διευθέτηση της αποπληρωμής του γερμανικού χρέους με ευνοϊκότερους όρους για τη Γερμανία, αλλά και την σταθεροποίηση του μάρκου, το οποίο εντάχτηκε στον “κανόνα του χρυσού”.

Βεβαίως, από την πολιτική σκηνή δεν έλειψαν και οι ταραχές, που πλέον προέρχονταν συνήθως από τα δεξιά του πολιτικού φάσματος αποτελώντας προπομπό της απαρχής του κοινωνικού εκφασισμού. Μετά την καταστολή μιας εξέγερσης στο Μόναχο (1919), οι δυνάμεις των Freikorps εγκαταστάθηκαν στην περιοχή. Έκτοτε, η Βαυαρία είχε μετατραπεί σε φρούριο της άκρας Δεξιάς, που βλέποντας τις εθνικές φιλοδοξίες να δέχονται τη μία ήττα μετά την άλλη (πρώτα με την υπογραφή της συνθήκης των Βερσαλιών, έπειτα με την εισβολή των Γάλλων στο Ρουρ και τέλος με τον συμβιβασμό της νέας κυβέρνησης μαζί τους στα πλαίσια των μνημονίων για την αποπληρωμή του χρέους) προωθούσε μια περισσότερο εθνική πολιτική. Τα σχέδια του Εθνικού Σοσιαλιστικού Κόμματος Γερμανών Εργατών

(NSDAP)²⁵² - επικεφαλής του οποίου ήταν από το 1921 ο Άντολφ Χίτλερ – στόχευαν πολύ μακρύτερα από τις επιδιώξεις της τοπικής συντηρητικής κυβέρνησης. Το Νοέμβριο του 1923, ο Χίτλερ εισέβαλε με μία ομάδα ένοπλων σε μία ακροδεξιά συγκέντρωση που πραγματοποιούνταν σε κάποια μπυραρία του Μονάχου και έβγαλε έναν πύρινο λόγο στον οποίο κάλεσε τους εθνικιστές σε εξέγερση κάτω από τη σημαία του NSDAP. Αν και μεγάλο μέρος των συγκεντρωμένων τον ακολούθησε, η κινητοποίηση αυτή, το επονομαζόμενο “πραξικόπημα της μπυραρίας”, δεν είχε καμία επιτυχία. Όπως σημειώνει ο Richards “μερικοί ακροβολισμοί από την τοπική αστυνομία αποδείχτηκαν αρκετοί για να διαλύσουν τους διαδηλωτές”. Τελικά “τον Χίτλερ τον συνέλαβαν λίγο αργότερα και του επέβαλαν τη χαμηλότερη προβλεπόμενη ποινή: 5 χρόνια φυλακή”²⁵³ Στη φυλακή έμεινε τελικά για μόλις 9 μήνες, κατά τους οποίους συνέγραψε μία διακήρυξη των πεποιθήσεών του με τον τίτλο “*Ο Αγώνας μου*”, που έμελλε να αποτελέσει το θεμελιώδες έργο του εθνικοσοσιαλισμού.

Σε άλλες χώρες πάντως ο συντηρητικός ριζοσπαστισμός κατάφερε σημαντικότερες επιτυχίες. Όπως είδαμε στα πρώτα κεφάλαια, έπειτα από μία σύντομη περίοδο κοινωνικής αναταραχής η αντεπανάσταση επικράτησε στην Ουγγαρία, όπως και στην Ιταλία. Εκεί οι φασίστες του Μπενίτο Μουσολίνι²⁵⁴ αντιστάθμισαν την ανικανότητα του κράτους να εξασφαλίσει την κοινωνική ειρήνη και την ασφάλεια της ιδιοκτησίας από το επαναστατημένο εργατικό κίνημα. Σαμποτάρισαν τις μεγάλες απεργίες του 1919-1921 με επιθέσεις σε γραφεία συνδικαλιστών και εφημερίδων, διέλυαν συγκεντρώσεις των σοσιαλιστών και σε ορισμένες περιπτώσεις ανέλαβαν οι ίδιοι τις δημόσιες υπηρεσίες για λογαριασμό του κράτους.²⁵⁵ Η αποφασιστική κίνηση έγινε το Οκτώβριο του 1922, όταν ο Μουσολίνι διέταξε την κινητοποίηση των μελανοχιτώνων προς τη Ρώμη: “Στις 28 Οκτωβρίου 1922, 50 χιλιάδες περίπου μελανοχιτώνες Φασίστες πολιτοφύλακες κατέλαβαν την πρωτεύουσα. Ο πρωθυπουργός παραιτήθηκε και την επομένη ο βασιλιάς Βίκτωρ Εμμανουήλ Γ' κάλεσε τον Μουσολίνι να σχηματίσει κυβέρνηση. Έτσι, χωρίς να ρίξουν ούτε έναν πυροβολισμό, οι μελανοχιτώνες κατέλαβαν το ιταλικό κράτος.”²⁵⁶

Η παραπάνω πρόταση έχει βεβαίως ένα στοιχείο υπερβολής. Το φασιστικό καθεστώς της Ιταλίας χρειάστηκε αρκετό χρόνο για να εδραιωθεί και στην πραγματικότητα δε θα μπορούσε να το είχε καταφέρει δίχως την υποστήριξη, ή έστω την ανοχή, μεγάλου μέρους του αστικού πολιτικού κόσμου.

252 Η ονομασία του κόμματος [Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei] μπορεί να αποδοθεί και ως Εθνικοσοσιαλιστικό Γερμανικό Εργατικό Κόμμα. Συνήθως αναφέρεται απλώς ως εθνικοσοσιαλιστικό κόμμα ή ως ναζιστικό κόμμα.

253 Richards Denis, *Ιστορία της Σύγχρονης Ευρώπης*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 2005, σ.484-485

254 Ο Μπενίτο Μουσολίνι γεννήθηκε το 1883 στην κομόπολη Donia di Predappio της βορειοδυτικής Ιταλίας. Ακολουθώντας τα βήματα της μητέρας του, ασχολήθηκε αρχικά με τα παιδαγωγικά όμως κατόπιν έγινε κτίστης και εντάχθηκε στο σοσιαλιστικό κίνημα. Από το 1908 εγκαταστάθηκε στην περιοχή του Τορίνου και εξέδωσε μια σοσιαλιστική εφημερίδα. Αργότερα διετέλεσε αρχισυντάκτης της *Avanti!*, όμως αποπέμφθηκε από αυτή τη θέση, εξαιτίας της επιμονής του στην στήριξη του πολέμου, μία άποψη με την οποία διαφωνούσε η πλειοψηφία του ιταλικού σοσιαλιστικού κόμματος. Στη συνέχεια ίδρυσε νέα εφημερίδα που αντανάκλασε τις προσωπικές του μισό-εθνικιστικές, μισό-σοσιαλιστικές απόψεις και σύντομα συγκροτήθηκε γύρω του μία πολιτική ομάδα με την ονομασία *Fasci d' Azione Rivoluzionaria* (Σύνδεσμοι Επαναστατικής Δράσης). Το 1919 οι “σύνδεσμοι” αυτοί συγκροτήθηκαν σε πολιτικό κόμμα το οποίο όμως δεν κατάφερε να μπει στο κοινοβούλιο. Αυτό επιτεύχθηκε δύο χρόνια αργότερα ενώ, στο μεταξύ, είχαν πρωτοστατήσει στην καταστολή των εργατικών κινητοποιήσεων στην περιοχή του Μιλάνου, του Τορίνο και αλλού.

255 Η πρακτική αυτή εφαρμόστηκε χώρα στην Ανκόνα, το Λιβόρνο και τη Γένοβα. βλ. Richards ο.π, σ. 477-478

256 Burns Edward, *Ευρωπαϊκή Ιστορία – Ο Δυτικός πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*, εκδ. Επίκεντρο, Αθήνα, 2006, σ. 869

Τουλάχιστον τυπικά ο Μπενίτο Μουσολίνι διατήρησε το κοινοβούλιο μέχρι το 1938 και στο πρώτο διάστημα της ανόδου του στην εξουσία συγκυβέρνησε με άλλα κόμματα. Είναι ωστόσο αλήθεια ότι η διαδικασία του εκφασισμού της Ιταλίας πραγματοποιήθηκε δίχως να συναντήσει σοβαρά εμπόδια.

Βασικά χαρακτηριστικά της πολιτικής του Μουσολίνι, τα οποία οδήγησαν στον ολοένα και πιο απόλυτο έλεγχο του κράτους από τον φασιστικό κομματικό μηχανισμό ήταν i) ο ολοκληρωτισμός, με την έννοια της καταστρατήγησης όλων των κοινωνικών και ατομικών ελευθεριών και της πλήρους ενσωμάτωσης των κοινωνικών δραστηριοτήτων στην κρατική λειτουργία στα πλαίσια ενός εντεινόμενου κορπορατισμού,²⁵⁷ και ii) ο μιλιταρισμός, δηλαδή η υπερπροβολή των στρατιωτικών αξιών έναντι άλλων πολιτικών, ηθικών και κοινωνικών αξιών. Από την σκοπιά της πολιτικής ιδεολογίας κυριαρχούσε ένας άκρατος εθνικισμός, στον οποίο ενσωματώνονταν αντι-ιμπεριαλιστικά στοιχεία συναρθρωμένα με έναν έντονα συντηρητικό αντι-κομμουνιστικό λόγο. Παρά το γεγονός ότι από το φασιστικό πρόγραμμα δεν έλλειπε το στοιχείο της κοινωνικής μεταρρύθμισης και της προοπτικής μιας δικαιότερης κατανομής του πλούτου αυτή νοούνταν με άξονα το συμφέρον του έθνους, πράγμα που προϋπέθετε την παραίτηση από τον ταξικό ανταγωνισμό και τη δημιουργία κοινών *Σωματείων* εργατών-εργοδοτών, στην υπηρεσία του έθνους, δηλαδή βασικά του κόμματος. Όμως παρατηρεί ο Τολιάτι, πρόκειται για μία ακραία αντιφατική ιδεολογία που, κατά τη γνώμη του, έχει αυτόν τον χαρακτήρα εξαιτίας της μικροαστικής της προέλευσης.²⁵⁸

Ένα στοιχείο που διακρίνει τον εθνικοσοσιαλισμό (ναζισμό) από τον ιταλικό φασισμό, είναι η ανάπτυξη μιας συνολικότερης κοσμοθεωρίας, βασισμένης έντονα στη συνωμοσιολογία, το μυστικισμό και την παραδοξολογία. Και τα δύο συστήματα συμφωνούν ότι “η σύγκρουση είναι πηγή κάθε προόδου” και αρχή όλων των πραγμάτων. Από εκεί άλλωστε άγεται και ο πολεμοχαρής, μιλιταριστικός χαρακτήρας τους. Όμως ενώ για τους Ιταλούς φασίστες η σύγκρουση αυτή αφορούσε περισσότερο έναν αγώνα εσωτερικό και αργότερα έναν αγώνα μεταξύ των εθνών για τη διασφάλιση αποικιών, οι ναζί της προσέδωσαν, επιπλέον, έναν μεταφυσικό χαρακτήρα. Σύμφωνα με τη θεώρησή τους, όλη η ιστορία της ανθρωπότητας σημαδεύεται έναν αδυσώπητο αγώνα ανάμεσα στην άρια φυλή των λευκών ανθρώπων με τις άλλες φυλές και τους Εβραίους σημίτες που για αιώνες προσπαθούν να διαφθείρουν τα έθνη της Ευρώπης ώστε να τα υποτάξουν στην κυριαρχία τους. Έτσι, μέσω των κινημάτων που αναδύθηκαν από

257 Οι ίδιοι οι Ιταλοί φασίστες χαρακτήριζαν το κράτος τους “ολοκληρωτικό” (stato totalitario). Ωστόσο, στον μεταγενέστερο διάλογο σχετικά με τη φύση του ολοκληρωτισμού εκφράστηκαν ορισμένες ενστάσεις. Για παράδειγμα, η Χάνα Άρεντ υποστήριξε ότι ο ιταλικός φασισμός δεν αποτελεί τυπικό παράδειγμα ολοκληρωτισμού, επειδή στηρίχτηκε σε θεσμούς και κανόνες οι οποίοι συντηρούσαν ένα – έστω στενό – πλαίσιο ελευθερίας κινήσεων για τους πολίτες, καθώς επίσης και τη διάκριση μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας. Στην έκθεσή της για τη φύση του ολοκληρωτισμού διαβάζουμε: “Mussolini was chiefly a nationalist and, in contrast to the Nazis, a true worshiper of the State, with strong imperialist inclinations; if the Italian army had been better, he probably would have ended as an ordinary military dictator, just as Franco, who emerged from the military hierarchy, tries to be in Spain, with the help given and constraint imposed by the Catholic Church. In totalitarian states, neither army or church nor bureaucracy was ever in a position to wield or to restrain power; βλ. Arendt Hanna, “On the Nature of Totalitarianism: An Essay in Understanding”, *Essays in Understanding, 1930-1954*, Sechoken, New York, 1994, p. 346-347:

258 Togliatti Palmiro, *Μαθήματα για το φασισμό*, εκδ. Οδυσσεύς, Αθήνα, 1975, σ. 29-30

τον ορθολογισμό και το Διαφωτισμό υπέσκαψαν τα θεμέλια των παραδοσιακών συστημάτων και προκάλεσαν τον ταξικό ανταγωνισμό.²⁵⁹ Υποστήριζαν ότι μέσω της μασονίας και των μαρξιστικών κομμάτων, οι Εβραίοι κατάφεραν να ελέγξουν τις πολιτικές ελίτ της αστικής τάξης αλλά και των εργατών. Ο μαρξισμός, όπως και ο φιλελευθερισμός θεωρούνταν ως οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος: δύο εκδοχές του διαφωτισμού που κινούνταν σε παράλληλες τροχιές με κοινό στόχο τις “αξίες της Ευρώπης” .. Η εμμονή των ναζί στην αφηρημένη έννοια της “φυλής” μας οδηγεί σε ένα ακόμη τα στοιχεία που τους διακρίνει από άλλες φασιστικές ιδεολογίες: Ο ναζισμός διατείνονταν ότι αποτελούσε την κοσμοθεωρία ενός “επιστημονικού ρατσισμού”, μιας και οι διακρίσεις στις οποίες αναφερόταν σχετιζόνταν με διαφορές βιολογικές ή διαφορές “αίματος” και όχι με διαφορές εθνολογικές, ή πολιτισμικές που, σύμφωνα με τη ναζιστική κοσμοθεωρία, αποτελούν δευτερογενείς κατηγοριοποιήσεις – προϊόντα της ιστορικής και όχι της φυσικής εξέλιξης. Στο πλαίσιο αυτό, η καθαρότερη μορφή “λευκού πολιτισμού” ήταν εκείνη που είχαν αναπτύξει (ή διατηρήσει) οι βορειοευρωπαϊκοί λαοί, οι οποίοι σύμφωνα με τις ψευδο-επιστημονικές θεωρίες των ναζί ήταν και οι “αιματολογικά καθαρότεροι” - και με αυτή την έννοια “ανώτεροι” σε σχέση με τους Σλάβους και τους λευκούς λαούς της νότιας Ευρώπης και της κεντρικής Ασίας.

Οι αντιλήψεις αυτές συνδέονταν με τη βαθύτερη αφομοίωση μιας αντι-ανθρωπιστικής προσέγγισης του κοινωνικού, η οποία συνδέθηκε επίσης με την ευγονική. Το κοινωνικό πρόγραμμα του NSDAP περιλάμβανε την “ευθανασία” των διανοητικά καθυστερημένων, των ψυχικά πασχόντων και των εκ γενετής ανάπηρων. Αξίζει να σημειωθεί ότι την εποχή εκείνη αντίστοιχες πολιτικές εφαρμόστηκαν και σε άλλες χώρες, ανάμεσά στις οποίες καταλέγονταν ορισμένες πολιτείες των ΗΠΑ, η Δανία, και η Νορβηγία. Μάλιστα το γερμανικό πρόγραμμα “πρόληψης κληρονομικών ασθενειών”, όπως ονομάστηκε η επιχείρηση εκκαθάρισης των ΑΜΕΑ, χρηματοδοτήθηκε αρχικά από την αμερικανική φιλανθρωπική οργάνωση Rockefeller Foundation.²⁶⁰ Εντέλει, ο ρατσισμός (πολιτισμικός και “φυλετικός”) όπως επίσης ο κορπορατισμός και ο αντικομμουνισμός αποτελούν στοιχεία που απαντώνται τόσο στα ολοκληρωτικά καθεστώτα όσο και στις συντηρητικές Δημοκρατίες του Μεσοπολέμου. Όπως σημειώνει ο Burns “ο φασισμός και ο ναζισμός ήταν ακραίες εκδηλώσεις τάσεων που κυριαρχούσαν σε όλες τις βιομηχανικές χώρες. Αν η επίσημη πολιτική των περισσότερων χωρών... έπαιρνε όλο και περισσότερο αυταρχική μορφή... αυτό συνέβαινε επειδή όλα τα έθνη μαστίζονταν εκείνη την εποχή από παρόμοια προβλήματα.”²⁶¹ Τα προβλήματα αυτά αφορούσαν ορισμένες αντικειμενικές συνθήκες, που εμφανίστηκαν κυρίως μετά την οικονομική κρίση του 1929. Ωστόσο, ακόμη και αν οι αντικειμενικές συνθήκες αποτελούν τη βάση στην οποία οι άνθρωποι χτίζουν την ιστορία τους, αυτό δεν μπορεί να τους απαλλάξει

259 Με τη θεώρηση αυτή δε συμφώνησε απαραίτητως η αριστερή πτέρυγα του NSDAP που επικροτούσε τον προοδευτικό χαρακτήρα των αστικών επαναστάσεων. Ωστόσο ο Άντολφ Χίτλερ υπήρξε οπαδός της και μετά το 1933 κείμενα που την επικύρωναν, όπως τα “Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών” διδάσκονταν ως ιστορικά τεκμήρια στα γερμανικά σχολεία. βλ. σχετικά στο Hadassa Ben-Itto, *The Lie that Wouldn't Die*, Vallentine Mitchell, London, 2005, p.

260 βλ. Black Edwin, “Eugenics and the Nazis”, *The California Connection*, 9/11/2003, προσβάσιμο στον ιστότοπο: <http://www.sfgate.com/opinion/article/Eugenics-and-the-Nazis-the-California-2549771.php>

261

Burns, *ο.π.*, 883

από την ευθύνη για την υλοποίηση της μίας ή της άλλης ενδεχομενικότητας που ανακύπτει στο πλαίσιο τους.

[εικόνα 1]

“Δε στεκόμαστε μόνοι”: Ναζιστική προπαγανδιστική αφίσα του 1936. Στη μέση ένα ετερόφυλο ζευγάρι με άρια χαρακτηριστικά προβάλλει μπροστά από το χάρτη της Γερμανίας, στα σύνορα της οποίας υπολογίζεται και ο Διάδρομος του Ντάντσιχ. Η γυναίκα βαστά στην αγκαλιά της ένα βρέφος ενώ ο άντρας κρατά μπροστά τους ασπίδα με σύνθημα την υπεράσπιση του “Νόμου περί πρόληψης των κληρονομικώς νοσούντων βρεφών”. Γύρω τους διακρίνονται οι σημαίες των κρατών που εφάρμοζαν ευγονικά προγράμματα ή συζητούσαν την ψήφιση σχετικών νόμων.

Μία άλλη κοινή παράμετρος της πολιτικής φιλοσοφίας των ολοκληρωτικών καθεστώτων (η οποία μάλιστα διαπερνά και την κρατική ιδεολογία του σοβιετικού καθεστώτος) είναι η πίστη στην ύπαρξη ενός υπερβατικού πνεύματος, το οποίο αντανακλούν οι συνειδήσεις των μελών μιας κοινότητας. Ο Μουσολίνι συμπυκνώνει αυτή την πρόσληψη χαρακτηριστικά “Το κράτος δεν είναι μόνον παρόν, αλλά και παρελθόν και ιδίως μέλλον. Υπερβαίνει τα στενά όρια του βίου των ατόμων και παρουσιάζει την ιδιαίτερη συνείδηση του έθνους”. Άλλοτε πρόκειται για το πνεύμα του έθνους ή του κράτους, άλλοτε για τη συνείδηση της τάξης²⁶² ή την ψυχή της φυλής, όμως πάντα αφορά μια έννοια υπερβατική ως προς τα σώματα των προσώπων που αποτελούν μέλη της κοινότητας που επικαλείται. Εξάιρεση, ενδεχομένως, αποτελεί ο ηγέτης στον οποίο καθρεφτίζεται το πνεύμα, δίχως ωστόσο να ταυτίζεται μαζί του ή με το νου του. Στην πραγματικότητα το μόνο γεγονός που πιστοποιεί την ειδική σχέση του ηγέτη με το συλλογικό “πνεύμα” είναι ότι αναγνωρίζεται ως τέτοιος από το έθνος, τη φυλή ή την τάξη στην οποία αναφέρεται το πνεύμα – ή πιο σωστά απότο κόμμα που “ενσαρκώνει” κάποια από αυτές τις αφηρημένες οντότητες. Όπως περίπου η μεσαιωνική εκκλησία έδινε στο μονάρχη, εξ ονόματος του Θεού, το δικαίωμα να κυβερνά στο έλεός του, έτσι και στους ολοκληρωτισμούς το κόμμα επικυρώνει, εξ ονόματος του λαού ή του έθνους, τον ηγέτη ως τέτοιο. Καθώς όμως το κόμμα τείνει να ταυτιστεί με τον ηγέτη ο λόγος του τείνει να αποκτήσει τη δύναμη του καθολικού. Μπορούμε εντέλλει να δούμε τον ολοκληρωτισμό ως τη

262 Εδώ πρέπει να γίνει διάκριση ανάμεσα στην ταξική συνείδηση που αντιστοιχεί συνείδηση ενός ατόμου που αντιλαμβάνεται τη σχέση του με τις σχέσεις παραγωγής ως ταυτοτικό στοιχείο, από την οριακά υπερβατολογική πρόσληψη της “ταξικής συνείδησης” ως μέσο όρο των συνειδήσεων των ατόμων που συγκαταλέγονται σε μία κοινωνική τάξη, ή ως αφαίρεση μέσω της οποίας περιγράφεται η σκέψη που προκρίνει την ύπαρξη ενός ενιαίου συμφέροντος ανάμεσα στα άτομα μιας τάξης. Δεν μπορούμε να αμφισβητήσουμε εδώ το επιχείρημα ότι η υλικότητα αυτού του συμφέροντος μπορεί να είναι πραγματική. Σημειώνουμε όμως ότι η αναγωγή του σε πολιτικό πρόγραμμα, μέσω του οποίου το ταξικό συμφέρον μεσολαβείται στις μάζες αντιστρέφει τη μαρξιστική εκδοχή της διαλεκτικής σχέσης θεωρίας-υποκειμένου, αφού η πρώτη αναπαριστάται ως οντολογικά ανεξάρτητη και κυρίαρχη.

νεωτερική επαναπρόσληψη της αυτοκρατορίας (Imperium, Reich) από έναν λόγο που επιστρέφει παραληρηματικά στον εαυτό του.

4.2

Η στάση της σοσιαλδημοκρατίας απέναντι στον φασισμό.

Η σοσιαλδημοκρατία κατάφερε, σταδιακά, να ξεπεράσει το σοκ της ιδεολογικοπολιτικής ταλάντευσης που επέφερε η υποστήριξη του πολέμου και η συνακόλουθη απόσχιση της ριζοσπαστικής πτέρυγας από τον κύριο κορμό της. Με την ίδρυση της ΣΕΔ το 1923 και την ενσωμάτωση της Συνδικαλιστικής Διεθνούς του Άμστερνταμ στον ευρύτερο μηχανισμό της, τα διάφορα ιδεολογικοπολιτικά ρεύματα του ρεφορμισμού, παρά τις επιμέρους διαφορές τους, ενοποιήθηκαν σε μία αρκετά συμπαγή οργανωμένη αντίληψη. Κοινή τους συνισταμένη ήταν ότι ο επιδιωκόμενος κοινωνικός μετασχηματισμός (ή απλώς οι μεταρρυθμίσεις που θα άμβλυναν τις κοινωνικές αδικίες του καπιταλισμού) θα έπρεπε να επιδιωχθεί στα πλαίσια του κοινοβουλευτικού συστήματος, το οποίο προσλάμβαναν ως λαϊκή κατάκτηση, δίχως ταξικό περιεχόμενο και πρόσημο.²⁶³

Μένοντας προσηλωμένοι στην ιδέα ότι η κοινοβουλευτική δημοκρατία αποτελεί το όχημα για την επίτευξη των επιδιωκόμενων πολιτικο-κοινωνικών αλλαγών, οι σοσιαλδημοκράτες βρέθηκαν στην ευαίσθητη θέση να την υπερασπίζονται από ένα διπλό κίνδυνο: Αφενός από τους κομμουνιστές που επιχειρούσαν την ανατροπή της και την εφαρμογή σοσιαλιστικών μεταρρυθμίσεων με χρήση “δικτατορικών μεθόδων” και αφετέρου από την άκρα Δεξιά που, καθώς ο παραδοσιακός μοναρχικός συντηρητισμός υποχωρούσε, έμπαινε σταδιακά στο παιχνίδι της μαζικής πολιτικής κινητοποίησης – μέσα από τα νεότευκτα φασιστικά μορφώματα. Ενώ η συμμαχία με τη Δεξιά για την καταστολή των πρώτων οργανώθηκε με επιτυχία – όπου χρειάστηκε – η σύμπραξη με τους κομμουνιστές για την αντιμετώπιση της φασιστικής απειλής αποδείχτηκε πιο δύσκολη υπόθεση. Βλέποντας τη δημοκρατία ως το πλαίσιο υλοποίησης των φιλεργατικών πολιτικών και την Κοινωνία των Εθνών ως εγγυήτρια της παγκόσμιας ειρήνης, έκριναν ότι οι φυσικοί σύμμαχοι της εργατικής τάξης έπρεπε να αναζητηθούν στις πολιτικές δυνάμεις που υπερασπίζονταν αυτούς τους θεσμούς. Έτσι, όποτε οι σοσιαλδημοκράτες δεν κατάφερναν να συγκροτήσουν αυτοδύναμες κυβερνήσεις, επέλεξαν την σύμπραξη με κόμματα του κέντρου, μία πολιτική που τους στέρησε τη δυνατότητα να εφαρμόσουν τα ριζοσπαστικότερα από τα μέτρα που εμπεριείχαν τα προγράμματά τους. Ενισχύονταν έτσι η πολεμική των κομμουνιστών, σύμφωνα με τους οποίους οι σοσιαλδημοκράτες δεν αντετίθεντο απλώς στην εγκαθίδρυση μιας σοβιετικής δημοκρατίας, αλλά στην πραγματικότητα ήταν απρόθυμοι να παλέψουν ακόμη και για τις μικρότερες υλικές

263 βλ. στο παρόν, κεφάλαιο 1.2

κατακτήσεις για λογαριασμό του εργαζόμενου λαού.²⁶⁴ Με την πρακτική τους δεν βοήθησαν στη συγκρότηση ενός ενιαίου εργατικού μετώπου, αντίθετα απέρριψαν όλα τα σχετικά καλέσματα των κομμουνιστών κατά την περίοδο 1922-1928.

Στη διάρκεια της πρώτης φάσης του κοινωνικού εκφασισμού, οι σοσιαλδημοκράτες επέλεξαν, σε γενικές γραμμές, την παθητική αντίσταση. Βεβαίως κατώτερα στελέχη του SPD πρωτοστάτησαν στην ανατροπή του πραξικοπήματος του Kapp στη Γερμανία και πολλοί σοσιαλδημοκράτες εργάτες συμμετείχαν στις αντιφασιστικές “εκατονταρχίες” και τις ανάλογες πολιτοφυλακές στην Ιταλία και αλλού. Όμως η γενική κατεύθυνση των κομμάτων τους αφορούσε την αντιμετώπιση του φασιστικού κινδύνου με νόμιμα, κοινοβουλευτικά μέσα. Στην Αυστρία, που αποτελούσε έδρα του ριζοσπαστικότερου σοσιαλιστικού κόμματος της εποχής, η αντίσταση των σοσιαλδημοκρατών στην συντηρητική κυβέρνηση²⁶⁵ οδήγησε, τον Ιούλιο του 1927, σε λαϊκή εξέγερση όπου έδρασε και ο *Δημοκρατικός Σύνδεσμος Άμυνας*, οργάνωση που είχαν συγκροτήσει οι σοσιαλδημοκράτες με διακηρυγμένο στόχο την αντιμετώπιση της φασιστικής απειλής. Η εξέγερση έληξε με βαρύ φόρο αίματος από πλευράς των εργατών,²⁶⁶ ωστόσο το SPÖ δεν επέτρεψε να δοθεί συνέχεια στην αιματοχυσία. Όταν τρία χρόνια αργότερα η ακροδεξιά οργάνωση *Πατριωτική Άμυνα* εξαπέλυε επιθέσεις στους δρόμους ο Σύνδεσμος κράτησε παρόμοια στάση. Μάλιστα έδειξε ανοχή ακόμη και το 1933, όταν η καγκελαρία διέλυσε το κοινοβούλιο. Μνημειώδης έχει μείνει ο λόγος του Ότο Μπάουερ ανήμερα της διάλυσης της Βουλής:

“Οι Σοσιαλδημοκράτες ξέραμε πολύ καλά ότι θα ήταν πολύ δύσκολο να επιτύχει μια γενική απεργία σε μια περίοδο πρωτοφανούς ανεργίας σε μέγεθος και διάρκεια. Οι Σοσιαλδημοκράτες κάναμε κάθε δυνατή προσπάθεια για να αποτρέψουμε μια βίαιη εκδοχή. Για μια περίοδο πάνω από έντεκα μήνες προσπαθήσαμε ξανά και ξανά να ξεκινήσουμε διαπραγματεύσεις με τον Ντόλφους... Ξανά και ξανά προσφερθήκαμε να εγκρίνουμε εκτεταμένες αλλαγές στο σύνταγμα και έκτακτες εξουσίες στην κυβέρνηση για μια περίοδο δύο ετών, με μοναδικό αντάλλαγμα τις πιο στοιχειώδεις νόμιμες ελευθερίες δράσης για το κόμμα και τα συνδικάτα”²⁶⁷

264 βλ. περισσότερα στο *παρόν*, κεφ. 2.3

265 Επρόκειτο για συγκυβέρνηση του κληρικαλιστικού Χριστιανικού Κοινωνικού Κόμματος (CS) με το Λαϊκό Μεγαλογερμανικό Κόμμα (GDVP) που υποστήριζε την ένωση με τη Γερμανία που στις εκλογές του 1927 κατέβασαν ενιαία λίστα. Ενώ οι κληρικαλιστές συσπειρώθηκαν από το 1933 στο φασιστικό 'Πατριωτικό Μέτωπο' που επιθυμούσαν την ανεξαρτησία από το Γ' Ράιχ, το GDVP υποστήριξε την ένωση και συγχωνεύτηκε με το ναζιστικό κόμμα.

266 Τουλάχιστον 89 νεκρού και 600-1100 τραυματίες ήταν ο απολογισμός της εξέγερσης του Ιουλίου. Πέντε νεκροί και ένα μέρος των τραυματιών ανήκαν στις δυνάμεις της αστυνομίας. Οι υπόλοιποι ήταν στο σύνολό τους άνεργοι ή εργάτες, οι περισσότεροι μέλη του SPÖ.

267 Bauer Otto, *Tactical Lessons of the Austrian Catastrophe*, στο «International Information», 8/3/1934, R. P. Dutt, *Fascism and Social Revolution*, Proletarian Publishers, Chicago, 1974, p. 163. Παρατίθεται στο άρθρο του Γκίκα Αναστάση, “Η στάση της Σοσιαλδημοκρατίας απέναντι στο Φασισμό”, *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, τ.1, Ιανουάριος 2014

Οι Αυστριακοί σοσιαλδημοκράτες προχώρησαν σε ένοπλη αντεπίθεση τον Φεβρουάριο του 1934, όταν ο καγκελάριος Ντόλφους έθεσε τις εργατικές οργανώσεις εκτός νόμου, όμως τότε ήταν ήδη αργά. Αντίστοιχη κωλυσιεργία, εξαιτίας του φόβου ότι η κινητοποίηση θα μπορούσε να επισπεύσει μια συνταγματική εκτροπή, επέδειξαν και οι Γερμανοί σοσιαλδημοκράτες.

Οι σπασμωδικές αυτές αντιστάσεις δεν απέτρεψαν τους κομμουνιστές από τη συσχέτιση της σοσιαλδημοκρατίας με το φασισμό. Η εκτίμηση αυτή, που σήμερα ενδεχομένως φαντάζει δυσνόητη, στα τέλη της δεκαετίας του 1920 είχε αποκτήσει μια ευρεία αποδοχή, ανάμεσα στους ριζοσπάστες εργάτες. Η τριτοδιεθνιστική θεωρία του “σοσιαλφασισμού”, που αντιλαμβάνόταν τη σοσιαλδημοκρατία και τον φασισμό ως συγκοινωνούντα δοχεία και συγγενείς εκφάνσεις της αστικής και μικροαστικής αντίστασης στις κατακτήσεις των εργατών, θεμελιώθηκε με βάση μία οικονομικο-πολιτική ανάλυση σύμφωνα με την οποία ο κορπορατισμός και οι πολιτικές δυνάμεις που τον εισηγούντο αποτελούσαν την οπισθοφυλακή του αστισμού απέναντι στην επερχόμενη προλεταριακή επανάσταση.

Προτού αναλύσουμε τη θεωρία αυτή ας δούμε ορισμένα στοιχεία που, αν δε δικαιολογούν τη συγκεκριμένη αφήγηση, εξηγούν, ωστόσο, τους λόγους για τους οποίους κατέστη προσφιλής σε ένα αρκετά μαζικό ακροατήριο.

Ο Μπενίτο Μουσολίνι υπήρξε στέλεχος του Σοσιαλιστικού Κόμματος Ιταλίας (PSI). Διετέλεσε μάλιστα αρχισυντάκτης της εφημερίδας *Avanti*, στην οποία αρθρογραφούσε και ο Γκράμσι. Απομακρύνθηκε από το κόμμα κυρίως εξαιτίας της επιμονής του στη στήριξη του πολέμου στο πλευρό της Αντάντ, μία αντίληψη η οποία σε πολλά άλλα σοσιαλιστικά κόμματα δεν ήταν απλώς αποδεκτή αλλά κυρίαρχη. Η αρχική πολιτική πλατφόρμα του φασισμού, που συντάχτηκε από τον Μουσολίνι το 1919, αποτελεί, όπως γράφει ο Burns, “ένα εκπληκτικά ριζοσπαστικό ντοκουμέντο”. Ανάμεσα σε άλλες μεταρρυθμίσεις πρόβλεπε “την υιοθέτηση της καθολικής ψηφοφορίας, την κατάργηση της συντηρητικής Γερουσίας, την εφαρμογή της οχτάωρης εργάσιμης ημέρας, βαρειά φορολογία του κεφαλαίου, βαρειά φορολογία των κληρονομιών, δήμευση του 85% των πολεμικών κερδών, την αποδοχή της Κοινωνίας των εθνών” κλπ.²⁶⁸ Ένα χρόνο αργότερα, διαβλέποντας, εν μέσω της “κόκκινης διετίας”, τη διάσπαση του σοσιαλιστικού κόμματος, ο Μουσολίνι απευθύνθηκε στους σοσιαλιστές λέγοντας:

“Στον τομέα της κοινωνικής νομοθεσίας και της βελτίωσης του επιπέδου ζωής των εργατικών τάξεων οι σοσιαλιστές μπορούν να βρουν απροσδόκητους συμμάχους στα πλαίσια του φασισμού. Η σωτηρία της χώρας δεν μπορεί να εξασφαλιστεί με την καταστολή... και την αντίθεση ανάμεσα στο σοσιαλισμό και τον φασισμό αλλά μόνο με τη συνδιαλλαγή τους μέσα στο κοινοβούλιο. Είναι πολύ πιθανή μια τέτοια συνεργασία με τους σοσιαλιστές, ιδιαίτερα σε ένα

268 Burns, *ο.π.*, σ. 868

μεταγενέστερο στάδιο μετά το ξεκαθάρισμα ιδεών και τάσεων βάση των οποίων δουλεύει τώρα το σοσιαλιστικό κόμμα. Είναι φανερό ότι η συνύπαρξη των αδιάλλακτων και των ρεφορμιστών σοσιαλιστών στο ίδιο κόμμα θα γίνει ανέφικτη με τον καιρό. Από τη συμμετοχή στις ευθύνες της εξουσίας απορρέει είτε επανάσταση είτε μεταρρύθμιση.²⁶⁹

Λίγο αργότερα, η διάσπαση του ιταλικού κόμματος συνοδεύτηκε με ένα σύμφωνο μεταξύ σοσιαλιστών και φασιστών με το οποίο οι δύο χώροι δεσμεύονταν να αποφύγουν τις εκατέρωθεν επιθετικές ενέργειες. Όταν, μετά την “πορεία προς τη Ρώμη”, ο Μουσολίνι ανέλαβε την εξουσία δε διέλυσε αμέσως το κοινοβούλιο. Ανάμεσα στα νόμιμα κόμματα της πρώτης περιόδου της φασιστικής επικράτησης στην Ιταλία ήταν και το σοσιαλιστικό.

Το φαινόμενο αυτό δεν αποτέλεσε ιταλική εξαίρεση. Οι Γερμανοί εθνικοσοσιαλιστές, όπως προδίδει και το όνομά τους, είχαν επίσης αναφορές σε ένα “σοσιαλιστικό” πρόγραμμα. Το σοσιαλιστικό σύστημα το οποίο επικαλούνταν αντιστοιχούσε, σύμφωνα με τον Χίτλερ, σε έναν σοσιαλισμό πατριωτικό, που δε θα απέρριπτε την ατομική ιδιοκτησία και δε θα καταργούσε την προσωπικότητα του ατόμου.²⁷⁰ Ο Γκέμπελς αναφερόταν σε έναν σοσιαλισμό “ηρωισμού και ανδρείας”. Θεωρούσε μάλιστα την επικράτησή του ως έναν αγώνα που οι ναζί θα μπορούσαν να δώσουν μαζί με τους ριζοσπάστες σοσιαλιστές που δεν υπέκυπταν στο κάλεσμα της Διεθνούς.²⁷¹ Μεγάλο μέρος της αριστερής πτέρυγας του NSDAP προερχόταν από το σοσιαλιστικό κίνημα.²⁷² Ανάμεσά τους και ο Otto Strasser, αρχηγός του *Μαύρου Μετώπου* - μιας φράξιας που είχε στόχο την ανατροπή του Χίτλερ και τη στροφή του κόμματος από την “εθνική” στην “κοινωνική” πολιτική. Η *Βρετανική Ένωση Φασιστών* ιδρύθηκε από τον πρώην βουλευτή των Εργατικών Oswald Mosley, ενώ μέλη του Εργατικού Κόμματος του Βελγίου πρωτοστάτησαν στην ίδρυση των πρώτων φασιστικών οργανώσεων στη χώρα τους. Αλλά και ο πραξικοπηματίας Józef Piłsudski, που από το 1926 εγκαθίδρυσε στην Πολωνία ένα απολυταρχικό καθεστώς στα πρότυπα του φασισμού, ήταν ωρύτερα αρχηγός του Πολωνικού Σοσιαλιστικού Κόμματος.²⁷³ Μάλιστα ο τελευταίος, παρά τη συμβολή του στην αντιμετώπιση των μπολσεβίκων κατά την περίοδο της επανάστασης, έχαιρε και της υποστήριξης μερίδας των κομμουνιστών, όπως ο ομοεθνής του Adolf Warski.²⁷⁴

269 Από το άρθρο “Popolo d’ Italia”, 22/5/1921, παρατίθεται μεταφρασμένο στο Ρ. Π. Ντατ: “Σοσιαλδημοκρατία και Φασισμός”, *ΚΟΜΕΠ*, τ. 6/2009, σελ. 125.

270 βλ. τη συνέντευξη του Άντολφ Χίτλερ: Viereck Sylvester George, “No room for the alien, no use for the wastrel” *Liberty*, July, 1932. Το κείμενο είναι προσβάσιμο στον ιστότοπο: <http://www.theguardian.com/theguardian/2007/sep/17/greatinterviews1>

271 Βλ. Goebbels Joshef, “Εθνικοσοσιαλισμός ή Μπολσεβικισμός;”, *NS Briefe*, 25/10/1925, Παρατίθεται μεταφρασμένο στο *Φωνές από τη Βαϊμάρη*, μτφρ. Λυκιαρδόπουλο Γεράσιμος, εκδ. Ύψιλον, 2011, σ. 53-59

272 Δε επρόκειτο στο σύνολό τους για σοσιαλδημοκράτες. Αρκετά μέλη του KAPD προσχώρησαν μετά τη διάσπαση του κόμματος (1921-22) στο ρεύμα του “εθνικομπολσεβικισμού”, που στις αρχές της δεκαετίας του 1930 συνδέθηκε με την αριστερή πτέρυγα του NSDAP.

273 Για περισσότερα σχετικά με τις μετατοπίσεις σοσιαλιστών στο στρατόπεδο του φασισμού και για τις μεταξύ τους συνεργασίες βλ. Dutt Palme, *Φασισμός και Κοινωνική Επανάσταση*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2013, σ. 221-233 Για την περίπτωση της Γαλλίας, όπου αρκετά μέλη της SFIO περνούν στο στρατόπεδο του φασισμού μετά το 1933 βλ. Julliard Jacques, *Οι Αριστερές της Γαλλίας*, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2015, σ. 498-499.

274 βλ. Τρότσκι Λέον, “Ο μόνος δρόμος”, *Η πάλη ενάντια στο φασισμό στη Γερμανία*, εκδ. Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα, 2000, σ. 226

4.3

Η Κομμουνιστική Διεθνής απέναντι στον φασισμό και τη σοσιαλδημοκρατία.

Στα 1922 η ταχύτατη ανάπτυξη του φασισμού στην Ιταλία μόλις που είχε ξεκινήσει, ενώ στις περισσότερες άλλες χώρες το φασιστικό κίνημα απουσίαζε παντελώς. Έτσι, στα τρία πρώτα συνέδρια της Κομμουνιστικής Διεθνούς δεν υπήρξε κάποια ειδική αναφορά στο ζήτημα. Όμως, λίγους μήνες πριν τη διεξαγωγή του 4ου Συνεδρίου η ΕΕΚΔ εξέδωσε μία ντιρεκτίβα για την αντιμετώπιση της φασιστικής απειλής στην Ιταλία, στην οποία για πρώτη φορά κριτικάρεται η σεχταριστική στάση του PCI που δεν φρόντισε να συμπορευτεί με τις αυθόρμητες αντιφασιστικές πρωτοβουλίες εργατών και βετεράνων στρατιωτών, όπως η μαχητική οργάνωση *Arditi del Popolo*. Διαβάζουμε: “Το PCI έπρεπε αμέσως και ενεργητικά να προσχωρήσει στο κίνημα των *Arditi*, συμμαχώντας με τους εργάτες για να μετατρέψει τα μικροαστικά στοιχεία σε συμπαθούντες του” και παρακάτω: “Για το κίνημά μας είναι πιο ωφέλιμο να κάνουμε λάθη μέσα στις μάζες παρά μακριά από αυτές, απομονωμένοι σε ένα κλειστό κύκλο ηγετών που κηρύσσουν την καθαρότητα των αρχών τους”.²⁷⁵

Το 4ο Συνέδριο, όπου διαπιστώσαμε μία συνολικότερη στροφή από τον απομονωτισμό της “πρώτης φάσης” της Διεθνούς, κατέληξε στη διατύπωση μιας σύντομης αναφοράς σχετικά με τον φασισμό, που αναγνωρίστηκε ως φαινόμενο άμεσα συνδεδεμένο με τη μεταπολεμική οικονομική κρίση. Στις *Θέσεις για την Τακτική* η αντιμετώπιση του φασισμού συνδέθηκε με την πολιτική του ενιαίου μετώπου. Η πολιτική αυτή συνάντησε την αντίθεση του ιταλικού ΚΚ, όπως και ορισμένων μπολσεβίκων. Όπως είδαμε στο κεφάλαιο 2.4, ένας από αυτούς ήταν ο Γκριγκόρι Ζινόβιεφ που είχε υποστηρίξει ότι η εμφάνιση του φασισμού αποτελούσε, ενδεχομένως, ένα αναπόφευκτο στάδιο από το οποίο θα περνούσαν πολλές χώρες του δυτικού καπιταλισμού. Ωστόσο, αυτή η τοποθέτηση δεν είχε τον πεσιμιστικό χαρακτήρα που θα μπορούσε κανείς να υποθέσει· αντιθέτως προωθήθηκε σε συνδυασμό με μία υπέρμετρη αισιοδοξία.²⁷⁶ Στην εισήγησή του ο Ζινόβιεφ ανέφερε: “Αυτό που βλέπουμε σήμερα στην Ιταλία είναι μια αντεπαναστατική δραστηριότητα, αλλά από ιστορικής άποψης σηματοδοτεί την όξυνση της κατάστασης και την ωρίμανση της προλεταριακής επανάστασης σ' αυτή τη χώρα.”²⁷⁷

Ο Μποντρίγκα, που επίσης εναντιωνόταν με την πολιτική του ενιαίου μετώπου διαφώνησε με τον Ζινόβιεφ σε δύο κύρια σημεία. Η πρώτη του ένσταση σχετιζόταν με τις κοινωνικές βάσεις του φασισμού. Για τον Γραμματέα της ΚΔ ο φασισμός ήταν πριν απ' όλα ένα κίνημα αγροτιστικό – μία μορφή αντίδρασης

275 Το απόσπασμα αναφέρεται στο Behan Tom, *Arditi del Popolo: Η Ιστορία της πρώτης αντιφασιστικής οργάνωσης*, εκδ. Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα, 2012, σ. 103-104

276 βλ. Λιόσης Βασίλης, *Τα Κοινωνικοπολιτικά Μέτωπα στην Τρίτη Κομμουνιστική Διεθνή*, εκδ. ΚΨΜ, Αθήνα, 2014, σ. 83

277 ο.π, σ. 83-84

των προκαπιταλιστικά κυρίαρχων τάξεων της υπαίθρου που, εξαιτίας της αδυναμίας της βιομηχανικής και της εμπορικής αστικής τάξης, πέρασε στην εμπροσθοφυλακή του πολέμου ενάντια στο προλεταριάτο. Αντίθετα, ο Μποντρίγκα έθετε ως κύριους πυλώνες του φασισμού την αστική τάξη, τη μικροαστική τάξη και το κράτος. Η δεύτερη διαφωνία εντοπίζεται στη σχέση που διέκρινε ανάμεσα στον φασισμό και την κοινοβουλευτική δημοκρατία. Στην τοποθέτησή του ανέφερε ότι “ο φασισμός ενσωματώνει τον αντεπαναστατικό αγώνα όλων των των σύμμαχων αστικών δυνάμεων και γι' αυτό το λόγο δεν υποχρεούται απαραίτητως να καταστρέψει τους δημοκρατικούς θεσμούς.”²⁷⁸

Αν και η άποψη του Μποντρίγκα δεν βρήκε ανταπόκριση από το 4ο Συνέδριο συγγενεύει με τη λογική που επικράτησε κατά τα επόμενα χρόνια, όταν οι διαφορές μεταξύ φασισμού και κοινοβουλευτικής δημοκρατίας υποτιμήθηκαν. Στο μεταξύ η ΚΔ έκανε ορισμένες προσπάθειες να προσεγγίσει τους σοσιαλιστές, στα πλαίσια της πολιτικής του ενιαίου μετώπου και με συγκεκριμένο αίτημα την αποτροπή της ανόδου του φασισμού σε άλλες χώρες. Απηύθυνε μία “ανοιχτή επιστολή” στην ΣΕΔ και στην Διεθνή του Άμστερνταμ, όπου “διαπιστωνόταν πως στη Γερμανία ο φασισμός σήκωνε κεφάλι και πως οι διεθνείς οργανώσεις του προλεταριάτου πρέπει να βοηθήσουν τους Γερμανούς επαναστάτες στην πάλη τους κατά του φασισμού.”²⁷⁹ Πρότεινε μάλιστα και το συντονισμό μιας “διεθνούς διάσκεψης αλληλεγγύης”, όμως οι εκκλήσεις αυτές δε βρήκαν ανταπόκριση.²⁸⁰

Στο 5ο Συνέδριο της Κομιντέρν τέθηκαν οι βάσεις για μία συνεκτικότερη θεώρηση του φασιστικού φαινομένου, αν και η εσωτερική συνοχή του σχήματος που διατυπώθηκε δε σημαίνει απαραίτητα τη θεωρητική του επάρκεια. Πολύ περισσότερο δε σημαίνει οι θέσεις που διατυπώθηκαν στη βάση του δε χαρακτηρίστηκαν από πολιτική οξυδέρκεια και αποτελεσματικότητα. Όπως είδαμε, μέχρι τη σύγκλιση του Συνεδρίου αυτού, η τακτική του ενιαίου μετώπου συνάντησε μεγάλες δυσκολίες στην εφαρμογή της. Η κατάσταση αυτή επέτρεψε στην αριστερή πτέρυγα της Διεθνούς να επαναφέρει πειστικά την πρόταση ότι τα αιτήματα του ενιαίου μετώπου και της εργατικής κυβέρνησης θα έπρεπε να έχουν κυρίως προπαγανδιστικό χαρακτήρα. Προχωρώντας ένα βήμα παραπέρα την επιχειρηματολογία του ενάντια στις κυβερνήσεις συνεργασίας, ο Ζινόβιεφ κατηγορήσε τη σοσιαλδημοκρατία για πλήρη υποταγή στον αστισμό. Συγκρίνοντάς τη με το φασισμό, ανέφερε χαρακτηριστικά ότι “οι φασίστες αποτελούν το δεξί χέρι και οι σοσιαλδημοκράτες το αριστερό χέρι της αστικής τάξης”.²⁸¹ Ο Μποντρίγκα επανέλαβε την άποψή του ότι ο φασισμός αποτελεί ένα κίνημα που συντελεί στην ενίσχυση της υπάρχουσας κατάστασης και υπεραμύνθηκε της θέσης ότι δεν αποτελεί κίνημα αγροτικιστικό,²⁸² υπογραμμίζοντας ότι θα πρέπει να

278 ο.π, σ. 87

279 ο.π, σ.91

280 ο.π

281 ο.π, σ. 115

282 Αυτή η άποψη, που υποστηρίχθηκε, μεταξύ άλλων και από τον Ζινόβιεφ φαίνεται να ενισχύεται από τα αποτελέσματα ορισμένων ποσοτικών ερευνών. Όπως σημειώνει ο Steve Wright, μεταξύ 1924 και 1928, “[ο] Ναζισμός αυξήθηκε δυσανάλογα στις αγροτικές περιοχές και στις μικρές πόλεις όπου το κοινωνικό βάρος της οργανωμένης εργατικής τάξης ήταν μικρότερο. Ο Martin Broszat στο βιβλίο του *Hitler and the Collapse of the Weimar Germany*, σχολιάζει: “Από το καλοκαίρι του 1930 και μετά το NSDAP έγινε το κυρίαρχο αγροτικό κίνημα... [Το] μερίδιο των Ναζί στις ψήφους... στις αγροτικές περιφέρειες του Σλέβιγκ-Χόλσταϊν ανέβηκε από το 5,4 στο 35,1%... Στις επαρχίες και στις μικρές πόλεις... οι ψήφοι για τους Ναζί ήταν πάνω από τον μέσο όρο. Αυτό ίσχυε ιδιαίτερα σ' εκείνες τις περιοχές όπου μια παραδοσιακή προτεσταντική ή “εθνικόφρων” μεσαία τάξη είχε έρθει σε σύγκρουση πολιτικά ή κοινωνικά με τις εξίσου ισχυρές ταξιαρχίες της σοσιαλδημοκρατικής ή

γίνεται διάκριση ανάμεσα στα ταξικά συμφέροντα που αντικειμενικά εξυπηρετεί και στα κοινωνικά στρώματα που κινητοποιεί για την υλοποίησή τους. Ανάμεσα στα τελευταία ανέφερε εκτός από τους αγρότες τους μικρομεσαίους, τους βετεράνους του πολέμου και τους διανοούμενους.²⁸³

Ειδική μνεία για το ρόλο των διανοούμενων στην εδραίωση του φασισμού είχαν κάνει επίσης ο Γκράμισι, όπως και ο Ράντεκ, που όμως έβλεπε αυτό το στοιχείο σαν μία ιταλική ιδιαιτερότητα. Θεωρώντας ότι ο αντιφασιστικός αγώνας δε θα μπορούσε να κερδηθεί, παρά μόνο αποσπώντας δυνάμεις από τα κοινωνικά του στηρίγματα, εκτίμησε ότι η δουλειά του κόμματος θα έπρεπε να στραφεί στους διανοούμενους (όπου το PCI είχε ήδη καταφέρει σημαντική διείσδυση), αλλά και στους αγρότες: “[Η] ανασύσταση του ιταλικού κόμματος εξαρτάται από το εάν μπορούμε να οργανώσουμε τους αγρότες ενάντια στο φασισμό.” Και κριτικάροντας τον εργατισμό και τον σεχταρισμό της ομάδας Μποντρίγκα πρόσθετε: “Αν οι Ιταλοί φίλοι μας θέλουν ένα μικρό αγνό κόμμα αυτό μπορεί εύκολα να εγκατασταθεί στη φυλακή”.²⁸⁴ Η ιστορία επιβεβαίωσε την κριτική του με τρόπο πικρό για τους Ιταλούς κομμουνιστές.

Στο 5ο Συνέδριο πραγματοποιήθηκαν ανάλογες κριτικές που, για λόγους συντομίας θα αποφύγουμε να τις αναπτύξουμε εδώ. Εκείνο που έχει σημασία να σημειωθεί είναι ότι, όπως έγινε και με το ζήτημα των “εργατικών κυβερνήσεων”, στο ζήτημα της πάλης ενάντια στο φασισμό το συνέδριο υιοθέτησε σε γενικές γραμμές τις θέσεις των “αριστερών”. Μάλιστα, στη σχετική απόφαση εντάχθηκε μια κριτική ενάντια στα άλλα εργατικά κόμματα που συμβολικά μπορούμε να τη θεωρήσουμε ως τη στιγμή γέννησης της θεωρίας του σοσιαλφασισμού. Διαβάζουμε:

“Με τη συνεχιζόμενη αποσύνθεση της αστικής κοινωνίας, όλα τα αστικά κόμματα, ιδιαίτερα η σοσιαλδημοκρατία παίρνουν ένα λίγο ή πολύ φασιστικό χαρακτήρα, χρησιμοποιούν τους φασιστικούς τρόπους πάλης ενάντια στο προλεταριάτο... Ο φασισμός και η σοσιαλδημοκρατία είναι του ίδιου οργάνου της δικτατορίας του μεγάλου κεφαλαίου. Για αυτό η σοσιαλδημοκρατία δεν μπορεί ποτέ να είναι σίγουρος σύμμαχος του προλεταριάτου που αγωνίζεται εναντίον του φασισμού”²⁸⁵

Οι θέσεις αυτές υποστηρίχτηκαν λίγο καιρό αργότερα και από τον Στάλιν σε ένα άρθρο του με τίτλο “Σχετικά με τη Διεθνή Κατάσταση”, που δημοσιεύτηκε το Σεπτέμβριο του 1924.²⁸⁶ Εκεί κριτίκαρε τον χαρακτηρισμό του φασισμού ως “οργάνωση μάχης της αστικής τάξης”, τον οποίο χρησιμοποιούσε κατά

κομμουνιστικής εργατικής τάξης”. [βλ. Τρότσκι Λέον, *Η πάλη ενάντια στο φασισμό στη Γερμανία*, εκδ. Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα, 2000, σ. 25-26]

283 ο.π, σ.119

284 Το απόσπασμα αναφέρεται ο.π, σ. 85

285 Το απόσπασμα αναφέρεται στο συλλογικό έργο *Ο Στάλιν και η Τρίτη Διεθνής, Σοβιετικοί ιστορικοί για την ιστορία της Κομμουνιστικής Διεθνούς*, εκδ. Γλάρος, Αθήνα, χχ, σ. 98

286 Μία αγγλική μετάφραση του άρθρου είναι προσβάσιμη στον ιστότοπο <https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1924/09/20.htm>

κανόνα η αριστερή πτέρυγα των μπολσεβίκων υπονοώντας ότι επρόκειτο για μία περίπου στρατιωτική οργάνωση που οι καπιταλιστές θα χρησιμοποιούσαν για σύντομο χρόνο προκειμένου να αποσοβήσουν το ενδεχόμενο της επέκτασης της προλεταριακής επανάστασης και κατόπιν θα έθεταν σε εφεδρεία.²⁸⁷ Ωστόσο, δεν τον απέρριπτε εντελώς αλλά πρόσθετε ότι ο φασισμός “στηρίζεται στην ενεργητική υποστήριξη της σοσιαλδημοκρατίας”, την οποία χαρακτηρίζει ως τη “μετριοπαθή πτέρυγα του φασισμού”. Και παρακάτω: “Η μπουρζουαζία δεν μπορεί να διατηρήσει την εξουσία χωρίς έναν τέτοιο συνασπισμό [σημ. φασιστών-σοσιαλδημοκρατών]. Γι' αυτό και θα ήταν λάθος αν νομίζαμε ότι ο “πασιφισμός” υπογραμμίζει τη διάλυση του φασισμού. Στην παρούσα κατάσταση ο “πασιφισμός” είναι η ενδυνάμωση του φασισμού με την μετριοπαθή, σοσιαλδημοκρατική του πτέρυγα να ωθείται στο προσκήνιο”.²⁸⁸

Ο Λιόσης, στο βιβλίο του *Τα κοινωνικοπολιτικά μέτωπα στην Τρίτη Κομμουνιστική Διεθνή*, σημειώνει το χάσμα που χωρίζει την κριτική απέναντι στην πολιτική των ρεφορμιστών με τη θεώρηση που αντιμετωπίζει τη σοσιαλδημοκρατία και τον φασισμό σαν δίδυμα αδέρφια.²⁸⁹ Συγκεκριμένα υπογραμμίζει πέντε στοιχεία τα οποία θεωρεί προβληματικά σ' αυτή την τοποθέτηση: i) την απουσία διαχωρισμού ανάμεσα στη βάση και την ηγεσία της σοσιαλδημοκρατίας, ii) την ανάγνωση του φασισμού ως μία ακόμη μορφή αστικής διαχείρισης, όχι απαραίτητα περισσότερο αντιδραστική από άλλες, iii) την απουσία μιας προοπτικής αξιοποίησης των ενδοαστικών αντιθέσεων, iv) την αδιαφορία για τη διαφορετική κοινωνική βάση σοσιαλδημοκρατίας και φασισμού και v) το γεγονός ότι δε λαμβάνει υπόψη του τις διαφορετικές θέσεις από τις οποίες εκκινεί το εργατικό κίνημα στις δύο περιπτώσεις. Όπως γράφει “άλλο να μάχεσαι για τις στοιχειώδεις αστικοδημοκρατικές ελευθερίες σε συνθήκες παρανομίας, διώξεων, φυλακίσεων, εξοριών, δολοφονιών... και άλλο να υπάρχει ένα κατακτημένο επίπεδο δικαιωμάτων”.²⁹⁰

287 Ο Τρότσκι διατύπωσε αυτή του τη γνώμη σε μία ομιλία του στις 21 Ιουνίου του 1924 που κατόπιν δημοσιεύτηκε στον τύπο. Εκεί ανέφερε: “Τι είναι ο φασισμός; Μπορεί ένα φασιστικό καθεστώς να υπάρχει για απροσδιόριστα μεγάλο χρονικό διάστημα; Ο φασισμός είναι η οργάνωση μάχης της αστικής τάξης σε περίπτωση και κατά τη διάρκεια εμφυλίου πολέμου. Γι' αυτό χρειάζεται ο φασισμός. Παίζει τον ίδιο ρόλο για την αστική τάξη με την οργάνωση της ένοπλης εξέγερσης για το προλεταριάτο. Η εργατική τάξη ετοιμάζεται για την ένοπλη εξέγερση, ξαναοργανώνει τις οργανώσεις της ανάλογα, δημιουργεί ομάδες κρούσης, σπλίζει τους μαχητές της κοκ. Μπορεί μια τέτοια κατάσταση να συνεχίσει για πάντα; Προφανώς όχι: είτε η εργατική τάξη κυριαρχεί, και τότε σχηματίζει κανονικό στρατό, είτε η επίθεσή της αποκρούεται, και τότε η οργάνωση της ένοπλης εξέγερσης φτάνει στο τέλος της τουλάχιστον για το άμεσο μέλλον...” και παρακάτω: “Μπορεί ο φασισμός να διαρκέσει για μεγάλο διάστημα; Όχι. Αν η αστική τάξη διατηρήσει την εξουσία, όπως έγινε στην Ιταλία το 1920, όπως έγινε στη Γερμανία τον περασμένο χρόνο, τότε, έχοντας κάνει χρήση του αιματηρού έργου του φασισμού, προσανατολίζεται στο πλάτεμα της βάσης της, στο να στηριχτεί πάνω στη μεσαία και μικρή αστική τάξη, και για μια ακόμα φορά επαναφέρει και πάλι τη νομιμότητα. Η αστική τάξη δεν μπορεί να υπάρξει για πολύ σε συνθήκες φασισμού, όπως το προλεταριάτο δεν μπορεί να υπάρξει για χρόνια σε κατάσταση ένοπλης εξέγερσης...” Η αγγλική απόδοση του κειμένου είναι προσβάσιμη στον ιστότοπο: <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1924/06/stage.htm>

288 Το απόσπασμα από: Stalin Joseph, *Works*, Vol. 6, January–November, 1924, pp. 293–314 προσβάσιμο στον ιστότοπο: <https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1924/09/20.htm>

289 Λιόσης, *ο.π.*, σ. 116

290 *ο.π.*, σ. 116–117

4.4

Το 6ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς και η θεωρία του σοσιαλφασισμού

Το 6ο Συνέδριο της Κομιντέρν πραγματοποιήθηκε με μεγάλη καθυστέρηση τον Ιούλιο του 1928.²⁹¹ Ήταν το μεγαλύτερο σε διάρκεια από τα Παγκόσμια Συνέδρια της οργάνωσης, αφού διήρκεσε από τις 17 Ιουλίου μέχρι την 1η Σεπτεμβρίου. Συμμετείχαν αντιπρόσωποι από 57 κόμματα, που σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της Διεθνούς συσπεύρωναν περίπου 1.800.000 κομμουνιστές. Αν και ο αριθμός αυτός ήταν σημαντικά μεγαλύτερος από το προηγούμενο συνέδριο, η αύξησή του αντανάκλα κυρίως την επιτυχία των σοβιετικών στρατολογήσεων.

Στην περίοδο που μεσολάβησε από το 5ο Συνέδριο είχαν συντελεστεί ορισμένες σημαντικές εξελίξεις στο χώρο της παραγωγής, με σημαντικότερη την επέκταση των μεθόδων της αλυσίδας παραγωγής στις περισσότερες βιομηχανίες μεγάλης κλίμακας – πρακτική που βελτιστοποίησε την αποδοτικότητα της εργασίας. Η συνολικότερη επιτάχυνση της εξάπλωσης των επιτευγμάτων της τεχνολογικής εξέλιξης αναγνωρίστηκε γενικά ως πρόδρομος κοινωνικής προόδου. Η οπτική αυτή συνδέθηκε με μία αντίληψη περί κοινωνικής ανασυγκρότησης με βάση τον εξορθολογισμό της κρατικής δραστηριότητας. Έτσι τα πολιτικά ρεύματα που επικεντρώνονταν σε αυτή την κατεύθυνση αύξησαν το ακροατήριό τους. Τέτοια πολιτικά ρεύματα εξέφραζαν ο φασισμός και η σοσιαλδημοκρατία, κατά μία έννοια και ο κομμουνισμός.²⁹²

Τη διετία 1926-1927 παρατηρήθηκε μία ανάταση των εργατικών κινητοποιήσεων που όμως δεν έχει τα εντυπωσιακά αποτελέσματα που προσδοκούσαν οι κομμουνιστές. Στην Αγγλία ένα απεργιακό κύμα μεγάλης έκτασης απέτυχε να πραγματοποιήσει τους στόχους του, ενώ η αντίσταση των Αυστριακών εργατών στη συντηρητική συγκυβέρνηση ενωσιακών-χριστιανοδημοκρατών, ένα χρόνο αργότερα, πνίγηκε στο αίμα. Η κατάσταση δείχνει να ήταν περισσότερο ελπιδοφόρα στην Άπω Ανατολή. Στην Κίνα τον Αύγουστο του 1927 ξέσπασε επαναστατικός εμφύλιος πόλεμος που όμως έκλεισε σε βάρος των κομμουνιστών.²⁹³ Οι εξελίξεις αυτές και η διαβλεπόμενη όξυνση των ενδοϊμπεριαλιστικών αντιθέσεων,

291 Σύμφωνα με το καταστατικό της Κομιντέρν τα Παγκόσμια Συνέδρια έπρεπε να συγκαλούνται σε ετήσια βάση. Ωστόσο το 5ο Συνέδριο πραγματοποιήθηκε ενάμιση χρόνο μετά 4ο, ενώ για τη σύγκληση του 6ου Συνεδρίου χρειάστηκε να περάσουν σχεδόν άλλα έξι χρόνια. Το 1928 η τακτικότητα των συνεδρίων άλλαξε σε ένα κάθε δύο χρόνια. Όμως παρά την κρισιμότητα της εποχής (χρηματοπιστωτικό κραχ και ύφεση, εδραίωση του φασισμού στη Γερμανία, προετοιμασία των Μεγάλων Δυνάμεων για πόλεμο), το 7ο και τελευταίο Παγκόσμιο Συνέδριο της Κομιντέρν πραγματοποιήθηκε με πέντε χρόνια καθυστέρηση, τον Ιούλιο του 1935.

292 Εντάσσουμε τον ιστορικό κομμουνισμό σε αυτή την κατηγορία με επιφύλαξη διότι, στην εποχή που μελετάμε εδώ, ο κρατικός έλεγχος της αγοράς στα πλαίσια της ΝΕΠ κριτικάρονταν από πολλούς κομμουνιστές, ενώ αρκετοί από τους υποστηρικτές της τον θεωρούσαν ως ένα αναγκαίο μέτρο για τις ειδικές ανάγκες της σοβιετικής οικονομίας, υποθέτοντας πως δε θα αντιστοιχούσε σε πιο προηγμένες χώρες εάν επικρατούσε σ' αυτές ο σοσιαλισμός. Άλλωστε μακροπρόθεσμος, πλην ρητός στόχος των κομμουνιστών ήταν ένα σύστημα “ελεύθερα συνεταιρισμένων παραγωγών”, όπου ο ρόλος του κράτους σταδιακά θα εκμηδενιζόταν. Μόνο αργότερα, στην εποχή της εφαρμογής των πρώτων πενταετών πλάνων και με φόντο την κατάρρευση των καπιταλιστικών οικονομιών, άρχισαν να προπαγανδίζουν σταθερά υπέρ μιας κεντρικά ελεγχόμενης οικονομίας. Αυτή η πρακτική σχετίζεται με την υπόθεση ενός “σοσιαλιστικού τρόπου παραγωγής” με αυτοτελή χαρακτηριστικά που τον διακρίνουν τόσο από τον καπιταλιστικό, όσο και από τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. [βλ. σχετικά Μπελαντής Δημήτρης, *Αριστερά και εξουσία*, εκδ. Τόπος, Αθήνα, 2014, σ. 25-34]

293 Σχετικά με τις αποτυχίες που σημειώθηκαν εκείνη την εποχή στον κινεζικό εμφύλιο ο Τρότσκι, στηλίτευε τις ευθύνες της σταλινικής ηγεσίας ως εξής : “...ήταν αντίθετοι στη δημιουργία σοβιέτ σε περίοδο επαναστατικής

ενόψει της οικονομικής κρίσης που η ΚΔ προέβλεψε ότι θα ακολουθούσε την περίοδο “προσωρινής σταθεροποίησης”, έθεσαν στο επίκεντρο των συζητήσεων το ζήτημα της στάσης της Διεθνούς μπροστά στο ενδεχόμενο ενός “παγκόσμιου ιμπεριαλιστικού πολέμου”.

Η προηγούμενη λενινιστική γραμμή δέχτηκε ορισμένες τροποποιήσεις στη βάση των νέων δεδομένων. Η στάση του κάθε ΚΚ δε θα έπρεπε να υπολογίζει μόνο τις εσωτερικές εξελίξεις στη χώρα του αλλά και τις διεθνείς. Έτσι, στην περίπτωση που ο “ιμπεριαλιστικός πόλεμος” στρεφόταν ενάντια στη Σοβιετική Ένωση (κάτι που θεωρούνταν εξαιρετικά πιθανό), η τακτική που όφειλαν να ακολουθήσουν οι κομμουνιστές θα ήταν διαφορετική από εκείνη που θα ακολουθούσαν εάν ο πόλεμος γινόταν αποκλειστικά ανάμεσα σε καπιταλιστικά κράτη. Εάν μία καπιταλιστική χώρα υποστήριζε συγκυριακά την ΕΣΣΔ στον πόλεμό της με άλλες ιμπεριαλιστικές δυνάμεις, το προλεταριάτο αυτής της χώρας δε θα έπρεπε να κάνει αντιπολεμική προπαγάνδα, ούτε και να επιδιώκει την ήττα της χώρας του αλλά, αντιθέτως, όφειλε να υποστηρίξει τη νίκη του στρατοπέδου στο οποίο θα εντασσόταν και η ΕΣΣΔ. Το ίδιο φυσικά θα όφειλε να κάνει και στην περίπτωση που η χώρα του βρισκόταν στο στρατόπεδο των αντιπάλων της ΕΣΣΔ.²⁹⁴

Σε ό,τι αφορά το ζήτημα των συμμαχιών, στο 6ο Συνέδριο “μπαίνει τέρμα στην προσπάθεια δημιουργίας ενιαίου μετώπου”, καθώς “διακηρύχεται το τέλος της προσωρινής σταθεροποίησης του καπιταλισμού” και το ξεκίνημα μιας νέας περιόδου “επαναστατικών εξεγέρσεων και στροφής των μαζών προς τα αριστερά”.²⁹⁵ Με την υποστήριξη του κύκλου του Στάλιν, οι θέσεις αυτές επικυρώθηκαν, παρά το γεγονός ότι η αριστερή πτέρυγα των μπολσεβίκων είχε αποβληθεί από το κόμμα και ανάλογες εκκαθαρίσεις είχαν ξεκινήσει και στα άλλα μεγάλα κόμματα της Διεθνούς. Άλλωστε από τον Φεβρουάριο του 1928 ξεκινάει μία έντονη διαπάλη στο εσωτερικό των μπολσεβίκων, όπως και του ΚΡΔ και άλλων κομμάτων, αυτή τη φορά ανάμεσα στους “σταλινικούς” και τη δεξιά πτέρυγα. Σε αυτή τη διαμάχη οι σταλινικοί υιοθέτησαν σημαντικό μέρος της πολιτικής ατζέντας της εκτοπισμένης αριστεράς, με σημαντικότερη διαφορά την επιμονή τους στη δυνατότητα οικοδόμησης του σοσιαλισμού σε μία μόνο χώρα. Η εσωκομματική διαπάλη έληξε ένα χρόνο αργότερα με την ήττα της δεξιάς πτέρυγας, οπότε ο Μπουχάριν έχασε τη θέση του στην Κομιντέρν και στην *Πράβντα*, ενώ ο Τόμσκι καθαιρέθηκε από την ηγεσία των συνδικάτων. Το γεγονός ότι, μέχρι τότε, ο Τρότσκι συνέχιζε να βλέπει την “μπουχαρινική δεξιά” σαν κύριο εχθρό, αδυνάτισε ακόμη περισσότερο την κερματισμένη αντιπολίτευση.²⁹⁶ Σε ό,τι αφορά τη σοσιαλδημοκρατία, το *Πρόγραμμα* της καταλόγιζε τη σύνδεση με την εργατική αριστοκρατία, την καλλιέργεια “πασιφιστικών αυταπατών” και την εγκατάλειψη του μαρξισμού για χάρη μιας θεωρίας

ανόδου κι όταν αποφάσισαν να οργανώσουν εξέγερση στην Καντώνα, τη στιγμή της ύφεσης, κάλεσαν τις μάζες να δημιουργήσουν σοβιέτ την ίδια την ημέρα της εξέγερσης!” βλ. Τρότσκι Λέον, “Και τώρα;”, *Η πάλη ενάντια στο φασισμό στη Γερμανία*, εκδ. Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα, 2000, σ. 188

294 βλ. αναλυτικότερα Λιόσης Βασίλης, *Τα κοινωνικοπολιτικά Μέτωπα στην Τρίτη Κομμουνιστική*, ο.π, σ. 147-153

295 Από την εισαγωγή του *Προγράμματος της Τρίτης Κομμουνιστικής Διεθνούς* (1928).

296 βλ. Ελλενστέιν Ζαν, *Ιστορία του Σταλινικού Φαινομένου*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1976, σ. 87

ομαλής εξέλιξης. Αυτοί οι χαρακτηρισμοί συνοδεύονταν από την απαρίθμηση μίας σειράς ντοκουμέντων που αναδεικνύουν τον ταξικά και πολιτικά αφερέγγυο χαρακτήρα της σοσιαλδημοκρατικής ηγεσίας. Δίχως κάποια άλλη επεξήγηση, η οποία να αναιρεί τις αναλύσεις του προηγούμενου Συνεδρίου, το 6ο Συνέδριο απέρριψε την τακτική του ενιαίου μετώπου. Η πολιτική αυτή είχε στην πραγματικότητα προδιαγραφεί λίγους μήνες νωρίτερα από την 9η Ολομέλεια της ΕΕΚΔ.²⁹⁷

Στο *Πρόγραμμα* του 6ου Συνεδρίου δε γίνονται το ίδιο εκτενείς αναφορές στο ζήτημα του φασισμού. Σε ό,τι αφορά τις οικονομικό-κοινωνικές προϋποθέσεις για την ανάπτυξή του φαίνεται ότι κυριάρχησε η άποψη που λίγα χρόνια νωρίτερα είδαμε να εκφράζεται μέσα από τις τοποθετήσεις του Μποντρίγκα και η οποία υποστήριζε την αναγκαιότητα διάκρισης ανάμεσα στους αντικειμενικούς σκοπούς που εξυπηρετεί ως κίνημα και στις τάξεις που κινητοποιεί για την επίτευξή τους. Από την άλλη, τονίστηκε ότι ο φασισμός αναπτύχθηκε κάτω από ιδιαίτσες συνθήκες και αναγνωρίστηκε το γεγονός ότι αποτελούσε ένα *καθεστώς εξαίρεσης* και όχι μία ακόμη μορφή διακυβέρνησης, όπως αυτή που πρεσβεύουν τα διάφορα δημοκρατικά αστικά κόμματα. Τονίζοντας όμως τον ιδιαίτερο ρόλο του στη χρησιμοποίηση του παρεμβατικού κράτους, με στόχο την “εξασφάλιση μεγαλύτερης σταθερότητας, στερεότητας και διάρκειας στην εξουσία της κεφαλαιοκρατίας”, η ΚΔ συμπέρανε ότι ο φασισμός έτεινε να ομοιάζει περισσότερο με τη σοσιαλδημοκρατία. Λαμβάνοντας υπόψη και τον παράγοντα της μετατόπισης πολλών σοσιαλδημοκρατών στις πτέρυγες του φασισμού,²⁹⁸ το *Πρόγραμμα* αναφέρει: “Στην πορεία της ανάπτυξής της η σοσιαλδημοκρατία εκδηλώνει φασιστικές τάσεις... Η μέθοδος του φασισμού και η μέθοδος του συνασπισμού με τη σοσιαλδημοκρατία, όντας ασυνήθιστες μέθοδες για τον “ομαλό” καπιταλισμό και αποτελώντας γνώρισμα τη γενικής πολιτικής κρίσης, χρησιμοποιούνται από την κεφαλαιοκρατία για την επιβράδυνση της επιθετικής πορείας της επανάστασης.”²⁹⁹

4.5

Θεωρητικές προσεγγίσεις του φασιστικού φαινομένου.

Ο Γκράμσι και ο Ταλχάμερ για τον φασισμό.

297 Στην 5η Ολομέλεια της ΕΚΚΔ (1925) επιχειρήθηκε μια “διόρθωση” της πολιτικής που είχε χαράξει το 5ο Συνέδριο στο πνεύμα της υπεράσπισης του ενιαίου μετώπου. Αυτή η πολιτική εκφράστηκε και στην επόμενη ολομέλεια, ενώ στην 7η Ολομέλεια (1926) ο Ζινόβιεφ, ο οποίος ανθίσταντο σ' αυτή τη στροφή απαλλάχτηκε από τα καθήκοντα του προέδρου. Όμως, τον Φεβρουάριο του 1928, τρεις μόλις μήνες μετά την αποπομπή της Αντιπολίτευσης από το ρωσικό ΚΚ, η ΕΕΚΔ επανήλθε στην προηγούμενη τοποθέτηση, με ακόμη μεγαλύτερη επιθετικότητα. Η 9η Ολομέλεια υποστήριξε το πέρασμα στην “Τρίτη Περίοδο” και προετοίμασε έτσι το έδαφος για την υπεραριστερή στροφή του 6ου Συνεδρίου.

298 βλ. στο παρόν, κεφ. 4.2

299 Το απόσπασμα από το *Πρόγραμμα και καταστατικό της Γ' Κομμουνιστικής Διεθνούς*, εκδ. Ειρήνη, δ' έκδοση, Αθήνα, 1975

Οι τοποθετήσεις του Ταλχάιμερ³⁰⁰ για τον φασισμό δεν έπαιξαν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής γραμμής της Γ' Διεθνούς. Ωστόσο, εκφράστηκαν μέσα από αυτές ορισμένες κρίσιμες προβληματικές, αναφορικά με την τυπολογία της απολυταρχικής διακυβέρνησης και τις μεθόδους πάλης που αντιστοιχούν στην αντιμετώπισή της. Στο μεταξύ η Κομιντέρν δεν είχε καταφέρει να περιγράψει την ιδιαιτερότητα του φασιστικού φαινομένου απέναντι στους άλλους τύπους καθεστώτων “εκτάκτου ανάγκης”, όπως για παράδειγμα το κληρικαλιστικό καθεστώς της Αυστρίας ή τη στρατιωτική δικτατορία του Piłsudski στην Πολωνία. Αντιθέτως, από το 5ο Συνέδριο και έπειτα, όλα ανεξαιρέτως τα απολυταρχικά συστήματα περιλήφθηκαν κάτω από τον γενικό τίτλο του “φασισμού”. Κατόπιν, η ταύτιση της παρεμβατικής οικονομικής πολιτικής της σοσιαλδημοκρατίας με το φασισμό περιέπλεξε ακόμη περισσότερο τα πράγματα.

Σύμφωνα με τον Ταλχάιμερ ο κύριος συντελεστής της εμφάνισης μιας πολιτικής κρίσης που να οδηγεί σε ανάπτυξη φασιστικού κινήματος ήταν η ύπαρξη μιας ισορροπίας δυνάμεων ανάμεσα στις επαναστατικές δυνάμεις του προλεταριάτου και την αντιδραστική συμμαχία των κυρίαρχων τάξεων. Η κρίση αυτή οδηγεί σε μορφές βοναπαρτισμού, μία εκ των οποίων είναι ο φασισμός. Όπως αναφέρει ο Πουλαντζιάς, ουσιαστικό γνώρισμα αυτών των μορφών κράτους είναι η σχετική αυτονομία του κρατικού μηχανισμού από τις κυρίαρχες τάξεις³⁰¹ – αν και απ' ό,τι φαίνεται από τη συνολικότερη ανάλυσή του, εννοεί την ενίσχυση της ήδη υφιστάμενης “σχετικής αυτονομίας” του κράτους από τις δυνάμεις αυτές. Σε μία αναφορά του στο έργο του Ταλχάιμερ, εξηγεί ότι στις πολιτικές κρίσεις στις οποίες αναφερόμαστε, οι κυρίαρχες τάξεις “θυσιάζουν... την πολιτική κυριαρχία τους σε όφελος ενός “αυθέντη-σωτήρα”, με σκοπό να διατηρήσουν την κοινωνικο-οικονομική κυριαρχία τους”.³⁰²

Ο Ταλχάιμερ, συνδέοντας τον φασισμό με τον βοναπαρτισμό επικεντρώθηκε στην εξάχνωση των δημοκρατικών θεσμών στο πλαίσιο της κυριαρχίας του, πράγμα που, όπως είδαμε, υποστήριξε ο Ζινόβιεφ σε αντίθεση με τον Μποντρίγκα. Λαμβάνοντας υπόψη ότι στο έργο του “*Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*” ο Μαρξ περιγράφει τον βοναπαρτισμό ως σύστημα που προέκυψε από την αντιδραστική κινητοποίηση ενός γραφειοκρατικού μηχανισμού, με την υποστήριξη του αγροτικού πληθυσμού,³⁰³ μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι παρεμβάσεις του Ταλχάιμερ παρείχαν θεωρητική υποστήριξη σε μία ακόμη υπόθεση του Ζινόβιεφ: Ότι δηλαδή ο φασισμός αποτελούσε ένα κίνημα το οποίο, τουλάχιστον εν μέρει, στηριζόταν στην κινητοποίηση των προκαπιταλιστικά κυρίαρχων κοινωνικών τάξεων της υπαίθρου.

Ο Γκράμσι, όπως και ο Ταλχάιμερ, πραγματεύτηκε τον φασισμό ως μία κρατική μορφή που αναδύεται σε καταστάσεις οι οποίες χαρακτηρίζονται από ισορροπία ισχύος ανάμεσα στα αντιμαχόμενα ταξικά στρατόπεδα. Περιέγραψε την πολιτική κρίση που αντιστοιχεί σε αυτές τις συνθήκες ως “κρίση ηγεμονίας” και αναφέρθηκε στην στρατηγική της αντιδραστικής συμμαχίας σε αυτές τις περιόδους με τον

300 Ο August Thalheimer υπήρξε ιδρυτικό μέλος του KPD. Διετέλεσε υπουργός Οικονομικών της Βυτεμβέργης στην τοπική κυβέρνηση συνεργασίας SPD-KPD το 1923. Μεταξύ 1924 και 1928 εγκαταστάθηκε στη Μόσχα όπου δίδαξε φιλοσοφία και συνδέθηκε με τον Μπουχάριν. Κατά τα επόμενα χρόνια συνδέθηκε με τη λεγόμενη “Δεξιά Αντιπολίτευση” παραμένοντας μέλος του KPD μέχρι το 1932, οπότε εξορίστηκε από τη Γερμανία.

301 Πουλαντζιάς Νίκος, *Φασισμός και Δικτατορία*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 2006, σ. 67

302 ο.π

303 Μαρξ Καρλ, *Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2012

όρο “καισαρισμός”. Για τον Γκράμσι ο φασισμός αποτελεί το τυπικό παράδειγμα καισαρισμού. Η επιφυλακτικότητά του στο να περιλάβει στο ίδιο σχήμα τον γαλλικό βοναπαρτισμό τον προφυλάσσει, σύμφωνα με τον Πουλαντζά, από “επιφανειακές αναλογίες και απόλυτους παραλληλισμούς... πράγμα που δεν αποφεύγει πάντοτε ο Ταλχάιμερ.”³⁰⁴ Την ίδια ακριβώς κριτική συναντάμε και στον Λιόση,³⁰⁵ απουσία πάντως μίας αναφοράς των παραγόντων οι οποίοι καθιστούν την αναλογία του Ταλχάιμερ τόσο εξαιρετικά αδόκιμη.

Σχετικά με τις θεωρήσεις των Γκράμσι-Ταλχάιμερ, ο Πουλαντζάς παρατηρεί ότι “η εργατική τάξη ήταν ήδη νικημένη τη στιγμή της επικράτησης [σημ. του φασισμού] και η ήττα της δε στοίχισε στην αστική τάξη το τίμημα μιας καταστροφικής ισορροπίας.”³⁰⁶ Κατά τη γνώμη του, αυτό αποτελεί το αδύναμο σημείο των σχετικών αναλύσεων. Θα μπορούσε όμως κανείς να υποστηρίξει ότι ο ίδιος παραγνωρίζει τον “υφιστάμενο συσχετισμό δυνάμεω” της περιόδου κατά την οποία ο φασισμός αναδύθηκε ως μαζικό κίνημα – και στο μέτρο αυτό υποστηρίχτηκε από τις κυρίαρχες τάξεις, οι οποίες τον διέκριναν ως μία μορφή επίλυσης της ήδη υπάρχουσας κρίσης ηγεμονίας. Με άλλα λόγια μπορεί, όπως ορθά σημειώνει ο Πουλαντζάς, ένα φασιστικό κράτος να μην αντιστοιχεί σε καθεστώς ταξικής ισορροπίας όμως αυτό δε σημαίνει ότι τα πρώτα στάδια της διαδικασίας του κοινωνικού εκφασισμού δε συμπίπτουν με μία κατάσταση “κρίσης ηγεμονίας” και άρα απουσίας μίας τάξης ικανής να επιβάλει τον έλεγχό της στο σύνολο του έθνους.³⁰⁷ Ας σημειώσουμε εν παρόδω ότι και το καθεστώς του Λουδοβίκου Βοναπάρτη, επικράτησε *κατόπιν* της ήττας των επαναστατικών δυνάμεων. Επιπλέον, σύμφωνα με την ανάπτυξη που κάνει ο Μαρξ, το καθεστώς εκείνο ήρθε να διευθετήσει τις εντάσεις που προκαλούσε η προστριβή ανάμεσα στις κοινωνικά κυρίαρχες τάξεις (γαιοκτήμονες και αστούς) και όχι ανάμεσα στις κυρίαρχες και τις υποτελείς τάξεις.³⁰⁸

Ο Τρότσκι για τον φασισμό.

Όταν, τον Ιούλιο του 1928, συγκλήθηκε το 6ο παγκόσμιο συνέδριο της Διεθνούς ο Τρότσκι και η “Ενωμένη Αντιπολίτευση” είχαν ήδη διαγραφεί από το κόμμα των μπολσεβίκων. Και όμως, όπως είδαμε,

304 Πουλαντζάς, *ο.π.*, σ. 68

305 Λιόσης Βασίλης, *Τα Κοινωνικοπολιτικά Μέτωπα στην Τρίτη Κομμουνιστική Διεθνή*, εκδ. ΚΨΜ, Αθήνα, 2014, σ. 118

306 Πουλαντζάς, *ο.π.*

307 Έχει ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι την ίδια συνθήκη είδαμε να αναφέρει ο Λένιν στην περιγραφή της “δυσδικής κατάστασης”. Με άλλα λόγια διαφαίνεται μία συσχέτιση ανάμεσα στην προεπαναστατική κατάσταση και στις πολιτικές κρίσεις που (σύμφωνα με τους θεωρητικούς του φασιστικού φαινομένου που εξετάζουμε εδώ) μπορεί επίσης να οδηγήσουν στην εμφάνιση καθεστώτων εκτάκτου ανάγκης. Ας μην ξεχνάμε ότι στη Ρωσία είχαμε επίσης μία πραξικοπηματική απόπειρα το καλοκαίρι 1917. Επίσης, λίγο μετά την εξέγερση του Οκτώβρη συσπειρώθηκε γύρω από τους Λευκούς ένα αντιδραστικό κίνημα, το οποίο, δίχως αμφιβολία, στην περίπτωση της επικράτησής του θα επέβαλε κάποιου τύπου αντιδραστικής απολυταρχίας, τουλάχιστον για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα.

308 Βέβαια μία ανάλογη πολιτική διαίρεση των κυρίαρχων τάξεων (στο φόντο μάλιστα μιας ανάτασης του “ήττημένου” εργατικού κινήματος) αποτέλεσε το πεδίο της ανάδυσης διάφορων φασιστικών ή φασίζοντων τύπων στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου. Για παράδειγμα στην Ελλάδα, πριν την επιβολή της δικτατορίας του Ι. Μεταξά, είχαμε την μακρόχρονη κρίση ανάμεσα στο μοναρχικό στρατόπεδο και τους μοναρχικούς. Για την αντίστοιχη κρίση στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης, βλ. παρακάτω, κεφ. 5.1

το συνέδριο εκείνο υιοθέτησε πολλές από τις θέσεις τους, συνεχίζοντας, σε γενικές γραμμές, τις κατευθύνσεις που είχε θέσει ο Ζινόβιεφ (ο οποίος βρισκόταν σε διαδικασία επανένταξης). Ο Τρότσκι, που ήταν ήδη επιφυλακτικός απέναντι στην τραχύτητα αυτών των αντιλήψεων, έκρινε ότι η στροφή της “τρίτης περιόδου”³⁰⁹, ήταν ιδιαίτερα ατυχής – το ίδιο και οι τακτικές που υποδείκνυε σε σχέση με τις κοινωνικοπολιτικές συνεργασίες. Μολονότι νωρίτερα είχε στηλιτεύσει τη Διεθνή για έλλειψη επαναστατικού σθένους, μετά το 1928 υποστήριξε ότι “ύστερα από τις σοβαρές ήττες στην Αγγλία και στην Κίνα, την εξασθένιση των ΚΚ σε όλο τον κόσμο και προπάντων μέσα στις συνθήκες της εμπορικής και βιομηχανικής ανάκαμψης που παρουσίαζε μια ολόκληρη σειρά καπιταλιστικών χωρών”,³¹⁰ μία στροφή προς τα αριστερά ήταν καταδικασμένη σε αποτυχία. Όπως είδαμε παραπάνω, σε αντίθεση με τον Τρότσκι, ο Στάλιν και η Κομμουνιστική Διεθνής είχαν ερμηνεύσει ορθά τη γρήγορη καπιταλιστική ανάπτυξη των τελευταίων ετών της δεκαετίας του 1920-1930 ως σημάδι μιας επερχόμενης οικονομικής κρίσης και όχι ως ένδειξη μακρόχρονης συστημικής σταθεροποίησης. Από την άλλη, στα πλαίσια της επικρατούσας καταστροφιστικής ρητορείας η Κομιντέρν ήταν μονότονα προσκολλημένη σε ανάλογες προβλέψεις και το γεγονός ότι κάποια στιγμή επιβεβαιώθηκαν δεν αποτελεί απαραίτητα ένδειξη πολιτικής οξυδέρκειας. Σε κάθε περίπτωση, ο Τρότσκι διαφωνώντας ως προς αυτή την εκτίμηση επέμεινε στην προηγούμενη ερμηνεία του ενιαίου μετώπου. Κατά τη γνώμη του η ταύτιση του φασισμού με τη σοσιαλδημοκρατία δεν αποτελούσε μονάχα τακτικό αλλά κυρίως θεωρητικό λάθος και τόνιζε την κρισιμότητα της συγκρότησης ενός ενιαίου μετώπου ενάντια στη φασιστική απειλή.³¹¹

Στα επόμενα χρόνια, μέσα από μία σειρά άρθρων στα οποία επικεντρωνόταν στο ζήτημα της ανόδου του γερμανικού φασισμού, ο Τρότσκι προσέφερε ένα αρκετά ολοκληρωμένο σύστημα ανάλυσης του φασιστικού φαινομένου και προχώρησε σε πληθώρα εκτιμήσεων για τα διαφορετικά ενδεχόμενα που θα μπορούσαν να ανοίξουν μέσα στην ιδιόμορφη συγκυρία των αρχών της δεκαετίας του 1930.³¹² Το 1930 έγραψε ένα άρθρο με τίτλο “Η στροφή της Κομμουνιστικής Διεθνούς” επ’ ευκαιρία του οποίου δημοσιοποίησε τις απόψεις του σχετικά με τη γρήγορη ανάπτυξη του εθνικοσοσιαλισμού στη Γερμανία. Σύμφωνα με τον Τρότσκι δύο στοιχεία υπήρξαν κρίσιμα σε αυτή την εξέλιξη: Η απόσπαση των μικροαστικών μαζών από την “ισορροπία” τους, λόγω της κρίσης και η απουσία ενός επαναστατικού κόμματος που θα μπορούσε να τις προσελκύσει στο άρμα των επιδιώξεων της εργατικής τάξης. Αναλύει την ανάπτυξη του φασισμού ως ένα φαινόμενο που συντελείται λίγο-πολύ ανεξάρτητα από τη θέληση του μεγάλου κεφαλαίου, οι εκπρόσωποι του οποίου αμφιταλαντεύονταν στις εκτιμήσεις τους σχετικά με την

309 Ο όρος “τρίτη περίοδος” πρωτοαναφέρθηκε στην 9η Ολομέλεια της ΕΕΚΔ και υιοθετήθηκε από το 6ο Παγκόσμιο Συνέδριο της ΚΔ. Αφορά στη νέα περίοδο που σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της κομμουνιστικής ηγεσίας άνοιγε για το κίνημα, κατά την οποία επιβαλλόταν η εγκατάλειψη της πολιτικής του ενιαίου μετώπου και η προετοιμασία της πρωτοπορίας για την παγκόσμια επανάσταση. Η πρώτη περίοδος αντιστοιχούσε στα χρόνια του μεγάλου επαναστατικού ξεσηκωμού που ακολούθησε τη Ρωσική Επανάσταση και έληξε το 1922 ή το 1923 και η δεύτερη αντιστοιχούσε στην περίοδο της “σχετικής σταθεροποίησης” η οποία τερματίζεται οριστικά με το κραχ του 29’ και την παγκόσμια καπιταλιστική κρίση.

310 Trotsky Leon, “Η Στροφή της Κομμουνιστικής Διεθνούς και η κατάσταση στη Γερμανία”, *Η πάλη ενάντια στο φασισμό στη Γερμανία*, εκδ. Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα, 2000, σ. 44

311 Trotsky Leon, *Η Τρίτη Διεθνής μετά τον Λένιν*, τ.1, εκδ. Αλλαγή, 1979, σ.122

312 βλ. χαρακτηριστικά: Trotsky Leon, “Η Στροφή της Κομμουνιστικής Διεθνούς και η κατάσταση στη Γερμανία”, *Η πάλη ενάντια στο φασισμό στη Γερμανία*, εκδ. Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα, 2000, σ. 54-57

κρισιμότητα της κατάστασης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει: “η χρηματιστική αστική τάξη... δεν βρίσκει ακόμα επαρκής λόγους για να διακηρύξει τον ερχομό της δικής της “τρίτης περιόδου”, όπου η Σοσιαλδημοκρατία πρέπει να παραχωρήσει επιτακτικά τη θέση της στο φασισμό”.³¹³ Σε ένα παλιότερο άρθρο του ανέφερε:

“[Η] αστική τάξη δε συμπαθεί ούτε και τον φασιστικό τρόπο επίλυσης των προβλημάτων της, γιατί οι παραχωρήσεις, αν και γίνονται για το συμφέρον της αστικής κοινωνίας, είναι δεμένες με διάφορους κινδύνους γι' αυτή. Εκεί οφείλεται η αντίθεση μεταξύ του φασισμού και των αστικών κομμάτων.”

Και παρακάτω:

“Η μεγαλοαστική τάξη θέλει τον φασισμό όπως ένας άνθρωπος που του πονάει φριχτά ένα δόντι θέλει να του το βγάλουν.”³¹⁴

Έχει σημασία να τονίσουμε ότι, παράλληλα με την κριτική στην ΚΔ για την εγκατάλειψη της γραμμής του ενιαίου μετώπου, ο Τρότσκι ασκούσε εξίσου σκληρή κριτική στη σοσιαλδημοκρατία. Μολονότι πίστευε ότι η σοσιαλδημοκρατία διακρίνεται σαφώς από τον φασισμό (εκτίμηση στην οποία οδηγούνταν εξαιτίας μιας, κάπως μηχανιστικής, προσέγγισης του χαρακτήρα ενός πολιτικού κόμματος βάση της κοινωνικής του σύνθεσης) ο Τρότσκι θεωρούσε τη σοσιαλδημοκρατία και τον φασισμό ως τα δύο βασικά στηρίγματα του καπιταλιστικού συστήματος. Σε αντίθεση όμως με τις εκτιμήσεις της Κομιντέρν, ο ίδιος έκρινε ότι ο φασισμός δεν στοχεύει μόνο στην εξόντωση της “επαναστατικής πρωτοπορίας”, αλλά στο τσάκισμα κάθε εργατικής οργάνωσης. Όπως ο Γκράμσι, διέκρινε στην εποχή της ανάπτυξης του φασισμού μια “κρίση ταξικής κυριαρχίας” και όχι απλά μια κοινοβουλευτική/πολιτική κρίση. Κατά τη γνώμη του, η κρίση αυτή δε δημιούργησε συνθήκες “προεπαναστατικής κατάστασης” διότι “η επαναστατική τάξη ήταν ακόμα βαθιά διαιρεμένη από εσωτερικές αντιθέσεις”.³¹⁵

Σε μία μπροσούρα που έγραψε στην Πρίγκηπο³¹⁶ τον Ιανουάριο του 1932, ο Τρότσκι προχώρησε σε μία εκτενέστερη ανάλυση του ρόλου της σοσιαλδημοκρατίας και του φασιστικού/ναζιστικού φαινομένου. Εκεί αναφέρει την πλήρη αστικοποίηση της ηγεσίας των σοσιαλδημοκρατών και την αντίθεση τους με τις μάζες των κομμάτων τους. Όμως και πάλι τη διακρίνει ξεκάθαρα από τους φασίστες. Όπως γράφει “ο κύριος στίβος της σοσιαλδημοκρατίας είναι το κοινοβούλιο”, ενώ αντίθετα η ολοκλήρωση του φασισμού περνάει μέσα από τη διάλυση των δημοκρατικών θεσμών. Επιπλέον, υποστηρίζει ότι, αν και για τη μονοπωλιακή αστική τάξη τα δύο συστήματα δεν αντιπροσωπεύουν παρά

313 Trotsky Leon, “Η στροφή της Κομμουνιστικής Διεθνούς και η κατάσταση στη Γερμανία”, *Η πάλη ενάντια στο φασισμό στη Γερμανία*, εκδ. Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα, 2000, σ. 47

314 Αναφέρεται στο Trotsky Leon, “Ο μόνος δρόμος”, *ο.π.*, σ. 227

315 Trotsky Leon, “Η στροφή της Κομμουνιστικής Διεθνούς και η κατάσταση στη Γερμανία”, *ο.π.*, σ. 54

316 Το 1929 ο Τρότσκι εξορίστηκε από την ΕΣΣΔ. Βρήκε άσυλο από την τουρκική κυβέρνηση και εγκαταστάθηκε στην Πρίγκηπο, ένα μικρό νησί νοτιοανατολικά της Κωνσταντινούπολης. Εκεί ασχολήθηκε με τη συγγραφή ολοκληρώνοντας μεταξύ άλλων την αυτοβιογραφία του και μία ιστορική πραγματεία της Ρωσικής Επανάστασης. Το 1933 εξασφάλισε άδεια παραμονής στη Γαλλία και μετανάστευσε στο Παρίσι.

διαφορετικούς τρόπους άσκησης της κυριαρχίας της,³¹⁷ η αποτροπή του φασισμού έχει μεγάλη σημασία για τους εργάτες:

“ Ο φασισμός δεν είναι απλά ένα σύστημα αντιποίνων, βάρβαρης βίας και αστυνομικής τρομοκρατίας. Ο φασισμός είναι ένα συγκεκριμένο κρατικό σύστημα που βασίζεται στο ξερίζωμα όλων των στοιχείων της προλεταριακής δημοκρατίας μέσα στην αστική κοινωνία. Η αποστολή του φασισμού δεν είναι μόνο να συντρίψει την κομμουνιστική πρωτοπορία αλλά να κρατήσει ολόκληρη την τάξη σε μια κατάσταση αναγκαστικού κατακερματισμού”³¹⁸

Ο Τρότσκι, όπως νωρίτερα ο Ταλχάιμερ, μπήκε στον πειρασμό να συγκρίνει, έστω και έμμεσα, την κατάσταση της ανόδου του φασισμού με την άνοδο του Λουδοβίκου Βοναπάρτη.³¹⁹ Συγκεκριμένα θυμίζει πως οι Μαρξ-Ενγκελς, στα έργα τους για τη γαλλική επανάσταση του 1848, ενώ κριτικάραν τη φιλελεύθερη αστική τάξη όσο και τη φεουδαρχική αντίδραση, δεν τις “έβαζαν στο ίδιο καζάνι”. Κατηγορεί τους θεωρητικούς του σοσιαλφασισμού ότι ξεφεύγουν από τη μαρξιστική παράδοση, αναπαράγοντας το “σφάλμα” των λασσαλικών³²⁰ που υποστήριζαν το αντίθετο, και μάλιστα έτειναν να είναι περισσότερο κριτικοί με τους αστούς παρά με τους φεουδάρχες. Κατά κάποιο τρόπο, διαπιστώνει ότι η Κομιντέρν έκανε το ίδιο, όχι σε κοινωνικό αλλά σε πολιτικό επίπεδο, κριτικάροντας ατυχώς τη σοσιαλδημοκρατία περισσότερο απ’ ότι τους φασίστες. Ένα άλλο στοιχείο που σημειώνει επικριτικά είναι ότι ο “σταλινισμός” έτεινε να θεωρεί την επερχόμενη νίκη των φασιστών αναπόφευκτη.

Πάντως σε ένα μεταγενέστερο κείμενό του,³²¹ εναντιώθηκε στην κατηγορία της Κομιντέρν ότι εξίσωνε τον βοναπαρτισμό με τον φασισμό. Αντέστρεψε μάλιστα το κατηγορητήριο λέγοντας ότι αυτή ήταν που προκαλούσε σύγχυση, ταυτίζοντας κάθε απολυταρχικό και ημι-απολυταρχικό καθεστώς με τον φασισμό.

Η Σχολή της Φρανκφούρτης για τον φασισμό.

317 Τρότσκι Λέον, “Και τώρα;”, *ο.π.*, σ. 93

318 *ο.π.*, σ. 81-82

319 Ας σημειώσουμε εδώ ότι ο Τρότσκι είχε χρησιμοποιήσει και ρητά την κατηγορία του “βοναπαρτισμού”, όχι όμως για να περιγράψει τον φασισμό, αλλά για να στηλιτεύσει το ρόλο του Στάλιν και της γραφειοκρατίας στην απονέκρωση της εργατικής δημοκρατίας στο εσωτερικό της ΕΣΣΔ.

320 Ο Φερντινάντ Λασσάλ (1825-1864) υπήρξε ο κεντρικός εισηγητής των ιδεών του γαλλικού σοσιαλισμού στη Γερμανία. Είχε πάρει προσωπικά μέρος στη γαλλική επανάσταση του 1848 και στην τελευταία δεκαετία της ζωής του επεξεργάστηκε μια σοσιαλιστική θεωρία βασισμένη σε μοραλιστικά σχήματα. Σύμφωνα με τον Λασσάλ το προλεταριάτο υπερέχει ηθικά από τις άλλες τάξεις μιας και εμπνέεται από τις ιδέες της κοινότητας και της αλληλεγγύης. Υπερασπίστηκε την ίδρυση εργατικών συνεταιρισμών οι οποίοι θα αντικαθιστούσαν σταδιακά τις καπιταλιστικές επιχειρήσεις. Οι οπαδοί του υπερασπίστηκαν την τακτική της συνεργασίας με την πρωσική αριστοκρατία ενάντια στην αστική τάξη. Οι θέσεις αυτές έφεραν το λασσαλικό ρεύμα σε ρήξη με τη Διεθνή, ωστόσο η επιρροή του παρέμεινε σημαντική στο γερμανικό εργατικό κίνημα, κάτι που είναι ιδιαίτερα φανερό στα ντοκουμέντα των πρώτων συνεδρίων του SPD και στο *Πρόγραμμα της Γκότα*.

321 Trotsky Leon, “Ο μόνος δρόμος”, *ο.π.*, σ. 211-254

Οι τυπικές ιδέες της Σχολής της Φρανκφούρτης σωματοποιήθηκαν μετά το 1930, όταν ο Μαξ Χορκχάιμερ έγινε διευθυντής της. Έτσι, στην περίοδο που ανατρέξαμε μέχρι εδώ, οι διανοούμενοι που σχετίζονταν με το Ινστιτούτο δεν ανέπτυξαν κάποια συμπαγή θεωρία για τον φασισμό. Πάντως, οι πρώτες εκθέσεις τους σχετικά με τον φασισμό γράφτηκαν στα τέλη της δεκαετίας του 1920. Σ' αυτές καθοριστική ήταν η επίδραση της ψυχαναλυτικής θεωρίας. Πρωτοπόρος σε αυτόν τον τομέα υπήρξε ο Βίλχελμ Ράιχ που απαγκίστρωσε τη σχετική συζήτηση από το τετριμμένο ερώτημα “πως οι μάζες εξαπατώνται από τον φασισμό”, προσπαθώντας να εξηγήσει το “γιατί οι μάζες επιθυμούν τον φασισμό”.³²² Η επίδραση της ψυχανάλυσης στη μελέτη του φασιστικού φαινομένου, αλλά και της απολυταρχίας συνολικότερα, συνεχίστηκε στο έργο *Studies in Authority and Family* του Χορκχάιμερ (1936) και αργότερα στην *Αυταρχική Προσωπικότητα* που συνέταξε μαζί με τον Αντόρνο. Στο έργο αυτό, το οποίο αποτελεί απάνθισμα πολυετούς εμπειρικής έρευνας, οι συγγραφείς του επιδίωξαν “όχι απλώς να περιγράψουν την προκατάληψη αλλά να την εξηγήσουν προκειμένου να συμβάλουν στην εξάλειψή της”. Κωδικοποίησαν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της αυταρχικής προσωπικότητας ως εξής:

- μηχανική παράδοση σε συμβατικές αξίες
- τυφλή υποταγή στην εξουσία σε συνδυασμό με τυφλό μίσος για όλους τους αντιπάλους και "παρείσακτους"
- αντι-ενδοσκόπηση
- άκαμπτη στερεοτυπική σκέψη
- ροπή προς την προκατάληψη
- μισο-κυνική - μισο-ηθικολογική κακολογία της ανθρώπινης φύσης
- προβολικότητα³²³

Όπως σημειώνει ο McLellan, η ψυχαναλυτική διάσταση του φασιστικού φαινομένου, που υπήρξε τόσο καθοριστική για τη Σχολή της Φρανκφούρτης, είχε ως αποτέλεσμα να τονιστεί ο ψυχολογικός χαρακτήρας της βίας και της εξουσίας εις βάρος των οικονομικών παραμέτρων,³²⁴ η ανάλυση των οποίων, κατά κανόνα, δεσπόζει στις μαρξιστικές αναλύσεις. Περισσότερο κοντά σε αυτές βρέθηκε ο Franz Neumann που στο κλασικό του έργο *Behemoth* (1942/1944) επισήμανε ότι η κρατική παρέμβαση στη Γερμανία κατέστη αναγκαία προκειμένου να εξασφαλιστούν τα συμφέροντα των μονοπωλίων και χαρακτήρισε το ναζισμό “Ολοκληρωτικό Μονοπωλιακό Καπιταλισμό”.³²⁵ Όπως υποδεικνύει και ο τίτλος του έργου,³²⁶ ο Neumann διαφώνησε με τα περισσότερα μέλη της Σχολής της Φρανκφούρτης, που έτειναν να εξισώνουν τον φασισμό με τον καπιταλισμό, υποτιμώντας τις διαφορές του πρώτου με τις φιλελεύθερες

322 βλ. Ράιχ Βίλχελμ, *Η μαζική ψυχολογία του φασισμού*, εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα, 1974

323 Horkheimer Max, “The Lessons of Fascism” (UNESCO statement), 1948, προσβάσιμο στο

<http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/horkheimer/content/pageview/6591880> επίσης βλ. Mc Lellan David, *Ο Μαρξισμός μετά τον Μαρξ*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2014, σ.312

324 Mc Lellan ο.π

325 βλ. ο.π, σ. 313-314

326 Ο Neumann δανείζεται το όνομα “Behemoth” από τον ομώνυμο δαίμονα της Παλαιάς Διαθήκης, σε αντιδιαστολή με τον *Leviathan* που στο κλασικό βιβλίο του Τόμας Χομπς αντιπροσωπεύει την έννομη πολιτεία.

Δημοκρατίες. Για παράδειγμα ο Μαρκούζε, σημειώνοντας την προτεραιότητα του εργαλειακού λόγου και της τεχνοεπιστημονικής εκλογίκευσης στα δύο συστήματα, δήλωνε ότι “[η] στροφή από το φιλελεύθερο προς το απολύτως αυταρχικό κράτος συντελείται στο πλαίσιο μίας και μόνης κοινωνικής τάξης πραγμάτων”.³²⁷ Στη *Διαλεκτική του Διαφωτισμού* οι Χορκχάιμερ-Αντόρνο προχωρούν ένα βήμα παραπέρα γράφοντας:

“Ό,τι δεν θέλει να συμμορφωθεί με το κριτήριο της υπολογισιμότητας είναι για το διαφωτισμό ύποπτο... Όποιους μύθους και αν επικαλείται η αντίσταση [σ. εναντίον του], ήδη από το γεγονός ότι αυτοί, σε μια τέτοια αντιπαράθεση, μετατρέπονται σε επιχειρήματα, αποτελεί αναγνώριση της αρχής της διαλυτικής ορθολογικότητας για την οποία κατηγορούν το διαφωτισμό. Ο διαφωτισμός είναι ολοκληρωτικός.”³²⁸

Η σύνταξη αυτής της αφήγησης, που επισημαίνει τον διαφωτισμό και τα προϊόντα φιλελεύθερα συστήματα ως “ολοκληρωτικά” συνδέεται με τη μετεγκατάσταση της Σχολής στις ΗΠΑ, η οποία συμπίπτει επίσης με τη στροφή του ενδιαφέροντος πολλών μελών της σε ζητήματα σχετικά με την αισθητική και τις τέχνες. Πολλά μέλη της Σχολής διαπιστώνοντας ότι στις ΗΠΑ μία μαζική κουλτούρα κατισχύθη δίχως καταναγκασμό διέκριναν τη συνάφεια αυτού του γεγονότος με την υποταγή της προσωπικότητας στις απαιτήσεις της κυριαρχίας, που απαιτούσε ο φασισμός με τρόπο τρομοκρατικό. Προέτρεψαν λοιπόν σε αντίσταση απέναντι στη βιομηχανοποιημένη ψυχαγωγία και το πολιτισμικό της υπόστρωμα, το οποίο σύμφωνα με τον Μαρκούζε ήταν “καταφατικό” - δηλαδή επικύρωνε την ισχύουσα κατάσταση πραγμάτων.³²⁹ Στο “The Affirmative Character of Culture” (1937) εξηγεί: “Λέγοντας καταφατική κουλτούρα εννοούμε εκείνη την κουλτούρα της αστικής εποχής που οδηγεί στην πορεία της ίδιας της εξέλιξής της στο διαχωρισμό του πνεύματος και του ψυχικού κόσμου από τον πολιτισμό ως ανεξάρτητου κόσμου αξιών ο οποίος θεωρείται επίσης ανώτερος από τον πολιτισμό”.

* * *

Σχόλια:

Στην αρχή του κεφαλαίου κάναμε μία σύντομη αναφορά στις θεωρίες παιγνίων. Θέτοντας ως κεντρικούς παίκτες τη σοσιαλδημοκρατία και τα ΚΚ και ερμηνεύοντας τις μορφές που πήρε ο μεταξύ τους

327 Marcuse Herbert, *Negations*, London, 1968, pg. 19, παρατίθεται στο McLellan, *ο.π.*, σ. 313

328 Adorno Theodor, Horkheimer Max, *Διαλεκτική του Διαφωτισμού*, Αθήνα, εκδ. Νήσος, 1996, σ. 33-34

329 Παρατίθεται στο McLellan, *ο.π.*, σ. 315

συναγωνισμός στην περίοδο 1920-1930, σημειώσαμε τη διαμάχη τους ως τυπική περίπτωση “συνεταιριστικού και ασύμμετρου παιχνιδιού”. Θα μπορούσαμε επίσης να προσθέσουμε ότι επρόκειτο για ένα παιχνίδι “τέλειας αλλά όχι πλήρους πληροφόρησης”. Δηλαδή η κάθε πλευρά γνώριζε τις γενικές γραμμές της στρατηγικής του αντιπάλου της, έστω και αν δεν είχε υπόψη της τις συγκεκριμένες δραστηριότητες που επρόκειτο να πραγματοποιηθούν προς ολοκλήρωσή της. Τέλος φαίνεται ότι αντιστοιχούσε σ' αυτό που αποκαλούμε “παιχνίδι μηδενικού αθροίσματος” (zero-sum game). Στα παιχνίδια αυτού του τύπου ένας παίκτης, ανεξάρτητα από τις κινήσεις του, δεν μπορεί να αυξήσει ή να μειώσει τους συνολικούς πόρους. Το κέρδος του είναι ίσο με την απώλεια του αντιπάλου και το αντίστροφο. Το υποστηρίζουμε αυτό επειδή οι δύο πλευρές δρούσαν σε παρόμοιο περιβάλλον και επεδίωκαν να κινητοποιήσουν τους ίδιους πόρους, δηλαδή βασικά το προλεταριάτο και τις οργανώσεις του (συνδικάτα, σοβιέτ, εργατικές λέσχες). Αποκτώντας συμμάχους στον κρατικό μηχανισμό η σοσιαλδημοκρατία κατάφερε να αυξήσει την ποικιλότητα των δυνατών κινήσεων, υποχρεώθηκε όμως σε σοβαρές υποχωρήσεις όσον αφορά το ρεπερτόριό της και σε αισθητή απομάκρυνση από την επίτευξη του στρατηγικού της στόχου. Εφαρμόζοντας γραφειοκρατικές μεθόδους στη διοίκηση του σοβιετικού κρατικού μηχανισμού και των ΚΚ η κομμουνιστικές ηγεσίες οδηγήθηκαν σε ανάλογα αδιέξοδα. Μέσα στην ασυμμετρία του, το παίγνιο σοσιαλδημοκρατών-κομμουνιστών διατηρούσε τη συνοχή του και εξελισσόταν μάλλον ομαλά, ώσπου ένας τρίτος “παίχτης” εισέβαλε στην αρένα της μαζικής πολιτικής.

Ο φασισμός είχε το προνόμιο να διεμβολίζει το πεδίο της κινηματικής/ συγκρουσιακής πολιτικής και ταυτόχρονα με εκείνο της υψηλής πολιτικής του επίσημου κράτους.³³⁰ Επιπλέον, η ποικιλία των αναλύσεων σχετικά με τα χαρακτηριστικά του φασιστικού φαινομένου και οι έντονες αντιθέσεις μεταξύ τους μας δείχνουν ότι κάθε άλλο παρά “τέλεια πληροφόρηση” υπήρχε από πλευράς των μαρξιστικών κομμάτων αναφορικά με το ρόλο και τις προθέσεις των φασιστών. Επίσης, είχε οριακά ανεξάντλητους κοινωνικούς πόρους αφού, εμφανιζόμενος ως υπερασπιστής των συμφερόντων του συνόλου του έθνους, επεδίωκε την κινητοποίηση ενός ταξικά ετερόκλιτου πλήθους, τυπικά ενάντια σε ανυπόστατους εχθρούς, όπως η παγκόσμια εβραϊκή συνωμοσία, πρακτικά όμως ενάντια σε τελείως υποστατούς στόχους όπως οι πραγματικοί Εβραίοι και τα μαρξιστικά κόμματα. Είδαμε τον Μουσολίνι να επικροτεί τη διάσπαση του PSI, υποστηρίζοντας ότι διέβλεπε δυνατότητες για μια συμμαχία με τους μετριοπαθείς σοσιαλιστές, τον δε Γκέμπελς να επαινεί τους μολοσεβίκους για την αγωνιστικότητά τους. Αναδεικνύοντας τον κερματισμό του εργατικού κινήματος, οι φασίστες εμφανίστηκαν ως δύναμις ενοποιητική δύναμη που θα υπερασπιζόταν τα συμφέροντά του, ταυτόχρονα με τα συμφέροντα ολόκληρου του έθνους. Καμία πλευρά του εργατικού κινήματος δεν βρήκε τρόπο να απαντήσει σε αυτή την πρόκληση. Αντιθέτως, από το 1924, οι εκατέρωθεν επιθέσεις οξύνθηκαν και ο χαρακτηρισμός του “φασίστα” γενικεύτηκε και μετατράπηκε σε κατηγορία εις βάρος της αντίπαλης πλευράς. Την ίδια εποχή που η Κομιντέρν κατηγορούσε τον Τρότσκι για ελλειπή διάκριση ανάμεσα στον φασισμό και στα βοναπαρτιστικά καθεστώτα, η ίδια χαρακτήριζε όχι μόνο τη ρεβιζιονιστική ηγεσία της ΣΕΔ αλλά

330 Δε θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε το ίδιο εύκολα κάτι αντίστοιχο για τη σοσιαλδημοκρατία διότι στη δική της περίπτωση της η επιρροή της στον κρατικό μηχανισμό προϋπέθετε την παραίτησή της από το συγκρουσιακό της ρεπερτόριο.

ακόμη και το ριζοσπαστικό SPÖ ως “αριστερή πτέρυγα του φασισμού”. Στην Ελλάδα, ελλείπει ενός μαζικού σοσιαλιστικού κόμματος, το ΚΚΕ χρησιμοποίησε την εφευρετικότητα του για να συνθέσει όρους όπως “αγροτο-φασίστες”, “βενιζελο-φασίστες” κλπ. Βεβαίως, ανάλογες γενικεύσεις δεν έλειπαν από πλευράς των σοσιαλδημοκρατών -αντιθέτως μπορούμε να πούμε ότι αποτέλεσαν τον κανόνα. Οι γενικεύσεις αυτές, όσο και αν επεδίωκαν το αντίθετο, στην πραγματικότητα εξέθρεψαν τον φασισμό. Αφενός συντέλεσαν στη μαζική αναπαραγωγή στερεοτυπικών προκαταλήψεων ανοίγοντας το δρόμο στην ανάπτυξη της φασιστικής παραδοξολογίας. Αφετέρου, αν και μια τέτοια πολεμική πιθανόν εξασφάλιζε εσωτερική πειθαρχία στα κόμματα της Αριστεράς, λειτουργούσε διαλυτικά για το ακροατήριό τους: Πολλοί ήταν οι ψηφοφόροι των ρεφορμιστικών κομμάτων που στράφηκαν προς τους φασίστες αφού “οι μεταξύ του διαφορές ήταν επουσιώδεις”. Αλλά και κάποιοι από εκείνους που επιθυμούσαν ριζοσπαστικότερες λύσεις στα κοινωνικά αδιέξοδα του Μεσοπολέμου μεταπήδησαν από το στρατόπεδο των κομμουνιστών σε εκείνο του φασισμού – άλλωστε οι σοσιαλδημοκράτες επέμεναν ότι κάθε αντι-κοινοβουλευτικό σύστημα θα ήταν εξίσου επιζήμιο.

Εικόνα [2]

"Ανοίξτε το δρόμο για τους Σοσιαλδημοκράτες!" Εκλογική αφίσα του SPD (1930). Απεικονίζει έναν άντρα με έντονα αρρενωπά χαρακτηριστικά να σπρώχνει με τους αγκώνες του ένα μέλος των SA και έναν κομμουνιστή πολποφύλακα. Μία από τις πρώτες γραφιστικές απεικονίσεις εκείνου που σήμερα αποκαλείται "θεωρία των δύο άκρων".

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η άρνηση της άρνησης του Ενιαίου Μετώπου.

Η τελευταία δεκαετία πριν το ξέσπασμα του Β' Παγκόσμιου Πολέμου σημαδεύτηκε από την όξυνση του διεθνούς ανταγωνισμού ανάμεσα στις χώρες του καπιταλιστικού κέντρου και εκείνες της περιφέρειας, όσο και μεταξύ των ίδιων των μεγάλων Δυνάμεων. Οι μαρξιστές διέκριναν αυτή την εξέλιξη σαν αποτέλεσμα της κλιμάκωσης της ταξικής πάλης στο έδαφος της οικονομικής κρίσης, που εκφράστηκε στον χρηματοπιστωτικό τομέα με το κραχ του 1929. Στην πρώτη φάση της περιόδου αυτής, τα ΚΚ επέμεναν στη γραμμή της “τρίτης περιόδου”, προωθώντας το επαναστατικό ξεπέρασμα της κρίσης. Όταν όμως έγινε φανερό ότι η ριζοσπαστικοποίηση των λαών της Ευρώπης στρεφόταν προς αντιδραστικές πολιτικές δυνάμεις, η Κομιντέρν επαναπροσανατολίστηκε μέσα από μία εντυπωσιακή αναδίπλωση.

Από το 1934, το αίτημα του ενιαίου μετώπου επέστρεψε ανανεωμένο. Πλέον ξεκαθαρίστηκε ότι η “εργατική κυβέρνηση” δεν αποτελούσε ούτε “μεταβατικό στάδιο”, ούτε συνώνυμο της δικτατορίας του προλεταριάτου αλλά μία ειδική κατάσταση διακυβέρνησης που *ενδέχεται* να εμφανιστεί, εξαιτίας των ιδιαίτερων συνθηκών της εποχής. Επιπλέον, οι κομμουνιστές προώθησαν τη συγκρότηση ευρύτερων κυβερνήσεων συνεργασίας με αγροτικά και μικροαστικά δημοκρατικά κόμματα, καταρχήν για την αντιμετώπιση του φασισμού αλλά επίσης με στόχο την υλοποίηση ενός ριζοσπαστικού πολιτικού προγράμματος για τη βελτίωση των συνθηκών ζωής της εργατικής τάξης και συνολικότερα των λαϊκών στρωμάτων. Έτσι, για πρώτη φορά τα ΚΚ εμφανίστηκαν ως εκφραστές μιας ευρείας λαϊκής συμμαχίας και όχι αποκλειστικά του προλεταριάτου. Επίσης, ήταν η πρώτη φορά που εμφανίστηκαν ως υπερασπιστές και εγγυητές της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Τα “λαϊκά μέτωπα” πρόβαλαν τη σχέση ανάμεσα στο σοσιαλισμό και τη δημοκρατία “σαν μια σχέση συνύπαρξης στα πλαίσια της οποίας η δημοκρατία για να ολοκληρωθεί απαιτεί το σοσιαλισμό και αντίστροφα”.³³¹ Έτσι η “άρνηση της άρνησης του Ενιαίου Μετώπου” δεν αντιστοιχεί απλώς σε μία επιστροφή στην παράδοση των πρώτων επαναστατικών χρόνων, αλλά στην κατάφαση σε μία δομικά διαφορετική προσέγγιση του κοινωνικοπολιτικού γίγνεσθαι. Όχι μόνο συντελέστηκαν σημαντικές αλλαγές στα σύμβολα και τα σημεία αναφοράς του κομμουνιστικού κινήματος, αλλά επίσης επαναπροσδιορίστηκαν οι όροι του συναγωνισμού του με τη σοσιαλδημοκρατία.

Εδώ θα εξετάσουμε το φαινόμενο αυτό μέσα από μία συνοπτική ανασκόπηση της ιστορίας των λαϊκών μετώπων της περιόδου 1935-1938 ή ακριβέστερα εκείνων των Λαϊκών Μετώπων που στην

331 Claudin Fernando, *Ευρωκομμουνισμός και σοσιαλισμός*, εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα, 1978, σ. 88

περίοδο αυτή σχημάτισαν κοινοβουλευτικές κυβερνήσεις. Προηγουμένως όμως θα αναφερθούμε στα γεγονότα που προηγήθηκαν των εξελίξεων τούτων και της πολιτικής μεταστροφής που τις κατέστησε δυνατές. Στο υποκεφάλαιο 5.1 θα διερευνήσουμε τις εξελίξεις στην ΕΣΣΔ στην περίοδο 1929-1938. Κατόπιν θα αναφερθούμε στις εξελίξεις στη Γερμανία και στη Γαλλία, από το 1928 έως τις παραμονές του 7ου Συνεδρίου της Κομιντέρν. Τέλος, στο υποκεφάλαιο 5.4 θα αναφερθούμε στη συζήτηση που πραγματοποιήθηκε στο συνέδριο αυτό και στις αποφάσεις που έλαβε.

5.1

Η Σοβιετική Ένωση και ο μαρξισμός της στη δεκαετία του 1930.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1930 ένα θαρραλέο και ιδιαίτερα ριζοσπαστικό εγχείρημα κολεκτιβοποίησης της αγροτικής παραγωγής πραγματοποιήθηκε στη Σοβιετική Ένωση. Κατά τη διάρκειά του, η καλλιεργήσιμη γη πέρασε επιτακτικά, από τα χέρια των κουλάκων και των πλουσιότερων “μεσαιών αγροτών”, στην κοινή ιδιοκτησία των κολχόζ.³³² Το κολοσσιαίο εγχείρημα ξεκίνησε το 1929, τη χρονιά που η ηγεσία του ΚΚ της ΕΣΣΔ (ΚΚΣΕ) στράφηκε ενάντια στη “δεξιά πτέρυγα” (Μπουχάριν, Ρίκοφ, Τόμσκι) και την έθεσε στο περιθώριο. Μολονότι το πρώτο πενταετές σχέδιο που είχε τεθεί σε ισχύ την άνοιξη του προηγούμενου έτους έθετε σχετικά μετριοπαθείς στόχους, στοχεύοντας στην κολεκτιβοποίηση μόλις του 20% της καλλιεργήσιμης έκτασης, η θύελλα που ξεσήκωσαν οι φιλόδοξες προτροπές της κομματικής ηγεσίας έγινε σύντομα ανεξέλεγκτη. Σε μία χαρακτηριστική ομιλία προς τους αγροτιστές, στα τέλη του 1929, ο Στάλιν προχώρησε σε δηλώσεις που προμήνυαν το ξεκίνημα μιας ανελέητης ταξικής σύγκρουσης: “υπάρχει άλλο ένα ζήτημα που δεν φαίνεται λιγότερο γελοίο: αν δηλαδή θα πρέπει να επιτραπεί στον κουλάκο να ενταχθεί στα κολεκτιβιστικά αγροκτήματα. Φυσικά όχι, αφού είναι ορκισμένος εχθρός του κινήματος των κολεκτιβιστικών αγροκτημάτων”.³³³

Αυτή η “αριστερή στροφή” οδήγησε αρκετούς οπαδούς της αντιπολίτευσης να διεκδικήσουν την επανένταξή τους στο κόμμα. “Μολονότι το κόμμα είχε εξασθενήσει λόγω της αποπομπής των μπουχαρινιστών, πολλοί τροτσκιστές είχαν δελεαστεί να επιστρέψουν...”³³⁴

Από τη σκοπιά του ιστορικού υλισμού έχει σημασία να τονιστεί ο αδιαμφισβήτητος ταξικός χαρακτήρας αυτών των συγκρούσεων. Τα φτωχότερα στρώματα των αγροτών, οι εργάτες γης και οι

332 Κολχόζ ονομάζονταν κάποια συνεταιριστικά αγροκτήματα στα οποία εφαρμόζονταν μέθοδοι αυτοδιεύθυνσης της εργασίας και συνολικότερα της παραγωγής (η διάθεση και η νομή της τελούσε υπό την ευθύνη του κράτους). Η ονομασία τους προέρχεται από σύμπτυξη των ρωσικών όρων για το “συνεταιριστικό αγρόκτημα” (коллективнoе хозяйство).

333 Αναφέρεται στο McLellan David, *Ο μαρξισμός μετά τον Μαρξ*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2014, σ. 151.

334 ο.π, σ. 153.

βιομηχανικοί εργάτες των πόλεων στήριξαν ενεργά την κολεκτιβοποίηση. Το ίδιο έκανε και η ριζοσπαστική διάνοηση, με πρωτοπόρους τους καλλιτέχνες του κινηματογράφου. Αντιθέτως, οι προνομιούχοι του “ελεύθερου εμπορίου”, οι “νεπμεν”, οι κουλάκοι και οι εύποροι αγρότες συνολικότερα αντιτάχθηκαν σθεναρά στη μεταρρύθμιση. Οι αψιμαχίες ανάμεσα στις δύο πλευρές σύντομα κλιμακώθηκαν, παίρνοντας χαρακτηριστικά εμφυλίου πολέμου. Αν και ο Στάλιν προσπάθησε να αποφορτίσει την κατάσταση διατάζοντας προσωρινή παύση των μέτρων, οι στόχοι του πρώτου πενταετούς πλάνου ξεπεράστηκαν ήδη τον Σεπτέμβριο του 1931. Καθώς η διαδικασία γινόταν μη αναστρέψιμη, το κόμμα εξόπλισε 27.000 κομματικούς ακτιβιστές για να επιβάλουν την τάξη στην ύπαιθρο. Τελικά, το 1934 το ποσοστό της συνεταιριστικής παραγωγής έφτασε στο 75%.³³⁵ Στο μεσοδιάστημα, μία κομματική επιτροπή υπό τον Μολότοφ ανέλαβε την κατηγοριοποίηση του αγροτικού πληθυσμού, με βάση τα περιουσιακά του κριτήρια αλλά και τις πολιτικές του πεποιθήσεις. Ως προς την πρώτη κατηγοριοποίηση τα κριτήρια της επιτροπής ανέβασαν το ποσοστό των θεωρούμενων ως κουλάκων από το 3% στο 5% του συνολικού αγροτικού πληθυσμού. Κατόπιν αυτοί χωρίστηκαν σε τρεις κατηγορίες: τους “εχθρικούς”, τους “επικινδύνους” και εκείνους που “δεν συνιστούν απειλή”. Η περιουσία όλων έπρεπε να δημευτεί ενώ όσοι ενέπιπταν στις δύο πρώτες κατηγορίες υποχρεώθηκαν σε μετακίνηση σε απομακρυσμένες περιοχές και πολλοί ανάμεσά τους εκτελέστηκαν, ή οδηγήθηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Στην πρώτη καταμέτρηση της επιτροπής Μολότοφ, 210.000 οικογένειες (ίσως πάνω από ένα εκατομμύριο άτομα) ενέπιπταν σ' αυτές τις δύο κατηγορίες.³³⁶

Δεν είναι τυχαίο ότι η περίοδος της κολεκτιβοποίησης συνέπεσε με την αριστερή στροφή της ΚΔ. Κατά κάποιο τρόπο αποτελεί όψη του μεγαλεπήβολου εγχειρήματος του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος να μετατρέψει την οικονομική καπιταλιστική κρίση που ξεκίνησε το 1929 σε κρίση κοινωνική, προς όφελος του προλεταριάτου. Την εποχή εκείνη η εμπέδωση του καταστροφισμού στην κομμουνιστική ιδεολογία ήταν τέτοια που φαίνεται να πίστευαν ακράδαντα πως ο παγκόσμιος καπιταλισμός κατέρρευε ήδη μπροστά στα μάτια τους. Η μείωση των μελών των ΚΚ – εν μέρει εξαιτίας της ποινικοποίησής τους σε πολλές χώρες και εν μέρει εξαιτίας της “μπολσεβικοποίησης” και της διαγραφής των τροτσικιστικών μετέτρεψε τα εθνικά τμήματα της Διεθνούς σε ακράδαντα μονολιθικές, συμπαγείς και δογματικές οργανώσεις. Επιπλέον, ο δογματισμός τους δεν εξαντλείτο στην άνευ όρων υπεράσπιση της κομματικής μονολιθικότητας, αφού εντοπίζεται και βαθύτερα, στον φιλοσοφικο-θεωρητικό πυρήνα της πολιτικής πρακτικής τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1931 οι έντονες φιλοσοφικές αντιπαραθέσεις στην ΕΣΣΔ έπαψαν με απόφαση της ΚΕ του ΚΚΣΕ η οποία ανακήρυσσε τον “διαλεκτικό υλισμό” σε καθολικό φιλοσοφικό δόγμα.

335 ο.π, σ. 152.

336 Ο συνολικός αριθμός των “επικύνδινων” και “εχθρικών” κουλάκων θα έπρεπε συνεπώς να αγκίζει το 1.000.000. Ωστόσο, εξαιτίας του γεγονότος ότι απέναντι στη μεταρρύθμιση αντιστάθηκε και μεγάλο μέρος των μεσαίων αγροτών, ο συνολικός αριθμός των αγροτών που οδηγήθηκαν σε στρατόπεδα εργασίας μέχρι το 1932 προσέγγισε το 1.530.000. Τους κουλάκους και τους υποστηριχτές τους ακολούθησαν και ορισμένοι κάτοικοι των παραμεθόριων περιοχών (από τον φόβο ανάπτυξης αποσχιστικών εθνικιστικών τάσεων). Καθώς και άλλοι “ανεπιθύμητοι”, ανάμεσά τους 50.000 συλληφθέντες των μυστικών υπηρεσιών. βλ. Rayfield Donald, *Οι δήμιοι του Στάλιν*, εκδ. Μοντέρνοι Καιροί, Αθήνα, 2011, σ. 219-220, 228.

Η κατασκευή του διαλεκτικού υλισμού, γνωστού επίσης με το ακρωνύμιο “*diamat*”, συνδέθηκε με την (ανολοκλήρωτη) προσπάθεια του Ένγκελς να συγκροτήσει μία “διαλεκτική της φύσης”, βασισμένη σε έναν μικρό αριθμό διαλεκτικών “νόμων”.³³⁷ Το 1938 γράφτηκαν δύο σημαντικά έργα που αποτέλεσαν τα βασικά κομμουνιστικά εγχειρίδια κατά την επόμενη εικοσαετία – αν και στην πραγματικότητα απλώς συμπίκνωναν μία πολιτικο-θεωρητική γραμμή που ήδη κυριαρχούσε εδώ και αρκετά χρόνια. Το ένα ήταν ένας συλλογικός τόμος με τίτλο *Η Ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης* και το δεύτερο ένα σημαντικά μικρότερης έκτασης κείμενο με τίτλο *Διαλεκτικός και Ιστορικός Υλισμός*, που γράφτηκε από τον Στάλιν. Ο McLellan παρατηρεί ότι σε αυτό ο Στάλιν αντέστρεψε τη σειρά του Ένγκελς, διαπραγματευόμενος τη διαλεκτική μέθοδο πριν από τη φιλοσοφία. Επιπλέον, περιόρισε τους “νόμους” της διαλεκτικής σε δύο: “μολονότι μιλούσε για την αλληλοδιείσδυση των αντιθέτων και το μετασχηματισμό της ποσότητας σε ποιότητα, ο Στάλιν παρέλειπε κάθε αναφορά στο νόμο της άρνησης της άρνησης, οι πολιτικές συνέπειες του οποίου είναι προφανείς.”³³⁸

Η κατίσχυση της συγκεκριμένης “κοσμοθεωρίας” στον κρατικό μηχανισμό της ΕΣΣΔ και στα μαρξιστικά-λενινιστικά κόμματα της Γ' Διεθνούς επέδρασε καταλυτικά σε όλους τους τομείς της διανοήσης, περιλαμβανομένων των ριζοσπαστών καλλιτεχνών. Στα πρώτα χρόνια μετά το 1917, η συνάντηση της καλλιτεχνικής πρωτοπορίας με την προλεταριακή επανάσταση προκάλεσε πρωτοφανή δυναμισμό στην τέχνη. Τα έργα αυτής της εποχής χαρακτηρίζονταν από διαρκή εφευρετικότητα και είχαν στόχο την “εισαγωγή της τέχνης στην καθημερινή λαϊκή ζωή και την πλατιά παραγωγή”.³³⁹ Η ελευθερία δεν ήταν απόλυτη και το σοβιετικό καθεστώς πριμοδοτούσε φυσικά τους ριζοσπάστες καλλιτέχνες έναντι των παλαιών καθεστωτικών. Όμως αυτή η στάση έδωσε για κάποια χρόνια ώθηση σε νέα ρεύματα αποδυναμώνοντας τον άγονο και παθητικό νατουραλισμό που κυριαρχούσε στην παλιά Ρωσία. Η μπολσεβίκικη ηγεσία ξεκαθάρισε ότι δεν μπορούσε να λάβει θέση υπέρ της μίας ή της άλλης καλλιτεχνικής σχολής ή ρεύματος. Τον Μάιο του 1924, απαντώντας στους “προλεταριακούς συγγραφείς” που πίεζαν για σκληρότερα μέτρα, ο Τρότσκι υπογράμμιζε ότι “η καλλιτεχνική δημιουργία της εποχής μας εμφανίζεται σαν ένας ιστός εξαιρετικά πολύπλοκος, που δεν κατασκευάζεται αυτόματα, με τις συσκευείς, τους ομίλου και τα σεμινάρια, αλλά δημιουργείται βαθμιαία μέσα από περίπλοκες σχέσεις, πρώτα απ' όλα με τις διάφορες ομάδες συνοδοιπόρων”.³⁴⁰ Την ίδια χρονιά, το 13ο Συνέδριο του Κόμματος τόνιζε ότι “καμία λογοτεχνική τάση, σχολή ή ομάδα δεν μπορεί και δεν πρέπει να μιλά εξ ονόματος του Κόμματος”.³⁴¹ Μάλιστα, το 1928, ο Στάλιν προχώρησε ένα βήμα παραπέρα υποστηρίζοντας ότι οι πολιτικές διαμάχες δεν είχαν θέση σε μία “τόσο μη κομματική και ασύγκριτα ευρύτερη σφαίρα όπως η λογοτεχνία, το θέατρο, κλπ [...] Η λογοτεχνία πρέπει να προοδεύει όχι με τις απαγορεύσεις αλλά με την

337 Αναφορά στα έργα *Διαλεκτική της Φύσης* και *Αντι-Ντύρινγκ*. Πρόσεξε ότι γίνεται αναφορά σε νόμους και όχι απλώς σε φιλοσοφικές αρχές.

338 McLellan David, *ο.π.*, σ. 154.

339 “Θέσεις του καλλιτεχνικού τμήματος του Λαϊκού Επιτροπάτου Παιδείας και της ΚΕ του Συνδικάτου εργατών τέχνης σχετικά με τις βάσεις της πολιτικής στον τομέα της τέχνης”, *Ισκούσθβο*, τ. 1, 1921, παρατίθεται στο βιβλίο *Σοσιαλισμός και Κουλτούρα*, τ. Α', εκδ. Θεμέλιο, 1979, σ. 78-80.

340 Παρατίθεται στην εισαγωγή του Βογιάζου Αντώνη, *ο.π.*, σ. 35.

341 “Απόφαση του 13ου Συνεδρίου του ΡΚΚ (μπ.) «Σχετικά με τον Τύπο»”, *ο.π.*, σ. 81.

άμιλλα”.³⁴² Όμως αυτές οι ισορροπίες ανάμεσα στα διάφορα καλλιτεχνικά ρεύματα έμελλε σύντομα να ανατραπούν.

Η εξαγωγή γενικών φιλοσοφικο-θεωρητικών νόμων μέσα από ορισμένες αρχές της μαρξιστικής-λενινιστικής πολιτικής θεωρίας και η συνάρθρωσή τους σε ένα συμπαγές σύστημα όπως εκείνο του διαλεκτικού υλισμού, δεν αποτέλεσε μονάχα μια κοσμοθεωρία (όπως αναφέρει ο Στάλιν στο *Διαλεκτικός και ιστορικός υλισμός*), αλλά ένα ολοκληρωμένο σύστημα παραγωγής κοσμοεικόνων. Δεν αναφέρεται δηλαδή τόση σε μία “επιστημονική θεωρία”, όσο σε μία ιδεολογία. Ωστόσο, στο βαθμό που αυτή η ιδεολογία αποκαλύπτει στους οπαδούς της την πραγματική τους σχέση με τις σχέσεις παραγωγής αίροντας τους φετιχισμούς που εκείνες αναπαράγουν παύει να είναι “ψευδής συνείδηση” και στο μέτρο αυτό παύει να είναι και “ιδεολογία”. Κάτι τέτοιο τουλάχιστον διατύπωναν οι σοβιετικοί μαρξιστές. Βέβαια δεν ήταν δυνατό να υποστηρίξουν ότι στα έργα τέχνης της εποχής της “σοσιαλιστικής οικοδόμησης”, δεν αντανakλούσαν τις ιδεολογικές προσλήψεις του δημιουργού τους, όπως συμβαίνει με κάθε καλλιτεχνικό δημιούργημα. Υποστήριζαν όμως ότι, αφού είχε πλέον αναδυθεί μια ιδεολογία που στηριζόταν σε επιστημονικά θεμέλια, αυτά τα έργα αντανakλούσαν επιπλέον τη συλλογική εμπειρία του αγωνιζόμενου για κυριαρχία προλεταριάτου, ως συλλογικού υποκειμένου της κοινωνικής επανάστασης.³⁴³ Σε ένα άρθρο που δημοσιεύτηκε στη βάση ομιλιών της Ελένης Μηλιαρονικολάκη και του Γιάννη Σκαρπερού, η αυτοεικόνα του σοσιαλιστικού ρεαλισμού, του “επίσημου” καλλιτεχνικού ρεύματος της ΕΣΣΔ μετά το 1930, συνοψίζεται ως εξής:

“Ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός ξεπερνά τα ιδεολογικά όρια του προγενέστερου του κριτικού ρεαλισμού, καθώς τον διαπερνά μια επιστημονική και κοσμοθεωρία. Παύει δηλαδή να βασίζεται αποκλειστικά στη διορατικότητα και την ικανότητα του καλλιτέχνη να συλλαμβάνει με την εμπειρία, τα βιώματα, την ιστορικά διαμορφωμένη γνώση και τη μεγαλοφυΐα του, τις προοδευτικές τάσεις του καιρού του, όπως έκαναν οι μεγάλοι ρεαλιστές καλλιτέχνες όλων των πρωτύπων εποχών.”³⁴⁴

Οι ανακατατάξεις αυτές δεν τελέστηκαν σε ιστορικό κενό καθ' υπόδειξη μιας περιορισμένης γραφειοκρατικής ομάδας. Τα φτωχά λαϊκά στρώματα κινητοποιήθηκαν πρόθυμα για την κολεκτιβοποίηση και την επιτυχία του πρώτου πενταετούς πλάνου. Η πίστη τους στην ικανότητα της κομματικής ηγεσίας να

342 Το απόσπασμα αναφέρεται στο Rayfield Donald, *Οι δήμιοι του Στάλιν*, εκδ. Μοντέρνοι Καιροί, Αθήνα, 2011, σ. 206.

343 Εδώ η κοινωνική επανάσταση δεν εννοείται ως “στιγμή”, ούτε ως την ειδική διαδικασία του κοινωνικού μετασχηματισμού, αλλά αναφέρεται συνολικότερα στην κοινωνική πραγματικότητα της “εποχής των σοσιαλιστικών επαναστάσεων”.

344 Μηλιαρονικολάκη Ελένη, Σκαρπέτος Γιάννης, “Για το σοσιαλιστικό ρεαλισμό”, *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, τευχ. 6, 2010.

καθοδηγήσει την πορεία της χώρας προς το σοσιαλισμό δε μειώθηκε ούτε στα επόμενα χρόνια και αυτό παρά την κλιμάκωση της κρατικής τρομοκρατίας, που στοίχισε τη ζωή και την ελευθερία σε δεκάδες χιλιάδες στελέχη και απλά μέλη του κόμματος. Αντιθέτως ο σοβιετικός λαός και η πλειοψηφία των κομμουνιστών στάθηκε στο πλευρό του Στάλιν σε όλη τη διάρκεια αυτής της περιόδου, που ξεκινά με τη δολοφονία του Σεργκέι Κίροφ³⁴⁵ το 1934 και τερματίζεται στα μέσα του 1939 όταν η νέα ηγεσία της NKVD,³⁴⁶ σε συνεργασία με το νομιμόφρον δικαστικό σώμα, εξόντωσε την “παλιά φρουρά” της μυστικής αστυνομίας – που ήταν και υπεύθυνη για τις περισσότερες εκτελέσεις πολιτών.³⁴⁷ Συνολικά, κατά την περίοδο 1936-1938 εκτελέστηκαν με την κατηγορία της αντεπαναστατικής δράσης περίπου 680.000 άτομα – στη μεγάλη τους πλειοψηφία άντρες και συνήθως πρώην κουλάκοι που είχαν προηγουμένως εκτοπιστεί σε στρατόπεδα εργασίας ή απομακρυσμένες περιοχές. Αξίζει να σημειωθεί ότι ένα σημαντικό μέρος των θυμάτων ανήκε σε εθνικές μειονότητες, που θεωρούνταν “ύποπτες” για ανάπτυξη αποσχιστικών τάσεων.³⁴⁸

Μεταξύ των πρώτων που εκτελέστηκαν ως αντικαθεστωτικοί συνωμότες ήταν ο Κάμενεφ και ο Ζινόβιεφ. Αρκετές έρευνες υποστηρίζουν ότι οι δίκες τους, όπως και πολλές άλλες από όσες ακολούθησαν, ήταν στημένες. Όμως, ογδόντα χρόνια μετά, μία νηφάλια και ολοκληρωμένη διερεύνηση του ζητήματος εκκρεμεί, καθώς οι ιδεολογικές πολώσεις των ερευνητών επιφυλάσσουν συχνά τον κίνδυνο της λήψεως ζητουμένου – ενός ζητουμένου πολύ πιο περίπλοκου απ’ ότι φαίνεται από μια πρώτη ανασκόπηση των γεγονότων. Για παράδειγμα αν και τίποτα δε στοιχειοθετεί την *ομολογία* του Κάμενεφ πως συνεργάστηκε με τους φασίστες για λογαριασμό της αντεπανάστασης,³⁴⁹ είναι γνωστό πως λίγα

345 Γραμματέας της Κομματικής Οργάνωσης του Λένινγκραντ και μέλος του Πολιτικού Γραφείου και της Κ.Ε του ΚΚΣΕ. Ήταν ενταγμένος στο κόμμα από το 1906. Καθ’ όλη τη διάρκεια της εσωκομματικής πάλης και ιδιαίτερα από το 1926 και εξής βρέθηκε στο πλευρό του Γιόζεφ Στάλιν. Δολοφονήθηκε από τον Λεονίντ Νικολάγιεφ, παλιό μέλος του κόμματος που τελούσε σε χρόνια ανεργία και κατά τα φαινόμενα είχε στραφεί ενάντια στη σοβιετική εξουσία. Αν και εκφράστηκαν υποθέσεις ότι πίσω από τη δολοφονία βρισκόταν ο ίδιος ο Στάλιν, πληθώρα στοιχείων θέτουν υπό αίρεση αυτή την εκδοχή. βλ. Rayfield Donald, *ο.π.*, σ. 287-294. Παρόλα αυτά τα κατοπινά γεγονότα δικαιώνουν τον Boris Nikolayevski, που σε μία έρευνά του επί του θέματος διαπίστωσε: “Ένα πράγμα είναι σίγουρο: Ο μόνος που επωφελήθηκε από την εκτέλεση του Κίροφ ήταν ο Στάλιν” [Nikolaevsky Boris, “The Kirov Assassination”, *The New Leader*, 23/8/1942].

346 Μυστική υπηρεσία της ΕΣΣΔ, από το μηχανισμό της οποίας συγκροτήθηκε αργότερα η KGB.

347 Προς το τέλος της περιόδου της “τρομοκρατίας” ο ίδιος ο Στάλιν αναφέρθηκε στη σκληρότητα της μυστικής αστυνομίας επιπλήττοντας τις υπερβολές της. Χαρακτήρισε τον τελευταίο της αρχηγό, τον Yezhov, ως “αρουραίο που τρύπωσε στο κόμμα μας, δολοφόνο πολλών αθών ανθρώπων” [αναφέρεται στο Bland W. Bill, “Correspondence”, *Albanian Life*, is. 36, 3, London, 1986, p. 29].

348 Ο Rayfield αναφέρει ότι οι μη-Ρώσοι, αποτελούσαν το 27% των θυμάτων η αναλογία τους στον γενικό πληθυσμό της ΕΣΣΔ ήταν μόλις 18%. [Rayfield Donald, *Οι δήμιοι του Στάλιν*, εκδ. Μοντέρνοι Καιροί, Αθήνα, 2011, σ. 356] Σημειώνουμε ότι στο βιβλίο του δίνει έναν αριθμό θυμάτων της τάξεως των 750.000 ενώ ο William Rubinstein ανεβάζει τον ίδιο αριθμό στις 850.000 [βλ. Rubinstein William, “Stalin the Mass Murderer”, προσβάσιμο στον ιστότοπο: <http://www.socialaffairsunit.org.uk/blog/archives/001190.php>]. Επιλέξαμε την εκδοχή των 680.000 θυμάτων, που αναφέρει ο Mawdsley αποδεχόμενος τα αρχεία της NKVD, διότι δεν προκύπτει λόγος το Κομισσαριάτο να είχε αλλοιώσει τα στοιχεία, αφού η αύξηση των εκτελέσεων θεωρούνταν εκείνη την εποχή ως επιχειρησιακή επιτυχία. [Mawdsley Evan, *The Stalin years*, Glasgow University, 1998]

349 Το νομικό σύστημα που επικρατούσε εκείνη την εποχή στην ΕΣΣΔ στηριζόταν στις νομικές θεωρίες του Andrey Vyshinsky. Μεταξύ άλλων υποστήριζε ότι “η ομολογία είναι η βασίλισσα της απόδειξης”. Οι θεωρίες αυτές αποδείχτηκαν ιδιαίτερα προβληματικές, ιδίως στις έκτακτες συνθήκες στις οποίες διενεργήθηκαν οι δίκες του 1934-1938. Σημειώνουμε επίσης ότι κατά κανόνα βαριές κατηγορίες αποδίδονταν και στον στενό οικογενειακό κύκλο των καταδικασθέντων, ενώ σε πολλές περιπτώσεις οι οικογένειές τους και άτομα του στενού τους κύκλου έπεσαν θύματα επιθέσεων από φανατικούς καθεστωτικούς νεολαίους ή της μυστικής αστυνομίας. Εύλογα κάποιος μπορεί εικάσει ότι πολλές “ομολογίες” αποσπάστηκαν με την εγγύηση της προστασίας αυτών των

χρόνια νωρίτερα είχε έρθει σε επαφή με τον Μπουχάριν και συζήτησε μαζί του τις δυνατότητες ελιγμών για την καθαίρεση του Στάλιν από την ηγεσία του κόμματος. Όσο τα μέτρα που έπαιρνε ο τελευταίος και οι οπαδοί του ενάντια στις αντιπολιτευτικές φράξιες γίνονταν σκληρότερα, τόσο σκληρότερη μπορούμε να υποθέσουμε ότι θα ήταν και η δική του αντιμετώπιση εάν τελικά κατάφερναν να τον απομακρύνουν από την ηγεσία.

Η εσωκομματική σύγκρουση της περιόδου 1927-1938 είχε βεβαίως και κοινωνιολογικές προεκτάσεις: Η μπουχαρινική “δεξιά” είχε συνδεθεί με το σύνθημα “*κουλάκοι πλουτίστε!*” και είχε χάσει την υποστήριξη του μεγαλύτερου μέρους των εργαζομένων, αν και συντηρούσε ορισμένους θύλακες οπαδών στις μεγάλες πόλεις και σημαντικές θέσεις-κλειδιά στον κομματικό μηχανισμό. Οι αριστερές φράξιες είχαν σημαντικότερη επιρροή ανάμεσα στους κομμουνιστές, όμως η επιμονή τους στον επαναστατικό προσανατολισμό ξένιζε τις εξωκομματικές μάζες, οι οποίες προτιμούσαν έναν “σοσιαλισμό από τα πάνω”, που να τους εγγυάται ασφάλεια και ικανοποιητικό εισόδημα, παρά την αένανη μάχη για τη διεκδίκηση της κομμουνιστικής ουτοπίας. Έτσι προσελκύστηκαν από τη “θεωρία της οικοδόμησης του σοσιαλισμού σε μία μόνο χώρα” που προωθούσε ο Στάλιν – ικανοποιώντας το εθνικό αίσθημα των Ρώσων πατριωτών μαζί με τον πόθο των νέων μπολσεβίκων για μια γρήγορη αλλαγή.³⁵⁰

Από την άλλη πλευρά, βλέπουμε ότι (τουλάχιστον για όσους βρίσκονταν σε υψηλά πόστα της κομματικής ιεραρχίας) η εσωκομματική διαμάχη στο ΚΚΣΕ ήταν επίσης ένα “παιχνίδι θρόνων”:³⁵¹ οι συμμετέχοντες θα έπρεπε να κερδίσουν προκειμένου να επιτύχουν τους στόχους τους, ενώ σε διαφορετική περίπτωση θα πέθαιναν. Η επίγνωση αυτής της σκληρής πραγματικότητας είχε ως αποτέλεσμα την επικράτηση μιας κουλτούρας αντεκδίκησης, ενδεχομένως στο φόντο μιας μαζικής ψυχογενετικής διαταραχής στα πλαίσια της οποίας όλοι οι σοβιετικοί πολίτες ήταν ύποπτοι για συνωμοτική δράση. Ο τελικός απολογισμός της σύγκρουσης στοίχισε στο κόμμα βαριές απώλειες και ανάμεσα σε αυτές όλα τα μέλη του Πολιτικού Γραφείου της εποχής της επανάστασης, με εξαίρεση τον ίδιο τον Στάλιν, τον Τρότσκι και όσους στο μεταξύ είχαν πεθάνει από φυσικά αίτια. Επίσης, εκτελέστηκαν πολλοί πρεσβευτές, δύο πρώην αρχηγοί της ΚΔ και αρκετοί αρχηγοί και εκπρόσωποι ξένων ΚΚ,³⁵² πολλοί ανώτατοι στρατιωτικοί αξιωματούχοι και δύο αρχηγοί των μυστικών υπηρεσιών.

Σε ότι αφορά τη σχετικά εύκολη επικράτηση του διαλεκτικού υλισμού στο επίπεδο της θεωρίας και τη συγγενή δογματικοποίηση του πολιτικού, επιστημολογικού, πολιτιστικού και πολιτισμικού προτάγματος του σοβιετικού μαρξισμού, αξίζει να παρατηρήσουμε ότι, με εξαίρεση ορισμένους κύκλους της κεντροευρωπαϊκής διάνοησης, η διαδικασία αυτή προχώρησε εξίσου εύκολα στα υπόλοιπα ΚΚ, δίχως να συναντήσει σημαντική κριτική για αρκετά χρόνια. Η πειθάρχηση των ΚΚ στα πλαίσια της “μπολσεβικοποίησης” μπορεί να εξηγήσει, ως ένα βαθμό, αυτό το φαινόμενο. Επίσης, η

ατόμων από το κράτος, αν όχι με την απειλή περί του αντιθέτου.

350 Βλ. ενδεικτικά σ' αυτό το σημείο και το “Γράμμα του Ρ. Ιβανov” στο παράρτημα.

351 Αναφορά στο λογοτεχνικό βιβλίο *Το παιχνίδι του στέμματος* του Τζον Μάρτιν. Θα μπορούσαμε να κάνουμε εδώ μία αναλογία με το θεώρημα του Ernst Zermelo από τη θεωρία των παιγνίων. Όμως το παράδειγμά της προσφέρεται κυρίως για παίγνια με δύο μόνο αντιπάλους.

352 Μεταξύ αυτών και τα περισσότερα από τα μέλη της παλιάς ηγεσίας του ΚΚΕ που το 1931 καθαιρέθηκε με εντολή της ΕΕ της ΚΔ.

προλεταριοποίηση της κοινωνικής τους βάσης σήμαινε ότι τα μέλη που μπορούσαν να αρθρώσουν έναν συγκροτημένο αντίλογο σε τέτοιου είδους ζητήματα είχαν μειωθεί. Άλλωστε το βασικό μέλημα αυτής της περιόδου ήταν η προετοιμασία για την παγκόσμια επανάσταση εν όψη της κρίσης και η υπεράσπιση της ΕΣΣΔ απέναντι στην επαπειλούμενη ιμπεριαλιστική επίθεση. Σε τέτοιες συνθήκες οι συζητήσεις για τη φύση της διαλεκτικής και την ελευθερία της τέχνης φαίνονταν μάλλον επουσιώδεις και οι έντονες αντιδράσεις για ανάλογα ζητήματα φάνταζαν ύποπτα διασπαστικές. Μπορούμε πάντως να υπογραμμίσουμε ότι η αποδοχή αυτών των θεωρητικών μετασχηματισμών δεν ήταν απλώς ένα στοιχείο του “σοβιετικού μαρξισμού” με τη στενή έννοια, αλλά αντανακλούσε μία εσωτερική τάση στο παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα – δηλαδή ένα νέο τρόπο με τον οποίο το μεγαλύτερο μέρος της πρωτοπορίας του εργατικού κινήματος της περιόδου που μελετάμε αξίωσε την έκφρασή του.³⁵³ Γι’ αυτό και οι εξελίξεις αυτές έχουν σημασία για τη βαθύτερη κατανόηση της ανασύνθεσης της πολιτικής γραμμής των κομμουνιστών, την οποία θα διερευνήσουμε στη συνέχεια.

5.2

Η άνοδος του Χίτλερ στην εξουσία.

Από το 1928 μέχρι την επικράτηση του ναζισμού στη Γερμανία μεσολάβησαν πέντε εκλογικές αναμετρήσεις οι οποίες χαρακτηρίστηκαν από άνοδο της αντισυστημικής ψήφου και την στροφή των ψηφοφόρων στα κόμματα των δύο άκρων του πολιτικού φάσματος. Οι εθνικοσοσιαλιστές, που στις δύο εκλογικές αναμετρήσεις του 1924 είχαν κατέβει με το σχήμα της “Εθνικοσοσιαλιστικής Κίνησης για την Ελευθερία” (NSFB), κερδίζοντας διαδοχικά 6% και 3%, περιορίστηκαν στις εκλογές του Μαΐου του 1928 στο 2,6%. Το KPD, που επίσης σημείωσε πτώση στις διαδοχικές αναμετρήσεις του 1924, από το 12,6% στο 9,%, κατάφερε μια μικρή άνοδο στο 10,6% και αύξηση των εδρών του στο Reichstag από τις 45 στις 54. Το 1928 οι σοσιαλδημοκράτες αύξησαν κι αυτοί το ποσοστό τους και για άλλη μια φορά αναδείχθηκαν σε πρώτο κόμμα. Σχημάτισαν μάλιστα κυβέρνηση συνεργασίας με το καθολικό Κόμμα του Κέντρου (DZP) και άλλες, μικρότερες δυνάμεις του φιλελεύθερου χώρου.

Στα αμέσως επόμενα χρόνια, ορισμένες εξελίξεις συντέλεσαν στη δημιουργία μιας εκρηκτικής πολιτικής κατάστασης· μιας πολιτικής και κοινωνικής κρίσης στο έδαφος της οικονομικής, στην οποία ήρθε τελικά να απαντήσει ο ναζισμός, επιβάλλοντας την κοινωνική ειρήνη μέσω της εγκαθίδρυσης ενός τρομοκρατικού καθεστώτος ολοκληρωτικού ελέγχου.³⁵⁴ Μία βασική παράμετρος που επέτρεψε αυτή την

353 Βλ. Μηλιός Γιάννης, *Ο Μαρξισμός ως σύγκρουση τάσεων*, ηλεκτρονική έκδοση, 1996, σ. 17-22

354 Όπως παρατηρεί ο Λεφέβρ “είναι πιθανό στη χιτλερική Γερμανία να μην καταδιώκουν τους ανθρώπους που δεν ασχολούνται με την πολιτική, δηλαδή όσους χαιρετούν φωνάζοντας “Χάιλ Χίτλερ!”, αυτούς που ψηφίζουν υπέρ... εκείνους που δεν ακούν στο ραδιόφωνο κανένα ξένο σταθμό και αποδέχονται τους διατροφικούς περιορισμούς”. [Lefebvre Henri, *Ο Χίτλερ στην εξουσία*, εκδ. Αφήγηση, Αθήνα, χχ, σ. 63] Όμως η καταστολή

εξέλιξη ήταν η έντονη πολιτική αστάθεια που επικρατούσε στον μετριοπαθή πολιτικό χώρο. Παρά το γεγονός ότι οι σοσιαλδημοκράτες πέτυχαν το μεγαλύτερο εκλογικό ποσοστό από το 1919 (29,8%), δεν κατάφεραν να συγκροτήσουν σταθερή κυβέρνηση και καμία άλλη φιλελεύθερη δημοκρατική πολιτική δύναμη δε φαινόταν ικανή να παίξει αυτό το ρόλο. Οι επάλληλες διασπάσεις της συγκυβέρνησης οδήγησαν το νομοθετικό σώμα σε παράλυση. Μετά τις εκλογές του 1930 η κυβερνώσα συμμαχία διαλύθηκε για να σχηματιστεί κυβέρνηση μειοψηφίας από βουλευτές του Κέντρου, χάρη στην υποστήριξη του Πρόεδρου Χίντεμπουργκ. Κατόπιν αυτών των εξελίξεων ένα τμήμα του SPD διασπάστηκε για να σχηματίσει το Κοινωνικό Κόμμα Εργαζομένων (SAP), το οποίο προσανατολιζόταν στη συγκρότηση ενιαίου μετώπου με τους κομμουνιστές – τακτική την οποία στο μεταξύ προωθούσαν και ορισμένα από τα μέλη της αριστερής πτέρυγας του SPD πουπαρέμειναν στο κόμμα.³⁵⁵

Η κυβερνητική αστάθεια δημιουργούσε κλίμα ανασφάλειας στους συντηρητικούς ψηφοφόρους, ενώ η επαπειλούμενη επιδείνωση των οικονομικών συνθηκών συντέλεσε με τη σειρά της στην στροφή τους προς το κόμμα που “έταζε τα πάντα σε όλους”: Το NSDAP υποσχόταν χαμηλότερους φόρους για τους βιομηχάνους, μεγαλύτερους μισθούς για τους εργαζόμενους, δουλειά στους ανέργους και ευνοϊκές τιμές στους αγρότες. Έτσι στις εκλογές του 1930 τα κόμματα της Δεξιάς σημείωσαν τις μεγαλύτερες απώλειες: Το μοναρχικό DNVP έπεσε από το 14,2% στο 7% και το Λαϊκό Κόμμα (DVP) από το 8,7% στο 4,5%. Σημαντικές εκροές προς τους ναζί είχαν επίσης τα διάφορα αγροτιστικά κόμματα, όπως το DBP που έπεσε από το 1,6% στο 1%.

Στο διάστημα αυτό δε στάθηκε εφικτό να συγκροτηθεί μια μαζική εργατική αντίσταση απέναντι στην άνοδο του φασισμού. Για τις ευθύνες της σχεταριστικής ηγεσίας του KPD και τις ανάλογες του SPD έγινε λόγος στο κεφάλαιο 4. Αξίζει να προσθέσουμε εδώ ότι οι Γερμανοί κομμουνιστές, ενθαρρυμένοι από τις επιδοκιμαστικές ντιρεκτίβες της ΕΕ της Κομιντέρν, άρχισαν από το 1928 να τονίζουν ακόμη περισσότερο “σοσιαλφασιστικό” χαρακτήρα της σοσιαλδημοκρατίας. Τη στιγμή που οι οργανώσεις βάσης των ναζί πύκνωναν τις γραμμές τους, ο Τέλμαν υποστήριζε ότι η συγκυβέρνηση του SPD με τα κόμματα του κέντρου αποτελούσε ήδη μια μορφή φασισμού. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι τα απλά μέλη του κόμματός του δεν έδωσαν με το παραπάνω τη μάχη τους για τον περιορισμό της φασιστικής παρέμβασης στους χώρους εργασίας και στις γειτονιές. Καθώς όμως η κρίση βάθαινε, οδηγώντας όλο και περισσότερα μέλη του KPD στην ανεργία, η αντιφασιστική δράση των κομμουνιστών περιοριζόταν όλο και περισσότερο στο επίπεδο του “δρόμου”.³⁵⁶

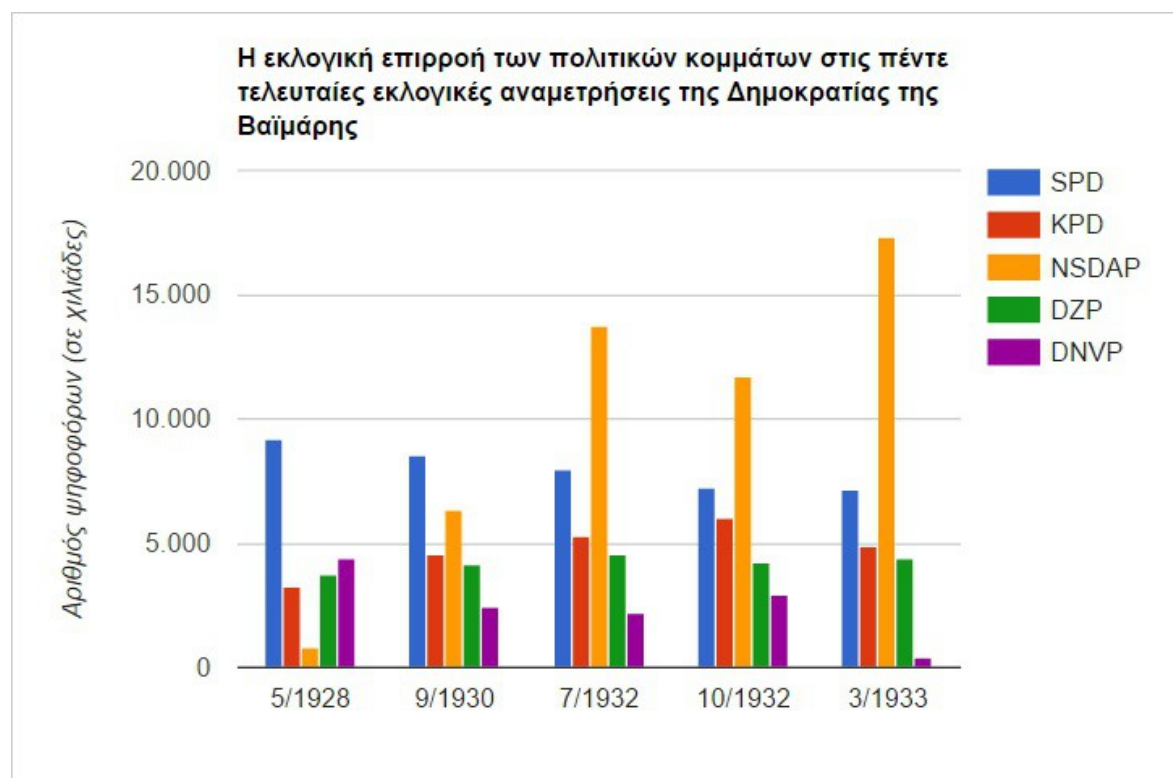
κάθε διαφορετικής γνώμης και κάθε κριτικής άποψης, ακόμη και στο εσωτερικό του κόμματος (που άλλωστε σε όλη τη διάρκεια της ζωής του διατήρησε τον χαρακτήρα παραστρατιωτικής οργάνωσης), ήταν άμεση και σκληρή. Η παρακολούθηση των πολιτών και οι “έκτακτες” αρμοδιότητες της μυστικής αστυνομίας που διήρκεσαν μέχρι το 1945 έφτασαν σε επίπεδα που δεν συναντάμε στα άλλα απολυταρχικά καθεστώτα του Μεσοπολέμου. Αν, όπως λέει η Άρρεντ, ο ολοκληρωτισμός σημαίνει ακινητοποίηση των σωμάτων των πολιτών και παύση της διάκρισης μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού χώρου, ο ναζισμός υπήρξε το σαφέστερο παράδειγμα ολοκληρωτικού καθεστώτος. [βλ. Arendt Hannah, “On the Nature of Totalitarianism: An Essay in Understanding”, *Essays in Understanding 1930 – 1954*, Schocken, New York, 1994, pg. 338 - 349]

355 Πουλαντζάς Νίκος, *Φασισμός και Δικτατορία*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1975, σ.205

356 Το 1929 το KPD είχε 135.000 μέλη από τα οποία το 50% ήταν βιομηχανικοί εργάτες. Δύο χρόνια μετά το κόμμα είχε αυξήσει τα μέλη του σε 381.000, όμως πλέον ο αριθμός των εργατών στις γραμμές του είχε μειωθεί. Μόλις το 17% δούλευαν σε μεγάλες μονάδες παραγωγής, ενώ το 51% ήταν άνεργοι.

Ο στρατιωτικός βραχίονας του γερμανικού ΚΚ ήταν πολύ ισχυρός και τα μέλη του συσπειρώνονταν σε μία σειρά από οργανώσεις – όχι πάντα αμιγώς κομμουνιστικές. Η ισχυρότερη από αυτές ήταν η *Αγωνιστική Ένωση ενάντια στο Φασισμό*, που το 1931 αριθμούσε στο Βερολίνο περί τις 7.000 μέλη.³⁵⁷ Το ειδικό βάρος των οργανώσεων κρούσης αύξανε όσο δυνάμωνε η δράση των ναζιστικών ταγμάτων εφόδου. Οι μεταξύ τους συγκρούσεις είχαν συχνά αιματηρό χαρακτήρα και δεκάδες ήταν οι νέοι που έχασαν τη ζωή τους σ' αυτές. Παρά τις αντίθετες συστάσεις της κομματικής ηγεσίας, “η ένοπλη υπεράσπιση των “κόκκινων περιοχών” από τις ναζιστικές επιδρομές μετατράπηκε σε καθημερινό στοιχείο της προλεταριακής ζωής”.³⁵⁸ Άλλωστε οι νέοι που συμμετείχαν στις “ομάδες προλεταριακής αυτοάμυνας” δεν περιορίζονταν στις επιρροές του KPD. Οι αναρχικοί, τα μέλη της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς και κάποιοι σοσιαλδημοκράτες συμμετείχαν κι αυτοί, ωστόσο οι προσπάθειες για ένα περισσότερο συμπαγές “μέτωπο από τα κάτω” δε συνάντησαν επιτυχία. Πέρα από τις κομματικές οργανώσεις, στο Βερολίνο δρούσαν πολλές ακόμη ομάδες που επιδίδονταν σε συγκρούσεις με τη χιτλερική νεολαία. Αποκαλούνταν “ομάδες περιπλάνησης” και σύμφωνα με μία έρευνα του Ντέτφελτ Πόικερτ το 1931 είχαν περίπου 14.000 μέλη, στην πλειοψηφία τους απολίτικα.³⁵⁹

[πίνακας 4]

Η
νέα

ηγεσία του KPD προχώρησε, από το 1925, σε εντατικές εκκαθαρίσεις. Το 1927 διαγράφηκαν οι περισσότεροι “υπεραριστεροί”, που πλέον κατηγορούνταν επιπλέον για “τροτσκισμό”, ενώ οι “δεξιό συνθηκολόγοι” διαγράφηκαν τον επόμενο χρόνο. Οι τακτικές αυτές είχαν ως αποτέλεσμα τον περιορισμό

357 Bolognia Sergio, *Ναζισμός και εργατική τάξη*, εκδ. Antifa scripta, Αθήνα, 2012, σ. 104

358 ο.π, σ. 108

359 ο.π, σ.109-110

του αριθμού των παλιών μελών μέσα στο κόμμα και την πλήρη ανανέωση του δυναμικού του.³⁶⁰ Τα νέα μέλη και ιδίως οι άνεργοι νεολαίοι – που εντάχθηκαν κατά χιλιάδες στο KPD από το 1929 και έπειτα – γοητεύονταν με την πρακτική της μαχητικής αντιφασιστικής κινητοποίησης η οποία συγκροτούνταν στη βάση μίας “μεγάλης αφήγησης”.³⁶¹ Τα άτομα αυτά ήταν πεπεισμένα για τη δυνατότητα της ιστορικής νίκης του κομμουνισμού και έβλεπαν τη δράση τους ως μέρος μιας ευρύτερης σύγκρουσης ανάμεσα στον “παλιό κόσμο που πεθαίνει και τον νέο που προσπαθεί να γεννηθεί”.³⁶²

Το 1931 το 40% των μελών του KPD δεν είχαν ακόμη συμπληρώσει ούτε ένα χρόνο στο κόμμα. Ήταν στην πλειοψηφία τους άνεργοι νέοι και “περιπλανώμενοι εργάτες” δίχως καμία μνήμη της πρότερα κοινής πορείας με τους σοσιαλδημοκράτες, ούτε ιδιαίτερη πείρα παρέμβασης στους καθεαυτούς χώρους δουλειάς. Αντίθετα συμμετείχαν ενεργά στις ταραχώδεις κινητοποιήσεις ενάντια στην κρίση, την ανεργία και την κατάρρευση της κοινωνικής πολιτικής η οποία χρεωνόταν στο SPD. Πολλοί από αυτούς θα πρέπει να συμμετείχαν και στις μεγάλες πορείες της πρωτομαγιάς του 1929, που σε πολλές περιοχές πραγματοποιήθηκαν υπό καθεστώς απαγόρευσης – επιβεβλημένο από τον σοσιαλδημοκράτη αρχηγό της αστυνομίας Zörgiebel. Τη μέρα εκείνη η αστυνομία διέλυσε τις μαζικές συγκεντρώσεις με τη βία και οι εργάτες ανταπέδωσαν με πέτρες και οδοφράγματα. Ο τελικός απολογισμός ήταν 30 νεκροί, 200 και πλέον τραυματίες και 1200 συλλήψεις. Στο βιβλίο *Ναζισμός και εργατική τάξη*, ο Sergio Bologna παρουσιάζει στοιχεία από πολλές μεταγενέστερες έρευνες οι οποίες υποδεικνύουν πως “τα γεγονότα αυτά εγγράφηκαν στη μνήμη πολλών αγωνιστών... ως το “σημείο χωρίς επιστροφή”: το σημείο όπου κάθε αίσθηση συγγένειας με το Σ.Κ. εγκαταλείφθηκε οριστικά.”³⁶³

Έτσι, στις απαρχές του εκφασισμού της γερμανικής κοινωνίας διαπιστώνουμε τα εξής δεδομένα: i) Ένα αστικό πολιτικό σύστημα κατακερματισμένο και στα όρια της εξάντλησης ii) τα μονοπώλια στην αγωνιώδη αναζήτηση κέρδους σε συνθήκες οικονομικής κρίσης, iii) την εργατική τάξη πολιτικά διχασμένη και οργανωτικά διαιρεμένη όσο ποτέ.

360 βλ. Πουλαντζάς Νίκος, *Φασισμός και Δικτατορία*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1975, σ. 200-201

361 Ο Νίκος Πουλαντζάς φαίνεται να διαφωνεί ως προς αυτή την προσέγγιση. Στο βιβλίο του *Φασισμός και Δικτατορία* υποστηρίζει ότι “[με] την έναρξη της διαδικασίας εκφασισμού γίνεται ολοφάνερη η επιρροή της σοσιαλδημοκρατίας πάνω στους εκλογείς, ακόμη και στα μέλη του Κομμουνιστικού Κόμματος Γερμανίας. Μ’ άλλα λόγια, οι εκλογικές επιτυχίες του... δεν οφείλονται σε πραγματική πολιτική δράση των μαζών, αλλά στο γεγονός ότι η εργατική τάξη, αποπροσανατολισμένη και αποπολιτικοποιημένη, ψηφίζει και προσχωρεί στο κόμμα θεωρώντας το «ένα κόμμα όπως τα άλλα».” [Πουλαντζάς, *Φασισμός και Δικτατορία*, ο.π, σ. 199]. Και λίγο παρακάτω παραθέτει ένα απόσπασμα του Rosenberg: “Οι εργάτες ψήφισαν SPD... γιατί παραδέχονταν ότι ο ρόλος του SPD και τα σοσιαλδημοκρατικά συνδικάτα, στο πλαίσιο του γερμανικού καπιταλισμού... ήταν ν’ ασχολούνται με τα καθημερινά ενδιαφέροντα των εργατών. Στο βάθος, η γνώμη των ψηφοφόρων του κομμουνιστικού κόμματος δεν ήταν διόλου διαφορετική. Το κόμμα τους είχε εντελώς ετοιμαστεί ... τα τελευταία χρόνια για την κοινωνική ειρήνη” [υποσημείωση 14, ο.π, σ. 199]. Ωστόσο, αν αυτές οι εκτιμήσεις είναι δικαιολογημένες αναφορικά με τη στάση του KPD μετά το 1923 και ενδεχομένως σχετικά με τις εκλογικές του επιρροές στις αρχές της δεκαετίας του 1930, τίποτα από αυτά δεν αφορά όσους εντάσσονταν στο κόμμα ως μέλη.

362 Αναφορά στο άρθρο του Γκράμσι “Κύμα υλισμού”: “[η] κρίση συνίσταται ακριβώς στο γεγονός ότι το παλιό πεθαίνει και το καινούργιο δεν μπορεί να γεννηθεί: και σ’ αυτό το μεδοσιάζστημα συμβαίνουν τα πιο ποικίλα παθολογικά φαινόμενα”. [βλ. Γκράμσι Αντόνιο, *Παρελθόν και παρόν*, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα, 1974, σ. 23-24]

363 Bologna, ο.π, σ. 100

Στο τέλος της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης το ποσοστό των εργατών που δούλευαν σε μονάδες με λιγότερους από 10 υπαλλήλους άγγιζε το 50% του συνολικού δυναμικού.³⁶⁴ Ένα μεγάλο ποσοστό του προλεταριάτου αναφερόταν ως “περιπλανώμενοι μισθωτοί”, μια έννοια που βρίσκει αναλογία στους σύγχρονους όρους της επισφαλούς εργασίας και της “ημι-απασχόλησης”. Η ανεργία αυτής της ασταθούς, περιπλανώμενης μάζας ήταν φυσικά μεγαλύτερη συγκριτικά με τα άλλα τμήματα της εργατικής τάξης και στην ακμή της κρίσης προσέγγισε το 50%.³⁶⁵ Αυτή η εργατική τάξη δεν ήταν μόνο εξαιρετικά αδύναμη στο να προκαλέσει πιέσεις στο κεφάλαιο και την κυβέρνηση αλλά και ιδιαίτερα ευάλωτη απέναντι στο φασισμό. Οι ναζί, σε συνεργασία με διάφορους επιχειρηματίες εγγυόντουσαν σε κάποιους “Γερμανούς εργάτες” μία προσωρινή απασχόληση και στη συνέχεια υπερπρόβαλαν αυτές τις ειδικές συμβάσεις για λόγους προπαγάνδας. Επίσης ορισμένοι άνεργοι προθυμοποιούνταν να γίνουν έμμισθα μέλη των SA. Ωστόσο, το ποσοστό των εργατών που προσχώρησαν στο NSDAP παρέμεινε χαμηλό (29-35% του συνολικού αριθμού μελών) σε σχέση με την αναλογία της εργατικής τάξης επί του συνόλου του γερμανικού πληθυσμού (46,3% το 1933).³⁶⁶

Η κοινωνική βάση των εθνικοσοσιαλιστών αφορούσε κυρίως τα χαμηλά μεσοστρώματα των πόλεων και της υπαίθρου. Οι κοινωνικές ομάδες που υπερεκπροσωπούσαν στο κόμμα ήταν κυρίως οι δημόσιοι υπάλληλοι και οι αυτοαπασχολούμενοι. Όπως αναφέρθηκε, από το 1931 και έπειτα αρκετοί άνεργοι προσχώρησαν επίσης στο NSDAP· θα πρέπει όμως να σημειώσουμε ότι κατά κανόνα επρόκειτο για χρεοκοπημένους μικροαστούς και όχι πρώην εργάτες. Επίσης, όπως παρατηρεί ο Πουλαντζάς, οι άνεργοι εργάτες που εντάσσονταν στο NSDAP ήταν συνήθως νέοι και δίχως προηγούμενη συνδικαλιστική δράση.³⁶⁷

Η ασταθής κοινωνική βάση του ναζισμού σκιαγραφεί, εντούτοις, μία συγκεκριμένη ιστορική κίνηση. Ο Λεφέβρ, συμφωνώντας με την ανάλυση της Κομιντέρν εκείνης της εποχής (1937), θα πει ότι η κίνηση αυτή αντιπροσωπεύει “μια προσπάθεια του μεγάλου χρηματιστικού κεφαλαίου να επιβιώσει μέσα στην οικονομική κρίση του καπιταλισμού και να προσαρμόσει την οικονομία και το κράτος στις ανάγκες του.”³⁶⁸ Έτσι, με την χρηματική υποστήριξη του μεγάλου κεφαλαίου και τη συμπάθεια της κρατικής γραφειοκρατίας, ο Χίτλερ κατάφερε μέσα σε λίγα χρόνια να ανέλθει στην εξουσία και μάλιστα με απολύτως νόμιμο τρόπο.

Το 1932 η ανεργία στη Γερμανία άγγιξε στο 30% ενώ η βιομηχανική παραγωγή είχε πέσει κατά 42% σε σχέση με το 1929. Η διακυβέρνηση της χώρας πραγματοποιούνταν επί δύο ολόκληρα χρόνια με διατάγματα, μιας και δεν είχε καταστεί δυνατό να σχηματιστεί κυβέρνηση πλειοψηφίας. Η κατάσταση αυτή σπύλωνε ακόμη περισσότερο την ήδη φθαρμένη εικόνα της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης. Στις βουλευτικές εκλογές του Ιουλίου του 1932 οι ναζί αναδείχθηκαν σε πρώτη πολιτική δύναμη της χώρας με

364 Ενδεικτικά το 1925 το αντίστοιχο ποσοστό βρισκόταν στο 34%. βλ. Bologna, *ο.π.*, σ. 63

365 βλ. περισσότερα στο Bologna, *ο.π.*, σ. 62-65

366 Panikos Panayi, *Life and Death in a German Town*, London u.a, 2007, p. 40

367 *ο.π.*, σ. 217

368 Lefebvre, *ο.π.*, σ. 43

37,3%, όμως καμία πολιτική δύναμη δε δέχτηκε να σχηματίσει κυβέρνηση μαζί τους.³⁶⁹ Ως εκ τούτου προκηρύχθηκαν νέες εκλογές που όμως δε στάθηκε δυνατό να λύσουν το πρόβλημα. Οι εκλογές πραγματοποιήθηκαν στις 6 Νοεμβρίου 1932 και το αποτέλεσμα τους προκάλεσε ανησυχία στα επιτελεία του ναζιστικού κόμματος, καθώς έχασε σε αυτές πάνω από δύο εκατομμύρια ψήφους. Αν και παρέμενε πρώτη δύναμη της χώρας τα πράγματα τώρα ήταν ακόμη δυσκολότερα για τον σχηματισμό κυβέρνησης, καθώς τα άλλα κόμματα της Δεξιάς είχαν επίσης φθαρεί, ενώ το SPD εμφανίζονταν σταθεροποιημένο και οι δυνάμεις του KPD αυξήθηκαν. Πολιτικοί παράγοντες των συντηρητικών άρχισαν να πιέζουν τα στελέχη της “αριστερής” πτέρυγας του NSDAP να προχωρήσουν σε διάσπαση του κόμματος ή στην αποκαθήλωση του Χίτλερ, προκειμένου ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας να τους επιτρέψει να συνασπιστούν σε μια κυβέρνηση μειοψηφίας. Τα σχέδια αυτά απέτυχαν και προκηρύχθηκαν εκ νέου εκλογές.

Η τελευταία εκλογική καμπάνια των ναζί στόχευε αποκλειστικά ενάντια στα μαρξιστικά κόμματα. Λίγες μόλις μέρες πριν από τις εκλογές έλαβε χώρα μία από τις μεγαλύτερες προβοκατόρικες δράσεις στην ιστορία του 20ου αιώνα. Στις 27 Φεβρουαρίου 1933 το Reichstag πυρπολήθηκε από συνεργάτες των ναζί οι οποίοι στη συνέχεια στοχοποίησαν τους κομμουνιστές με πλαστά στοιχεία. Την επόμενη μέρα ανεστάλησαν τα άρθρα του Συντάγματος της Βαϊμάρης που εγγυόνταν την ελευθερία του ατόμου, του λόγου, του Τύπου, των διαδηλώσεων και της ίδρυσης συνδικαλιστικών οργανώσεων και λίγο αργότερα συνελήφθη ο Ερνεστ Τέλμαν και άλλα στελέχη του K.K. Επίσης η προσωρινή κυβέρνηση απαγόρευσε τις διαδηλώσεις των κομμουνιστών και τα SA επιτέθηκαν στις προεκλογικές τους συγκεντρώσεις που ακόμη επιτρέπονταν.

Το κατηγορητήριο ενάντια στους κομμουνιστές ηγέτες κατέρρευσε τελικά στη Δίκη της Λειψίας, που πραγματοποιήθηκε το φθινόπωρο του ίδιου έτους, όμως στο μεταξύ η ναζιστική προβοκάτσια είχε επιτύχει τον στόχο της: “πολλοί έμποροι, βιοτέχνες, και χωρικοί πίστεψαν πως οι κομμουνιστές θα έβαζαν φωτιά στα σπίτια τους ή στα αγροκτήματά τους. Γι' αυτό κλείστηκαν στα σπίτια τους και ψήφισαν υπέρ του Χίτλερ στις εκλογές.”³⁷⁰ Οι εκλογές της 5ης Μαρτίου πραγματοποιήθηκαν σε κλίμα τρομοκρατίας απέναντι στους κομμουνιστές αφού θεωρούνταν για την καταστροφή.³⁷¹ Το αποτέλεσμα ήταν μία συντριπτική νίκη για τους ναζί σε 33 από τα 35 γερμανικά κρατίδια. Σχημάτισαν τελικά κυβέρνηση συνεργασίας με το DNVP και έγιναν αυτοδύναμοι λίγες βδομάδες αργότερα, όταν το KPD οδηγήθηκε στην παρανομία και οι 81 έδρες του “διαγράφηκαν”, αντί να μοιραστούν αναλογικά στα υπόλοιπα κόμματα.

369 Ορισμένες συζητήσεις με τους μοναρχικούς κατέληξαν στο κενό αφού άλλωστε οι δυνάμεις αυτές ούτε αθροιστικά θα μπορούσαν να σχηματίσουν κυβέρνηση πλειοψηφίας, ο δε Χίντεμπουργκ δε φαινόταν πρόθυμος να χρήσει τον Χίτλερ καγκελάριο σε κυβέρνηση μειοψηφίας.

370 Lefebvre, *ο.π.*, σ. 22

371 Σχετικά με την υπόθεση της πυρπόλησης του Ράιχσταγκ και τα μέτρα που ακολούθησαν: Mage John, Tigar Michael, “The Reichstag Fire Trial, 1933-2008: The Production of Law and History”, *Monthly Review*, vol. 60, Issue 10, March 2009, προσβάσιμο στον ιστότοπο: <http://monthlyreview.org/2009/03/01/the-reichstag-fire-trial-1933-2008-the-production-of-law-and-history/>

Λίγο αργότερα το SPD απώλεσε σχεδόν τις μισές έδρες του απομένοντας με 60 βουλευτές.³⁷² Ήταν οι μόνοι βουλευτές που καταψήφισαν την “Εξουσιοδοτική Πράξη Νομοθετικού Περιεχομένου”, βάση της οποίας επιτράπηκε στην κυβέρνηση Χίτλερ να νομοθετεί για τέσσερα χρόνια χωρίς έγκρισή του σώματος. Τον Ιούλιο του 1933 ο Χίτλερ απαγόρευσε τη λειτουργία όλων των άλλων πολιτικών κομμάτων, δρομολογώντας την πορεία προς την ολοκλήρωση του γερμανικού εκφασισμού.

5.3

Οι εξελίξεις στη γαλλική Αριστερά (1924-1935)

Μέχρις εδώ μελετήσαμε την ιστορία του εργατικού και κομμουνιστικού κινήματος της Ευρώπης με αναφορά σε δύο βασικά παραδείγματα, που είναι και τα κυριότερα. Το ένα ήταν εκείνο του ΚΚ της ΕΣΣΔ, της μόνης χώρας στην οποία το προλεταριάτο φαίνεται να κατάφερε, έστω και με ανυπέβλητες δυσκολίες, να κατακτήσει την κρατικό-κυβερνητική εξουσία. Το δεύτερο παράδειγμα αφορούσε την Γερμανία, τον μεγάλο χαμένο του Α' Παγκόσμιου Πολέμου και ταυτόχρονα τη χώρα με την πολυπληθέστερη και αρτιότερα οργανωμένη εργατική τάξη στην Ευρώπη. Όπως είδαμε, παρά το γεγονός ότι στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης παρουσιάστηκαν σημαντικές ευκαιρίες για το εργατικό κίνημα, καμία από τις πολιτικές του οργανώσεις δεν κατάφερε να συντονίσει επιτυχώς τη μάχη για την ανατροπή των καπιταλιστικών σχέσεων. Το SPD, που παρέμεινε η μεγαλύτερη πολιτική οργάνωση της γερμανικής εργατικής τάξης, μετεξελίχθηκε σε κόμμα ρεβιζιονιστικό. Μολονότι το Συνέδριο της Χαιδελβέργης (1925) κινήθηκε σε τυπικά “ορθόδοξη” κατεύθυνση, οι παραχωρήσεις προς την αριστερή πτέρυγα (δηλαδή όσους από τους Ανεξάρτητους επέστρεψαν στο SPD), είχαν περισσότερο ρητορικό χαρακτήρα. Ο μόνο πραγματικός νεωτερισμός του ήταν ένας, μερικός για την ώρα, αναπροσανατολισμός αναφορικά με τη σχέση του με τις μεσαίες τάξεις και την κρατική γραφειοκρατία, που εκείνη εποχή συνδεόταν σε σημαντικό βαθμό μαζί του. Τελικά, η συμφιλιοτική τακτική των σοσιαλδημοκρατών δεν κατάφερε να διασώσει τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης. Από την άλλη ούτε η επιθετική τακτική του γερμανικού ΚΚ πέτυχε τους δικούς της στόχους. Έτσι, η πρώτη απόπειρα για το άνοιγμα ενός κοινοβουλευτικού δρόμου προς το σοσιαλισμό (με τη μαρξιστική έννοια του όρου) απέτυχε παταγωδώς. Αντιθέτως, μπορούμε να πούμε ότι με την κατάρρευση της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης επικυρώθηκε η αποτελεσματικότητα ενός “κοινοβουλευτικού δρόμου προς τον φασισμό”, για το ενδεχόμενο της οποίας είχε νωρίτερα προϋδεάσει η “πορεία προς τη Ρώμη”.

372 Δέκα οκτώ μέλη του οδηγήθηκαν στη φυλακή και αρκετά άλλα διαβλέποντας την επικινδυνότητα της κατάστασης πήραν το δρόμο της εξορίας. Οι εναπομείναντες βουλευτές του προσανατολίστηκαν προς τη νόμιμη αντιπολίτευση απέναντι στους εθνικοσοσιαλιστές.

Μέχρι την πτώση της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης τα εργατικά κόμματα της Γερμανίας δεν είχαν ακόμη κριτικάρει τις εκατέρωθεν επιθετικές τακτικές τους. Οι σοσιαλδημοκράτες συνέχιζαν να κατηγορούν τους κομμουνιστές για τη διολίσθηση της δημοκρατίας στον φασισμό και τανάπαλιν.³⁷³ Τελικά, όσων αφορά τους κομμουνιστές, η πρώτη ουσιαστική απόπειρα κριτικής στη θεωρία του “σοσιαλφασισμού” ήρθε από την άλλη πλευρά του Ρήνου.

Σχεδόν έναν αιώνα νωρίτερα στη Γαλλία, τη χώρα που συνδέθηκε περισσότερο από κάθε άλλη με τα ιδεώδη της αστικής δημοκρατίας, είχε μπορέσει να διατυπωθεί μία “ρομαντική” εκδοχή της έννοιας της ταξικής δικτατορίας. Προτού οι μπλανκικές ιδέες σπλωθούν ως “μικροαστικοί τυχοδιωκτισμοί” και ο ίδιος ο Μπλανκί σαν γκροτέσκα του Ροβεσπιέρου,³⁷⁴ το άκουσμά τους και μόνο λέγεται ότι προκαλούσε ρίγη στα επιτελεία των συντηρητικών. Όμως μετά την εφαρμογή της δικτατορίας του προλεταριάτου στην “ολοκληρωμένη” σοβιετική εκδοχή της ο όρος άρχισε να γίνεται σταδιακά αποκρουστικός, όχι μόνο για τους αστούς αλλά και για της δημοκρατικές εργατικές μάζες της χώρας. Θα πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη αυτόν τον παράγοντα, προκειμένου κατανοήσουμε το λόγο που η απαρχή της ματαιώσης του σοσιαλφασιστικού σεχταρισμού εντοπίζεται στο γαλλικό και όχι στο γερμανικό παράδειγμα. Σ' αυτή τη βάση μπορούμε να εξηγήσουμε και τους λόγους που η πλειοψηφία των Γάλλων εργατών μετατοπίστηκε εύκολα, από το αρχικά πλειοψηφικό ΚΚ στη σοσιαλδημοκρατία.

Βέβαια για να κατανοήσουμε την ιδιαιτερότητα του γαλλικού παραδείγματος δεν αρκεί αυτή η γενική διαπίστωση. Ορισμένοι συγκεκριμένοι ιστορικοί παράγοντες θα πρέπει να ληφθούν υπόψη. Πρώτον, σε αντίθεση με τη Γερμανία, η Γαλλία βρέθηκε μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο στο στρατόπεδο των νικητών. Έπειτα, το Γαλλικό Τμήμα της Εργατικής Διεθνούς (SFIO), σε αντίθεση με το SPD, δε διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της μεταπολεμικής πολιτικής σκηνής. Το 1918 το αστικό κατεστημένο της χώρας ήταν ουσιαστικά άθικτο και στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια η ριζοσπαστική διάθεση των λαϊκών στρωμάτων διοχετεύτηκε σχεδόν εξολοκλήρου στο PCF. Επιπλέον, παρά το γεγονός ότι “[οι] σοσιαλιστές ανέκτησαν πολύ σύντομα το χαμένο έδαφος και με όρους μελών και ψήφων ξεπέρασαν το PCF... [Το SFIO] είχε λίγους εργάτες και λίγους συνδικαλιστές, ο Τύπος του ήταν αδύναμος και δε διέθετε καθόλου κομματικό οργανισμό”.³⁷⁵ Έτσι, σε αντίθεση με το γερμανικό παράδειγμα, η γαλλική σοσιαλδημοκρατία του μεσοπολέμου είχε κυρίως αγροτική βάση και ως προς αυτό δε διέφερε ουσιαστικά από τους Ριζοσπάστες (PR). Η σχετικά μικρή τους δύναμη τοποθετούσε το SFIO σε ρόλο αντιπολίτευσης αν και ο μεγάλος κατακερματισμός των πολιτικών δυνάμεων στη Γαλλία (που σε μικρότερο βαθμό παρατηρείται επίσης στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης) τους επέτρεψε να συμμετάσχουν σε ορισμένες κυβερνήσεις συνεργασίας. Επιπλέον, η εκλογική ισχύς του Ριζοσπαστικού Κόμματος πρόσφερε τη δυνατότητα οι κυβερνήσεις αυτές να μην είναι χρωματισμένες αντιδραστικά, όπως συνέβαινε στη Γερμανία.

373 Αυτό δε σημαίνει ότι οι φωνές που επιδίωκαν την ενότητα των δύο αυτών δυνάμεων απέναντι στην εξάπλωση του φασισμού εξέλειπαν τελείως. Για την ενωτική στάση της αριστερής μειοψηφίας του SPD, βλ. παραπάνω στο κεφ. 5.2

374 Βλ. στο Marx Karl, *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* το κεφάλαιο “Ο μικροαστικός σοσιαλισμός”, επίσης το κεφ. I από την *18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτ*

375 Sassoon Donald, *Εκατό χρόνια σοσιαλισμού*, τ. Α', εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2001, σ. 136

Μία πρώτη απόπειρα για σύμπραξη των δυνάμεων της Αριστεράς στη Γαλλία έγινε το 1924-1926. Η κυβέρνηση εκείνη είχε τη στήριξη της κοινοβουλευτικής αλλά όχι της λαϊκής πλειοψηφίας, αφού στην πραγματικότητα τα κόμματα που την απάρτιζαν κέρδισαν την υποστήριξη 4.200.000 ψηφοφόρων, έναντι 4.500.000 των κομμάτων της Δεξιάς. Μία άλλη της ιδιαιτερότητα αποτελούσε το γεγονός ότι οι σοσιαλδημοκράτες επέλεξαν να μη συμμετέχουν στην κυβέρνηση παρά το γεγονός ότι είχαν κατέλθει σε κοινό ψηφοδέλτιο και μάλιστα τους απευθύνθηκε δημόσια πρόσκληση.³⁷⁶ Έτσι, η δυνατότητα μιας πραγματικά αριστερής διακυβέρνησης δεν μπόρεσε να πραγματοποιηθεί, τουλάχιστον για την ώρα. Παρά το γεγονός ότι “η κυβέρνηση θέσπισε ορισμένα μέτρα αριστερής απόχρωσης... [όπως για παράδειγμα η] παραχώρηση του συνδικαλιστικού δικαιώματος στους δημόσιους υπαλλήλους, δημιουργία ενός Εθνικού Οικονομικού Συμβουλίου, το οποίο είχε εισηγηθεί η CGT”³⁷⁷ κλπ, κάποια άλλα μέτρα προσέκρουσαν τελικά στην αντίδραση της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας. Επιπλέον, αυτή η σύμπραξη των κομμάτων της Αριστεράς δεν είχε την υποστήριξη των κομμουνιστών· παρόλο που η τρέχουσα γραμμή της ΚΔ θα μπορούσε να δικαιολογήσει μία ψήφο ανοχής κάτι τέτοιο δεν έγινε.

Προκειμένου να διαχειριστεί τα τεράστια οικονομικά προβλήματα της χώρας παραμένοντας σε μία “ορθόδοξη” διαχείριση του πληθωρισμού, η κυβέρνηση έλαβε μυστικά δάνεια από την Τράπεζα της Γαλλίας. Αργότερα μάλιστα κατέφυγε σε νόθευση των ισολογισμών, προκειμένου να αποκρύψει τις υπερβάσεις. Τα γεγονότα αυτά ξεσκεπάστηκαν από μέλη του Δ.Σ. της τράπεζας, επιφέροντας τη λαϊκή αγανάκτηση. Έτσι, η πρώτη μεταπολεμική “κυβέρνηση της Αριστεράς” της Γ' Γαλλικής Δημοκρατίας έπεσε με πάταγο και οδήγησε στην ανάδειξη του Πουανκαρέ³⁷⁸ με τη στήριξη του ίδιου σώματος πληρεξουσίων. Η πολιτική της οδήγησε σε βάθεμα της κρίσης στο εσωτερικό του γαλλικού εργατικού κινήματος, με αποτέλεσμα η σύμπραξη των εργατικών οργανώσεων να καταστεί ακόμη δυσκολότερη απ' όσο την καθιστούσαν ήδη οι διεθνείς συνθήκες. Συντέλεσε επίσης στην εκλογική άνοδο του PCF παρά τη σεχταριστική πολιτική του: Από 9,8% το 1924, το ΚΚ κατάφερε να ανέβει στο 11,3% το 1928. Παρόλα αυτά ο εκλογικός νόμος της εποχής οδήγησε σε μείωση της κοινοβουλευτικής του εκπροσώπησης.³⁷⁹ Το PCF ανέπτυξε ορισμένες ζώνες ισχύος, κυρίως περιμετρικά του Παρισιού, αλλά επίσης στον Βορρά, όπου απέκτησε σημαντική γείωση στους βιομηχανικούς εργάτες και τους μεταλλωρύχους. Παρά τη σχετικά μικρή εκλογική του απήγηση, το γαλλικό ΚΚ συσπείρωνε στη διάρκεια του μεσοπολέμου ένα τμήμα της εργατικής τάξης αντίστοιχο με εκείνο που υποστήριζε τα ρεφορμιστικά κόμματα, αν όχι μεγαλύτερο.

Στα κατοπινά χρόνια το PCF δεν έμεινε ανεπηρέαστο από το πνεύμα που ενέπνευσε στα “αδελφά κόμματα” η “μεγάλη στροφή” που επιδίωξε η Διεθνής. Μία από τις παραμέτρους που εγγράφονται σε

376 Η στάση αυτή θεωρητικοποιήθηκε από τον Λεόν Μπλουμ στα επόμενα χρόνια. Τον Ιανουάριο του 1926, σε έκτακτο συνέδριο της SFIO που διεξήχθη στο Παρίσι, ο αρχηγός του κόμματος ανέπτυξε τη θεωρία του περί διάκρισης μεταξύ *κατάκτησης* και *άσκησης* της εξουσίας. Ενώ η πρώτη ήταν *επαναστατική* (αν και όχι αναγκαστικά βίαιη) η δεύτερη μπορούσε να συντελεστεί *νόμιμα* στο δοσμένο θεσμικό πλαίσιο. Έθετε όμως ως προς αυτό ορισμένες προϋποθέσεις, μία εκ των οποίων ήταν η κυβέρνηση να ανήκει αποκλειστικά στους σοσιαλιστές. Αυτή η αρχή παραβιάστηκε με την άνοδο του Λαϊκού Μετώπου με τη δικαιολογία της πρόληψης του φασιστικού κινδύνου.

377 Julliard Jacques, *Οι Αριστερές της Γαλλίας*, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2015, σ. 472

378 Γάλλος πολιτικός του Δημοκρατικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος (PRD) που διετέλεσε τρεις φορές πρωθυπουργός.

379 Το 1928 το PCF έλαβε μόλις 11 από τις 26 έδρες που είχε το 1924.

αυτή τη στροφή ήταν και η συστηματική διαλογή στελεχών – πρακτική που εγκαινίασε το ΚΚΣΕ τον Ιανουάριο του 1930. Για τα υπόλοιπα ΚΚ η διαλογή αυτή γινόταν άλλοτε μέσω των διάφορων επιτροπών των εθνικών τμημάτων και άλλοτε απευθείας από την Επιτροπή Στελεχών της Κομιντέρν, που ιδρύθηκε το 1932. Στη Γαλλία πάντως είχαμε τη δημιουργία της Επιτροπής Πολιτικού Ελέγχου, η οποία ήταν αρμόδια για τον έλεγχο του βαθμού προσαρμογής των μελών του κόμματος στις πολιτικές μεταστροφές που απαιτούσε το διεθνές κέντρο, δηλαδή η ΕΕ της ΚΔ. Η περίπτωση της Γαλλίας διακρίνεται από το γεγονός ότι είναι περισσότερο διαφανής και ο ερευνητής μπορεί να έρθει σε επαφή με τα αρχεία που στοιχειοθετούν την σκηνοθετημένη κατασκευή φραξιών και “προδοτών” καθ’ υπόδειξη της Μόσχας. Αυτή η τακτική ευνοούσε την απόδοση ευθυνών για την αποτυχία της κομματικής γραμμής σε συγκεκριμένα πρόσωπα αποτρέποντας την ανάπτυξη ενός ουσιαστικότερου διαλόγου για τα μειονεκτήματα της τρέχουσας τακτικής.³⁸⁰

Η χρησιμοποίηση μόνιμων στελεχών της ΚΔ στους μηχανισμούς των εθνικών τμημάτων της οργάνωσης έλαβε αυτή την εποχή συστηματικό χαρακτήρα. Στη Γαλλία σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι απεσταλμένοι Eugen Fried και Dimitri Manuilsky. Οι δυο τους συντέλεσαν στην “αποκάλυψη” μιας υποτιθέμενης τροτσκιστικής φράξιας στην Κομμουνιστική Νεολαία, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα τη διαγραφή αρκετών μελών και την τοποθέτηση του Μορίς Τορέζ στην ηγεσία του κόμματος. Η άνοδος της νέας ηγεσία σημείωσε αντικειμενικά και συμβολικά τη νίκη της “πολιτικής της στελέχωσης”. Σε αντίθεση όμως με άλλες περιπτώσεις, όπως για παράδειγμα την ελληνική, όπου ο Νίκος Ζαχαριάδης τοποθετήθηκε στην ηγεσία του ΚΚΕ απευθείας από την ΕΕΚΔ, προκειμένου να εξασφαλίσει την ενότητα του κόμματος, ο Τορέζ είχε κιόλας μακρά ιστορία ανέλιξης στον κομματικό μηχανισμό. Η πορεία αυτή ξεκινά από τη συνδικαλιστική του δράση ως αγρότη και στη συνέχεια ως σερβιτόρου σε καφενείο. Μετά τη στρατιωτική του θητεία έγινε έμμισθο στέλεχος του κόμματος. Αργότερα, ύστερα από δύο ταξίδια στη Μόσχα, όπου γνωρίστηκε προσωπικά με τον ανερχόμενο τότε Ιωσήφ Στάλιν, κατέστη (παρά την ασαφή του τοποθέτηση στα εσωτερικά ζητήματα του ΚΚΣΕ) ευνοούμενος του σοβιετικού ηγέτη, πράγμα που θα πρέπει να συντέλεσε στην ανάδειξή του στην κομματική ηγεσία. Ο Eugen Fried παρέμεινε σύμβουλος του Τορέζ και σύμφωνα με μία άποψη ο πραγματικός επικεφαλής του PCF, τουλάχιστον μέχρι το 1940.³⁸¹

Αρκετές ομάδες με υποτιθέμενη ή πραγματική ροπή προς τη σοσιαλδημοκρατία ή τον αναρχοσυνδικαλισμό διαγράφηκαν από το κόμμα μεταξύ 1931 και 1934. Ανάμεσα στους τελευταίους διαγραφέντες ήταν και ο Jacques Doriot, δήμαρχος του Σεν Ντενί. Αιτία της αποπομπής του ήταν ο ανοιχτός τρόπος με τον οποίο υποστήριζε τη συγκρότηση ενός “λαϊκού μετώπου” σε συνεργασία με τους σοσιαλδημοκράτες. Μετά τη διαγραφή του υιοθέτησε εθνικιστικές αντιλήψεις και μάλιστα πρωτοστάτησε στη δημιουργία του ακροδεξιού Γαλλικού Λαϊκού Κόμματος (PPF), το οποίο – σαν από ειρωνεία της ιστορίας – ιδρύθηκε την εποχή της ανόδου του Λαϊκού Μετώπου στην εξουσία.³⁸²

380 βλ. σχετικά Pennetier Claud, “Η πολιτική της στελέχωσης: το γαλλικό παράδειγμα”, στο Dreyfus Michel, Groffo Bruno, Ingerflom Claudio κ.σ, *Ο αιώνας των κομμουνισμών*, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2001, σ. 500-521

381 Juliard, *ο.π.*, σ. 517

382 Η περίπτωση του Doriot δεν ήταν η μόνη: οι περισσότεροι από τους οκτώ Γάλλους εκπροσώπους στην Εκτελεστική Επιτροπή της ΚΔ που αποπέμφθηκαν με την κατηγορία του αντικομμουνισμού, πέρασαν αργότερα στη Δεξιά και δύο τουλάχιστον από αυτούς (ο Jacob και ο Barbe) συνεργάστηκαν με τους ναζί. Ο Julliard βλέπει

* Το ακρωνύμιο αναφέρεται στο κεντροδεξιό Δημοκρατικό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα (1919). Ο ίδιος φορέας κατέβηκε στις επόμενες εκλογικές αναμετρήσεις ως “Δημοκρατικό και Κοινωνικό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα” (1924) και “Δημοκρατική Συμμαχία” (1928, 1932 και 1936).

Μετά τη νίκη του NSDAP στη Γερμανία ο προβληματισμός αναφορικά με την εγκατάλειψη της ενιαιομετωπικής πολιτικής άρχισε να αναζοπυρώνεται στους κόλπους της ευρωπαϊκής Αριστεράς. Σε αυτό συντέλεσαν οι ολιγάριθμες αλλά όχι ασήμαντες δυνάμεις των τροτσκιστών που πίεζαν στην κατεύθυνση αυτή ήδη από το 1928. Η SFIO (όπου είχαν πραγματοποιήσει εισοδισμό³⁸³ πολλοί από τους διεγραμμένους Γάλλους τροτσκιστές) δήλωνε έτοιμη το 1933 να αναλάβει κοινή δράση με το ΚΚ, υπό την προϋπόθεση της παύσης της εκατέρωθεν πολεμικής. Λίγο αργότερα, ανάλογη πρόταση απηύθυνε στους Ισπανούς κομμουνιστές το Ισπανικό Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα (PSOE). Οι εκκλήσεις αυτές

την εξέλιξη αυτή σαν “αυτοεκπληρούμενη προφητεία”. [Julliard Jaques, *Οι Αριστερές της Γαλλίας*, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2015, σ. 516-517] Θα μπορούσαμε ωστόσο, τουλάχιστον σ' αυτές τις περιπτώσεις, να πιστώσουμε στις σταλινικές εκκαθαρίσεις μία διορατικότητα.

383 Ο όρος “εισοδισμός” αναφέρεται σε “[πρακτική] που υιοθέτησε το τροτσκιστικό ρεύμα και συνίσταται στην ένταξη μελών του και συγκροτημένων ομάδων σε μαζικά εργατικά, σοσιαλιστικά και κομμουνιστικά κόμματα. Την τακτική του εισοδισμού είχε προτείνει ο ίδιος ο Τρότσκι κατά τη δεκαετία του 1930, θέτοντας ως προϋποθέσεις την εξασφάλιση όρων για την έκφραση των επαναστατικών θέσεων και τη συγκροτημένη λειτουργία των ομάδων που την πραγματοποιούν, στη βάση του δημοκρατικού σιητκεντραλισμού.” [Από το λήμμα “εισοδισμός” στο Αλεξάντος Γιώργος, *Ιστορικό Λεξικό του ελληνικού εργατικού κινήματος*, εκδ. Γειτονιές του Κόσμου, Αθήνα, 2008, σ. 140]

ήρθαν σε συνέχεια μιας σχετικής οδηγίας που απηύθυνε η ΣΕΔ, μετά τα πρώτα δείγματα γραφής του Χίτλερ στη Γερμανία.³⁸⁴

Όμως το γεγονός που τάραξε τα νερά στην Αριστερά της Γαλλίας δεν ήταν τόσο η άνοδος του NSDAP στην εξουσία, όσο ένα στιγμιότυπο της εγχώριας πολιτικής ζωής. Στις 6 Φεβρουαρίου 1934, η κυβέρνηση του Ριζοσπάστη Daladier κατέρρευε υπό την πίεση μεγάλων οικονομικών σκανδάλων που αποκαλύφθηκαν την ίδια περίοδο που οι συνέπειες της κρίσης είχαν αρχίσει, με μεγάλη καθυστέρηση, να γίνονται αισθητές και στη Γαλλία. Το γεγονός αυτό έδωσε έναυσμα στις ριζοσπαστικές δυνάμεις της γαλλικής Δεξιάς να κινητοποιηθούν ενάντια στη Δημοκρατία ξεσηκώνοντας μία μεγάλη αντικυβερνητική κινητοποίηση. Οι διάφορες “λίγκες” του γαλλικού φασισμού δεν είχαν ενιαία διοίκηση και θα ήταν δύσκολο να πετύχουν από μόνες τους μια πολιτειακή ανατροπή. Παρόλα αυτά η κινητοποίησή οδήγησε στην παραίτηση της κυβέρνησης και τον σχηματισμό μιας άλλης, συντηρητικότερης. Σε κάθε περίπτωση, όπως γράφει η Helen Graham, “είτε ένα πραξικόπημα ήταν πιθανό είτε όχι, η απειλή μιας φασιστικής ανταρσίας λειτούργησε καταλυτικά για την εμφάνιση του Λαϊκού Μετώπου.”³⁸⁵

Η CGT, όρισε γενική απεργία για την επόμενη βδομάδα, καλώντας παράλληλα την εργατική τάξη σε επαγρύπνηση απέναντι στην φασιστική απειλή. Στην απεργία αυτή, που πραγματοποιήθηκε στις 12 Φεβρουαρίου, συμμετείχαν τελικά και οι σοσιαλδημοκράτες. Η κινητοποίηση έκλεισε με ένα εντυπωσιακό στιγμιότυπο: “[οι ξεχωριστές] πορείες συνέκλιναν απρόσμενα στην Πλατεία του Έθνους (Palace de la National), όπου ενώθηκαν μέσα σε ένα κλίμα πολύ μεγάλης συγκίνησης. Η αυθόρμητη αλληλεγγύη των αγωνιστών υποχρέωσε τους κάθε λογής σεκταριστές να αναδιπλωθούν”.³⁸⁶ Βέβαια η μεταστροφή των κομματικών ηγεσιών δε συντελέστηκε αυτόματα: Την επομένη των φασιστικών διαδηλώσεων η *Humanite* είχε καταγγείλει την “κυβερνητικά κατευθυνόμενη αστυνομική επίθεση ενάντια στους εργάτες διαδηλωτές”.³⁸⁷ Αλλά και μετά τα γεγονότα της 12ης Φεβρουαρίου η επίσημη γραμμή του κόμματος ήταν πως το συμβάν αποτελούσε ένα παράδειγμα ενιαιομετωπικής πολιτικής “από τα κάτω”, που δε θα έπρεπε να συνδεθεί με την προοπτική μιας συνεργασίας με τους σοσιαλιστές σε επίπεδο κορυφής. Μάλιστα, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η ανοιχτή υπεράσπιση της “ενότητας στη δράση” οδήγησε ορισμένους υποστηρικτές της εκτός κόμματος.

Όμως η πίεση της κομματικής βάσης όλων των κομμάτων της Αριστεράς καθώς και οι διεθνείς εξελίξεις οδήγησαν στο ξεπέραςμα της καχυποψίας και στο άνοιγμα μιας περιόδου συνεργασίας. Η ένταξη της ΕΣΣΔ στην Κοινωνία των Εθνών και η δρομολόγηση του Γαλλο-σοβιετικού στρατιωτικού συμφώνου³⁸⁸ σκιαγραφούσαν ήδη μία αλλαγή στον προσανατολισμό του σοβιετικού κράτους – τουλάχιστον στο επίπεδο των διεθνών σχέσεων. Η απελευθέρωση του Ντιμιτρόφ από τις γερμανικές

384 Από την άλλη η σχετική κατεύθυνση (που συνοδευόταν και από έκκληση προς την ΚΔ για αντιφασιστική συνεργασία φαίνεται ότι ήταν με τη σειρά της αποτέλεσμα πιέσεων από τη σοσιαλδημοκρατική βάση. Όταν, σε αυτό το πλαίσιο η ΕΕ της ΚΔ πρότεινε άμεσες κοινές εκδηλώσεις με συγκεκριμένα αιτήματα έλαβε αρνητική απάντηση από τη ΣΕΔ. [βλ. Λιόσης, Βασίλης, Τα κοινωνικοπολιτικά μέτωπα στην Τρίτη Κομμουνιστική Διεθνή, εκδ. ΚΨΜ, Αθήνα, 2014, σ.185.

385 Graham Helen, *The French and Spanish Popular Fronts*, Cambridge University Press, 2002, pg. 13.

386 Eley Geoff, *Σφυρηλατώντας τη Δημοκρατία*, τ. Β'. Αθήνα, 2010, σ. 487.

387 Graham Helen, *ο.π.*

388 Το σύμφωνο υπογράφηκε τελικά στις 2 Μαΐου 1935.

φυλακές έπαιξε με τη σειρά της σημαντικό ρόλο, καθώς φαίνεται πως εκείνος έπεισε τον Στάλιν για την αναγκαιότητα υιοθέτησης μιας διαφορετικής γραμμής στο ζήτημα των πολιτικών συμμαχιών.³⁸⁹ Έτσι, την άνοιξη του 1934 η Κομιντέρν θα ζητήσει από την ηγεσία του PCF να προσανατολιστεί προς μία εκλογική συνεργασία με τους σοσιαλδημοκράτες για την αποτροπή της θανάσιμης απειλής που συνιστούσε ο φασισμός για το εργατικό κίνημα. Ο Τορέζ φαίνεται να αντιστάθηκε προσωρινά,³⁹⁰ αλλά μετά την αναδημοσίευση στην *Humanite* ενός άρθρου της *Pravda*, όπου αναφερόταν ότι στις δοσμένες συνθήκες ήταν τελείως θεμιτό για τους Γάλλους κομμουνιστές να απευθύνουν πρόταση για κοινή δράση στην ηγεσία των σοσιαλδημοκρατών, αναγκάστηκε να υποχωρήσει.

Από εκεί και πέρα οι κινήσεις έγιναν με ιδιαίτερη προσοχή. Μετά από μία δεκαετία πολιτικής απομόνωσης στο όνομα της διαφύλαξης της επαναστατικής καθαρότητας και τουλάχιστον επτά χρόνια εντατικής ζύμωσης των μελών των ΚΚ στις γραμμές της σταλινικής μονολιθικότητας, η ξαφνική αλλαγή πορείας ενείχε τον κίνδυνο να θεωρηθεί λανθασμένη η πολιτική μιας ολόκληρης περιόδου, ενδυναμώνοντας τις διάφορες “αντιπολιτεύσεις” και κλονίζοντας το κύρος του Στάλιν – τη στιγμή ακριβώς που εκείνος και οι οπαδοί του ετοιμάζονταν για τη μεγαλύτερη εκκαθάριση στο εσωτερικό του σοβιετικού κόμματος. Για τους λόγους αυτούς, όπως εξηγεί και ο Claudin, “[η] αλλαγή της πολιτικής έπρεπε να στηριχτεί αποκλειστικά στην «αλλαγή των συνθηκών».”³⁹¹ Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα δρομολογήθηκαν οι πρώτες επαφές ανάμεσα στα δύο εργατικά κόμματα της Γαλλίας. Στα τέλη του Ιουλίου 1934 οι ηγεσίες τους κατέληξαν σε μία συμφωνία συνεργασίας και λίγες μέρες μετά έκαναν την πρώτη τους κοινή συγκέντρωση μετά το 1920 – με αφορμή την επέτειο της δολοφονίας του Jean Jaurès.³⁹² Τον επόμενο χρόνο η έκκληση των κομμουνιστών για μια ευρύτερη συνεργασία των δημοκρατικών δυνάμεων, με στόχο την αποτροπή του φασισμού, συνάντησε την αποδοχή των μη μαρξιστικών κομμάτων της Αριστεράς.³⁹³ Η πρωτοβουλία αυτή, που λέγεται ότι λήφθηκε παρά τις αντίθετες συστάσεις της Διεθνούς,³⁹⁴ άνοιξε το δρόμο για μια τελείως διαφορετική πρόσληψη της έννοιας της διακυβέρνησης από πλευράς των κομμουνιστικών οργανώσεων. Στις παραμονές του 7ου Παγκόσμιου Συνεδρίου της Κομιντέρν η γαλλική εκδοχή του “λαϊκού μετώπου” επικρατούσε έναντι των άλλων αντιλήψεων περί του τύπου μετωπικής τακτικής με την οποία θα αντικαθίσταντο η απομονωτική πολιτική πρακτική της “τρίτης περιόδου”.

389 βλ. παρακάτω στο κεφ. 5.4

390 ο.π, σ. 15

391 Claudin Fernando, *Η κρίση του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος*, τ. Α', εκδ. Γράμματα, Αθήνα, 1980, σ. 167

392 Ο Jean Jaurès ήταν Γάλλος σοσιαλιστής ηγέτης που εντάχθηκε στη SFIO το 1905. Στα τελευταία χρόνια της ζωής του αγωνίστηκε ενάντια στον μιλιταρισμό και επικεντρώθηκε στον αγώνα για την αποτροπή του πολέμου, τα σύννεφα του οποίου είχαν αρχίσει να σχηματίζονται πάνω από την Ευρώπη. Δολοφονήθηκε στις 31 Ιουλίου του 1914 από έναν νεαρό εθνικιστή.

393 Ανάλογες εκκλήσεις είχαν γίνει από μεμονωμένους Ριζοσπάστες, όπως και από την Επιτροπή Αντιφασιστικής Διανόησης (CVIA) που τελούσε υπό την επιρροή τους, ήδη από τον Μάρτιο του 1934. Παρόλα αυτά δεν είχε υπάρξει κάποια επίσημη πρόσκληση διαλόγου από πλευρές του PR. [βλ. Graham Helen, *The French and Spanish Popular Fronts*, Cambridge University Press, 2002, pg. 16]

394

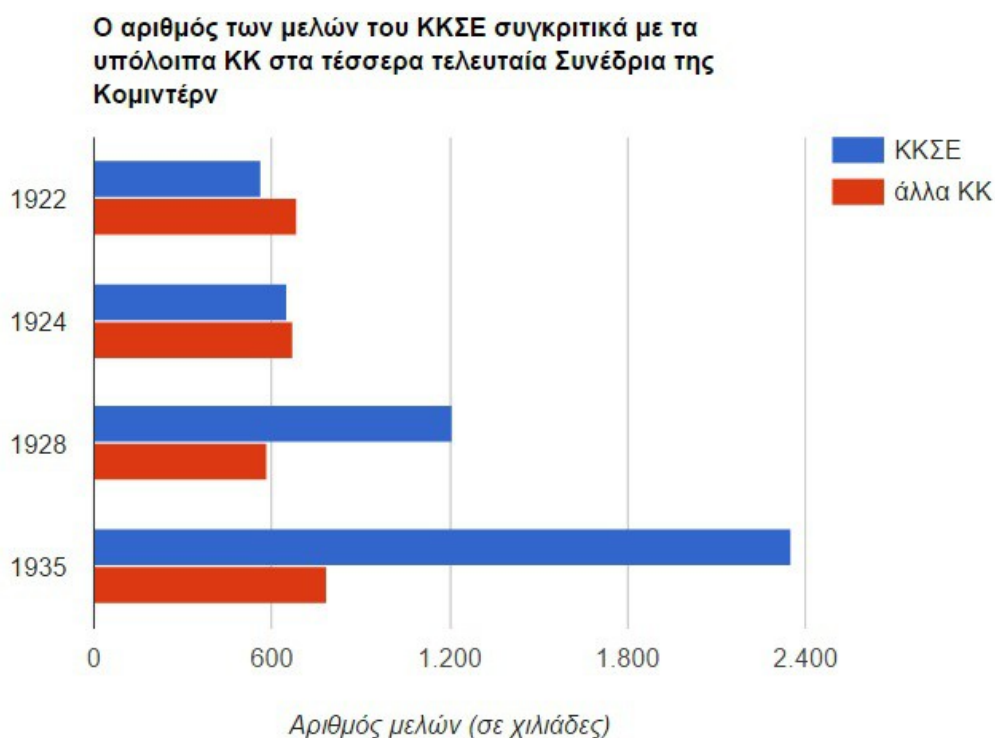
5.4

Το 7ο Παγκόσμιο Συνέδριο της Κομιντέρν και τα αντιφασιστικά Λαϊκά Μέτωπα.

Το 7ο Παγκόσμιο Συνέδριο της ΚΔ πραγματοποιήθηκε στη Μόσχα τον Ιούλιο και τον Αύγουστο του 1935. Έλαβαν μέρος 513 αντιπρόσωποι από 65 ΚΚ και συνδεδεμένες με αυτά οργανώσεις που εκπροσωπούσαν συνολικά 3.140.000 κομμουνιστές. Βλέπουμε δηλαδή ότι ο συνολικός αριθμός των κομμουνιστών που συσπειρώνονταν στην ΚΔ είχε αυξηθεί σημαντικά από το προηγούμενο συνέδριο. Παρόλο που αυτή τη φορά τα υπόλοιπα ΚΚ εμφανίζονταν επίσης μεγεθυμένα (κατά 340.000 μέλη), το μεγαλύτερο μέρος της οργανωτικής μεγέθυνσης οφειλόταν και πάλι στις μαζικές στρατολογήσεις του ΚΚΣΕ. Αυτό, σε συνδυασμό με την αποτυχία των άλλων ΚΚ να καθοδηγήσουν τις εργατικές τάξεις των χωρών τους οδήγησε σε παραπέρα αύξηση της σοβιετικής επιρροής. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1930 το ΚΚΣΕ είχε αναδειχθεί σε αποκλειστικό θεματοφύλακα της κομμουνιστικής ορθοδοξίας με αποτέλεσμα τα “αδελφά κόμματα” να περιθωριοποιηθούν.

Είδαμε ότι στο συνέδριο του 1928 αποφασίστηκε η διαδικασία να συγκαλείται κάθε δύο χρόνια, αντί της ετήσιας διεξαγωγής που προβλεπόταν έως τότε. Όμως τελικά το 7ο Συνέδριο πραγματοποιήθηκε με πέντε επιπλέον χρόνια καθυστέρησης. Το φαινόμενο αυτό, που μπορεί να αποδοθεί στην υψηλή συγκέντρωση αρμοδιοτήτων στα χέρια της ΕΕ καθώς και Γραμματείας της που αποτελούσε και τον *de facto* διευθυντικό μηχανισμό της οργάνωσης, δε φαίνεται να προκάλεσε σημαντικές αντιδράσεις.

[πίνακας 6]

Ο Λιόσης συνδέει τη μεγάλη καθυστέρηση στη διεξαγωγή των συνεδρίων της Κομιντέρν (τέσσερα χρόνια μεταξύ του 5ου και 6ου και επτά χρόνια μεταξύ 6ου και 7ου), με τις επίσης μεγάλες καθυστερήσεις στη διεξαγωγή των Συνεδρίων του ΚΚΣΕ.³⁹⁵ Όντως, στη δεκαετία του 1930-1939 διεξήχθησαν μόλις τρία συνέδρια του ΚΚΣΕ ενώ, συγκριτικά, στην περίοδο 1917-1929 η ίδια διαδικασία είχε συγκληθεί έντεκα φορές. Δεδομένου ότι ήδη στο 16ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ (1930) η γραμμή της σταλινικής ηγεσίας είχε υιοθετηθεί από τη μεγάλη πλειοψηφία θα πρέπει να υποθέσουμε ότι ο υψηλός δείκτης συγκεντροποίησης ήταν και εδώ η βασική αιτία της αραίωσης. Δεν προκύπτει δηλαδή ότι η κομματική ηγεσία καθυστερούσε τη σύγκλιση συνεδρίων από τον φόβο έκφρασης αντιπολιτευτικών τάσεων.

Οι εξελίξεις που είχαν μεσολαβήσει ήταν εκρηκτικές. Στον οικονομικό τομέα είχαμε το κραχ του αμερικανικού χρηματιστηρίου το 1929 και τη συνακόλουθη ύφεση στην παγκόσμια αγορά. Στη διάρκεια της κρίσης (που οι μαρξιστές οικονομολόγοι απέδιδαν στην υπερπαραγωγή αγαθών και στην υπερσυσώρευση κεφαλαίων από τα ιμπεριαλιστικά μονοπώλια), η παγκόσμια ανεργία έφτασε σε πρωτοφανή επίπεδα ενώ η βιομηχανική παραγωγή περιορίστηκε στο ένα τρίτο της πριν το 1929 παραγωγής. Η κατάσταση οδήγησε ορισμένους ομίλους να επιδιώξουν την αύξηση του μέσου ποσοστού κέρδους μέσω έντασης εργασίας, πράγμα που οι ριζοσπάστες οικονομιστές ερμήνευαν ως το ξεκίνημα μιας καπιταλιστικής “εξέγερσης κατά των μηχανών”. Ο Πάλμε Ντάτ, κάθε άλλο παρά ανεπηρέαστος από ανάλογες αντιλήψεις, έγραψε: “Η εξέγερση της σύγχρονης καπιταλιστικής ιδεολογίας κατά των μηχανών δεν μπορεί ποτέ να γίνει πράξη· αντιθέτως, οι καπιταλιστές είναι αναγκασμένοι να αντιμάχονται ο ένας τον άλλο... Ωστόσο αυτή η εντεινόμενη, αν και απραγματοποίητη βλέψη του σύγχρονου μονοπωλιακού καπιταλισμού να παρεμποδίσει κάθε τεχνολογική πρόοδο αποτελεί σύμπτωμα παρακμάζουσας οικονομίας”.³⁹⁶

Όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή του κεφαλαίου, την περίοδο αυτή η Αριστερά και το κομμουνιστικό κίνημα ειδικότερα δεν κατάφεραν να αρθρώσουν ένα νικηφόρο πρόγραμμα υπέρβασης της καπιταλιστικής κρίσης και συχνά η λαϊκή δυσαρέσκεια διοχετεύτηκε σε αντιδραστικές πολιτικές δυνάμεις. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι η κατάσταση ήταν αποκαρδιωτική για το εργατικό κίνημα. Τα εργατικά κόμματα είχαν αυξήσει τα μέλη τους και είχαν διευθύνει ορισμένες επιτυχημένες απεργίες σε ΗΠΑ, Πολωνία, Τσεχοσλοβακία, Ρουμανία και αλλού. Το 1934 η εργατική τάξη της Αυστρίας πρόβαλε ηρωική αν και αναποτελεσματική αντίσταση στον φασισμό, ενώ στην Ισπανία είχαμε το παράδειγμα της “Κόκκινης Αστουρίας”. Είχαμε επίσης τις μετωπικές αντιφασιστικές κινητοποιήσεις στη Γαλλία για τις οποίες έγινε λόγος παραπάνω. Φαίνεται τελικά ότι μετά τη νίκη του Χίτλερ, ένα γενικευμένο κλίμα υπέρ της λαϊκής ενότητας απέναντι στο φασισμό έτεινε να επικρατήσει σε ολόκληρο τον κόσμο.

395 Λιόσης Βασίλης, *Τα κοινωνικοπολιτικά μέτωπα στην Τρίτη Κομμουνιστική Διεθνή*, εκδ. ΚΨΜ, Αθήνα, 2014, σ. 168

396 Dutt R. Palme, *Φασισμός και κοινωνική επανάσταση*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2013, σ. 98

Έτσι, η μεγάλη στροφή που πραγματοποίησε η ΚΔ από άποψη πολιτικού και ιδεολογικού προσανατολισμού στο 7ο Παγκόσμιο Συνέδριο δεν έπεσε σαν κεραυνός εν αιθρία. Η – έστω και διστακτική – προσέγγιση της ιδέας του ενιαίου μετώπου από την ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία, η βραδύτητα της ριζοσπαστικοποίησης των μαζών σε σχέση με την ορμητική επέλαση της κρίσης και των συνεπειών της, καθώς και η εμφανής υποτίμηση της ισχύος του φασιστικού κινδύνου κατά την προηγούμενη περίοδο, ανάγκασαν την ηγεσία της Κομμουντέρν να αναστοχαστεί επί του ζητήματος των μετωπικών τακτικών σε τοπική και διεθνή κλίμακα.

Τον Μάρτιο του 1932, στην 11η Ολομέλεια της ΕΕ της ΚΔ, ο Μανουίλσκι είχε στηλιτεύσει τις απόψεις που ήθελαν οποιοδήποτε ξέσπασμα του εργατικού κινήματος να οδηγεί σε εύκολα συμπεράσματα περί τέλους του καπιταλισμού.³⁹⁷ Στην επόμενη Ολομέλεια (Αύγουστος 1932), αρκετά ακόμη μέλη και ανάμεσά τους ο αρχηγός του KPD Ερνστ Τέλμαν, συμφώνησαν ότι η επιδίωξη της οικοδόμησης του ενιαίου μετώπου “από τα κάτω”, δε συγκρούονταν αναγκαίως με τις εκκλήσεις για ενιαία δράση και προς ορισμένα στελέχη των σοσιαλδημοκρατών σε τοπική κλίμακα.³⁹⁸ Αυτές ήταν οι πρώτες δειλές ενδείξεις μιας συνολικότερης στροφής της Διεθνούς η οποία ολοκληρώθηκε μέσα στα επόμενα δύο χρόνια.

Αυτό γίνεται εμφανές από τρία κυρίως ντοκουμέντα. Πρώτον από τις θέσεις που ψηφίστηκαν στη 13η Ολομέλεια (Νοέμβριος 1933) της ΕΕ της ΚΔ. Εκεί ξεκαθαρίζει η θέση της ΚΔ απέναντι στο φασιστικό φαινόμενο. Σε αντίθεση με τη σοσιαλδημοκρατική θέση ότι ο φασισμός αποτελούσε κίνημα των μεσαίων στρωμάτων απέναντι στο μονοπωλιακό κεφάλαιο, η ΚΔ είδε τον φασισμό ως σύστημα που αντιστοιχεί στην εδραίωση της κυριαρχίας του χρηματοπιστωτικού μονοπωλιακού κεφαλαίου απέναντι στις άλλες μερίδες της αστικής τάξης. Όπως σημειώνει ο Elley Geof, παρά τον προβληματικό χαρακτήρα αυτής της προσέγγισης ήταν σημαντικό το γεγονός ότι “μέσα από την ανάδειξη των αντιθέσεων ανάμεσα στα φιλοφασιστικά στοιχεία των κυρίαρχων τάξεων και τα δημοκρατικά, ο ορισμός αυτός δημιουργούσε τη βάση για μια συμμαχία των αριστερών δυνάμεων με τα τελευταία”.³⁹⁹

Η ΚΔ σημείωνε βέβαια την αντίθεση ανάμεσα στο περιεχόμενο του φασισμού ως σύστημα και στη μορφή που λάμβανε ως κίνημα, όπου στα πλαίσια της μαζικοποίησής του κινητοποιούσε και μεγάλο μέρος των μικροαστικών τάξεων. Έτσι οι σοβιετικοί μαρξιστές είδαν τη μαζική προσχώρηση των μεσοστρωμάτων στον φασισμό ως επιφαινόμενο μιας παράλληλης διαδικασίας, εκείνης της επιθετικής αναδιάρθρωσης του κυρίαρχου συγκροτήματος προς όφελος του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου. Τέσσερις δεκαετίες αργότερα ο Νίκος Πουλαντζάς, διαφοροποιούμενος από αυτή την προσέγγιση, υποστήριξε ότι “[τα] δύο αυτά στοιχεία φαίνεται να συνδέονται συγκυριακά: θα λέγαμε μάλιστα, αντιστρέφοντας τα δεδομένα ότι το άρχον συγκρότημα στρέφεται προοδευτικά προς το εθνικοσοσιαλιστικό κόμμα ακριβώς επειδή αυτό γίνεται μαζικό κίνημα και στο βαθμό που γίνεται...”⁴⁰⁰

Ένα άλλο ντοκουμέντο που επιβεβαιώνει την ολοκλήρωση της στροφής της ΚΔ προς τη γραμμή των “λαϊκών μετώπων” πριν τη διεξαγωγή του 7ου Συνεδρίου είναι η αλληλογραφία μεταξύ Ντιμιτρόφ

397 Λιόσης, *ο.π.*, σ. 176.

398 *ο.π.*, σ. 179-180.

399 Geoff Elley, *Σφυρηλατώντας τη δημοκρατία*, τ.Β, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2010, σ. 490.

400 Πουλαντζάς, *ο.π.*, σ. 121.

και Στάλιν την περίοδο μεταξύ Ιουλίου και Οκτωβρίου του 1934. Εκεί ο πρόσφατα απελευθερωμένος Βούλγαρος κομμουνιστής εξέφρασε στον Σοβιετικό ηγέτη τους προβληματισμούς του για τον όρο του “σοσιαλφασισμού” επιμένοντας στην αναγκαιότητα αλλαγής στάσης απέναντι στο φασισμό, ο οποίος κατά την άποψή του εκφράζει την κυριαρχία των αντιδραστικότερων και πιο οπισθοδρομικών στοιχείων της αστικής τάξης.⁴⁰¹

Έχουμε τέλος το σεμινάριο “Οι αντίπαλοι” του Παλμίρο Τολιάτι, μια σειρά δέκα πέντε διαλέξεων του Ιταλού κομμουνιστή, τις οποίες πραγματοποίησε στη Μόσχα την άνοιξη του 1935. Στις διαλέξεις εκείνες πραγματεύτηκε μία σειρά από ζητήματα, κάτω από το φως των νέων αναλύσεων της Κομιντέρν.⁴⁰²

Δίχως να προσβάλουν την τακτική της “τρίτης περιόδου” και αποδίδοντας την αλλαγή πλευρης σε καινοφανείς παράγοντες αντί σε θεωρητικά και πολιτικά σφάλματα, οι υποστηρικτές της επαναπροώθησης της πολιτικής των ενιαίων μετώπων (και) “από τα πάνω” έδωσαν τον τόνο στις διαδικασίες του 7ου Συνεδρίου. Ανάμεσά τους ξεχώρισε η εισήγηση του Ντιμιτρόφ, ο οποίος πλέον τελούσε και καθήκοντα Γραμματέα της ΕΕ της οργάνωσης. Η εισήγησή του είχε τίτλο “Η επίθεση του φασισμού και τα καθήκοντα της Κομμουνιστικής Διεθνούς στον αγώνα για την Ενότητα της Εργατικής τάξης ενάντια στο φασισμό” και χαρακτηρίστηκε από τους υποστηρικτές της ιδέας των λαϊκών μετώπων ως “ένα από τα σπουδαιότερα ντοκουμέντα της μαρξιστικής φιλολογίας σε ζητήματα τακτικής και στρατηγικής του κομμουνιστικού κινήματος.”⁴⁰³ Στο πνεύμα αυτής της εισήγησης κινήθηκαν εντέλει και οι αποφάσεις του συνεδρίου.

Το 7ο Συνέδριο εκτίμησε πως η συνέχιση της σεχταριστικής πρακτικής της προηγούμενης περιόδου θα οδηγούσε στην ενδυνάμωση του φασισμού. Επίσης δήλωσε ότι η σοσιαλδημοκρατία δεν αποτελούσε ένα ενιαίο μόρφωμα, όπως λεγόταν κατά την προηγούμενη περίοδο, αλλά διαφοροποιούνταν, με ένα μέρος της να ριζοσπαστικοποιείται ενώ ένα άλλο συνέχιζε να προωθεί την πολιτική της “ταξικής συμφιλίωσης”. Όμως κι αυτοί οι συντηρητικοί σοσιαλδημοκράτες δεν ταυτίζονταν πλέον με τους φασίστες. Στη βάση των νέων εκτιμήσεων η συγκρότηση του “Ενιαίου Εργατικού Μετώπου” θα έπρεπε στο εξής να μην επιδιώκεται αποκλειστικά “από τα κάτω” αλλά και μέσω επίσημων προσκλήσεων για συνεργασία στις ηγεσίες των ρεφορμιστικών οργανώσεων. Προσπαθώντας να ματαιώσει τις προφανείς “δεξιές” αναγνώσεις αυτής της γραμμής, ο Ντιμιτρόφ δήλωνε:

“Η ενότητα, η επαναστατική συσπείρωση και η αγωνιστική ετοιμότητα των κομμουνιστικών κομμάτων είναι ζήτημα ύψιστης αξίας, που δεν αφορά μόνο εμάς, αλλά ολόκληρη την εργατική τάξη. Η προθυμία μας να διεξάγουμε τον αγώνα ενάντια στο φασισμό μαζί με τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα και οργανώσεις, συνδυάζεται και θα συνδυάζεται με την ανελέητη πάλη ενάντια στο σοσιαλδημοκρατισμό σαν ιδεολογία και πράξη του συμβιβασμού με την αστική

401 Λιόσης, *ο.π.*, 185-186.

402 Για τα κείμενα του σχετικού σεμιναρίου βλ. Togliatti Palmiro, *Μαθήματα για το φασισμό*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1975.

403 Λιόσης, *ο.π.*, σ. 195.

τάξη και συνεπώς και ενάντια σε κάθε διείσδυση της ιδεολογίας αυτής μέσα στις δικές μας γραμμές.”⁴⁰⁴

Όπως γράφει ο Πουλαντζάς, η Διεθνής, έχοντας περιορίσει το πεδίο των ταξικών συμφερόντων “των οποίων ο φασισμός είναι, τάχα, ο “αποκλειστικός” αντιπρόσωπος”... έκανε σχετικά εύκολα το επόμενο βήμα. Με πρόταση του Ντιμιτρόφ, υιοθετήθηκε μία νέα τακτική διαταξικών συνεργασιών η οποία θα συνίστατο στη “δημιουργία αγωνιστικών συμμαχιών του προλεταριάτου με την εργαζόμενη αγροτιά και την κύρια μάζα των μικροαστικών κομμάτων της πόλης” και εντέλει κωδικοποιούνταν στο αίτημα της “[δημιουργίας] ενός πλατειού αντιφασιστικού Λαϊκού Μετώπου πάνω στη βάση του προλεταριακού *Ενιαίου Μετώπου*”.⁴⁰⁵ Για την αποφυγή οποιασδήποτε αμφιβολίας για τη σημασία αυτών των προτάσεων που από μόνες τους ίσως να μην ήταν το ίδιο καινοτόμες ο Ντιμιτρόφ πρόσθετε ότι “[για] τη δημιουργία του αντιφασιστικού Λαϊκού Μετώπου έχει μεγάλη σημασία, να πλησιάσουμε σωστά εκείνες τις οργανώσεις και τα κόμματα στα οποία ανήκουν σε μεγάλο βαθμό η αγροτιά και οι κύριες μάζες της μικροαστικής τάξης της πόλης.”⁴⁰⁶ Το συνέδριο, υποστηρίζοντας δίχως περιστροφές την τακτική του PCF συμπεριέλαβε στην απόφαση μία πρόταση για σύναψη αντίστοιχων συμφωνιών ανάμεσα στα ΚΚ των ΗΠΑ, της Γιουγκοσλαβίας, της Πολωνίας, της Βουλγαρίας και της Ελλάδας με αγροτικά και μικροαστικά κόμματα των χωρών τους.

Στο 7ο Συνέδριο δεν έγινε κάποια ειδική αναφορά στα “καθήκοντα” μιας κυβέρνησης Λαϊκού Μετώπου, πέρα από την ανάληψη δράσης για την αντιστροφή του πολιτειακού εκφασισμού. Άλλωστε πολλά θα κρίνονταν πλέον από τις διαθέσεις των οργανώσεων στις οποίες θα απευθύνονταν έκλυση και το έδαφος των διαπραγματεύσεων διαβλέπονταν ρευστό. Επίσης, διατηρώντας κατά κάποιο τρόπο τις κατηγοριοποιήσεις του 4ου Συνεδρίου, η ΚΔ δεν έθεσε καν ζήτημα συμμετοχής των ΚΚ σε αυτές τις κυβερνήσεις – αν και ήταν σαφές πως η νέα γραμμή σηματοδοτούσε κάτι περισσότερο από “τακτική υποστήριξη”. Όσων αφορά το αίτημα της “εργατικής κυβέρνησης” που αναμενόμενα τέθηκε και πάλι στο προσκήνιο, το συνέδριο επικύρωσε την ισχύ των αναλύσεων της εισήγησης του Ντιμιτρόφ, σύμφωνα με την οποία η “εργατική κυβέρνηση”: i) δεν ταυτίζεται με τη δικτατορία του προλεταριάτου, ii) δεν έχει νομοτελειακό χαρακτήρα, iii) είναι ένα κοινοβουλευτικό σχήμα που ενδέχεται να εμφανιστεί σε περίοδο γενικευμένης λαϊκής αναταραχής, υπό την προϋπόθεση της ριζοσπαστικοποίησης ενός σημαντικού τμήματος της σοσιαλδημοκρατίας, iv) η συγκρότηση εργατικής κυβέρνησης προοιωνίζει μία σοβιετική επανάσταση.⁴⁰⁷

Ο αντίκτυπος αυτών των εξελίξεων ήταν σαρωτικός. Οι κομμουνιστικές οργανώσεις εμφανίστηκαν όχι μόνο περισσότερο συνεργάσιμες με τις υπόλοιπες κινηματικές δυνάμεις αλλά και λιγότερο περιχαρακωμένες από οργανωτική άποψη. Μέχρι τότε τα περισσότερα ΚΚ παρέμεναν μικρές μειοψηφίες στην ευρωπαϊκή Αριστερά και μόνο στη Γαλλία, τη Γερμανία, τη Φινλανδία, την

404 Dimitrov Georgi, *Ο φασισμός*, εκδ. Πορεία, Αθήνα, 1978, σ. 104 [η υπογράμμιση από το πρωτότυπο].

405 Πουλαντζάς, ο.π, σ. 53 [οι υπογραμμίσεις από το πρωτότυπο].

406 ο.π, σ. 55.

407 βλ. Dimitrov, ο.π, σ. 88-96

Τσεχοσλοβακία και τη Βουλγαρία είχαν αναδειχθεί σε μαζικά κόμματα.⁴⁰⁸ Εφεξής άρχισαν να κερδίζουν όχι μόνο τη συμπάθεια ενός ευρύτερου ακροατηρίου – πράγμα που φαίνεται και από τις επιτυχίες τους στις εκλογικές αναμετρήσεις της εποχής (σε όσες χώρες πραγματοποιούνταν ακόμη) – αλλά και την άμεση υποστήριξη των μαζών: Αυτή την περίοδο δεκάδες χιλιάδες νέοι κοινωνικοί αγωνιστές πύκνωσαν τις γραμμές των ΚΚ, ήρθαν σε επαφή με τις εκλαϊκευμένες ιδέες του επαναστατικού μαρξισμού⁴⁰⁹ και κινητοποιήθηκαν κάτω από τη σημαία του.

Λίγο μετά το 7ο Συνέδριο συγκροτήθηκαν Λαϊκά Μέτωπα, τα οποία σε ορισμένες χώρες κατάφεραν να σχηματίσουν αυτοδύναμες κυβερνήσεις. Αλλού τα ΚΚ στήριξαν τις κυβερνήσεις μετριοπαθών αριστερών κομμάτων.⁴¹⁰ Στη Γαλλία το Λαϊκό Μέτωπο κέρδισε τις βουλευτικές εκλογές με 57,2%. Μάλιστα η συγκριτική επιτυχία του PCF σε σχέση με τους συνοδοιπόρους του ήταν μεγάλη, αφού διπλασίασε τον αριθμό των ψηφοφόρων του, ξεπερνώντας για πρώτη φορά το PR. Επίσης αύξησε τις έδρες του από 10 σε 73. Η SFIO, παρέμεινε το μεγαλύτερο κόμμα της γαλλικής Αριστεράς σημειώνοντας ωστόσο οριακές απώλειες σε σχέση με τις εκλογές του 1932. Μιας και στην κυβέρνηση συμπεριλήφθηκαν και υπουργοί προερχόμενοι από κόμματα της μη εργατικής Αριστεράς (Ριζοσπάστες) το PCF επέλεξε να μη συμμετέχει σε αυτήν, αλλά να τη στηρίζει ενεργά.

Η νίκη του Λαϊκού Μετώπου πυροδότησε το μεγαλύτερο απεργιακό κίνημα στην ιστορία της Γ' Γαλλικής Δημοκρατίας. Όλα δείχνουν ότι οι εργάτες και τα λαϊκά στρώματα συνολικότερα αναγνώρισαν τη νίκη του Λαϊκού Μετώπου ως άνοδο σύμμαχων στοιχείων στην εξουσία και διέκριναν αυτή την εξέλιξη ως μία σημαντική κινηματική ευκαιρία, την οποία άξιζε να εκμεταλλευτούν. Υπό αυτές τις συνθήκες η κυβέρνηση υποχρεώθηκε στην εφαρμογή ενός ριζοσπαστικότερου προγράμματος από εκείνο που είχε προβλέψει.⁴¹¹ Στις 7 Ιουνίου οι αντιπρόσωποι των εργατικών και των εργοδοτικών οργανώσεων συνεδρίασαν στο Hotel de Matignon, όπου είχε μεταφερθεί και η έδρα της κυβέρνησης και κατέληξαν σε μία συμφωνία που προέβλεπε αυξήσεις μισθών από 7% έως 15% και κάποιες ακόμη παραχωρήσεις, που έλαβαν ισχύ νόμου λίγες μέρες αργότερα. Οι κυριότερες από αυτές ήταν η θέσπιση της σαραντάωρης εβδομάδας εργασίας, η θέσπιση συλλογικών συμβάσεων εργασίας και η θέσπιση του δικαιώματος στην απεργία, η καθιέρωση της κυβερνητικής διαιτησίας στις διαφωνίες μεταξύ κοινωνικών εταίρων, η αμνήστευση των διαδηλωτών που είχαν συλληφθεί στη διάρκεια των απεργιακών κινητοποιήσεων και η καθιέρωση πληρωμένης άδειας διακοπών. Διευθετήθηκαν επίσης ορισμένα αιτήματα των αγροτών. Κατόπιν οι κινητοποιήσεις αποκλιμακώθηκαν με ελάχιστες αντιδράσεις, προερχόμενες κυρίως από τους τροτσκιστές και τον αναρχοσυνδικαλιστικό χώρο. Η ηγεσία του PCF κάλεσε τους εργάτες να σταματήσουν την απεργία και ο Τορέζ καθυσάχασε τους εργοδότες δηλώνοντας ότι δε θα ετίθετο στη

408 Το κάποτε μαζικό ΚΚ της Ιταλίας είχε αποδιαρθρωθεί πλήρως. Λέγεται ότι όταν το καθεστώς του Μουσολίνι ανατράπηκε το 1943 είχε απομείνει με μόλις 5000 ενεργά μέλη, τα περισσότερα στη φυλακή.

409 Αυτονόητα αναφερόμαστε στη σοβιετική εκδοχή του. Σε αυτή την εποχή της παλλαϊκής κινητοποίησης ενάντια στο φασισμό οι κριτικές φωνές, που άλλωστε είχαν στη μεγάλη τους πλειοψηφία αποχωρήσει από τα ΚΚ, φάνταζαν σαν κακοφωνίες απέναντι στον γενικό αν και όχι απολύτως δικαιολογημένο ενθουσιασμό.

410 Σημαντικότερη τέτοια περίπτωση είναι αυτή της Μ. Βρετανίας όπου το ΚΚ στήριξε την κυβέρνηση των εργατικών. Μάλιστα ο Ντιμιτρόφ επιβράβευσε στην εισήγησή του του Βρετανούς κομμουνιστές για τη στάση που έδειχναν μπροστά στις επικείμενες εκλογές.

411 Sassoon, *ο.π.*, σ. 138

Γαλλία ζήτημα κλιμάκωσης προς επαναστατική κατεύθυνση. Φαίνεται ότι οι εκρηκτικές δυνατότητες του κινήματος που ξεσήκωσε η νίκη των δυνάμεων της Αριστεράς ήταν μεγαλύτερες από αυτές που θα μπορούσε να διαχειριστεί η ηγεσία της.

Στον οικονομικό τομέα η κυβέρνηση του Λαϊκού Μετώπου δεν κατάφερε να αντιμετωπίσει την οικονομική κρίση και ο Léon Blum αναγκάστηκε να καταφύγει σε υποτίμηση του φράγκου, μία κίνηση που επέφερε μαζική φυγή κεφαλαίων. Η κυβέρνηση επιχείρησε να περιορίσει αυτό το δικαίωμα των καπιταλιστών με πράξη νομοθετικού περιεχομένου όμως δεν έλαβε την έγκριση της Γερουσίας. Κατόπιν τούτου ο Μπλουμ παραιτήθηκε θεωρώντας ότι δεν μπορούσε πλέον να ανταποκριθεί στα καθήκοντα της “άσκησης της εξουσίας”⁴¹² και στη συνέχεια η σκυτάλη πέρασε στους Ριζοσπάστες οι οποίοι και έδωσαν τον τόνο στην κατοπινή πολιτική του Λαϊκού Μετώπου. Στο μεταξύ, η άνοδος των τιμών είχε εξανεμίσει τις αυξήσεις σε μισθούς και ημερομίσθια που είχαν πετύχει οι εργάτες ενώ η ανεργία παρέμενε υψηλή και η σαραντάωρη εβδομάδα εργασίας παραβιάστηκε σε πολλές βιομηχανικές μονάδες. Η δυσχερής διεθνής κατάσταση οδήγησε το Λαϊκό Μέτωπο να κατεβάσει τους αντιφασιστικούς τόνους και να ακολουθήσει πολιτική μη επέμβασης απέναντι στον ισπανικό εμφύλιο, πράγμα που οδήγησε την ανοχή των Γάλλων κομμουνιστών στα όριά της. Τελικά το Λαϊκό Μέτωπο της Γαλλίας διαλύθηκε επίσημα το φθινόπωρο του 1938, στις παραμονές του Β' Παγκόσμιου Πολέμου.

Στην Ισπανία σχηματίστηκε ένα Λαϊκό Μέτωπο από τους σοσιαλδημοκράτες (PSOE) το ΚΚ (PCE), το τροτσικιστικού προσανατολισμού “Κόμμα Εργατών για τη Μαρξιστική Ενοποίηση” (POUM) και δύο ρεπουμπλικανικά κόμματα (IR και UR). Το εγχείρημα υποστηρίχθηκε επίσης από τους Καταλανούς ριζοσπάστες εθνικιστές του ERC καθώς και από τους αναρχικούς/αναρχοσυνδικαλιστές της Εθνικής Συνομοσπονδίας Εργασίας (CNT). Η συνεργασία μεταξύ κομμουνιστών και σοσιαλιστών προχώρησε εδώ περισσότερο απ' ό,τι στη Γαλλία. Στα πλαίσια της νέας γραμμής των συνδικαλιστικών Διεθνών, προωθήθηκε η ενοποίηση των συνδικάτων⁴¹³ ενώ επίσης πραγματοποιήθηκε συγχώνευση της Κομμουνιστικής Νεολαίας με τη Νεολαία του PSOE Έγιναν μάλιστα συζητήσεις για τη δημιουργία ενιαίου κομματικού φορέα, οι οποίες όμως ακυρώθηκαν με παρέμβαση της ΕΕ της ΚΔ.⁴¹⁴

Το ισπανικό Λαϊκό Μέτωπο ανήλθε στην κυβέρνηση μετά τις εκλογές της 16ης Φεβρουαρίου 1936, λαμβάνοντας το 47% των ψήφων. Μετά την εκλογική του νίκη πραγματοποιήθηκαν μαζικές διαδηλώσεις οπαδών των κομμάτων της Αριστεράς σε όλες τις μεγάλες πόλεις. Το Λαϊκό Μέτωπο ξεκίνησε να εφαρμόζει το πρόγραμμά του δίχως καθυστέρηση, παρά τις μεγάλες πιέσεις που δεχόταν στο εσωτερικό εξαιτίας της κλιμάκωσης της παρακρατικής βίας που μέχρι τον Ιούλιο είχε οδηγήσει σε εκατοντάδες πολιτικές δολοφονίες. Τελικά, στα μέσα του Ιουλίου μία ομάδα στρατηγών του ισπανικού στρατού εκδήλωσε στάση ενάντια στην κυβέρνηση με την αιτιολογία ότι αυτή αποτελούσε το όχημα των κομμουνιστών για τη σταδιακή επιβολή μιας σοβιετικής δικτατορίας στην Ισπανία. Ο ισπανικός εμφύλιος αναδείχθηκε σε πεδίο σύγκρουσης μεταξύ των δημοκρατικών και επαναστατικών δυνάμεων και των

412 *ο.π.*, σ. 140.

413 Η Προφιντέρν διαλύθηκε τελικά τον Δεκέμβριο του 1937 προκειμένου να διευκολυνθεί η συσπείρωση δυνάμεων στο διεθνές συνδικαλιστικό κίνημα.

414 βλ. Λιόσης, *ο.π.*, σ. 209.

φασιστών. Στις περιοχές που παρέμειναν στον έλεγχο της νόμιμης κυβέρνησης αναπτύχθηκαν ορισμένες “κομμουνιστικές νησίδες” υπό τον έλεγχο αναρχοσυνδικαλιστικών και του POUM, αλλά το PCE παρέμεινε σε γενικές γραμμές πιστό στις διακηρύξεις του Λαϊκού Μετώπου. Μάλιστα, περισσότερο από τους σοσιαλιστές, κατέστειλε τις αναρχικές ομάδες, όπου θεωρούσε ότι τα μέτρα που προωθούσαν παρα-ήταν επαναστατικά και λειτουργούσαν διαλυτικά για το κίνημα. Οι Ισπανοί κομμουνιστές, ξεκινώντας σαν μία μικρή μειοψηφία μέσα στο εργατικό κίνημα⁴¹⁵ κατάφεραν στη διάρκεια του πολέμου να αναδειχθούν σε μεγάλη πολιτική δύναμη. Στο ξεκίνημα του εμφυλίου το κόμμα τους είχε μόλις 30.000 μέλη, όμως μέσα σε ένα χρόνο αργότερα είχε καταφέρει να δεκαπλασιάσει τις δυνάμεις του, ενώ είχαν σχηματιστεί επίσης το ΚΚ Καταλονίας και το ΚΚ Βάσκων με 60.000 και 22.000 μέλη αντίστοιχα.⁴¹⁶ Αργότερα, η συνδρομή της ΕΣΣΔ και η παθητική στάση των δημοκρατικών χωρών απέναντι στον ισπανικό εμφύλιο, έστρεψαν ακόμη μεγαλύτερο μέρος του δημοκρατικού λαού της Ισπανίας στο ΚΚ που τα μέλη του ξεπέρασαν τελικά τα 1.000.000. Μετά τη νίκη των φρανκικών και την πτώση της δημοκρατικής κυβέρνησης (στην οποία είχαν στο μεταξύ συνδράμει και φορείς εκτός Λαϊκού Μετώπου) το PCE αποτέλεσε τον κύριο πόλο της ένοπλης αντι-φρανκικής αντίστασης,⁴¹⁷ την οποία συνέχισε τουλάχιστον μέχρι το 1956. Όπως και το ΚΚ της Γαλλίας ακολούθησε το δρόμο του “ευρωκομμουνισμού”.

Ίσως όχι τυχαία, ανάλογη πορεία είχε το ΚΚ της Χιλής (PCC) όπου επίσης σχηματίστηκε αυτή την περίοδο μία κυβέρνηση Λαϊκού Μετώπου (1937). Μάλιστα μία παραλλαγή αυτού του σχήματος κέρδισε και τις επόμενες βουλευτικές εκλογές διατηρώντας το στην εξουσία μέχρι το 1947. Στη διάρκεια αυτής της δεκαετίας το PCC ανέπτυξε μια έντονη προσήλωση στον κοινοβουλευτισμό. Το 1969 συμμάχησε για άλλη μια φορά με τα υπόλοιπα κόμματα της Αριστεράς, υποστηρίζοντας το εγχείρημα της Λαϊκής Ενότητας (UP) του Σλαβαδόρ Αλλιέντε. Μετά την ανατροπή του τελευταίου από τη χούντα του Πινοσέτ, το PCC άλλαξε στάση και προσανατολίστηκε στην ένοπλη πάλη για την ανατροπή της δικτατορίας. Υπό τη σαφή επίδραση των εμπειριών εκείνης της επιλογής και στη βάση μιας σκληρής αυτοκριτικής απέναντι στην ακολουθητική τακτική της πριν το 1973 περίοδο, το PCC επέλεξε, μετά την

415 Όπως γράφει ο Μπαλαμπανίδης, “μέχρι το 1934 [το PCE] μοιάζει φορέας ενός ξενόφερτου γραφειοκρατικού επαναστατικού μοντέλου. Άλλωστε, εξ αρχής γεννιέται ως ενοποιημένο κόμμα υπό την αιγίδα της ΚΔ το Νοέμβριο του 1921, με 1.200 περίπου μέλη. Το 1923 κηρύσσεται παράνομο και σύντομα τα μέλη του δεν ξεπερνούν τα 500. Η επιτυχία της απεργίας της Αστούριας το 1928 είναι μάλλον εξαίρεση σε μία σειρά αδιέξοδων απεργιακών εγχειρημάτων” [Μπαλαμπανίδης Γιάννης, *Ευρωκομμουνισμός*, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2015, σ. 65] Ενδεικτικά μπορούμε επίσης να αναφέρουμε ότι ακόμα και στις εκλογές του Φεβρουαρίου 1936 οι κομμουνιστές έλαβαν μόλις 5,1% και 14 από τις συνολικά 263 έδρες του Λαϊκού Μετώπου.

416 Preston Paul, MackenzieAnn L., *The Republic Besieged: Civil War in Spain 1936-1939*, Edinburgh University Press, 1996, p. 184

417 Ο Francisco Franco Bahamonde ήταν ένας από τους πραξικοπηματίες στρατηγούς και de facto αρχηγός του κινήματος του Ιουλίου 1936. Μετά την πτώση της Δημοκρατίας επέβαλε τη δικτατορία του στη χώρα η οποία κράτησε μέχρι το θάνατό του, το 1975. Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου δέχτηκε σημαντική υποστήριξη από το Γ' Ράιχ και τη φασιστική Ιταλία την οποία δεν ανταπέδωσε. Στη διάρκεια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου κράτησε τυπικά ουδέτερη στάση και δε βοήθησε τις φασιστικές Δυνάμεις πέρα από τον τομέα των πληροφοριών και της ανοχής του στη διέλευση στρατιωτικών πλοίων και υποβρυχίων του Άξονα από τα χωρικά ύδατα της Ισπανίας.

αποκατάσταση της Δημοκρατίας (1990), να μη συμμαχήσει με τα άλλα κόμματα της Αριστεράς – μια τακτική που αναθεώρησε μόλις πρόσφατα.⁴¹⁸

* * *

Σχόλια.

Στο κεφάλαιο αυτό παρακολουθήσαμε τη σύγκρουση δύο αντίρροπων τάσεων στο εσωτερικό του κομμουνιστικού κινήματος, οι οποίες αποτελούν και αντανάκλαση των αντίστοιχων ροών που διαμόρφωναν τη δομή του εργατικού κινήματος συνολικότερα. Αν και τα ΚΚ της εποχής ελέγχονταν όλο και στενότερα από το ΚΚΣΕ και τους μηχανισμούς της σοβιετικής γραφειοκρατίας και (όπως μπορούν να θεωρηθούν οι διάφορες “επιτροπές στελεχών”), δε φαίνεται να έχουν αποκόψει τους οργανικούς δεσμούς τους με τα πρωτοπόρα στοιχεία του κινήματος της εργατικής τάξης, που άλλωστε συνέχιζαν, σε μεγάλο βαθμό, να συσπειρώνονται στα κόμματα αυτά. Ως αντίρροπες τάσεις που συγκρούονταν στο εσωτερικό αυτών των κινήματων θεωρούμε αφενός την τάση για περισσότερη δημοκρατία, προϊόν της οποίας είναι και η υπεράσπιση του δημοκρατικού κεκτημένου απέναντι στο φασισμό και αφετέρου την τάση για εντονότερη πειθαρχία, στο πλαίσιο της προετοιμασίας της παγκόσμιας προλεταριακής επανάστασης, που θεωρούνταν αναγκαίος όρος για τη νίκη του σοσιαλισμού. Στις αρχές της περιόδου 1928 – 1939, που πλαισιώνει χρονικά τα γεγονότα που μελετήσαμε εδώ, φαίνεται ότι η δεύτερη τάση αποτελούσε το δεσπόζον στοιχείο. Η ενίσχυσή της οφείλεται κατά ένα μέρος στη φαινομενική επιβεβαίωση των εκτιμήσεων της ΚΔ μετά το κραχ του 1929. Επίσης πριμοδοτήθηκε από την έκβαση της εσωκομματικής διαμάχης του ΚΚΣΕ, η οποία οδήγησε στη νίκη των σταλινικών και στην περιθωριοποίηση της δεξιάς πτέρυγας, εξέλιξη αναγκαία για το προχώρημα του κολεκτιβιστικού εγχειρήματος που έλαβε χώρα στην ΕΣΣΔ. Επιπλέον, η τάση αυτή ενισχύθηκε από την ακραιφνώς αντικομμουνιστική τοποθέτηση της ΣΕΔ, κατά την περίοδο αυτή, καθώς και από τη λανθασμένη εκτίμηση ότι, εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, η αστική τάξη θα εισέρχονταν σε μία παρατεταμένη εποχή “εξεγέρσεων ενάντια στις παραγωγικές δυνάμεις” που θα επιτάχυνε την αποδιάρθρωση της κυριαρχίας της. Εντέλει, η άνοδος του φασισμού στη Γερμανία και την Αυστρία, καθώς και η απειλή μιας πολιτειακής ανατροπής στη Γαλλία, οδήγησαν στην κλιμάκωση των αντιφασιστικών κινητοποιήσεων των λαών της Ευρώπης πιέζοντας για την ενότητα των δημοκρατικών δυνάμεων. Η ΚΔ, όπως και οι υπόλοιπες δυνάμεις της Αριστεράς, αφουγκράστηκε σωστά

418 Από το 2000, το ΡΚΚ συνεργάζεται με τους σοσιαλιστές σε τοπικό επίπεδο. Επίσης υποστήριξε τους σοσιαλιστές υποψηφίους στις προεδρικές εκλογές του 2000 και του 2006. Όμως μόλις το 2013 προχώρησε σε μια πιο σταθερή συνεργασία με τις δυνάμεις της ευρύτερης Αριστεράς, προσχωρώντας στο νεοσύστατο σχήμα “Νέα Πλειοψηφία”.

αυτές τις εξελίξεις και λειτούργησε περισσότερο ενωτικά, τόσο σε παγκόσμια όσο και σε εθνική / τοπική κλίμακα.

Παρά τη σχετική κινηματική μυθολογία, η οποία με τη μεσολάβηση του ευρωκομμουνισμού διατηρεί την απήχησή της μέχρι τις μέρες μας, τα αποτελέσματα των επιτυχιών των Λαϊκών Μετώπων δεν υπήρξαν τόσο εντυπωσιακά όσο προσδοκούσαν οι δυνάμεις που τα υποστήριζαν. Για παράδειγμα το Λαϊκό Μέτωπο της Γαλλίας δεν κατάφερε να μείνει στην εξουσία για περισσότερο από δύο χρόνια· και ενώ στο ξεκίνημα αυτής της περιόδου υλοποίησε σημαντικές μεταρρυθμίσεις, στην πράξη πολλές από αυτές δεν εφαρμόστηκαν ή δεν απέδωσαν τα προσδοκώμενα αποτελέσματα. Αξίζει να επαναλάβουμε ότι αρκετές από αυτές δεν περιλαμβάνονταν στο πρόγραμμα του, αλλά ήταν άμεσο αποτέλεσμα των εργατικών κινητοποιήσεων της περιόδου. Το γεγονός ότι οι εργάτες του 1936 ψήφισαν μαζικά το Λαϊκό Μέτωπο, δε στερεί από το κίνημά τους την αυτονομία του από τον κυβερνητικό μηχανισμό. Επίσης, δε θα πρέπει να παραβλέπουμε ότι πολλές άλλες από τις μεταρρυθμίσεις του Λαϊκού Μετώπου, όπως η άδεια με αποδοχές ή το οχτάωρο είχαν ήδη κατοχυρωθεί σε μία σειρά από χώρες, δίχως επουδενί να θεωρηθεί αυτό ως προμήνυμα της εισόδου των οικονομιών τους στο κανάλι ενός “δημοκρατικού δρόμου προς το σοσιαλισμό”.⁴¹⁹ Είναι πάντως γεγονός ότι ο βασικός στόχος του Λαϊκού Μετώπου της Γαλλίας, δηλαδή η αποτροπή του κοινωνικού και πολιτικού εκφασισμού της χώρας, στέφθηκε με επιτυχία. Από την άλλη, η ιστορική αυτή νίκη ήταν, ενδεχομένως, λιγότερο εντυπωσιακή απ’ όσο αφήνουν να εννοηθεί οι “ορθόδοξες” αριστερές αφηγήσεις. Άλλωστε είναι αμφίβολο κατά πόσο το πολυδιασπασμένο φασιστικό/εθνικιστικό κίνημα της Γαλλίας συνιστούσε πραγματική απειλή για τη λαοφιλή Γαλλική Δημοκρατία. Επιπλέον δε θα πρέπει να ξεχνάμε ότι στην Ισπανία η άνοδος του Λαϊκού Μετώπου μάλλον επιτάχυνε παρά απέτρεψε τη νίκη των φιλοφασιστικών δυνάμεων ενώ, στις περισσότερες άλλες περιπτώσεις η συγκρότησή τους δεν αποτέλεσε πολιτικό γεγονός καίριας σημασίας, ούτε και στάθηκε εμπόδιο στην επικράτηση των ντόπιων ολοκληρωτισμών. Από την άλλη είναι γεγονός ότι, μακροπρόθεσμα, το άνοιγμα των ΚΚ στο χώρο της δημοκρατικής Αριστεράς υπήρξε ιδιαίτερα γόνιμο, μιας και δημιούργησε το αναγκαίο ιστορικό υπόβαθρο για την κατοπινή συγκρότηση ενιαίων αντιστασιακών οργανώσεων και αργότερα για την ανάδυση του ευρωκομμουνιστικού ρεύματος. της ανανεωτικής αριστεράς κλπ.

419 βλ. Sassoon Donald, *Εκατό Χρόνια Σοσιαλισμού*, τ. Α', εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2001, σ. 139

ΕΠΙΛΟΓΟΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μολονότι οι προλεταριακές επαναστάσεις που ακολούθησαν την μπολσεβίκικη εξέγερση του Οκτωβρίου του 1917 συγκλόνισαν ολόκληρη τη γηραιά ήπειρο δεν κατάφεραν, πουθενά αλλού (με εξαίρεση μία σύντομη περίοδο εκατό περίπου ημερών στην Ουγγαρία, το 1918) να αποσπάσουν τον έλεγχο της κρατικής εξουσίας από τις κυρίαρχες τάξεις. Λειτουργήσαν όμως καταλυτικά για την αλματώδη ανάπτυξη του κομμουνιστικού κινήματος. Ενώ, πριν το 1917 οι οργανώσεις και οι φράξιες των ριζοσπαστών σοσιαλιστών ήταν κατά κανόνα περιθωριακές, το κομμουνιστικό κίνημα, με την ώθηση που του έδωσε η Ρωσική Επανάσταση, κατάφερε να πλαισιώσει τον αγώνα εκατομμυρίων εργατών. Ορισμένα από τα μαχητικότερα στοιχεία του εργατικού κινήματος συντόνισαν τη δράση τους μέσα από τις οργανωτικές δομές του πρωτοφανούς αυτού εγχειρήματος, επιδιώκοντας την οικοδόμηση της σοσιαλιστικής και κομμουνιστικής κοινωνίας μέσα από την άμεση δράση τους.

Η χρονική απόσταση που χωρίζει τον σύγχρονο ερευνητή από εκείνα τα γεγονότα είναι μικρότερη του ενός αιώνα, οφείλουμε όμως να παραδεχτούμε ότι στερούμαστε πλήρως των παραστάσεων που θα μας επέτρεπαν την κατανόηση τη δυναμική ενός τόσο μαξιμαλιστικού προτάγματος, τη στιγμή που αυτό υιοθετείται από ένα κίνημα εκατομμυρίων. Σε μία εποχή που η κοινωνική πρακτική βρίσκεται καναλιζαρισμένη σε μη αμφισβητήσιμα σχήματα, ενώ ακόμη και οι “γραμμές φυγής” εγκολπώνονται ποικιλότροπα στη μηχανική της κυρίαρχης αφήγησης, είναι σχεδόν αδύνατο ακόμη και να διανοηθούμε την επαναστατική διαδικασία ως πραγματική κατάσταση ή κίνηση. Όμως η αδυναμία μας να συλλάβουμε την πραγματολογία της κομμουνιστικής αφήγησης της πρώτης περιόδου του Μεσοπολέμου δε μας στερεί τη δυνατότητα να συζητήσουμε για τις τακτικές που εφορμούν από αυτή και να τις κριτικάρουμε.⁴²⁰ Αυτό θα το κάνουμε λαμβάνοντας υπόψη ορισμένες παραμέτρους, το ειδικό βάρος των οποίων εντοπίσαμε στην πορεία της έρευνάς μας.

Καταρχήν θεωρούμε εξαιρετικά σημαντικό το γεγονός ότι το κομμουνιστικό κίνημα συγκροτήθηκε στη βάση μιας ορισμένης ταυτότητας που, κατά τη γνώμη των οπαδών του, αποτελούσε τον πυρήνα της κοινωνικής τους υπόστασης. Μέσα από αυτό το πρίσμα, ένας συνειδητός προλετάριος δεν μπορούσε παρά να είναι και κομμουνιστής και ένας κομμουνιστής δεν μπορούσε παρά να συμμετέχει ενεργά στον οργανωμένο αγώνα της τάξης του για την οικοδόμηση της κομμουνιστικής ουτοπίας, πρώτο στάδιο της οποίας ήταν ο “σοσιαλισμός”, όπως αυτός ήδη χιζόταν από τους συντρόφους του στις χώρες όπου, πριν από λίγα χρόνια, απλωνόταν η αντιδραστική Ρωσική Αυτοκρατορία.

⁴²⁰ Από μία άποψη, η αναγνώριση αυτής της “αδυναμίας” δεν είναι παρά η συνειδητοποίηση, από πλευράς του ιστορικού, ότι η “ανασύνθεση του παρελθόντος δεν σημαίνει αναγνώρισή του με τον τρόπο που υπήρξε πραγματικά” αλλά, όπως έγραψε ο Benjamin, μονάχα “το άρπαγμα μιας μνήμης καθώς αστράφτει σε μια στιγμή κινδύνου”. [Benjamin Walter, *Θέσεις για τη φιλοσοφία της ιστορίας*]

Η Κομμουνιστική Διεθνής σχηματίστηκε ως διεθνές όργανο του συντονισμού της προλεταριακής επανάστασης και κεντρικός της στόχος ήταν η εγκαθίδρυση μιας παγκόσμιας σοβιετικής δημοκρατίας. Η παγκοσμιοποίηση του αιτήματος της κομμουνιστικής ουτοπίας είχε εμφανιστεί ήδη στα μέσα του 19ου αιώνα, όμως μόνο με την επανάσταση των μπολσεβίκων και την ίδρυση της Γ' Διεθνούς έλαβε καθολικό χαρακτήρα. Από το 1847 μέχρι το 1917 η επίκληση στο όραμα του παγκόσμιου κομμουνισμού ήταν περισσότερο ρητορική – όπως άλλωστε, για διαφορετικούς λόγους, συνέβη και στην μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο εποχή. Όμως, στα ταραχώδη χρόνια που ακολούθησαν τη λήξη του Α' Παγκόσμιου Πολέμου, όλοι όσοι αναφέρονταν στον κομμουνισμό ένιωθαν ότι για την “εδώ και τώρα” παγκόσμια επικράτησή της επανάστασης. Αυτή η πρακτική ενδεχομένως αποτελεί ανεπανάληπτο χαρακτηριστικό γνώρισμα της συγκεκριμένης περιόδου.

Μπορούμε να κατανοήσουμε πως ξεπεράστηκε αυτή η ιδιόμορφα ριζοσπαστική πρακτική διαχωρίζοντας τον σοσιαλισμό/κομμουνισμό ως *κίνημα*, το οποίο τροφοδότησε τις εξεγερμένες εργαζόμενες τάξεις του κόσμου με το αντικαπιταλιστικό όραμα ενός πιο δίκαιου κόσμου και μία θεωρία σχετικά με τις δυνατότητες υλοποίησής του, από τον σοσιαλισμό/κομμουνισμό ως *σύστημα*, το οποίο αυτοπροβλήθηκε ως η εφαρμογή της επαγγελίας του πρώτου, απαιτώντας την υποταγή κάθε κοινωνικής πρακτικής στον στόχο της ολοκληρωτικής του επικράτησης. Αν και οι δύο αυτοί όροι δε μοιράζονται απλώς ένα όνομα, είναι ωστόσο φανερό ότι υφίσταται μεταξύ τους μία ένταση.

Πολλές είναι οι θεωρίες που ασχολήθηκαν με τα ειδικά χαρακτηριστικά του κοινωνικού σχηματισμού που αναπτύχθηκε στην ΕΣΣΔ και στα άλλα “σοσιαλιστικά” κράτη. Το θέμα αυτής της εργασίας δε θα επέτρεπε μία εκτενή αναφορά τους. Θα πρέπει πάντως να σημειώσουμε ότι τα συμπεράσματά της συγκλίνουν περισσότερο προς τις εκτιμήσεις εκείνες που αναφέρονται στη μεταβίβαση μιας γραφειοκρατικής ιδεολογίας από τον κρατικό μηχανισμό στο επαναστατικό κόμμα των μπολσεβίκων και στην παράλληλη ανάπτυξη ενός καθεστώτος “γραφειοκρατικού κολεκτιβισμού”⁴²¹ - δηλαδή μιας οικονομίας ολοένα και περισσότερο ελεγχόμενης από το κράτος και τους μηχανισμούς του, οι οποίοι αναπτύσσονταν ολοένα και περισσότερο αυτόνομα. Μετά τη βίαιη κατάργηση της ΝΕΠ, το σύνολο σχεδόν των μέσων παραγωγής πέρασε νομικά στη συλλογική ιδιοκτησία του ρωσικού λαού· όμως τόσο η παραγωγική διαδικασία, όσο και ο έλεγχος της νομής του προϊόντος της διευθύνονταν από μηχανισμούς με κάθετες ιεραρχικές σχέσεις, όπου τα όργανα λαϊκής αυτοδιοίκησης, όπως τα σοβιέτ των εργατών, είχαν από καιρό μαραζώσει και στην καλύτερη περίπτωση υπολειπουργούσαν. Η κατάσταση αυτή έγινε μη αντιστρέψιμη την περίοδο που η κομματική ηγεσία, έχοντας εκκαθαρίσει σχεδόν όλους τους πολιτικούς της αντιπάλους, προχωρούσε στην εφαρμογή του πρώτου σοσιαλιστικού συντάγματος. Η γραφειοκρατία, που δεν ταυτίζεται βεβαίως με τη σταλινική ηγεσία, αν και συνδέεται μαζί της,⁴²² πρόβαλε την κυριαρχία της ως “εφαρμοσμένο σοσιαλισμό”, επιχειρώντας ό,τι και όλα τα μέχρι σήμερα

421 Ο όρος ανήκει από τον Bruno Rizzi και αναφέρεται στο έργο του *Η γραφειοκρατικοποίηση του κόσμου*. [Rizzi Bruno, *The Bureaucratization of the World*, 1939, προσβάσιμο στον ιστότοπο:

<https://www.marxists.org/archive/rizzi/bureaucratization/>]

422 βλ. στο παρόν, 3.1

οικονομικο-πολιτικά συστήματα: να προβάλλει τις ιδέες της ως “καθολικές ιδέες” - ως ιδέες ολόκληρης της κοινωνίας.⁴²³

Η αξιολόγησή αυτών των γεγονότων θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη όχι μόνο ότι η συντριπτική πλειοψηφία των κομμουνιστών εντός και εκτός ΕΣΣΔ παρέμεινε στο πλευρό του Στάλιν, αλλά επίσης ότι, την ίδια περίοδο μεγάλες μερίδες του ευρύτερου δημοκρατικού κόσμου προσανατολίστηκαν στην υποστήριξη μιας συνεργασίας με τους κομμουνιστές και την ΕΣΣΔ σε εθνικό και διεθνές επίπεδο αντίστοιχα. Επιφανείς προσωπικότητες της σοσιαλδημοκρατίας, όπως ο Otto Bauer και ο Leon Blum, συντέλεσαν σε αυτή την κατεύθυνση, η οποία και αποτελούσε αναγκαία συνθήκη για τη συγκρότηση των λαϊκών μετώπων και αργότερα για τον συνασπισμό της ευρύτερης Αριστεράς σε ενιαία αντιστασιακά εγχειρήματα ενάντια στη φασιστική κατοχή της Ευρώπης. Όμως, πολύ περισσότερο από την άποψη ορισμένων αξιολογιστών εκπροσώπων της μαρξιστικής ή μη σοσιαλδημοκρατίας, η σύγκλιση αυτή θα πρέπει να ερμηνευτεί ως αντανάκλαση των διαθέσεων των λαϊκών μαζών που τα κόμματά τους εκπροσωπούσαν.

Το ότι οι λαϊκές μάζες της Δύσης, παρά τον επαναστατικό βερμπαλισμό της περιόδου 1917 – 1921, παρέμειναν σε γενικές γραμμές προσηλωμένες στα δημοκρατικά και μεταρρυθμιστικά ιδεώδη τους είναι ένα γεγονός το οποίο διαπιστώσαμε αρκετές φορές στην πορεία της έρευνά μας. Η στάση αυτή αντανάκλαται στον εκλαϊκευμένο μαρξισμό της ΣΕΔ και της ΚΔ, όπως και σε εκείνον τον “μαρξισμό” που υιοθετούσε αυθόρμητα, ως “πρακτική ιδεολογία”, το εργατικό κίνημα.⁴²⁴ Μετά το 1921, όπως και πριν το 1917, οι εργατικές τάξεις παρέμειναν σοσιαλιστικές όσο και ρεφορμιστικές και ενώ πλέον το σοσιαλιστικό κίνημα (ή τουλάχιστον μία εκδοχή του) έβρισκε στην ΕΣΣΔ έναν τόπο⁴²⁵ όπου η θεωρία του μετουσιωνόταν σε ζωντανή πρακτική, οι εργατικές μάζες δεν προσέτρεξαν στις οργανώσεις που υπερασπίζονταν αυτή την προοπτική. Τις προσέγγισαν όμως αργότερα, όταν εκείνες υποχώρησαν στην αποδοχή ενός αστικοδημοκρατικού πλαισίου του πολιτικού *πράττειν*, καταφεύγοντας παράλληλα στη λαοφιλή πρακτική των διευρυμένων συνεργασιών με τις άλλες δυνάμεις “Αριστεράς” και υιοθετώντας τα λαϊκίστικα αιτήματα που τη συνόδευαν.

Δε θα πρέπει να παραβλέψουμε το γεγονός ότι η στροφή αυτή, η οποία αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για την εκλογική και οργανωτική ενίσχυση των ΚΚ, δεν αφορούσε μονάχα στον “εκδημοκρατισμό” της κομμουνιστικής πρακτικής στη Δύση αλλά, επίσης, στην επικράτηση μιας ορισμένης αφήγησης στο εσωτερικό του σοβιετικού κόμματος η οποία, όπως είδαμε παραπάνω, αντανάκλούσε με τη σειρά της τους μετασηματισμούς που συντελούνταν στον σοβιετικό κοινωνικό

423 βλ. Marx Karl, Engels Friedrich, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, τ. Α', εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1997, σ. 94

424 “Οι πρακτικές ιδεολογίες είναι σύνθετοι σχηματισμοί-μοντάζ από έννοιες, παραστάσεις και εικόνες στο εσωτερικό τρόπων συμπεριφοράς, δράσεων, στάσεων και συμβατικών κινήσεων. Συνολικά λειτουργούν ως πρακτικές νόρμες οι οποίες “προσδιορίζουν” τη στάση και τη συγκεκριμένη τοποθέτηση των ανθρώπων απέναντι στα πραγματικά αντικείμενα και τα πραγματικά προβλήματα της κοινωνικής και ατομικής τους ύπαρξης καθώς και της ιστορίας τους”. [Althusser Louis, *Φιλοσοφία και σπον* Μηλίας Γιάννης, *Ο Μαρξισμός ως σύγκρουση τάσεων*, ηλεκτρονική έκδοση, 1996, υποσημείωση 10, σ. 10-11, προσβάσιμο στο http://www.24grammata.com/wp-content/uploads/2012/02/Marxismos_Syngkrousi_Taseon-24grammata.com_.pdf]

425 Ο όρος *τόπος* χρησιμοποιείται εδώ με τη διπλή του σημασία, ως έδαφος εντοπίσιμο στο χώρο και ως εννοιολογικό σημείο αναφοράς.

σηματισμό. Η ισχύς της νέας σοβιετικής αφήγησης και του συστήματος που εξυπηρετούσε ήταν αρκετή για να εκμηδενίσει οποιαδήποτε κριτική “εκ των έσω”. Όπως έγραψε αργότερα ο Αντόρνο, η μόνη κριτική που συνέχιζε να επιτρέπεται ήταν εκείνη που υποστήριζε ότι οι πολίτες δεν εργάζονται αρκετά σκληρά.⁴²⁶ Την ίδια εποχή, στις χώρες της καπιταλιστικής Δύσης οι θεωρητικές συζητήσεις θάφτηκαν βιαστικά κάτω από το βάρος της επιτακτικής αναγκαιότητας για ενιαία δράση ενάντια στο φασισμό.

Η αυτονομία του συστήματος που διαμόρφωσαν στην ΕΣΣΔ αυτοί οι μετασχηματισμοί από την κομμουνιστική ουτοπία, αποτέλεσε ένα βαρύ πλήγμα για τον κομμουνισμό ως κίνημα. Στο εξής, αν και οι αναφορές στη μελλοντική πραγμάτωση του ολοκληρωμένου κομμουνισμού δεν εξέλειψαν τελείως, τα ΚΚ προπαγάνδιζαν βασικά για τη διάδοση του “υπαρκτού σοσιαλισμού” στις χώρες τους. Η πρόσληψη του σοσιαλισμού ως αυτόνομου “σταδίου”, που είναι δυνατό να “οικοδομηθεί” με όρους πολιτικής παρέμβασης, βρίσκεται πολύ μακριά από το πνεύμα της *Κριτικής του Προγράμματος της Γκότα* και του *Εμφύλιου Πόλεμου στη Γαλλία* ή ακόμη και του έργου του Λένιν.⁴²⁷ Ο υπαρκτός σοσιαλισμός, όπως επίσης το κόμμα που τον εφαρμόζει και το κράτος μέσω του οποίου το κάνει έχει, υποτίθεται, προσωρινό χαρακτήρα και αναμενόταν να *ξεπεραστεί* στο κομμουνιστικό μέλλον. Όμως η μεσολαβούσα απόσταση μεταξύ τρέχουσας πραγματικότητας και επιθυμητής κατάστασης διαρκώς διευρύνονταν, με αποτέλεσμα οι θεσμοί αυτοί έτειναν να μονιμοποιηθούν.⁴²⁸ Το γεγονός ότι το ΚΚΣΕ και τα αδελφά του κόμματα συνέχισαν να αναφέρονται στην μαρξιστική κοσμοθεωρία και στα σύμβολα της επανάστασης του 1917, όπως και συνολικότερα στην επαναστατική διαδικασία, ως μέθοδο πάλης και μετασχηματισμού των κοινωνικών και παραγωγικών σχέσεων, δεν αναιρεί τον καθοριστικό χαρακτήρα αυτών των εξελίξεων που κατά μία έννοια επισφράγισαν την ήττα του εγχειρήματος του Οκτώβρη.

Βεβαίως οι κομμουνιστές παρέμειναν στην πρωτοπορία των κοινωνικών αγώνων της εργατικής τάξης, τόσο στην ΕΣΣΔ όσο και στον καπιταλιστικό κόσμο. Άλλωστε, ήταν η μόνη αντικαπιταλιστική πολιτική δύναμη που στη δεκαετία του 1930 διεύρυνε το ακροατήριό της,⁴²⁹ όταν ο γενικός ενθουσιασμός των ενωτικών αντιφασιστικών εγχειρημάτων άφηνε πολύ λίγο χώρο για την ανάπτυξη των κριτικών φωνών της Αριστεράς και της αναρχίας. Όμως η απήχηση των ΚΚ της εποχής των “λαϊκών μετώπων” δεν κερδήθηκε χωρίς κόστος. Όπως είχε συμβεί νωρίτερα με την “ορθόδοξη” σοσιαλδημοκρατία, η συμμετοχή των κομμουνιστών στο mainstream πολιτικό παιχνίδι συνοδεύτηκε από την υποχώρησή τους τα αρχικά τους αιτήματα.

Στην προηγούμενη περίοδο (1927/28 – 1934) το επαναστατικό αίτημα, η κομμουνιστική προοπτική και το όραμα της παγκόσμιας προλεταριακής επανάστασης συγκροτούνταν για τους “ορθόδοξους μαρξιστές” στους άξονες του ίδιου πραγματολογικού πλέγματος που κυριαρχούσε και στην εποχή της οκτωβριανής επανάστασης – με βασική διαφορά την υποστήριξη της δυνατότητας επικράτησης του “σοσιαλισμού” σε μία και μόνο χώρα, που όμως δε συνιστούσε ακόμη υποχώρηση από το αίτημα της

426 Adorno Theodore, “Resignation”, *Telos* (1969), προσβάσιμο στον ιστότοπο: http://platypus1917.org/wp-content/uploads/2014/10/adorno_resignation1969.pdf

427 βλ. Lenin Vladimir, *Κράτος και Επανάσταση*, εκδ. Σύγχρονη εποχή, Αθήνα, 2012

428 βλ. Δημάκης Ιωάννης, *Φιλελευθερισμός, σοσιαλισμός και εθνικισμός στη νεότερη Ευρώπη*, εκδ. Παπαζήση, σ. 193

429 Εντυπωσιακή εξαίρεση αποτελεί εδώ το παράδειγμα των ισπανικών αναρχικών οργανώσεων.

παγκοσμιοποίησης της επανάστασης. Ορισμένα σημεία της αφήγησης των οπαδών της γραμμής της “τρίτης περιόδου”, όπως η ταύτιση (και όχι απλώς σύνδεση) της έννοιας της δικτατορίας του προλεταριάτου με μία συγκεκριμένη πολιτειακή μορφή, αποτελούν ενδείξεις σοβαρής θεωρητικής ανεπάρκειας. Υπογραμμίσαμε επίσης αρκετά στοιχεία που συνηγορούν ότι η συνολική πολιτική που ακολουθήθηκε την εποχή εκείνη ήταν ατελέσφορη, σε ορισμένες δε περιπτώσεις καταστροφική. Σε κάθε περίπτωση ήταν πολύ μακριά από τις διαθέσεις των μαζών που δεν έβλεπαν τις επιθετικές κομμουνιστικές πρακτικές ως λύση στα καθημερινά τους προβλήματα. Όλα αυτά όμως δεν αναιρούν το γεγονός ότι, από την σκοπιά των ιδεολογικών της συντεταγμένων, η πολιτική εκείνη παρέμενε, σε γενικές γραμμές, συνεπής προς την κατεύθυνση που είχαν θέσει οι επαναστάσεις του 1917-1921.

Αντιθέτως, οι συμμαχίες που συγκροτήθηκαν στα μέσα της δεκαετίας του 1930, ανάμεσα στα κόμματα της Αριστεράς και του ευρύτερου προοδευτικού χώρου, αποτελούσαν προϊόν μιας συνολικότερης ιδεολογικό-πολιτικής συνάντησης που αφορούσε από τη μία, την υποχώρηση της κινηματικής πρωτοπορίας από το ουτοπιστικό της πρόταγμα και από την άλλη, την επαγρύπνηση των λιγότερο μαχητικών στοιχείων της εργατικής τάξης, μετά την επικράτηση του ναζισμού στη Γερμανία. Κατά κάποιο τρόπο οι εξελίξεις της εποχής αυτής μείωσαν το χάσμα που είχε δημιουργήσει η ρήξη της επαναστατικής περιόδου ανάμεσα στις δυνάμεις του ευρύτερου σοσιαλιστικού-εργατικού κινήματος.

Μπορούμε, σε αυτό το σημείο, να προχωρήσουμε σε ορισμένες συσχετίσεις αναφορικά με την κατάσταση των ιδεολογικών συσχετισμών στο εσωτερικό του κομμουνιστικού κινήματος και τις μετωπικές πολιτικές που επιλέχθηκαν ή απορρίφθηκαν ανά περίοδο.

Αρχικά, στην περίοδο 1917 – 1921, που είναι και η κατεξοχήν περίοδος της επαναστατικής αναταραχής, το κομμουνιστικό κίνημα εξέφρασε τη μεγάλη μάζα των επαναστατημένων εργατών, που προσχώρησαν στις γραμμές του κατά εκατοντάδες χιλιάδες. Ακολουθεί στη συνέχεια μία περίοδος, δύο περίπου ετών, κατά την οποία η αποκρυσταλλώνεται αποδοχή της ήττας των επαναστατικών κινήματων στην Ευρώπη. Ωστόσο ένα μέρος της βάσης του που συνεχίζει να συσπειρώνει τα πιο μαχητικά στοιχεία του εργατικού κινήματος αρνείται να υποστεί τις σημαίες της επανάστασης με συνέπεια να υποστεί νέες ήττες και απογοητεύσεις (Αλμπόνα 1921, Γερμανία 1921 και 1923, Βουλγαρία 1923). Σε συνέχεια αυτής της περιόδου, μεταξύ 1922/23 και 1928, το κομμουνιστικό κίνημα επιχειρεί έναν τακτικό ελιγμό, στα πλαίσια του οποίου εγγράφεται και η τακτική των ενιαίων μετώπων *ως γενική γραμμή* του διεθνούς κινήματος, αλλά και η υποστήριξη μη κομμουνιστικών “εργατικών κυβερνήσεων”, μέχρις ότου οι συνθήκες επαναφέρουν το αίτημα του επαναστατικού κοινωνικού μετασχηματισμού στο προσκήνιο. Στο μεταξύ οι κομμουνιστές καλούνταν να συμμετέχουν στις μαζικές οργανώσεις των εργατών και να προασπίζονται ακόμη και “τα πιο μερικά, τα πιο άμεσα αιτήματα”, προκειμένου να αποδείξουν στις μάζες ότι αποτελούσαν την πλέον φερέγγυα και αγωνιστική πολιτική δύναμη. Όμως παρά την καταστροφολογία της Γ' Διεθνούς, η καπιταλιστική οικονομία δεν κατέρρευσε, οι δε σοσιαλδημοκράτες συνέχισαν να βρίσκονται στις επάλξεις των κοινωνικών αγώνων. Μάλιστα, επειδή δεν απαιτούσαν από το ακροατήριό τους την υιοθέτηση ενός ιδιαίτερα μαξιμαλιστικού προτάγματος, με ενδεχόμενα τεράστιο κόστος, υποστηρίχθηκαν από την πλειοψηφία των εργατών.

Εξαιτίας της “καθυστέρησης της παγκόσμιας επανάστασης”, το κέντρο βάρους των πολιτικο-θεωρητικών συζητήσεων μετατοπίστηκε στην ΕΣΣΔ, όπου περιστράφηκε κυρίως γύρω από δύο ζητήματα: Το ένα σχετιζόταν με τη δυνατότητα προχωρήματος της “σοσιαλιστικής οικοδόμησης” σε μία και μόνο χώρα, και το δεύτερο με τις σχέσεις που όφειλε να χτίσει το ΚΚΣΕ με τις μη-εργατικές μάζες της σοβιετικής υπαίθρου, καθώς και το ρόλο θα έπρεπε να έχουν αυτές στη διαμόρφωση της σοβιετικής οικονομίας.

Το γεγονός της νικηφόρας επικράτησης των μπολσεβίκων έναντι των αντιπάλων τους έκανε τις μεθόδους τους να προσλαμβάνονται ως πρότυπο με το οποίο όφειλε να συμμορφωθεί το παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα προκειμένου να καταστεί δυνατή μία αναζωπύρωση του στη Δύση και στον υπόλοιπο κόσμο. Ως αποτέλεσμα είχαμε την “μπολσεβικοποίηση” των εθνικών τμημάτων της Κομιντέρν, δηλαδή την εκκαθάρισή τους από διάφορα στοιχεία που εκδήλωναν “αριστερές”, ή “δεξιές” παρεκκλίσεις και σημείωναν αδυναμία συμμόρφωσης με τις αλλαγές στην πολιτική πρακτική που απαιτούσε η Εκτελεστική Επιτροπή της ΚΔ. Ένα άλλο αποτέλεσμα ήταν η αναγωγή της μονολιθικότητας του κόμματος σε ύψιστη πολιτική αρχή, δίχως τη διατήρηση της οποίας, υποτίθεται, ότι τα ΚΚ δε θα μπορούσαν να ανταποκριθούν στο “ιστορικό τους καθήκον”. Βεβαίως η υπεράσπιση της μονολιθικότητας μεταφραζόταν πλέον αναγκαστικά σε υπεράσπιση της ΕΣΣΔ, που με τη σειρά σήμαινε όλο και περισσότερο την υπεράσπιση της νέας ηγεσίας του ΚΚΣΕ. Το γεγονός ότι τα ειδικά συμφέροντα αυτής της ομάδας συνέπιπταν, όχι μόνο με εκείνα της κρατικής γραφειοκρατίας αλλά, επίσης, με τα *άμεσα* συμφέροντα της εργατικής τάξης της ΕΣΣΔ (και κατά κανόνα με τις διεκδικήσεις των εργατών στις καπιταλιστικές χώρες) δεν είναι βέβαια τυχαίο, όμως όπως έδειξε η ιστορική πείρα ο χαρακτήρας αυτής της σχέσης δεν ήταν ούτε δεσμευτικός, ούτε αποφασιστικός.

Στην περίοδο 1928-1934 οπότε τα ΚΚ, ελπίζοντας στη δυνατότητα επαναστατικού ξεπεράσματος της οικονομικής κρίσης που ορθά είχαν διεβλέψει προς όφελος του προλεταριάτου, προώθησαν το σύνθημα “τάξη εναντίον τάξης” και την παραπέρα ρήξη με τη σοσιαλδημοκρατία, την οποία αντιστοίχισαν με τον φασισμό ως βασικό στήριγμα του αστισμού απέναντι στην “επερχόμενη επανάσταση”, η οποία έλαβε σχεδόν αποκαλυπτικό χαρακτήρα. Παρά τη γενική εντύπωση, η τακτική αυτή δεν απομόνωσε περισσότερο τους κομμουνιστές από τις εργατικές μάζες – στην πραγματικότητα η επιρροή τους κατά τη διάρκεια της “τρίτης περιόδου” ενισχύθηκε ελαφρά. Σε καμία περίπτωση πάντως δεν ανταποκρίθηκε στις προσδοκίες των κομμουνιστών.

Η αποτυχία της πολιτικής της “τρίτης περιόδου” και η συνειδητοποίηση της θανάσιμης απειλής που συνιστούσε ο φασισμός οδήγησαν το διεθνές κομμουνιστικό κέντρο σε μία ακόμη στροφή (ή επιστροφή) στην υπεράσπιση του ενιαίου εργατικού μετώπου και των εργατικών κυβερνήσεων. Όμως οι συμμαχίες που κρίνονταν στο εξής αποδεκτές, προκειμένου η γραμμή αυτή να καταστεί νικηφόρα, διευρύνθηκαν σημαντικά συγκριτικά με την πριν το 1928 περίοδο. Η τακτική των “λαϊκών μετώπων” δεν περιοριζόταν σε μία συμμαχία με τις ρεφορμιστικές εργατικές οργανώσεις για την υπεράσπιση των άμεσων συμφερόντων των εργατών, αλλά επιδίωκε τη λειτουργία αυτής της συμμαχίας στα πλαίσια ενός ευρύτερου, διαταξικού συνασπισμού των δημοκρατικών δυνάμεων ενάντια στην επικράτηση του

φασισμού. Άλλωστε η Γ' Διεθνής περιέγραψε τον φασισμό ως την πολιτική έκφραση των πιο αντιδραστικών στοιχείων της αστικής τάξης και συγκεκριμένα του μονοπωλιακού χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου.

Επιπλέον, παρατηρείται την περίοδο αυτή μία συντηρητική στροφή του κομμουνιστικού λόγου καθώς ενσωματώνονται σε αυτόν στοιχεία μιας ριζοσπαστικά λαϊκιστικής και σε ορισμένες περιπτώσεις εθνικιστικής πολιτικής αντίληψης. Συναντάμε έτσι την υιοθέτηση εννοιών όπως το έθνος, η πατρίδα και η δημοκρατία από τον κομμουνιστικό λόγο, ενώ στα πλαίσια του αντιφασιστικού αγώνα τα ΚΚ προτάσσουν εμφατικά το αίτημα των αστικών ελευθεριών.⁴³⁰ Η μετατόπιση αυτή θα γίνει σαφέστερη στα χρόνια που ακολούθησαν, οπότε τα ΚΚ συμμετείχαν (και ενίοτε πρωτοστάτησαν) στα διάφορα “εθνικά απελευθερωτικά μέτωπα” ενάντια στη φασιστική κατοχή. Ήταν οι εποχή που οι Έλληνες παρτιζάνοι τραγουδούσαν για “την Ελλάδα, το δίκιο και τη λευτεριά”, ενώ, στην άλλη πλευρά της Ευρώπης, οι κόκκινοι ποιητές δήλωναν ότι: “το κόμμα τους τους έδωσε τα χρώματα της Γαλλίας”.⁴³¹ Είναι βέβαιο ότι δύο δεκαετίες νωρίτερα ανάλογες δηλώσεις θα είχαν επιφέρει σίγουρη διαγραφή.

Πέρα από τις πολιτικές και γεωπολιτικές επιδιώξεις των ΚΚ και της ΕΣΣΔ, η στροφή αυτή θα πρέπει να ερμηνευθεί και ως αντανάκλαση μιας υπαρκτής τάσης στο εσωτερικό του εργατικού κινήματος και των υπόλοιπων λαϊκών στρωμάτων. Άλλωστε, παρά τις αλλαγές που διαπιστώσαμε στον ιστορικό ρόλο του οργανωμένου κομμουνιστικού κινήματος δε θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι έφτασε να είναι, κατά κάποιο τρόπο, ανεπηρέαστο από τις ανησυχίες της τάξης από την οποία αναδύθηκε. Ειδική μνεία αξίζει εδώ στο παράδειγμα του PCF. Πρόκειται για ένα κόμμα ιδιαίτερα μαζικό, με ισχυρή απήχηση και με κατεξοχήν εργατική κοινωνική σύνθεση που, καθόλου τυχαία, ήταν και το πρώτο στο οποίο εκφράστηκε η “δεξιά” στροφή του 1934-1935. Χρησιμοποιώντας την μαρξιστική ορολογία θα μπορούσαμε να πούμε ότι ήταν η κίνηση της ταξικής πάλης που καθόρισε τις επιδιώξεις των κομμάτων και όχι το αντίστροφο.

Βλέπουμε λοιπόν πως μετά την ήττα της επανάστασης του 1917-1921 στην Ευρώπη και τον αργό γραφειοκρατικό μαρασμό της εργατικής εξουσίας (στο βαθμό που αυτή εδραιώθηκε ποτέ) στο σοβιετικό κράτος, το εργατικό κίνημα επέστρεψε σε προγενέστερες “θέσεις μάχης” οι οποίες, αν και παρέμεναν μαξιμαλιστικές, δεν ήταν άμεσα επαναστατικές. Μπροστά στην απειλή της επικράτησης του φασισμού, η στροφή των κομμουνιστών στο δημοκρατικό δρόμο χαιρετίστηκε με ενθουσιασμό. Με την εφαρμογή των αποφάσεων του 7ου Παγκόσμιου Συνεδρίου της ΚΔ, τα ΚΚ γνώρισαν πρωτοφανή μαζικότητα που ανανέωσε άρδην τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής τους βάσης.

Συγκεκριλαιώνοντας, μπορούμε να σημειώσουμε ότι, ενώ η τακτική του ενιαίου μετώπου της περιόδου του 4ου Συνεδρίου αφορούσε έναν τακτικό ελιγμό, στα πλαίσια μιας γενικά επαναστατικής πολιτικής πρακτικής (και ίσως γι' αυτόν ακριβώς το λόγο δε σημείωσε ιδιαίτερες επιτυχίες), η τακτική των λαϊκών μετώπων εγγράφεται σε μία γενικότερη ιδεολογική υποχώρηση του κομμουνιστικού κινήματος, που συνδέεται με μία διευρυμένη αποδοχή του αστικοδημοκρατικού θεσμικού πλαισίου – ανεξαρτήτως εάν οι εισηγητές της ήθελαν να τη χρωματίσουν διαφορετικά.

430 βλ. χαρακτηριστικά τις αφίσες των Λαϊκών Μετώπων Γαλλίας και Ισπανίας στο παράρτημα.

431 Αναφορά στον ύμνο του ΕΛΑΣ και στον στη συλλογή *La Diane française*, του Louis Aragon.

Δεν εξετάζουμε εδώ το θεωρητικό πρόβλημα των μαρξιστών σχετικά με το αν τα λαϊκά μέτωπα θα μπορούσαν να σκιαγραφήσουν έναν διαφορετικό και ενδεχομένως δημοκρατικό δρόμο προς το σοσιαλισμό. Υποστηρίζουμε απλώς ότι η ιστορική τους εμφάνιση δε συμπίπτει με έναν τακτικό ελιγμό προς αυτή την κατεύθυνση, αλλά με την υποστολή του επαναστατικού αιτήματος του διεθνούς προλεταριάτου, όπως αυτό εκφράστηκε το 1917 και σε ένα βαθμό συνέχισε να διαπερνά το λόγο και την πρακτική των κομμουνιστών κατά τα επόμενα χρόνια. Το γεγονός ότι τα ΚΚ συνέχισαν να αναφέρονται στην “επανάσταση” και στο “σοσιαλισμό” δε σημαίνει ότι αναφέρονταν και στα αντικείμενα που οι όροι αυτοί περιέγραφαν μία ή δύο δεκαετίες νωρίτερα. Όπως διαπιστώνουμε, οι θεωρητικο-φιλοσοφικές μεταβολές που είχαν στο μεταξύ συντελεστεί ήταν τέτοιου μεγέθους που μπορούν να μελετηθούν επιστημολογικά ως επιστροφή Παραδείγματος.⁴³² Εμφανίστηκε δηλαδή μία εννοιολογική ασυμμετρία στους καταστατικούς όρους του κομμουνιστικού κινήματος: μία ασυμμετρία που αντανακλάται στην αδυναμία του σύγχρονου ερευνητή να κατανοήσει το πραγματολογικό περιεχόμενο της κομμουνιστικής αφήγησης της επαναστατικής περιόδου.

Δεδομένου ότι στα επόμενα χρόνια δεν εμφανίστηκε κάποια άλλη κινηματική πρωτοπορία που να υποκαταστήσει το ρόλο των ΚΚ στο εσωτερικό του εργατικού κινήματος, δικαιούμαστε να συμπεράνουμε ότι οι εξελίξεις του 1934-1935 αντανακλούν μία συνολικότερη αλλαγή στον χαρακτήρα του εργατικού κινήματος. Δίχως να αποκλείεται, δεν προκύπτει από την έρευνά μας ότι η αλλαγή αυτή σημειώνει και μία μεταβολή του ρόλου του προλεταριάτου αναφορικά με τους όρους της κοινωνικής αναπαραγωγής. Φαίνεται περισσότερο να αντιστοιχεί σε μία “επιστροφή στην κανονικότητα”, μετά από μία σύντομη περίοδο εκτροπής από την καθιερωμένη κοινωνική του πρακτική.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

432 Η έννοια του “Παραδείγματος” εισήχθη στην επιστημολογική ορολογία από τον Thomas Kuhn. Σύμφωνα με τη θεωρία που αναπτύσσει στη *Δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*, η ιστορία του επιστημονικού φαινομένου σημαδεύεται από στιγμές κατά τις οποίες η κατεστημένη προσέγγιση του πραγματικού ανατρέπεται, ενώ παράλληλα σμιλεύονται νέες παραστάσεις και καινοφανείς προσλήψεις του. Υπό ορισμένες προϋποθέσεις, οι νέες προσλήψεις μπορούν να συναρθρώσουν νέο “Παράδειγμα”. Επειδή κάθε Παράδειγμα αποτελεί ένα σχετικά συμπαγές και αυτόνομο αναλυτικό σύστημα, εντός του οποίου μπορούν να αναπτυχθούν διαφορετικά σύνολα θεωριών. Καθώς η αλλαγή Παραδείγματος σημαίνει και αλλαγή του τρόπου με τον οποίο εκλαμβάνουμε τα πράγματα, ή τις μεταξύ τους σχέσεις, παρατηρείται, ανάμεσα στους κοινούς όρους δύο Παραδειγμάτων, μία “εννοιολογική ασυμμετρία” (π.χ η έννοια της βαρύτητας είναι διαφορετική σε ένα κείμενο που εμπίπτει στο νευτώνειο παράδειγμα και διαφορετική σε ένα που αναφέρεται στη θεωρία της σχετικότητας). [βλ. σχετικά, Μπαλτάς Αριστείδης, Στεριόπουλος Κώστας, *Φιλοσοφία και επιστήμες στον εικοστό αιώνα*, εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2014, σ.428-445] Προκειμένου προκειμένου να έχουμε μία αλλαγή παραδείγματος θα πρέπει το νέο παράδειγμα να μπορεί να επιλύσει σε τουλάχιστον τόσα προβλήματα όσα και το υπό αίρεση κυρίαρχο, ή έστω λιγότερα αλλά περισσότερο σημαντικά. Εάν δεν τα καταφέρει, το κυρίαρχο παράδειγμα παραμένει, ενίοτε ενισχυμένο.

Πάνω: Στιγμιότυπα από το 2ο (αριστερά) και το 7ο (δεξιά) Παγκόσμιο Συνέδριο της Κομμουντέρν.

Κάτω: Φωτογραφίες από την πρώιμη Σοβιετική Ένωση.

Αριστερά: Τρεις εργάτες κάνουν διάλειμμα διαβάζοντας την εφημερίδα "Ο Άθεος" (1922). Δεξιά πάνω: Παρέα παιδιών στη γιορτή της εργατικής πρωτομαγιάς (1927). Δεξιά κάτω: Γυμνάσια θηλέων στην Κόκκινη Πλατεία (1924).

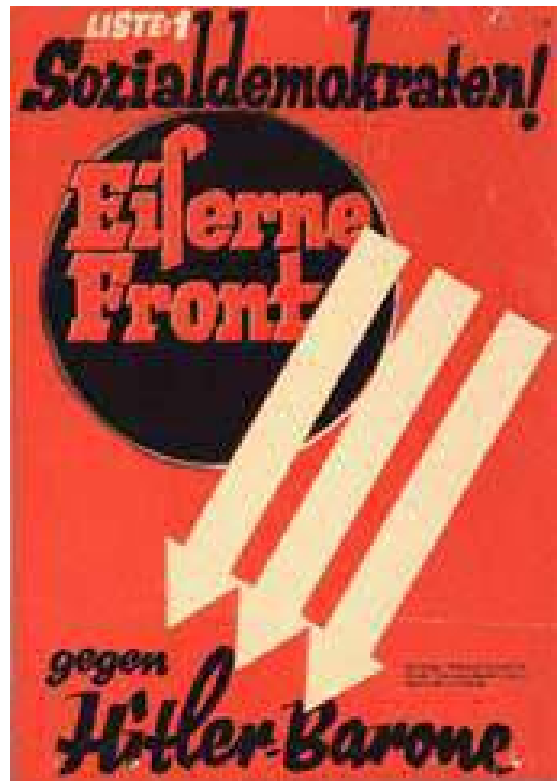
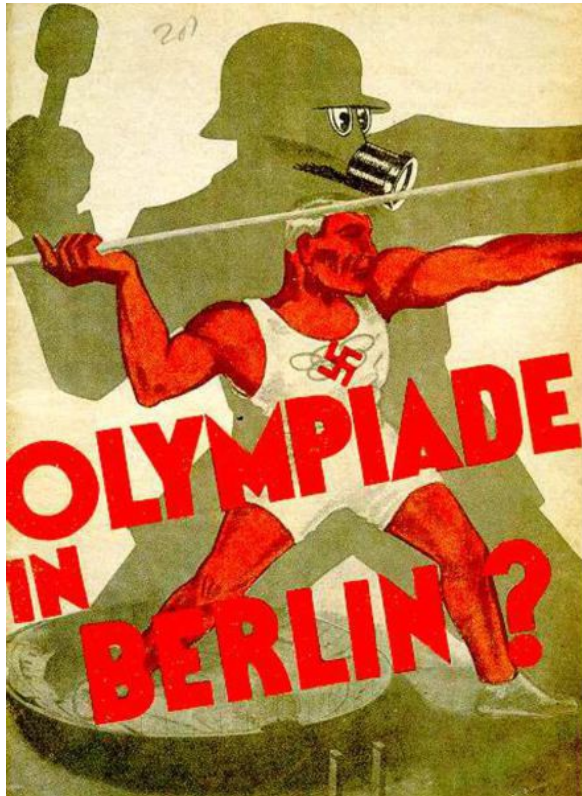
Πάνω: Γαλλία 1936.

Αριστερά: Εργάτες στήνουν χορό σε κατειλημμένο εργοστάσιο (Ιούνιος). Δεξιά: Μέλη τις Κομμουνιστικής Νεολαίας σε εκδήλωση μνήμης για τους εκτελεσθέντες κομμουνάρους του 1871 (Μάρτιος).

Κάτω: Ισπανικός Εμφύλιος.

Αριστερά: Γερμανός εθελοντής της ταξιαρχίας “Ernst Thaelman” (1937). Δεξιά πάνω: Οικογένειες διανυκτερεύουν σε σταθμό του μετρό της Μαδρίτης κατά τη διάρκεια αεροπορικής επιδρομής της φρανκικής αεροπορίας (9/12/1936). Δεξιά κάτω: Πολιτοφύλακες του Λαϊκού Μετώπου μεταφέρουν αιχμάλωτο αξιωματικό των στασιαστών σε έκτακτο στρατοδικείο (27/7/1936).

Πάνω: Αντιφασιστικές αφίσες από το KPD (αριστερά)

και το SPD (δεξιά).

Κάτω αριστερά: Προεκλογική αφίσα του Λαϊκού Μετώπου της Γαλλίας. Κάτω δεξιά: προεκλογική αφίσα του Λαϊκού Μετώπου της Ισπανίας.

Γράμμα από τον Π. Ιβάνοφ [P. Ivanov], έναν εργάτη στην Κ.Ε του Βισχί Ολ Τσενταέφσκι. Σταθμός Νεμίρχ, περιοχή Μογκίλεφ, επαρχία Ποντόλσκ.

Αγαπητοί σύντροφοι αρχηγοί,

Σας γράφω ένα γράμμα γιατί θέλω να σας μιλήσω για την εντύπωση που έχουν για μας, τους σκοτεινούς, τους υπανάπτυκτους, οπισθοδρομικούς ανθρώπους ο σύντροφός μας Ζηνόβιεφ και άλλοι από τους αρχηγούς μας. Σύντροφοι, ως σκοτεινός, οπισθοδρομικός τύπος δεν μπορώ να φανταστώ την κατασκευή του σοσιαλισμού χωρίς τη στενή συνοχή του κόμματός μας και της ηγεσίας. Καταλαβαίνω πλήρως τι θα συμβεί εάν στην καρδιά της κατασκευής του σοσιαλισμού υπάρχουν καβγάδες, έλλειψη συνεργασίας, διχόνοια. Δεν θα χτίσουμε τίποτε. Και πως θα μας αντιμετωπίσουν η αστική τάξη και οι Δυτικές χώρες; Θα μας κοροϊδέψουν, θα ακούσουν με το στόμα ανοικτό περιμένοντας την υποχώρηση της Σοβιετικής μας εξουσίας. Αν υπάρχουν καβγάδες, αυτό θα διευκολύνει για ακόμη μία φορά τους προβοκάτορες και τους Μενσεβίκους να διαδώσουν την ψευδή προπαγάνδα τους ενάντια στη Σοβιετική εξουσία. Είμαι ένας νεαρός εργάτης που γεννήθηκα το 1902 και εντάχθηκα στην ΚΟΜΣΟΜΟΛ το 1923

Η δεκαεξάχρονη ασπρορουχού Έμα Ρις μπρος στον ανακριτή*

*ποίημα του Μπέρτολτ Μπρεχτ, 1935

Σαν η δεκαεξάχρονη ασπρορουχού Έμα Ρις
Στήθηκε μπρος στον ανακριτή του Τσέρντοβιτς
Διατάχτηκε να εξηγήσει, γιατί
Μοίραζε προκηρύξεις που
Καλούσανε για επανάσταση,
πράγμα που επισύρει καταδίκη σε ειρκτή.
Αντί για απάντηση σηκώθηκε όρθια
και τραγούδησε Τη Διεθνή.
Κι όταν ο ανακριτής κούνησε το κεφάλι του
Του φώναξε με όλη της τη δύναμη: Σήκω πάνω!
Αυτό είναι η Διεθνής.

Οι 21 όροι για την εισδοχή των κομμάτων στην Κομμουνιστική Διεθνή.

1. Η καθημερινή προπαγάνδα και κίνηση πρέπει να 'χουν χαρακτήρα πραγματικά κομμουνιστικό και να συμμορφώνονται προς το πρόγραμμα και τις αποφάσεις της Τρίτης Διεθνούς. Όλα τα δημοσιογραφικά όργανα του Κόμματος πρέπει να συντάσσονται από βέβαιους κομμουνιστές, που έχουν αποδείξει την αφοσίωσή τους για την υπόθεση του προλεταριάτου. Δεν πρέπει να μιλάμε για τη δικτατορία του προλεταριάτου σαν να πρόκειται για καμιά έκφραση γνωστή και συνηθισμένη· η προπαγάνδα πρέπει να γίνεται με τρόπο που να δείχνει σε κάθε εργάτη, σε κάθε εργάτρια, σε κάθε στρατιώτη, σε κάθε χωριάτη ότι η δικτατορία είναι αναγκαία απ' αυτά τα γεγονότα της καθημερινής ζωής, τα οποία ο Τύπος μας πρέπει να τα σημειώνει συστηματικά. Ο περιοδικός ή οποιοσδήποτε άλλος Τύπος και όλες οι εκδοτικές υπηρεσίες πρέπει να είναι τελείως υποταγμένες στην Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος, είτε νόμιμη είναι αυτή η Επιτροπή είτε παράνομη. Δεν πρέπει να επιτρέπεται ώστε τα δημοσιογραφικά όργανα να καταχρώνται την αυτονομία για να κάνουν πολιτική που δεν είναι σύμφωνη με την πολιτική του Κόμματος. Στις εφημερίδες, στις δημόσιες συγκεντρώσεις, στα συνδικάτα, στις συνεργατικές, παντού όπου οι οπαδοί της Τρίτης Διεθνούς μπορούν να χώνονται, πρέπει να χτυπάνε συστηματικά και αλύπητα όχι μόνο την αστική τάξη, αλλά και τους συνενόχους της, δηλαδή τους μεταρρυθμιστές όλων των αποχρώσεων.

2. Κάθε οργάνωση που θέλει να προσχωρήσει στην Κομμουνιστική Διεθνή πρέπει κανονικά και συστηματικά να απομακρύνει από τις θέσεις που έχουν έστω και την παραμικρότερη ευθύνη μέσα στο εργατικό κίνημα (οργανώσεις του Κόμματος, συντάξεις εφημερίδων, συνδικάτα, κοινοβουλευτικές ομάδες, συνεργατικές, δήμους) τους μεταρρυθμιστές και τους κεντριστές, και να τους αντικαταστήσει με δοκιμασμένους κομμουνιστές - χωρίς να υπάρξει ο φόβος ότι, προπάντων στις αρχές, θα χρειαστεί αγωνιστές με πείρα ν' αντικατασταθούν από εργάτες πρωτόπειρους.

3. Σ' όλες σχεδόν τις χώρες της Ευρώπης και της Αμερικής, η πάλη των τάξεων μπαίνει στην περίοδο του εμφύλιου πολέμου. Υπό τους όρους αυτούς, οι κομμουνιστές δεν μπορούν να 'χουν εμπιστοσύνη στην αστική νομιμότητα. Έχουν υποχρέωση να δημιουργήσουν παντού, δίπλα στη νόμιμη οργάνωση, ένα μυστικό οργανισμό, που θα είναι ικανός στην κρίσιμη στιγμή να εκτελέσει το καθήκον του προς την επανάσταση. Σε κάθε χώρα, όπου εξαιτίας του στρατιωτικού νόμου και άλλων εξαιρετικών νόμων οι κομμουνιστές δεν μπορούν ν' αναπτύξουν όλη τους τη δράση νόμιμα, ο συνδυασμός της νόμιμης με την παράνομη δράση είναι αναμφισβήτητα αναγκαίος.

4. Η υποχρέωση για την προπαγάνδα των κομμουνιστικών ιδεών περιλαμβάνει και την απόλυτη ανάγκη να κάνουμε συστηματική και επίμονη προπαγάνδα και κίνηση μέσα στα στρατεύματα. Εκεί όπου φανερό προπαγάνδα είναι δύσκολο να γίνει εξαιτίας των εξαιρετικών νόμων, πρέπει να γίνεται κρυφά - άρνηση της προπαγάνδας αυτής θα ήταν προδοσία έναντι του επαναστατικού καθήκοντος και επομένως ασυμβίβαστη με την προσχώρηση στην Τρίτη Διεθνή.

5. Μια μεθοδική και συστηματική κίνηση στα χωριά είναι αναγκαία. Η εργατική τάξη δεν μπορεί να νικήσει αν δεν υποστηρίζεται τουλάχιστον από ένα μέρος εκείνων που δουλεύουν στα χωράφια (τους ημερομίσθιους γεωργούς και τους πιο φτωχούς χωρικούς) και αν με την πολιτική της δεν έχει ουδετεροποιήσει τουλάχιστον ένα μέρος από τα οπισθοδρομημένα χωριά. Η κομμουνιστική δράση στα χωριά αποκτάει σήμερα κεφαλαιώδη σημασία. Πρέπει να είναι έργο κυρίως των κομμουνιστών εργατών που βρίσκονται σε επαφή με τα χωριά. Το ν' αρνηθούμε να κάνουμε αυτή τη δράση ή να την εμπιστευτούμε σε διστακτικούς μισομεταρρυθμιστές, είναι σαν να απαρνηθούμε την προλεταριακή επανάσταση.

6. Κάθε κόμμα που θέλει ν' ανήκει στην Τρίτη Διεθνή, έχει υποχρέωση να καταγγέλλει τόσο το φανερό σοσιαλπατριωτισμό όσο και τον υποκριτικό και ψεύτικο σοσιαλειρητισμό. Πρέπει να αποδείξουμε συστηματικά στους εργάτες ότι, χωρίς το επαναστατικό γκρέμισμα του καπιταλισμού, κανένα διεθνές διαιτητικό δικαστήριο, καμιά συζήτηση για την ελάττωση των εξοπλισμών, καμιά «δημοκρατική» αναδιοργάνωση της Κοινωνίας των Εθνών δεν μπορούν να γλιτώσουν την ανθρωπότητα από τους ιμπεριαλιστικούς πολέμους.

7. Τα Κόμματα που θέλουν ν' ανήκουν στην Κομμουνιστική Διεθνή έχουν υποχρέωση ν' αναγνωρίσουν ότι είναι αναγκαία η διακοπή κάθε σχέσης με το μεταρρυθμισμό (ρεφορμισμό) και την πολιτική του κέντρου και να προπαγανδίσουν τη διακοπή αυτή στα μέλη των οργανώσεων. Μόνο έτσι μπορεί να υπάρξει συνεπής κομμουνιστική δράση. Η Κομμουνιστική Διεθνής απαιτεί επιτακτικά και χωρίς συζήτηση τη διακοπή αυτή που πρέπει να έχει τελειώσει όσο το δυνατό γρηγορότερα. Η Κομμουνιστική Διεθνής δεν μπορεί να δεχτεί ώστε αποδεδειγμένοι μεταρρυθμιστές σαν τον Τουράτι, τον Κάουτσκι, τον Χίλφερντιγκ, τον Λονγκέ, τον Μακντόναλντ, τον Μοντιλιάνι και άλλους, να έχουν το δικαίωμα να θεωρούνται μέλη της Τρίτης Διεθνούς και ν' αντιπροσωπεύονται σ' αυτή. Μια τέτοια κατάσταση θα έκανε την Τρίτη Διεθνή πολύ όμοια με τη Δεύτερη.

8. Στο ζήτημα των αποικιών και των καταπιεζόμενων εθνότητων, τα κόμματα των χωρών που η αστική τάξη κατέχει αποικίες ή έχει υπόδουλα άλλα έθνη, πρέπει να έχουν ιδιαίτερος καθαρή και ξάστερη τακτική. Κάθε Κόμμα που ανήκει στην Τρίτη Διεθνή έχει καθήκον να ξεσκεπάσει αλύπητα τις παλικαριές των ιμπεριαλιστών «του» στις αποικίες, να υποστηρίζει όχι με λόγια, αλλά με έργα, κάθε απελευθερωτικό κίνημα στις αποικίες, να ζητεί το διώξιμο των ιμπεριαλιστών της μητρόπολης από τις αποικίες, ν' αναπτύσσει στην καρδιά των εργατών της χώρας αισθήματα αληθινά αδελφικά για τον εργαζόμενο πληθυσμό των αποικιών και των υπόδουλων εθνότητων και να μην παύει να κάνει μέσα στα στρατεύματα της μητρόπολης αδιάκοπη προπαγάνδα εναντίον κάθε καταπίεσης των αποικιακών λαών.

9. Κάθε κόμμα που θέλει ν' ανήκει στην Κομμουνιστική Διεθνή πρέπει να κάνει επίμονη και συστηματική προπαγάνδα μέσα στα συνδικάτα, στις συνεργατικές και στις άλλες οργανώσεις των εργατικών μαζών. Πρέπει να ιδρυθούν κομμουνιστικοί πυρήνες· η επίμονη και σταθερή εργασία των πυρήνων αυτών θα κατακτήσει τα συνδικάτα υπέρ του κομμουνισμού. Καθήκον τους θα είναι να αποκαλύπτουν κάθε στιγμή την προδοσία των σοσιαλατριωτών και τους δισταγμούς του κέντρου. Οι κομμουνιστικοί αυτοί πυρήνες πρέπει να υποτάσσονται τελείως στο σύνολο του Κόμματος.

10. Κάθε κόμμα που ανήκει στην Κομμουνιστική Διεθνή έχει υποχρέωση να χτυπάει με δύναμη και επιμονή τη Διεθνή των κίτρινων συνδικάτων που ιδρύθηκε στο Άμστερνταμ. Πρέπει να διαδίδει μέσα στα εργατικά συνδικάτα με επιμονή την ιδέα της ανάγκης να διακόψουν κάθε σχέση με την Κίτρινη Διεθνή του Άμστερνταμ. Απεναντίας, πρέπει να συντρέξει μ' όλη του τη δύναμη τη διεθνή ένωση των κόκκινων συνδικάτων που προσχωρούν στην Κομμουνιστική Διεθνή.

11. Τα κόμματα που θέλουν ν' ανήκουν στην Κομμουνιστική Διεθνή είναι υποχρεωμένα ν' αναθεωρήσουν τη σύνθεση των κοινοβουλευτικών ομάδων τους, ν' απομακρύνουν απ' αυτές τα αμφίβολα στοιχεία, να τις υποτάξουν, όχι με λόγια, αλλά πραγματικά, στην Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος, ν' αξιώσουν από κάθε κομμουνιστή βουλευτή να υποτάξει όλη του τη δραστηριότητα στα αληθινά συμφέροντα της επαναστατικής προπαγάνδας και κίνησης.

12. Τα κόμματα που ανήκουν στην Κομμουνιστική Διεθνή πρέπει να οργανώνονται επί τη βάσει της αρχής της δημοκρατικής συγκέντρωσης. Στη σημερινή εποχή του άγριου εμφύλιου πολέμου, το Κομμουνιστικό Κόμμα δε θα μπορέσει να εκπληρώσει το ρόλο του αν δεν είναι οργανωμένο κατά τον πιο συγκεντρωτικό τρόπο, αν δε δεχτεί μια σιδερένια πειθαρχία παρόμοια με τη στρατιωτική πειθαρχία και αν ο κεντρικός οργανισμός του δεν έχει πλατιά δικαιοδοσία, δεν ασκεί μια αναμφισβήτητη επιβολή, αν δεν έχει την ομόθυμη εμπιστοσύνη των αγωνιστών.

13. Τα Κομμουνιστικά Κόμματα των χωρών όπου οι κομμουνιστές αγωνίζονται νόμιμα πρέπει κάθε τόσο να κάνουν εκκαθάριση των οργανώσεών τους για ν' απομακρύνουν τα συμφεροντολόγα και μικροαστικά στοιχεία.

14. Τα κόμματα που θέλουν ν' ανήκουν στην Κομμουνιστική Διεθνή πρέπει χωρίς καμιά επιφύλαξη να υποστηρίζουν όλες τις σοβιετικές δημοκρατίες στους αγώνες που κάνουν εναντίον της αντεπανάστασης. Πρέπει ακούραστα να κηρύσσουν στους εργάτες την άρνηση να μεταφέρουν πολεμοφόδια και στρατεύματα προορισμένα για τους εχθρούς των σοβιετικών δημοκρατιών, και να κάνουν προπαγάνδα, νόμιμη ή παράνομη, μέσα στα στρατεύματα που στέλνονται εναντίον των σοβιετικών δημοκρατιών.

15. Τα κόμματα που διατηρούν έως σήμερα τα παλιά σοσιαλδημοκρατικά προγράμματά τους, έχουν καθήκον να τα αναθεωρήσουν χωρίς αργοπορία και να ετοιμάσουν νέο κομμουνιστικό πρόγραμμα προσαρμοσμένο στις ιδιαίτερες συνθήκες της χώρας τους και φτιαγμένο σύμφωνα με το πνεύμα της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Κατά κανόνα, τα προγράμματα των κομμάτων που ανήκουν στην Κομμουνιστική Διεθνή πρέπει να επικυρωθούν από το Διεθνές Συνέδριο ή από την Εκτελεστική

Επιτροπή. Αν η Εκτελεστική Επιτροπή αρνηθεί σ' ένα κόμμα την επικύρωσή της, το κόμμα αυτό έχει το δικαίωμα να καταφύγει στο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς.

16. Όλες οι αποφάσεις των Συνεδρίων της Κομμουνιστικής Διεθνούς, καθώς και της Εκτελεστικής Επιτροπής, είναι υποχρεωτικές για όλα τα κόμματα που ανήκουν στην Κομμουνιστική Διεθνή. Η Κομμουνιστική Διεθνή και η Εκτελεστική της Επιτροπή δρουν σε μια περίοδο λυσσασμένου εμφύλιου πολέμου και γι' αυτό πρέπει να έχουν υπόψη τους τους όρους της πάλης, που είναι τόσο διαφορετικοί στις διάφορες χώρες και να μη παίρνουν αποφάσεις γενικές και υποχρεωτικές, παρά μόνο στα ζητήματα όπου οι αποφάσεις αυτές είναι δυνατές.

17. Σύμφωνα με τα παραπάνω, όλα τα κόμματα που ανήκουν στην Κομμουνιστική Διεθνή πρέπει ν' αλλάξουν όνομα. Κάθε κόμμα που θέλει να προσχωρήσει στην Κομμουνιστική Διεθνή πρέπει να πάρει τον τίτλο: Κομμουνιστικό Κόμμα της τάδε χώρας (τμήμα της Τρίτης Κομμουνιστικής Διεθνούς). Το ζήτημα αυτό της ονομασίας δεν είναι ένας απλός τύπος, έχει και μια μεγάλη πολιτική σημασία. Η Κομμουνιστική Διεθνή έχει κηρύξει αλύπητο πόλεμο εναντίον ολόκληρου του παλιού αστικού κόσμου και όλων των παλιών κίτρινων σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων. Είναι ανάγκη στα μάτια καθενός εργάτη να είναι εντελώς ξεκαθαρισμένη η διαφορά μεταξύ των Κομμουνιστικών Κομμάτων και των παλιών επίσημων σοσιαλδημοκρατικών ή «σοσιαλιστικών» κομμάτων που πούλησαν τη σημαία της εργατικής τάξης.

18. Όλα τα διεθνή δημοσιογραφικά όργανα των κομμάτων όλων των χωρών είναι υποχρεωμένα να δημοσιεύουν όλα τα σπουδαία επίσημα έγγραφα της Εκτελεστικής Επιτροπής της Κομμουνιστικής Διεθνούς.

19. Όλα τα κόμματα που ανήκουν στην Κομμουνιστική Διεθνή, ή ζητούν να προσχωρήσουν, είναι υποχρεωμένα να καλέσουν (όσο μπορούν γρηγορότερα), μέσα σε διάστημα 4 μηνών το αργότερο μετά το Δεύτερο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς, ένα έκτακτο Συνέδριο για ν' αποφασίσει επί των όρων αυτών. Οι Κεντρικές Επιτροπές πρέπει να φροντίσουν ώστε οι αποφάσεις του Δεύτερου Συνεδρίου της Κομμουνιστικής Διεθνούς να γίνουν γνωστές σ' όλες τις τοπικές οργανώσεις.

20. Τα κόμματα που θα ήθελαν τώρα να προσχωρήσουν στην Τρίτη Διεθνή, αλλά δεν έχουν αλλάξει ακόμα ριζικά την παλιά τους τακτική, πρέπει προηγουμένως να φροντίσουν ώστε τα 2/3 των μελών της Κεντρικής Επιτροπής τους ν' αποτελούνται από συντρόφους που πριν ακόμα από το Δεύτερο Συνέδριο είχαν φανερά ταχτεί υπέρ της προσχώρησης του Κόμματος στην Τρίτη Διεθνή. Εξαιρέσεις μπορούν να γίνουν με την έγκριση της Εκτελεστικής Επιτροπής της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Η Εκτελεστική Επιτροπή έχει το δικαίωμα να κάμει εξαιρέσεις και για τους αντιπροσώπους της τάσης του κέντρου που αναφέρονται στην παράγραφο 7.

21. Τα μέλη του Κόμματος που αποκρούουν τους όρους και τις θέσεις που καθόρισε η Κομμουνιστική Διεθνή, πρέπει ν' αποκλειστούν από το Κόμμα. Το ίδιο πρέπει να γίνει και για τους αντιπροσώπους του έκτακτου Συνεδρίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Adorno Theodor, Horkheimer Max, *Διαλεκτική του Διαφωτισμού*, Αθήνα, εκδ. Νήσος, 1996

Αλεξάτος Γιώργος, *Το Λεξικό του ελληνικού εργατικού κινήματος*, εκδ. Γειτονιές του Κόσμου, Αθήνα, 2008

Althousser Luis, *Θέσεις*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1999

Arendt Hannah, *Esseys in Understanding 1930 – 1954*, Sehocken, New York, 1994

Balderston Theodore, *The Origins and Course of the German Economic Crisis*, Haude & Spener, Berlin, 1993

Behan Tom, *Arditi del Popolo: Η Ιστορία της πρώτης αντιφασιστικής οργάνωσης*, εκδ. Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα, 2012

Beaud Michel, *Η ιστορία του σοσιαλισμού 1800-1981*, εκδ. Μαλλιάρης Παιδεία, Αθήνα, 1985

Bettelheim, *Οι Ταξικοί Αγώνες στην ΕΣΣΔ*, τ. Α', εκδ. Κουκίδα, Αθήνα, 2010

Bettelheim, *Οι Ταξικοί Αγώνες στην ΕΣΣΔ*, τ. Β', εκδ. Κουκίδα, Αθήνα, 2010

Βογιάζος Αντώνης, *Σοσιαλισμός και κουλτούρα (1917 - 1932)*, τ. Α', εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1978

Bologna Sergio, *Ναζισμός και εργατική τάξη*, εκδ. Antifa scripta, Αθήνα, 2011

Boyce Robert, *French Foreign and Defence Policy 1918-1940*, Psychology Press, London, 1998

Bukharin Nicolai, *Economics of the Transformation Period*, Economics, London, 1979

Burns Edward, *Ευρωπαϊκή Ιστορία, Ο δυτικός πολιτισμός: Νεότεροι χρόνοι*, εκδ. Επίκεντρο, Αθήνα, 2006

- Carillo Santiago, *Ευρωκομμουνισμός και κράτος*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1978
- Carnoy Martin, *Κράτος και πολιτική θεωρία*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1990
- Cobban Alfred, *A History of Modern France, vol. 3: 1871-1962*, Penguin Books Ltd, 1990
- Claudin Fernando, *Ευρωκομμουνισμός και σοσιαλισμός*, εκδ. Γράμματα, Αθήνα, 1978
- Claudin Fernando, *Η κρίση του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος*, εκδ. Γράμματα, Αθήνα, 1980
- Coutinho Nelson Carlos, *Gramsci's Political Thought, Historical Materialism*, 2013
- Degras Jane, *The Communist International 1919 – 1943 Documents, v. I (1919 - 1922)*, Royal Institute of International Affairs, 1955
- Degras Jane, *The Communist International 1919 – 1943 Documents, v. II (1923 - 1928)*, Royal Institute of International Affairs, 1959
- Δημάκης, *Φιλελευθερισμός, Σοσιαλισμός και Εθνικισμός στη Νεότερη Ευρώπη*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1983
- Dietrich Otto, *Οι φιλοσοφικές βάσεις του εθνικοσοσιαλισμού*, εκδ. Ηλιοφόρος, Αθήνα, 1995
- Dimenberg Edward., Jay Martin., Kaes Anton, *The Weimar Republic Sourcebook*, University of California Press, London, 1994
- Dimitrov Georgi, *Φασισμός*, εκδ. Πορεία, Αθήνα, 1975
- Dreyfus Michel, Groppo Bruno, Ingerflom Claudio και συν, *Ο αιώνας των κομμουνισμών*, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2001
- Duncan Hallas, *The Comintern*, Bookmarks, London, 1985, προσβάσιμο στον ιστότοπο: <https://www.marxists.org/archive/hallas/works/1985/comintern/>
- Dutt Palme, *Φασισμός και κοινωνική επανάσταση*, εκδ. Σύγχρονη εποχή, Αθήνα, 2013

- Ellenstein Jean, *Ιστορία του Σταλινικού Φαινομένου*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1976
- Ellenstein Jean, *Το Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1977
- Elley Geoff, *Σφυρηλατώντας τη Δημοκρατία: Η ιστορία της ευρωπαϊκής Αριστεράς 1850 - 1923*, τ. Α', εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2010
- Elley Geoff, *Σφυρηλατώντας τη Δημοκρατία: Η ιστορία της ευρωπαϊκής Αριστεράς 1923 - 2000*, τ. Β', εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2010
- Einstein Albert, Freud Sigmund, Junger Ernst κ.α, *Φωνές από τη Βαϊμάρη*, μτφρ. Λυκιαρδόπουλο Γεράσιμος, εκδ. Ύψιλον, 2011
- Engels Friedrich, *Αντι-Ντίρινγκ*, εκδ. Σύγχρονη εποχή, Αθήνα, 2006
- Foster William, *Η ιστορία των τριών Διεθνών*, τ. Β', εκδ. Αθηνά, Αθήνα, 1975
- Graham Helen, *The French and Spanish Popular Fronts*, Cambridge University Press, 2002
- Gramsci Antonio, *Οι διανοούμενοι*, τ. Α' εκδ. Στοχαστής, Αθήνα, 1995
- Gramsci Antonio, *Παρελθόν και Παρόν*, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα, 1974
- Grebing Helga, *Η ιστορία του Γερμανικού Εργατικού Κινήματος*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα, 1982
- Gruber Helmut, *Επανάσταση στην Ευρώπη (1917 – 1923)*, εκδ. Εναλλακτικές εκδόσεις, Αθήνα, 1985
- Harmann Chriss, *Η Λαϊκή Ιστορία του Κόσμου*, εκδ. Τόπος, Αθήνα, 2011
- Harman Chris, *Η χαμένη επανάσταση: Γερμανία 1918 – 1923*, εκδ. Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα, 2008
- Hegel Georg, *Φιλοσοφία του Δικαίου*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012
- Hobsbawm, *Η εποχή των Ακρων*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 2010

Horkheimer, *Eclipse of Reason*, Oxford University Press, New York, 1947

Johnstone Monty, *Σοσιαλισμός, δημοκρατία και μονοκομματικό σύστημα*, εκδ. Σήμερα, Αθήνα, χχ

Julliard, Jascques *Οι Αριστερές της Γαλλίας*, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2015

Kaes Anton, Jay Martin, Dimendberg Edward, *The Weimar Republic Sourcebook*, University of California Press, London, 1994

Kautsky Karl, *Terrorism and Communism*, The National Labour Press Ltd, 1919, transcribed by Ted Crawford for marxists.org, June 2002.

Kautsky Karl, *The Dictatorship of the Proletariat*, National Labour Press 1919, transcribed and marked up by Einde O'Callaghan for marxists.org, 2004

Kautsky Karl, *Η κοινωνική Επανάσταση*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1985

ΚΚΕ: Επίσημα κείμενα 1934 - 1940, τ.4, εκδ. Σύγχρονη εποχή, Αθήνα, 1988

Kuhn Thomas, *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*, εκδ. Σύγχρονα Θέματα, Αθήνα, 2008

Λάσκος Χρήστος, Σίμος Χρήστος, Βαγδούτης Νικόλας και συν, *Το διαρκές 1917*, εκδ. ΚΨΜ, Αθήνα, 2013

Lefebvre Henri, *Ο Χίτλερ στην εξουσία – Διδάγματα από τα πέντα χρόνια του φασισμού στη Γερμανία*, εκδ. Αφήγηση, Αθήνα, 2013

Lenin Vladimir, *Άπαντα*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1985

Lenin Vladimir, *Η προλεταριακή επανάσταση και ο αποστάτης Κάουτσκι*, εκδ. Νέοι στόχοι, Αθήνα, χχ

Lenin Vladimir, *Κράτος και Επανάσταση*, εκδ. Σύγχρονη εποχή, Αθήνα, 2012

Lenin Vladimir, *Ο “αριστερισμός” : Παιδική Αρρώστια του Κομμουνισμού*, εκδ. Σύγχρονη εποχή, Αθήνα, 2009

Lenin Vladimir, *Οι θέσεις του Απρίλη*, εκδ. Σύγχρονη εποχή, 2012

Lenin Vladimir, *On the Question of Dialectics*, Progress Publishers, Moscow, 1982

Levin Michael, *Marx, Engels and the Liberal Democracy*, Palgrave Macmillan, New York, 1989

Λεοντιάδης Γιώργος, Δάγκας Αλέξανδρος, Μαργαρίτης Γιώργος και συν, *Οι μεγάλες Δίκες: Οι δίκες της Μόσχας*, τ. Ζ', εκδ. Ιστορικά, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 2011

Λιόσης, *Τα κοινωνικοπολιτικά μέτωπα στην Τρίτη Κομμουνιστική Διεθνή: Θέσεις και αντιπαραθέσεις στη Γ' Κομμουνιστική Διεθνή για το Ενιαίο Μέτωπο, την Εργατική Κυβέρνηση, τα Συνδικάτα, τον Πόλεμο και το Φασισμό*, εκδ. ΚΨΜ, Αθήνα, 2014

Luxemburg Rosa, *Μεταρρύθμιση ή Επανάσταση;*, εκδ. Κοροντζής, Αθήνα, 2007

Luxemburg Rosa, *Ρωσική Επανάσταση*, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα, 1980

Luxemburg Rosa, *The Russian Revolution and Leninism or Marxism*, University of Michigan Press

Marx Karl, Engels Friedrich, *Διαλεχτά Έργα*, τ. Α', εκδ. της ΚΕ του ΚΚΕ, Αθήνα, 1951

Marx Karl, Engels Friedrich, *Κριτική των Προγραμμάτων Γκότα & Ερφούρτης*, εκδ. Κοροντζής, 2004

Marx Karl, Engels Friedrich, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1998

Marx Karl, *Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, εκδ. Σύγχρονη εποχή, Αθήνα, 2012

Marx Karl, *Το Κεφάλαιο*, τ. Α', εκδ. Σύγχρονη εποχή, 1986

Marx Karl, *Το Κεφάλαιο*, τ. Γ', εκδ. Σύγχρονη εποχή, 1986

McLellan David, *Ο μαρξισμός μετά τον Μαρξ*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2014

Merimann John, *Modern Europe – From the Renaissance to the Present*, X.W. Norton & Company, Loondon, 1996

Μηλιός Γιάννης, *Ο Μαρξισμός ως σύγκρουση τάσεων*, ηλεκτρονική έκδοση, 1996, προσβάσιμο στον ιστότοπο: http://www.24grammata.com/wp-content/uploads/2012/02/Marxismos_Syngkrousi_Taseon-24grammata.com_.pdf

Moschonas Gerasimos, *In the Name of Social Democracy - The Great Transformation: 1945 to the Present*, New Left Books, London, 2002

Μπαλαμπανίδης Γιάννης, *Ευρωκομμουνισμός*, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2015

Μπαλτάς Αριστείδης, Στεριόπουλος Κώστας, *Φιλοσοφία και επιστήμες στον εικοστό αιώνα*, εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2014

Μπελαντής Δημήτρης, *Αριστερά και Εξουσία – Ο “δημοκρατικός δρόμος” προς το σοσιαλισμό*, εκδ. Τόπος, Αθήνα, 2014

Panikos Panayi, *Life and Death in a German Town: Osnabruck from the Weimar Republic to World War II and Beyond*, I. B. Tauris, London, 2007

Παπακωνσταντίνου Πέτρος, *Αριστερά, κυβέρνηση και κράτος*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα, 2015

Πουλαντζάς Νίκος, *Φασισμός και Δικτατορία – Η Τρίτη Διεθνής αντιμετώπιση στον φασισμό*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 2006

Πουλιόπουλος Παντελής, *Τα Λαϊκά Μέτωπα και η προλεταριακή πολιτική*, εκδ. Σύνδεσμος "Παντελής Πουλιόπουλος", Αθήνα 1997

Preston Paul, MackenzieAnn L., *The Republic Besieged: Civil War in Spain 1936-1939*, Edinburgh University Press, 1996

Preve Constanzo, *Κριτική ιστορία του μαρξισμού*, εκδ. ΚΨΜ, Αθήνα, 2010

Πρόγραμμα και καταστατικό της Γ' Κομμουνιστικής Διεθνούς, εκδ. Ειρήνη, δ' έκδοση, Αθήνα, 1975

Prudhommeaux Andre, *Σπάρτακος: Η κομμούνια του Βερολίνου*, εκδ. Διεθνής βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1981

Qintin Hoare, Smith N. Jeffrey, *Για τον Γκράμσι*, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα, 1980

- Rayfield Donald, *Οι δήμιοι του Στάλιν*, εκδ. Μοντέρνοι καιροί, Αθήνα, 2011
- Richards Denis, *Ιστορία της Σύγχρονης Ευρώπης 1789 – 2000*, εκδ. Παπαδήμας, 2001
- Reed John, *Πως λειτουργούν τα Σοβιέτ*, εκδ. Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα, 1997
- Riddell John, *Το Ενιαίο Μέτωπο – Η συζήτηση και οι θέσεις του 4ου Συνεδρίου της Τρίτης Διεθνούς*, εκδ. Red marks, 2014
- Rizzi Bruno, *The Bureaucratisation of the World*, 1939, translated from the French by Adam Buick (2006), for marxists.org, προσβάσιμο στον ιστότοπο: <https://www.marxists.org/archive/rizzi/bureaucratisation/>
- Russel Jacoby, *Το Τέλος της Ουτοπίας*, εκδ. Τροπή, Αγρίνιο, 2001
- Sassoon Donald, *Εκατό χρόνια σοσιαλισμού: Η δυτικοευρωπαϊκή αριστερά στον 20ό αιώνα*, τ. Α', εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2001
- Sabine H.G, *Ιστορία των Πολιτικών Θεωριών*, εκδ. Ατλαντίς, Αθήνα, 1980
- Schmidt G. Manfred, *Θεωρίες της Δημοκρατίας*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2004
- Spriano Paolo, *The occupation of the Factories: Italy 1920*, London, 1975
- Staid Andrea, *Arditi del Popolo: Ο πρώτος ένοπλος αγώνας ενάντια στο φασισμό 1921-1922*, εκδ. Ευτοπία, Αθήνα, 2012
- Stalin Joseph, *Dialectical and Historical Materialism*, 1938
- Stalin Joseph, *Ο λενινισμός στη θεωρία και πράξη*, εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα, 1980
- Smith Steve, *Ρωσική Επανάσταση*, εκδ. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα, 2007
- Τα πρωτόκολλα των σοφών της Σιών*, εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 2003
- Togliatti Palmiro, *Μαθήματα για το φασισμό*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1975.

Trotsky Leon, *Η πάλη ενάντια στο φασισμό στη Γερμανία*, εκδ. Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα, 2002

Trotsky Leon, *Η ταξική φύση της Σοβιετικής Ένωσης*, εκδ. Αλλαγή, Αθήνα, χχ

Φακιάλας Τάσος, *Ανάλυση Οικονομικής Πολιτικής ΕΣΣΔ-Ανατολικών χωρών*, εκδ. Σάκκουλα, Κομοτηνή, 1982

Χρύσης Αλέξανδρος, *Ο Marx της δημοκρατίας*, εκδ. ΚΨΜ, Αθήνα, 2014

Zedong Mao, *Το κόκκινο βιβλίο*, εκδ. Γεροντή, Αθήνα, 2006

Βιβλιογραφία:

Adorno Theodore, “Resignation”, *Telos* (1969), προσβάσιμο στον ιστότοπο: http://platypus1917.org/wp-content/uploads/2014/10/adorno_resignation1969.pdf

Αλεξιάτος Γιώργος, “Η σοσιαλδημοκρατία αντιμέτωπη με τον φασισμό”, *Εκτός Γραμμής*, 6/2012, προσβάσιμο στον ιστότοπο: http://ektosgrammis.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=1701:2012-06-16-17-14-31&catid=157:h-&Itemid=628

Bean J. Johnathan, “Nikolai Bukharin and the New Economic Policy”, *The Intipentent Review*, vol.2, Oakland, California,, Summer 1997, προσβάσιμο στον ιστότοπο: https://www.independent.org/pdf/tir/tir_02_1_bean.pdf

Black Edwin, “Eugenics and the Nazis”, *The California Connection*, 9/11/2003, προσβάσιμο στον ιστότοπο: <http://www.sfgate.com/opinion/article/Eugenics-and-the-Nazis-the-California-2549771.php>

Γκίκας Αναστάσης, “Η στάση της Σοσιαλδημοκρατίας απέναντι στο Φασισμό”, *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, τ.1, 1/2014

Dauvé Gilles, “Κριτική της Καταστασιακής Διεθνούς”, *Κόκκινο Νήμα*, τ.2, 2002

“Έξι κείμενα και αποφάσεις της 3ης Κομμουνιστικής Διεθνούς για το Συνδικαλιστικό κίνημα και το Ενιαίο Μέτωπο”, *Ανασύνταξη*, Νοέμβριος 2012

Engels Friedrich, “Αρχές του Κομμουνισμού”, *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, 2008, τ. 2

Θανάσης Τσακίρης, “ANTON ΠΑΝΕΚΟΥΚ, Λενινισμός: Κράτος ή Επανάσταση;”, *Εποχή*, 15/9/2002

Καβουλάκος Κωνσταντίνος, “Χορκχάιμερ και Αντόρνο: Ανοιχτή ή αρνητική διαλεκτική;”, *Αριάδνη*, τ. 13, 2007

Kolakowski Leszek, “Η έννοια της Αριστεράς” (1968), προσβάσιμο στον ιστότοπο: <http://kainashmainonta.blogspot.gr/2015/08/leszek-kolakowski.html>

Λένης Δημήτρης, “Σύντομη ιστορική αναδρομή στη Βαϊμάρη: Η πολιτική”, *Εκτός Γραμμής*, 6/2012, προσβάσιμο στον ιστότοπο: http://ektosgrammis.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=1715:2012-06-26-16-32-57&catid=157:h-&Itemid=628

Lenin Vladimir, “Γράμμα προς το Συνέδριο (Η Διαθήκη)” 12/1922, προσβάσιμο στον ιστότοπο: <https://www.marxists.org/ellinika/archive/lenin/works/1922/testamen/last/>

Lenin Vladimir, “The Importance of Gold Now and After the Complete Victory of Socialism”, *Lenin's Collected Works*, v. II, Progress Publishers, Moscow, 1965, pg. 109-116. προσβάσιμο στον ιστότοπο: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1921/nov/05.htm>

Lenin Vladimir, “We have Pade too Much”, *Lenin's Collected Works*, 2nd Printing, Progress Publishers, Moscow, 1973, vol.33, pgs 330-334, προσβάσιμο στον ιστότοπο: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1922/apr/09.htm>

Lerouge Herwig, “Ο οπορτουνισμός στο Ενιαίο Μέτωπο ενάντια στο φασισμό: Οι διεθνείς πηγές του”, *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, τ. 1, 1/2009

Λίτσας Βασίλης, “Τα Λαϊκά Μέτωπα και ο Δεκέμβρης του '44 – Μέρος Ι”, προσβάσιμο στον ιστότοπο: <http://goo.gl/iUEiOt>

Mage John, Tigar Michael, “The Reichstag Fire Trial, 1933-2008: The Production of Law and History”, *Monthly Review*, vol. 60, Issue 10, March 2009

Μηλιαρονικολάκη Ελένη, Σκαρπέτος Γιάννης, “Για το σοσιαλιστικό ρεαλισμό”, *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, τευχ. 6, 2010.

Παλαιολόγου Άκης, “Η στάση της Αριστεράς απέναντι στο ναζισμό στη δεκαετία του 1930: Η περίπτωση της Κομμουνιστικής Διεθνούς”, *Εκτός Γραμμής*, 8/2012, προσβάσιμο στον ιστότοπο:

http://ektogrammis.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=1739:-1930-&catid=157:h-&Itemid=628

Παντελακάκης, “Υπάρχουν όμως ήττες που είναι νίκες...”, Alfavita, προσβάσιμο στον ιστότοπο: <https://goo.gl/kIxqWt>

Pannekoek Anton, “Lenin as a Philosopher”, *Marquette University Press*, 2003, p. 155 – 163. προσβάσιμο στον ιστότοπο: <https://libcom.org/files/Pannekoek%20-%20Lenin%20as%20Philosopher.pdf>

Pannekoek, “The Third International”, *The International Socialist Review*, Chicago, v. 17, no. 8, 1917

Πολ Μάτικ, “Τα οδοφράγματα πρέπει να διαλυθούν”, *International Communist Correspondence*, is. 7, 8, 8/1937, προσβάσιμο στον ιστότοπο: <https://engymo.files.wordpress.com/2015/12/mattibarigades-gr-blog.pdf>

Roy M.N, “The Awakening of the East”, *The Call*, July 15, 1920, προσβάσιμο στον ιστότοπο: <https://www.marxists.org/archive/roy/1920/07/15.htm>

Stalin Joseph, “Συνέντευξη με τον Herzog, μέλος του κομμουνιστικού κόμματος Γερμανίας [3 Φλεβάρη 1925]”, εφ. *Ανασύνταξη*, φύλ. 259, 1-10-2007

Thälmann Ernst, “Στις παραμονές της γερμανικής επανάστασης”, *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, τ. 6, 2013

Thälmann Ernst, “Τα διδάγματα της εξέγερσης του Αμβούργου”, *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, τ. 6, 2013

Wolfe Ross, “The transformation of utopia under capitalist modernity” (2010) προσβάσιμο στον ιστότοπο: chanelhouse.org/2010/08/25/the-transformation-of-utopia-under-capitalist-modernity

Zetkin Klara, “Der Kampf gegen den Faschismus”, *Kommunistischen Internationale*, Hamburg 1923, p.204-232, αναδημοσίευση στα ελληνικά, ως “Ο αγώνας ενάντια στο φασισμό”, μτφρ. Κεφαλής Χρήστος& Σηφογιωργάκης Παναγιώτης, *Μαρξιστική Σκέψη*, τ. 5, Μάιος 2012.